

Marmara University
Atatürk Education Faculty

International Journal of **Geography**
and Geography Education

MAY - MAYIS
VOLUME / SAYI: 55

2025

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara University International Journal of Geography and Geography Education

Publication Frequency: Tree-Annual (in January, May and September) Language of Publication: English and Turkish

Type of Publication: Peer-reviewed and periodical

Year * Yıl: May * Mayıs 2025 Volume * Cilt: 55 * Online ISSN: 2630-6336

Owner * Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Mustafa KURT (Rector * Rektör)

Editors

Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, *Marmara University, Turkey / Marmara Üniversitesi, Türkiye*
Assist. Prof. Salih YILDIRIM, *Marmara University, Turkey / Marmara Üniversitesi, Türkiye*

Editorial / Advisory Board of 55th Issue/

Prof. Dr. Ali BALCI, *Marmara University (Head of Editorial Board)*
Doç. Dr. Ali Osman KOCALAR, *Marmara University*
Prof. Dr. İsmail KERVANKIRAN, *Süleyman Demirel University*
Prof. Dr. Murat KARABULUT, *Kahramanmaraş Sütçü İmam University*
Doç. Dr. Münür BİLGİLİ, *Marmara University*
Prof. Dr. Özlem Sertkaya DOĞAN, *İstanbul University*
Doç. Dr. Şevki BABACAN, *Tokat Gaziosmanpaşa University*

Proofreader of 55th Issue

Assoc. Prof. Münür BİLGİLİ, *Marmara University*

Typesetting of 55th Issue

Burcu DİKER
Burcu YILDIRIM
Hakan TEMELOĞLU

Reviewer List of 55th Issue

- Doç. Dr. Ali Osman Kocalar, *Marmara Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ali Sağdıç, *Kafkas Üniversitesi*
Doç. Dr. Alper Uzun, *Balıkesir Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Aşır Yüksel Kaya, *Fırat Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Birsan Berfu Akaydın, *Kocaeli Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Canan Ayberk, *Siirt Üniversitesi*
Prof. Dr. Cihan Bayrakdar, *İstanbul Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Furkan Uzun, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Karakoca, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
Doç. Dr. Emin Arslan, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Emre Elbaşı, *Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi*
Doç. Dr. Erol Sözen, *Düzce Üniversitesi*
Doç. Dr. Fatih Altuğ, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Funda Varnac Uzun, *Aksaray Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Çetin, *Harran Üniversitesi*
Doç. Dr. Hakan Kendir, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Kaygalak, *Balıkesir Üniversitesi*
Doç. Dr. İlker Dere, *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi*
Prof. Dr. İsmail Kervankıran, *Süleyman Demirel Üniversitesi*
Dr. Leventcan Gültekin, *Hacettepe Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif Taş, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*
Prof. Dr. Meryem Hayır Kanat, *Yıldız Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Mete Başar Baypınar, *İstanbul Üniversitesi*
Doç. Dr. Münür Bilgili, *Marmara Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Tekin, *Aksaray Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Özge Can Doğmuş, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*
Dr. Öğr. Ü. Oğuzhan Özkan, *Balıkesir Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Özge Metin, *Giresun Üniversitesi*
Prof. Dr. Özlem Sertkaya Doğan, *İstanbul Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Rauf Belge, *Pamukkale Üniversitesi*
Doç. Dr. Sibel Işık, *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi*
Doç. Dr. Şevki Babacan, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı, *Bingöl Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat Karadeniz, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*
Prof. Dr. Yılmaz Arı, *Balıkesir Üniversitesi*
Uzm. Yusuf Mert Üstün, *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat Şahin, *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi*

Field Editors

- Doç. Dr. Alper Uzun, *Balıkesir Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Taştan, *Kastamonu Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehmet Fatih Döker, *Sakarya Üniversitesi*
Doç. Dr. Suat Tuysuz, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Sultan Murat Uzun, *Marmara Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Yücel Dinç, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi*

55th Issue of IGGE is Indexed By

Correspondence Address:

Başbüyük, Marmara Üniversitesi RTE Külliyesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, A3 Binası, 1. Kat, Oda Numarası 108, 34843 Maltepe/İstanbul, TÜRKİYE.

Tel: +90 531 552 70 45

E-posta: iggegeography@gmail.com

Webpage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igge>

Marmara Üniversitesi Yayınevi * Marmara University Press

Adres: Goztepe Campus 34722 ISTANBUL/TURKEY

Tel/Faks: +90 216 777 1400

E-posta: yayinevi@marmara.edu.tr

İçindekiler / Contents

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Lise Öğrencilerinin Türk Dünyası Farkındalıklarının Oluşmasında Türk Dünyası Coğrafyası Dersinin Etkisi

The Impact of the Geography of the Turkic World Course on the Development of High School Student's Awareness of the Turkic World

İbrahim HİMMETOĞLU, Bülent AKSOY 1

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığı, Algıları ve Deneyimlerinin İncelenmesi

Examination of Social Studies Trainee Teachers' Awareness, Perceptions and Experiences of Intangible Cultural Heritage

Elif ALKAR, Şevval DEMİRCİ, Seçil ŞENYURT..... 24

Hüzün Turizmi Mekânlarının Ortaokul Tarih Öğretiminde Kullanım Potansiyelinin Öğretim Programları Üzerinden Değerlendirilmesi

Evaluating the Potential Use of Dark Tourism Sites in Middle School History Education through Curriculum Analysis

İlker DERE, Şerif Can HATİPOĞLU, Ceren HATİPOĞLU..... 41

Afet Toplanma Alanlarının Engelli Erişilebilirliği Seviyesinin Tespit Edilmesi: Erzincan Şehir Merkezi Örneği

Accessibility of Emergency Assembly Areas for People with Disabilities: A Case Study of Erzincan City Center

Ozan Arif KESİK 68

Gaziantep'te 6 Şubat Depremleri ve Kültür Turizmi: Kültürel Doku ve Yıkımın İzleri

February 6 Earthquakes and Cultural Tourism in Gaziantep: Cultural Texture and Traces of Destruction

Nadire KARADEMİR, Feray TOPCU 87

COVID-19 Pandemisi Döneminde Yaylacılık Faaliyetlerinde Değişen Dinamikler: Antalya/Gömbe Yaylası Örneği

Changing Dynamics in Transhumance Activities During the COVID-19 Pandemic Period: The Example of Antalya/Gömbe Plateau

Mehmet Tahsin ŞAHİN, Berke DOĞAN, Gamze ÇAKIR, Cemali SARI 107

Türkiye'de Bölgesel Ekonomik Dayanıklılık: Endüstriyel Uzmanlaşma ve Çeşitlenmenin Rolü

Regional Economic Resilience in Turkey: The Role of Industrial Specialization and Diversification

Abdurahman MOLU, Mutlu YILMAZ..... 127

Gediz Havzası Morfometrik Özelliklerinin Sel Üretme Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Morphometric Characteristics of the Gediz Basin in Terms of Flood Generation Potential

Kemal YURDDAŞ, Murat KARABULUT.....151

Göçmen Emeginin Mekânsal Hareket-Dağılımı ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sorunlar

Spatial Movement-Distribution of Migrant Labor and the Problems They Experience

Sedat EKİNCİ, Ali Osman KOÇALAR.....174

“İnsan ve Doğa”nın İzinde: George Perkins Marsh’ın Osmanlı Gözlemlerinin Çevreci Fikirlerine Etkisi

In the Trace of “Man and Nature”: The Impact of George Perkins Marsh’s Ottoman Observations on His Environmentalist Ideas

Yılmaz ARI191

REVIEW ARTICLE / DERLEME MAKALESİ

Orman Varlığı ve Orman Yangınlarının Etkisi

Forest Existence and Effects of Forest Fires

Mehmet ÜNLÜ212

To Cite This Article: Himmetoğlu, İ., & Aksoy, B. (2025) Lise öğrencilerinin Türk Dünyası farkındalıklarının oluşmasında Türk Dünyası Coğrafyası Dersinin etkisi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*. 55, 1-24.
<https://doi.org/10.32003/igge.1616907>

Lise Öğrencilerinin Türk Dünyası Farkındalıklarının Oluşmasında Türk Dünyası Coğrafyası Dersinin Etkisi*

The Impact of the Geography of the Turkic World Course on the Development of High School Student's Awareness of the Turkic World

İbrahim HİMMETOĞLU^{ID}, Bülent AKSOY^{ID}

Öz

Türk dünyası coğrafyası dersi, 2023 – 2024 eğitim – öğretim yılından itibaren ortaöğretim kurumlarında 10 ve 11. sınıflarda seçmeli ders olarak seçilebilmektedir. Bu araştırmanın amacı, öğrencilerin Türk dünyası farkındalıklarının oluşmasında Türk dünyası coğrafyası dersinin etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Araştırma fenomenolojik desende kurgulanmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Kayseri’de bulunan bir Anadolu Lisesi’nin seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan 30 öğrencisi ile bu dersi almayan 30 öğrencisi çalışma grubunu oluşturmaktadır. Öğrenciler 11. sınıftadır. Katılımcıların %40’ı erkek; %60’ı kızdır. Katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler 4 gün sürmüş toplamda 20 saat 9 dakika 17 saniye görüşme yapılmıştır. Görüşmeler eğitim öğretim yılı sonunda gerçekleştirilmiştir. Veriler, içerik analizi ve betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin almayanlara göre Türk dünyası farkındalığının geliştiği anlaşılmıştır. Bulgulara göre bu dersin Türk devletlerinin coğrafyasının öğretiminde önemli bir yere sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu dersin seçilmesi için öğrencilerin bilgilendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lise öğrencileri, Türk dünyası coğrafyası, Farkındalık

Abstract

The Turkic world geography course can be selected as an elective course in the 10th and 11th grades in high schools as of the 2023-2024 academic year. The aim of this research is to determine whether the Turkic world geography course has an effect on the formation of students' awareness of the Turkic world. The research was designed in phenomenological design. The data were collected by semi-structured interview technique. The study group consisted of 30 students of an Anatolian High School in Kayseri who took the elective geography of the Turkic world course and 30 students who did not take this course. The students are in grade 11. 40% of the participants were boys and 60% were girls. Criterion sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used in the selection of the participants. The interviews lasted for 4 days and a total of 20 hours, 9 minutes and 17 seconds were interviewed. Interviews were conducted at the end of the academic year. The data were analysed by descriptive analysis method. According to the findings, it was understood that the students who took the elective geography of the Turkic world course had a better awareness of the Turkic world than those who did not. According to the findings, it can be concluded that this course has an important place in teaching the geography of Turkic states. It is recommended that students be informed to choose this course.

Keywords: High School Students, Geography of the Turkic World, Awareness

* Bu çalışmanın bir kısmı aynı başlık ile V. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresinde (21-24 Kasım 2024) Sözlü Bildiri Olarak Sunulmuştur.

** **Sorumlu Yazar:** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi & MEB Coğrafya Öğretmeni,
✉ ibrahim.himmetoglu@gmail.com

GİRİŞ

Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkelerin ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulmak üzere Ortak Türk Tarihi, Ortak Türk Edebiyatı ve Türk dünyası coğrafyası öğretim programlarının hazırlanması fikrini ortaya atmış ve 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum'da (Türkiye) düzenlenen Türk Keneşi Zirvesi'nde bu karar onaylanmıştır. Öğretim programları ile materyallerinin hazırlanması görevi Uluslararası Türk Akademisi'ne verilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Türk dünyası coğrafyası dersi için hazırlanan öğretim programı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2022 yılında Türkiye'de yürürlüğe girmiştir. Türk dünyası coğrafyası dersi 2023-2024 eğitim-öğretim yılından itibaren ortaöğretim kurumlarında 10 ve 11. sınıflarda uygulanmak üzere MEB tarafından haftalık ders çizelgesinde seçmeli dersler arasına eklenmiştir. Türk dünyası coğrafyası dersi öğretim programının amaçları şu şekildedir;

1. “Türklerin temel coğrafi görüşleri; Türk kültürünün doğuşu, gelişimi ve özelliklerinin mekânla ilişkisi, Türklerin yaşadığı bölgeler ve Türk ülkelerinin coğrafi özellikleri gibi konularda bilgi edinmesi,
2. Türk dünyası coğrafyası konusunda özgün düşünme ve idrak etme becerisini geliştirmesi,
3. Harita ve coğrafi bilgilerin yer aldığı kaynakları kullanma, araştırma yapma ve projeler geliştirme becerisini kazanması,
4. Coğrafi verileri toplayabilme, işleyebilme, analiz edebilme ve sistemleştirebilme becerilerini edinmesi,
5. Türk dünyasının doğal ve kültürel mirasına ait unsurları ve önemli mekânlarını tanıması,
6. Türk dünyasının çok yönlü bütünleşmesinin önemini anlaması amaçlanmaktadır” (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022).

Türk dünyası coğrafyası dersi, iki ünite şeklinde tasarlanmıştır. 1. ünite, Türk halklarında coğrafi anlayışın oluşumu; 2. ünite ise Türk dünyasının coğrafi özellikleri şeklindedir (Tablo 1).

Tablo 1: Türk Dünyası Coğrafyası Dersi Ünite ve Konu Başlıkları (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022)

ÜNİTE	1-TÜRK HALKLARINDA COĞRAFİ ANLAYIŞIN OLUŞUMU	2-TÜRK DÜNYASININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ
KONU BAŞLIKLARI	Eski Türklerde Coğrafi Düşünce ve Anlayışlar	Türk Dünyasının Genel Coğrafi Özellikleri
	Eski Türklerde Coğrafi Terimler	Türk Devletleri
	Muhtelif Dönemlere Ait Kaynaklarda Türk Dünyası	Türk Toplulukları
	Türk Dünyası ve Büyük İpek Yolu	Türk Dünyasında Bütünleşme
	Türk Dünyasının Kutlu Coğrafyası	

Türk dünyası genel anlamda Türklerin yaşadığı mekan olarak ifade edilebilir. Bundan ötürü “Türkistan” kavramı ile Türk dünyası farklı anlamlar barındırır. Türk dünyası olarak adlandırılan coğrafya hem siyasi hem ekonomik hem de stratejik bir öneme sahiptir (Ulusoy, 2009). Bu coğrafya Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan, KKTC, Rusya Federasyonu dahilinde yer alan 10 muhtar yönetimi, Çin'de yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Moldova'da yer alan Gagavuz Yeri Otonomisi ile Bulgaristan, Yunanistan, Irak, İran, Suriye, Afganistan, Kosova ve Kuzey Makedonya gibi devletlerde yıllardan beri Türk kültürünü yaşayan ve yaşatan (Avrupa Türkleri) Türkler' den oluşmaktadır. Günümüzde Türklerin yedi kıtaya dağılmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türk dünyası çok geniş bir alanı ifade eder (Gülüm & Seyfullayeva, 2013). Özsoy'a (2023) göre Türklerde, Türk adını ilk kez kullanan Göktürk Devletinden, 21. yüzyıl bütünleşmesinin en önemli organizasyonu olan Türk Devletleri Teşkilatına varıncaya kadar büyük bir coğrafi ve kültürel değişim yaşanmıştır. “Türk dünyası” kavramı bu değişimden nasibini almış ve Türk dünyasının kapsamı ile ilgili kesin bir çerçeve çizilememiştir.

1. 3 Ekim 2009 tarihinde Azerbaycan'ın Nahçıvan kentinde düzenlenen Türk Devlet Başkanları Zirvesi'nde Kazak tarafı, Türk Dünyası araştırmalarını yürütmekle görevlendirilecek ortak bir bilim kurumunun oluşturulmasını önerdi. Bu öneriden yola çıkarak 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı himayesinde Astana'da “Türk Akademisi”nin açılışı yapılmıştır. Devlet Başkanları, 23 Ağustos 2012 tarihinde Bışkek'te gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı İkinci Zirvesi'nde “Türk Akademisi'nin Kurulmasına İlişkin Anlaşma”yı imzalamışlardır. Türk Akademisi ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında 16 Kasım 2020 tarihinde “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” imzalanmış olup, “Türk Akademisi'nin Kurulmasına İlişkin Anlaşma”nın Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye parlamentoları tarafından onaylanması 2021 yılında tamamlanmıştır (<https://turkicademy.org/tu/about/ob-akademii> – 02.12.2024 tarihinde erişilmiştir.).

Günümüzde Türkler, dünya üzerinde oldukça geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Türk dünyası olarak tanımladığımız coğrafya, Avrasya olarak adlandırılan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse merkezi kısmını oluşturmaktadır (Topal & Sezer, 2016). Ayrıca 20. yüzyılda dünya savaşına neden olan kara ve kenar kuşak hakimiyet teorilerinin en önemli sahalarından biri olan iç veya kenar hilal ya da rimland kuşağının büyük bir kısmı, Türk dünyası topraklarından oluşmaktadır (Özey, 2010; 67). Dünya üzerinde, Türklerin yaşadığı coğrafya geçmişte olduğu gibi bugün de dünyanın en stratejik bölgelerinin başında gelmektedir (Sezer, 2011). Türk Dünyasının yeryüzünde çok geniş alanı kapsamasına yönelik yapılan çalışmalar, Türklerin yaşadığı bölge sınırlarının Atlas okyanusu kıyılarından başlayıp Pasifiğe kadar uzandığına vurgu yapmaktadır. Demir (2001), Lars Johanson'dan Türkçeye çevirdiği çalışmasında Türk dünyası ile ilgili şu bilgileri vermektedir;

“Türk dünyası ne bir devlet ne bir ülke ne de kesin sınırları olan bir bölgedir. Fakat dünya üzerindeki Türkçe konuşanların toplamı olarak, elbette onun da harita üzerinde sınırları vardır: Bir zincirin halkaları gibi birbirine geçmiş, akıl almaz derecede geniş, sık sık rastgele uzanan; fakat buna rağmen neredeyse kesin hatlarla tespit edilebilen sınırlar. Bu dilin sınırları Bosna’dan Çin Seddi’ne, Orta İrandan Kuzey Buz Denizi’ne ulaşır. 35 ve 55. enlemler arasında bulunan uzun bir şerit merkezi oluşturur. Bu şerit üç ana bölüme ayrılır: Batıda – Anadolu, Kuzey İran ve Yukarı Kafkasya’yı içine alan – dar bir bölüm, sonra Hazar Denizi’nin doğusunda yer alan geniş; fakat nüfus yoğunluğu az Batı Türkistan ve nihayet Tanrı Dağları’nın ötesindeki Doğu Türkistan.” (Demir, 2001).

Güncel Türk Dünyası haritasına göre (Şekil 1) Türklerin dünyası, Kuzey Yarım Kürede 20° Kuzey – 75° Kuzey enlemleri ile 1° Batı-163° Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Bu bölge içerisinde Türkleri tanımlamak için çeşitli gruplandırma veya isimlendirmeler yapılmaktadır. Bunlar batıdan doğuya doğru Balkan, Anadolu, Kafkasya, Türkistan, Sibirya Türkleri gibi sayılabilir (Akengin & Sarybaeva, 2024). Bunlardan biri olan Türkistan coğrafyası, iklimi ve halklarının göçleri gibi çeşitli faktörlerin şekillendirdiği uzun ve karmaşık bir tarihe sahiptir. Bölge, Doğu Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan eski bir ticaret yolları ağı olan İpek Yolu'nun kavşağında yer almaktadır. Sonuç olarak, yüzyıllar boyunca bir dizi kültür, din ve dilden etkilenmiştir (Niftili, 2024). Tarihte Türkistan adıyla bir devlet olmamasına rağmen İtil Nehri'nin denize döküldüğü Astarahan'ın Bükey Orda mıntıkasından Doğu Türkistan'daki Sucav kasabasına kadar olan bölgeyi kapsayan ve seyyah Marco Polo'nun, Macro Turchia (Büyük Türkiye) diye isimlendirdiği alana Türkistan denilmektedir (Üçüncü, 2022).

Şekil 1: Türk Dünyası Haritası (2025) https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_07/09185109_turk_dunyasi_haritasi_ttkb.pdf adresinden erişilmiştir.

Türkistan adının kullanılmaya başlanması ve diğer milletler tarafından kayıtlara geçirilişi eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Türk kelimesinin Farsça “istan” ekiyle birleşmesinden oluşan ve “Türklerin Yurdu” anlamına gelen “Türkistan” terimi ilk olarak Ermeni kaynaklarında VI. yüzyılda “Turkistan” şeklinde gösterilmektedir (Demirok, 2019). Bugün dünya siyasi literatüründe genelde Orta Asya olarak geçen Türkistan, üç ana bölgeye ayrılmaktadır. Birinci bölge, Çin işgali altında bulunan ve Çinlilerce Sinkiang olarak adlandırılan yaklaşık 1,8 milyon km²’lik alanda çoğunluğu Uygur Türkü olmak üzere 30-35 milyon civarında Türk’ün yaşadığı Doğu Türkistan’dır (ETGH,2024). İkinci bölge, bugünkü Afganistan’ın Kuzey bölgesidir. Beş milyondan fazla Özbek ve Türkmen Türklerinin yaşadığı, petrol ve maden yatakları bakımından oldukça zengin olan bu bölge Güney Türkistan’dır. Ayrıca İran’ın Türkmenistan’a sınır olan kısımları da bu bölgeye dahildir. Üçüncü bölge, 1991 yılından itibaren bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinden oluşan 4 milyon km²’nin üzerindeki topraklarda ortalama 70 milyon insanın yaşadığı Batı Türkistan’dır (Aynural & Kesici, 2010). Genel olarak Asya kıtasında Türklerin yaşadığı bölgeyi tanımlamak üzere kullanılan Türkistan kavramı günümüzde Kazakistan’ın idari bir bölgesi olarak da kullanılmaktadır. Ahmet Yesevi’nin yaşadığı ve kabrinin de bulunduğu Türkistan şehri Türklerin önemli kültür merkezlerinden biri olarak bilinmektedir (Akengin & Sarybaeva, 2024).

Literatür incelendiğinde lise öğrencileri ile yapılan ve Türk dünyasının konu edildiği çalışmaların olmadığı anlaşılmaktadır. Daha çok öğretmen adayları ve üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmalar olduğu (Karakaya & Öner, 2021; Turgut & Kaymakçı, 2019; Demirok, 2019; Topal & Sezer, 2016; İnel & Topal, 2015; Topal, 2014; Gülüm & Seyfullayeva, 2013; Alım, 2009; Diktaş, 2008) ve bu çalışmalarda Türk dünyası algısı, Türk dünyası ile ilgili bilişsel yapı, Türk dünyasına yönelik tutum, Türk dünyası farkındalığı gibi konuların araştırıldığı görülmektedir. Kısmen de ortaokul öğrencileri ile (Kaymakçı, 2016; Aksoy ve Karaçalı, 2015; Karaçalı, 2012; Ulusoy, 2009) yürütülen çalışmalara rastlandığı görülmüştür. Bu çalışmalarda da Türk dünyası konusunun öğretimi, öğrencilerin Türk dünyası algısı ve öğrencilerin Türk dünyasına yönelik tutum ve düşüncelerinin araştırıldığı anlaşılmaktadır. Hem Türk dünyası coğrafyası dersinin yeni bir ders olması hem bu dersin seçmeli olması hem de lise öğrencilerinin Türk dünyasına yönelik farkındalıklarını konu alan bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, genellikle derinlemesine anlayış elde etmek, fenomenleri açıklamak ve katılımcıların deneyimlerini anlamak amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2024). Araştırmada bu yöntemlerden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Bu desende genel olarak bireylerin herhangi bir olguya ilişkin deneyimlerinin neler olduğu ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıkları ortaya konmaya çalışılır (Creswell, 2023). Fenomenolojik araştırmaların amacı araştırmacının herhangi bir müdahalesi olmaksızın var olan durumu olduğu gibi ortaya koymaktır. Fenomenoloji çalışmalarının tercih edilmesinin bir diğer sebebi de genellikle karmaşık sosyal fenomenler hakkında içgörü sağlamak ve araştırmacının “neden?” ve “nasıl?” sorusuna yanıt bulmaktır (Güzel, Güzel, Yıldırım & Taşpınar, 2023). Fenomenoloji desenli çalışmalarda bir grubun, bir kavram ya da fenomen ile ilgili yaşamış oldukları deneyimlerin ortak anlamını keşfetme söz konusudur (Creswell, 2023).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcılarını Kayseri’de öğrenimine devam eden ve 2023-2024 eğitim – öğretim yılında seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan 30 öğrenci ile bu dersi almayan 30 öğrenci oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Katılımcıların ders alma durumları ve cinsiyet bilgileri

Numara	Kod İsim	Cinsiyet	Ders Alma Durumu	Numara	Kod İsim	Cinsiyet	Ders Alma Durumu
1	Öğrenci1	Kız	X	31	Öğrenci31	Erkek	
2	Öğrenci2	Erkek		32	Öğrenci32	Kız	
3	Öğrenci3	Kız	X	33	Öğrenci33	Kız	X
4	Öğrenci4	Erkek		34	Öğrenci34	Erkek	X
5	Öğrenci5	Kız	X	35	Öğrenci35	Kız	X
6	Öğrenci6	Kız	X	36	Öğrenci36	Kız	
7	Öğrenci7	Kız		37	Öğrenci37	Kız	X
8	Öğrenci8	Erkek		38	Öğrenci38	Kız	
9	Öğrenci9	Kız		39	Öğrenci39	Erkek	
10	Öğrenci10	Kız	X	40	Öğrenci40	Kız	
11	Öğrenci11	Kız	X	41	Öğrenci41	Kız	
12	Öğrenci12	Kız		42	Öğrenci42	Kız	X
13	Öğrenci13	Erkek	X	43	Öğrenci43	Kız	X
14	Öğrenci14	Erkek		44	Öğrenci44	Erkek	
15	Öğrenci15	Kız		45	Öğrenci45	Erkek	
16	Öğrenci16	Erkek	X	46	Öğrenci46	Kız	X
17	Öğrenci17	Kız		47	Öğrenci47	Erkek	X
18	Öğrenci18	Erkek		48	Öğrenci48	Kız	X
19	Öğrenci19	Kız		49	Öğrenci49	Kız	X
20	Öğrenci20	Kız	X	50	Öğrenci50	Kız	X
21	Öğrenci21	Erkek	X	51	Öğrenci51	Erkek	X
22	Öğrenci22	Kız		52	Öğrenci52	Erkek	X
23	Öğrenci23	Kız		53	Öğrenci53	Kız	X
24	Öğrenci24	Erkek		54	Öğrenci54	Kız	X
25	Öğrenci25	Kız	X	55	Öğrenci55	Erkek	X
26	Öğrenci26	Erkek	X	56	Öğrenci56	Erkek	
27	Öğrenci27	Kız	X	57	Öğrenci57	Erkek	
28	Öğrenci28	Kız		58	Öğrenci58	Erkek	
29	Öğrenci29	Kız		59	Öğrenci59	Erkek	
30	Öğrenci30	Kız		60	Öğrenci60	Erkek	X

Araştırmanın katılımcıları, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenen ölçütü karşılayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s.120) ayrıca ölçüt örnekleme yöntemi araştırmada incelenen duruma en uygun nitelikteki katılımcıların seçilmesinde kullanışlı bir yöntem olarak değerlendirilir (Büyüköztürk vd. 2024). Bu sebeplerden dolayı katılımcılar belirlenirken ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Buna göre önce ölçütler belirlenmiştir. Belirlenen ölçütler; 11. sınıfta olmak, seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almış olmak ve bu dersi almamış olmaktadır. Araştırmaya (%40) 24'ü erkek, (%60) 36'sı kız olmak üzere toplam 60 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden (%50) 30'u seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almış, (%50) 30'u ise bu dersi almamıştır (Tablo 1).

Veri Toplama Aracı

İnsanların tüm davranışlarını gözlemlemenin mümkün olmadığı gerçeğinden yola çıkarak, onların duygu ve düşünceleri ile davranışlarını nasıl ortaya koyduklarını belirlemek üzere sosyal bilimler çalışmalarında görüşme, sıklıkla başvurulan bir veri toplama biçimidir (Merriam, 2018). Çünkü bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikayetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede görüşme, etkili bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 127). Bundan dolayı lise öğrencilerinin Türk dünyası farkındalıklarının oluşmasında Türk dünyası coğrafyası dersinin etkisinin olup olmadığını

belirlemek için yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracına göre görüşmeler üç şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlar; yapılandırılmış görüşme, yarı – yapılandırılmış açık uçlu görüşme ve yapılandırılmamış görüşmedir (Karahana, Uca & Güdük, 2022). Yarı yapılandırılmış görüşmeler ne yapılandırılmış görüşmeler kadar katı ne de yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnektir, iki uç arasında yer almaktadır (Altunay, Oral & Yalçınkaya, 2014). Bu kapsamda araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan önce ilgili literatür ayrıntılı biçimde taranmış ve araştırma konusuna ilişkin ulaşılabilen çalışmalar incelenmiştir. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu çalışma grubunda yer almayan ve farklı üniversitelerin Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nda görev yapan 3 alan uzmanından görüş alınarak hazırlanmıştır. İkinci aşamada araştırmacılar tarafından ortak karar alınarak 10 maddeden oluşan bir taslak form hazırlanmış ve gerekçeleri ile birlikte alan uzmanlarına sunulmuştur. Uzmanlar maddeleri uygun/ uygun değil şeklinde değerlendirmiş ve her bir madde açısından %70 ve üzerinde "uygun" değerlendirmesi alan 7 madde ile form nihai halini almıştır. Bu şekilde görüşme formunun kapsam geçerliliği sağlanmıştır. Görüşme formunun 1. bölümü kişisel bilgiler olup 1 soru cinsiyet belirlemek 1 soru da seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alıp almadıklarını belirlemek amacıyla yer almıştır. 2. bölümde ise 4 soru Türk dünyası hakkında konulardan oluşurken son soru harita içermektedir. Görüşme formunun son hali Türkçe dil uzmanına sunulmuş, dil ve anlatım yönünden incelenmesi talep edilmiş ve görüşü alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Veri toplama işlemine önce etik kurul onayı alınarak başlanmıştır. Gazi Üniversitesi Etik Komisyonundan alınan 2024 – 853 kod nolu izin ile çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin öğrenimine devam ettiği okul yönetiminden izin talep edilmiş ve gelen onaydan sonra öğrencilere bilgi verilerek gönüllü katılım formu sunulmuştur. Fenomenoloji deseninde çalışma grubundaki bireylerle genellikle birebir mülakat yapılması, açık uçlu sorular sorulması yaygındır (Karagöz, 2021, s. 913). Çünkü fenomenolojik yaklaşım, etkili, duygusal ve sıklıkla yoğun insan deneyimlerini çalışmak için uygundur (Merriam, 2018, s.26). Ayrıca nitel araştırmalarda kullanılan görüşmelerin en güçlü özelliği görülmeyenler hakkında bilgi edinme fırsatı vermesidir (Glesne, 2020, s.143). Görüşmeler 4 günde gerçekleştirilmiştir. Creswell & Creswell'in (2021) nitel araştırmalarda uyulması gereken etik kurallara yönelik önerileri doğrultusunda öğrenciler ve velileri görüşme öncesinde bilgilendirilmiş ve araştırmacılar tarafından görüşmeye davet edilmiştir. Gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrenciler ile görüşme planı hazırlanmış ve ilgili tarih ve saatte görüşme gerçekleşmiştir. Bunun için eğitim – öğretim yılının bitmesi beklenmiştir. Toplam görüşme süresi 20 saat 9 dakika 17 saniye olarak gerçekleşmiştir. Görüşmeler 13 dakika 58 saniye ile 28 dakika 50 saniye arasında sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen veriler nitel veri çözümleme yöntemlerinden içerik analizi ve betimsel analiz kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, belirli bir konu kapsamında yapılmış, yayınlanmış veya yayınlanmamış tüm çalışmaların eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir şekilde sistematik olarak değerlendirilmesini içeren bir yöntemdir (Lin, Lin & Tsai 2014). Betimsel analiz ise daha önceden elde edilen verilerin, belirlenen temalar üzerinden yorumlanmasına dayanır. Betimsel analizdeki amaç, elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış halde okuyucuya aktarılmasıdır (Çilingir, 2025). İlk aşamada ses kaydına alınan görüşmeler kağıda aktarılmış ve 41 sayfalık ham veri oluşturulmuştur. Sonraki aşamada elde edilen metinler görüşme sırasına göre sıralanmış ve birer gün arayla 3 defa araştırmacılar tarafından okunarak verilere hakim olunmaya çalışılmıştır. Her bir araştırmacı içerik analizini kullanarak kodlama işlemini ayrı ayrı gerçekleştirmiştir. Bundan sonraki süreçte her bir yazarın içerik analizi üzerinden ulaştığı tema ve kodlar bir araya getirilerek tema ve kodlar arasında benzer ve farklı yönler üzerinde çalışılmış ve bu şekilde nihai kod ve temalara ulaşılmıştır. Araştırmacılar arasındaki güvenilirliğin hesaplanmasında, Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü kullanılmıştır (Güvenirlik= (Görüş Birliği) / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) X 100). Bu formül kullanılarak, araştırmacılar arasındaki uyum güvenilirliği katsayısı 0,85 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın bulguları açıklanırken elde edilen bulguları desteklemek ya da önemli noktaları vurgulamak amacıyla uygun bölümlerde katılımcıların ifadelerine doğrudan yer verilmiştir. Bu aşamada betimsel analiz süreçlerinden yararlanılmıştır. Katılımcılardan bahsedilirken Ö1, Ö2 (Öğrenci 1, Öğrenci 2) şeklinde kod isim kullanılmıştır.

İnandırıcılık, Aktarılabilirlik, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik

Bu çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği; inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramları ile ele alınmıştır. Nitel araştırmalarda inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirliğin sağlanması için farklı yöntemler kullanılabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu kapsamda mevcut çalışmada inandırıcılığın sağlanması için uzun süreli görüşme ve katılımcı teyidi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Görüşmeler mümkün olduğunca uzun tutulmaya çalışılmış, görüşme öncesinde gerekli bilgilendirmeler yapılarak detaylı veri toplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ses kaydına alınan veriler kâğıda geçirildikten sonra her bir görüşme metni katılımcı teyidi için katılımcılara sunulmuş; eklemek ya da çıkarmak istedikleri noktaları belirtmeleri istenmiştir. Ayrıca doğrudan alıntılara yer verilerek inandırıcılığın arttırılması hedeflenmiştir. Bu çalışmada aktarılabilirlik, ayrıntılı betimleme kullanılarak sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu kapsamda araştırma süreci bir bütün olarak ayrıntılı bir biçimde betimlenmiş, katılımcıların belirlenmesi ve veri toplamada izlenen mantıksal yol detaylarıyla sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmada tutarlılığın sağlanması için tutarlık incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. İlk olarak ortaöğretim öğrencilerine yönelik çalışmaları bulunan bir öğretim üyesine yapılan araştırma detaylarıyla açıklanmış ve ilgili öğretim üyesinden araştırmayı bütünlük ve uyum açısından incelemesi talep edilmiştir. Alan uzmanı tarafından gerçekleştirilen tutarlılık incelemesi sonucunda çalışmanın tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teyit edilebilirlik ölçütü kapsamında ise çalışmada elde edilen veriler ve verilerin analizinde ulaşılan bulgular katılımcıların onayına sunulmuştur.

BULGULAR

Elde edilen veriler üzerinde yapılan içerik analizi sonucunda, araştırma bulguları beş temel tema altında değerlendirilmiştir. Bunlar “Türk Dünyasının Sınırları”, “Türkistan Coğrafyası Hakkında”, “Rusya Federasyonu Sınırları İçerisinde Yer Alan Özerk Türk Bölgeleri”, “Türk Halklarının İsimleri” ve “Harita üzerinde Türk Dünyası” dır. Katılımcıların benzer olan ifadeleri tema kapsamında ifade sıklıklarına göre gruplandırılarak doğrudan verilmiştir. Ayrıca seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrenciler 1. Grup; seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrenciler ise 2. Grup olarak isimlendirilerek verilmiştir. Alt boyutlar açıklanırken ifade sıklığı çok olandan az olana doğru bir sıralama yapılması tercih edilmiştir.

1.Boyut: Türk Dünyasının Sınırları

Katılımcıların “Türk Dünyasının Sınırları” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 2’de sunulmuştur. Katılımcıların Türk dünyasının sınırlarına ilişkin görüşleri seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerde (1. Grup) beş; bu dersi almayan öğrencilerde (2. Grup) beş başlık altında toplandığı görülmektedir.

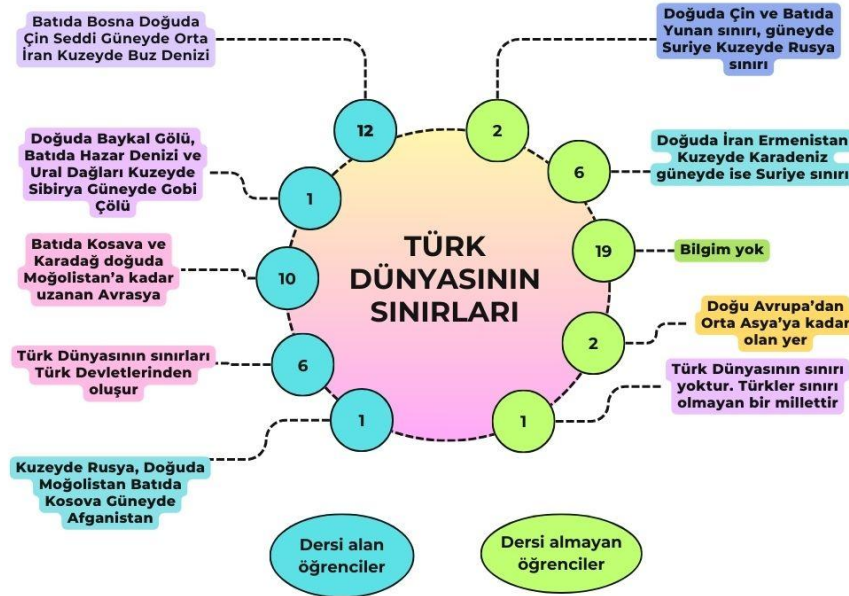
Batıda Bosna Doğuda Çin Seddi Güneyde Orta İran Kuzeyde Buz Denizi

1. grupta yer alan öğrencilerin önemli bir kısmı Türk dünyasının sınırlarını ifade ederken Batıda Bosna Doğuda Çin Seddi Güneyde Orta İran Kuzeyde Buz Denizi ifadesini kullanmıştır. Bu durum katılımcıların “*Türk Dünyasının sınırları tarif edilirken en batıda Bosna ya da Bosna – Hersek, En doğuda Çin Seddi; En güneyde İran’ın orta kesimleri ve en kuzeyde Buz Denizi’ni söyleyebiliriz. 35 ve 55 kuzey enlemlerini de sınır olarak kabul etmek mümkündür*” (Ö1); ve “*Türk Dünyasının sınırları çok geniş alanları kaplar. Dünyanın önemli bir kısmı Türk Dünyasının parçasıdır. Batıda balkanlarda Bosna – Hersek, Doğuda Çin Seddi sınırdır. Bu alan Türkçenin konuşulduğu coğrafyadır. En güneyde İran’ın ortasında Türklerin yaşadığı yer en kuzeyde ise Buz Denizi Türk Dünyasının sınırlarını oluşturur. Ama bu alanda yaşayan insanların tamamı Türk değildir. Önemli bir kısmı Türk’tür.*” (Ö50) ifadeleri ile örneklendirilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk dünyasının sınırları konusunda bir farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Batıda Kosova ve Karadağ Doğuda Moğolistan’a Kadar Uzanan Avrasya

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Türk dünyasının sınırlarından bahsederken Batıda Kosova ve Karadağ doğuda Moğolistan’a kadar uzanan Avrasya ifadesini kullanmıştır. Örneğin “*Türk Dünyasının sınırları oldukça geniştir. Dünyanın her*

yerini kapsayabiliyor. Oldukça geniş bir coğrafyayı kapsayan bu Türk Dünyasının en batısında Kosova ve Karadağ yer alırken en doğusunda ise Moğolistan yer almaktadır. Bu coğrafyayı bizler Avrasya coğrafyası olarak da belirtebiliriz.” (Ö6) ve “Geniş bir coğrafyayı kapsayan Türk Dünyası içinde en batıda Kosova ve Karadağ, en doğuda ise Moğolistan’ı kapsayan Avrasya yer alır.” (Ö21) ifadeleri bu durumu örneklendirmektedir. Katılımcıların bu ifadeleri seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk dünyasının sınırları konusunda tam olmasa da bir farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 2: Katılımcıların Türk Dünyasının Sınırları Hakkında Görüşleri ve İfade Sıklıkları

Türk Dünyasının Sınırları Türk Devletlerinden Oluşur

1. grupta yer alan öğrencilerin bazıları Türk dünyasının sınırlarını Türk devletlerinin sınırlarından ibaret görmektedir. Bu duruma örnek olarak “Türk Dünyası sınırları Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Türkiye, Kıbrıs, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan’dan oluşur.” (Ö10) ve “Türk Dünyasının sınırları deyince aklıma Türk Devletleri gelmektedir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve sadece bizim tanıdığımız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin sınırları Türk Dünyası demektedir.” (Ö27) ifadeleri verilebilir. Bunlardan yola çıkarak seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk dünyasının sınırları konusundaki görüşleri, devlet sınırlarından ibarettir şeklinde yorum yapılabilir. Bu görüşün oluşmasında tablo 1’de yer alan konuların yer alma şekli etkili olmuş olabilir.

Doğuda Baykal Gölü, Batıda Hazar Denizi ve Ural Dağları Kuzeyde Sibirya Güneyde Gobi Çölü

1. grupta yer alan bir katılımcı Türk dünyasının sınırlarından bahsederken “Türk Dünyasının sınırlarını coğrafi unsurlarla açıklamak daha mantıklıdır. Tam siyasi sınırları açıklayamam belki de bu yüzden mantıklı olan bu. Sınırları ifade ederken doğusunda Baykal Gölü, batıda Hazar Denizi ve Ural Dağları Kuzeyde Sibirya bozkırları güneyde Tanrı Dağlarından Gobi Çölüne uzanan sahayı anmak gerekir” (Ö3) ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden yola çıkarak, öğrencinin Türk dünyası coğrafyasının unsurları hakkında bilgi birikimine sahip olduğu yorumu yapılabilir.

Kuzeyde Rusya, Doğuda Moğolistan Batıda Kosova Güneyde Afganistan

1. grupta yer alan bir katılımcı Türk dünyasının sınırlarından bahsederken “Türklerin yoğun olarak yaşadığı yer Türk dünyasıdır. Dolayısıyla bu sınırdan bahsederken Kuzeyde Rusya, doğuda Moğolistan, Batıda Kosova, Güneyde ise Afganistan’dan

bahsedilebilir." (Ö60) ifadesini kullanmıştır. Bu ifade seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerden birinin Türk dünyasının sınırları konusunda yeteri kadar farkındalık sahibi olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Bilgim Yok

2. grupta yer alan öğrencilerin önemli bir kısmı Türk Dünyasının sınırları hakkında bilgi sahibi değildir. Bu durumu örneklemek için *"İlk defa duydum. Türk Dünyası sınırları ile ilgili bilgi sahibi değilim."* (Ö7) ve *"Türkiye deseniz bilirim ama Türk Dünyası büyük galiba sınırları hakkında bilgim yok."* (Ö58) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Türk dünyasının sınırları konusunda bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Doğuda İran Ermenistan Kuzeyde Karadeniz Güneyde Suriye Sınırı

2. grupta yer alan katılımcıların bir kısmı, Türk dünyasının sınırlarından bahsederken *"Doğu tarafında İran var hatta Ermenistan var. Kuzeyinde yani üstünde Karadeniz'in Rusya'ya sınır olan kesimi var. Güneyinde ise Suriye sınırı vardır."* (Ö4) ve *"Güneyde Suriye sınırı Türk Dünyasının güneyini oluşturur. Doğusunda İran var. Kuzeyi Karadeniz Doğusu ise İran ve üstte Ermenistan sınırları Türk Dünyasıdır."* (Ö29) ifadelerini dile getirmiştir. Bu ifadelerden yola çıkılarak seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Türk dünyası denilince akıllarına Türkiye'nin sınırlarının geldiği yani bir Türk dünyası farkındalığının olmadığı ifade edilebilir.

Doğuda Çin ve Batıda Yunan Sınırı, Güneyde Suriye Kuzeyde Rusya Sınırı

2. grupta yer alan katılımcıların bir kısmı (2 kişi) Türk dünyasının sınırları ile ilgili soruya doğru cevap verememiştir. Bu duruma örnek olarak *"Türk Dünyası büyük bir dünyadır. Yönlerle ifade etmek lazımsa doğuda Çin'in olduğu yer batıda Yunan sınırı Edirne gibi ve güneyde Suriye Kuzeyde Rusya'nın sınırı Türk Dünyası sınırır diyebilirim."* (Ö59) ifadesi verilebilir. Bu ifadeden yola çıkarak seçmeli Türk dünyası dersini almayan öğrencilerin Türk dünyasının sınırı ile ilgili net bilgi sahibi olmadıkları sonucu çıkarılabilir.

Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya Kadar Olan Yer

2. grupta yer alan katılımcıların bir kısmı (2 kişi) Türk dünyasının sınırları ile ilgili soruya *"Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar olan yer"* diyerek yanlış cevap vermiştir. Bu durumu örneklemek için *"Avrupa'nın doğusu Türk yurtdur. Buradan başlayıp Orta Asya'ya kadar olan sahada Türkler yaşar. Kuzey ya da güney sınırlarını bilmiyorum ama bahsettiğim yer Türk Dünyasıdır."* (Ö44) ifadesi verilebilir. Bu bulgudan yola çıkarak seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası dersini almayan öğrencilerin bir kısmı için Türklerin yaşadıkları yerleri tam olarak bilmiyorlar yorumu yapılabilir.

Türk Dünyasının Sınırı Yoktur. Türkler Sınırı Olmayan Bir Millettir

2. grupta yer alan katılımcılardan bir öğrenci Türk dünyasının sınırları ile ilgili soruya *"Türk Dünyasının sınırı ifadesine katılmıyorum. Türk Dünyası sınırsızdır. Sınırı yoktur. Türk milleti kadim bir millettir. Türkler sınırı olmayan bir millettir."* (Ö23) cevabını vermiştir. Örnekteki ifadeden yola çıkarak seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası dersini almayan öğrenciler için Türk dünyasını hakkında bilgi sahibi değildir yorumu yapılabilir.

2.Boyut: Türkistan Coğrafyası Hakkında

Katılımcıların *"Türkistan coğrafyası hakkında"* boyutuna ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 3'te verilmiştir. Katılımcıların Türkistan coğrafyasına ilişkin görüşlerinin seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerde (1. Grup) üç; bu dersi almayan öğrencilerde (2. Grup) üç başlık altında toplandığı görülmektedir.

Hayvancılığa Uygun Bozkır Sahası. Hala Türklerin Yaşadığı ve Türk Kültürünün Hakim Olduğu Sovyetler Zamanında Orta Asya Denilen Yer

1. grupta yer alan öğrencilerin önemli bir kısmı Türkistan coğrafyası hakkında uzun bilgiler vermiştir. Bu duruma örnek olarak “Türkistan coğrafyası, Türklerin kadim topraklarıdır. Bu coğrafya özellikle küçükbaş hayvancılığa elverişli bozkır sahasından oluşan verimli topraklardır. Türkistan günümüzde de Türklerin yaşadığı önemli bir kara alanıdır. Üzerinde türlü planlar yapılsa da hala Türk kültürünün hakim olduğu değerli bir coğrafyadır. Sovyetler Birliği zamanında bu coğrafyaya bilerek Türk adını silmek için Orta Asya denmiş ve adı öyle kalmıştır.” (Ö42) ve “Türkistan Türkün kutlu coğrafyasının merkezi, Türkün ekonomik uğraşı olan hayvancılığa elverişli bir bozkır sahasından oluşan değerli bir coğrafyadır. Günümüz Türk dünyasının önemli bir kısmını hala Türkistan oluşturmaktadır. Bu coğrafya Türk kültürünün doğduğu yerdir ve hala Türklerin yurtdur. Bir dönem bu topraklara hakim olan Sovyetler Birliği bilerek buraya Orta Asya denmesini istemiştir. Ama başarılı olamamıştır.” (Ö5) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler, seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türkistan coğrafyası konusunda bir farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Doğuda Çin ve Moğolistan, Kuzeyde Rusya, Güneyde İran Batıda Balkanları Kapsayan Çoğu Bozkır Olan Alan. Türkler Yaşadığı İçin Türkistan Denmiştir

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Türkistan coğrafyası hakkında yönler ile sınır çizerek bilgi vermişler ve söz konusu coğrafyaya Türkistan denmesinin sebebini de açıklamışlardır. Bu durumu örneklemek için “Türkistan coğrafyası da Türk Dünyası gibi Türklerin yaşadığı bir coğrafyadır. Ama Türk dünyasından daha küçüktür. Sınırları da Türk dünyasından daha dardır. Türkistan’ın doğusunda Çin ve Moğolistan, kuzeyinde Rusya güneyinde İran yer alır batı ise Balkanların bir kısmını kapsar. Bu coğrafya bozkır sahasıdır aynı zamanda. Bölgeye Türkistan denmesinin sebebi ise burada yüzyıllardır Türklerin yaşamasından kaynaklanmaktadır.” (Ö55) ve “Sorduğunuz coğrafya bir bölgedir burada Türkler yaşar. Uzun yıllar Türklerin yaşadığı yer olduğu için Türkistan adı verilmiştir pek çok kaynakta böyle geçer derste gördüğümüz şekli de budur. Tam olarak yer tarif ederken Doğu sınırı Çin ile Moğolistan Batı sınırı Balkanlar ama tamamı değil kuzey sınırı Rusya güney sınırı İran olan bozkır coğrafyası Türkistandır.” (Ö46) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türkistan coğrafyası konusunda bir farkındalığa sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Şekil 3: Katılımcıların Türkistan Coğrafyası Hakkında Görüşleri ve İfade Sıklıkları

Orta Asya'da Türk Devletleri, Rusya ve Çin'in Bir Kısımını Kapsayan İran ve Anadolu'yu da İçine Alan Kadim Türk Toprakları

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Türkistan coğrafyası hakkında bilgi verirken devlet isimleri ile açıklama yapmıştır. Bu durumu örneklendirmek için “*Türkistan bir devlet değil ya da bir grubun yaşadığı alan değil. Burası özellikle Orta Asya diye ifade edilen gerçekte Türkistan olan yerdir. Burada yer alan Türk devletleri ile Rusya'nın güneyi Çin'in batısında bir bölümü kapsayan İran'ın önemli bir kesimi ile Anadolu'yu içine alan kadim Türk topraklarıdır. Burada şu an sadece Türkler yaşamıyor.*” (Ö52) ve “*Türkistan coğrafyası hakkında bilgi verebilirim. Burası eski yıllardan beri çok uzun zamanları diyorum Türk topraklarıdır. Türk vatanıdır. Orta Asya demişlerdir ama gerçekte Türkistan'dır. Orta Asya'da bulunan bağımsız Türk devletleri ile Rusya ve Çin devletlerinin bir kısmını kapsayan İran'ı ve Türkiye'de Anadolu'yu içine alan coğrafya Türkistan coğrafyasıdır.*” (Ö11) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler de seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türkistan coğrafyası konusunda bir farkındalığa sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Bilgim Yok

2. grupta yer alan öğrencilerin büyük bir kısmı Türkistan hakkında bilgi sahibi değildir. Bu yargıyı örneklendirmek için “*Üzülerek cevap veriyorum şu an bu konuda bilgi sahibi değilim. İlk kez duydum galiba ama öğrenmek isterim.*” (Ö30) ve “*Hiçbir bilgim yok kusura bakmayın.*” (Ö45) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Türkistan coğrafyası hakkında bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Vatan Büyük ve Müebbet Bir Ülkedir Türklere

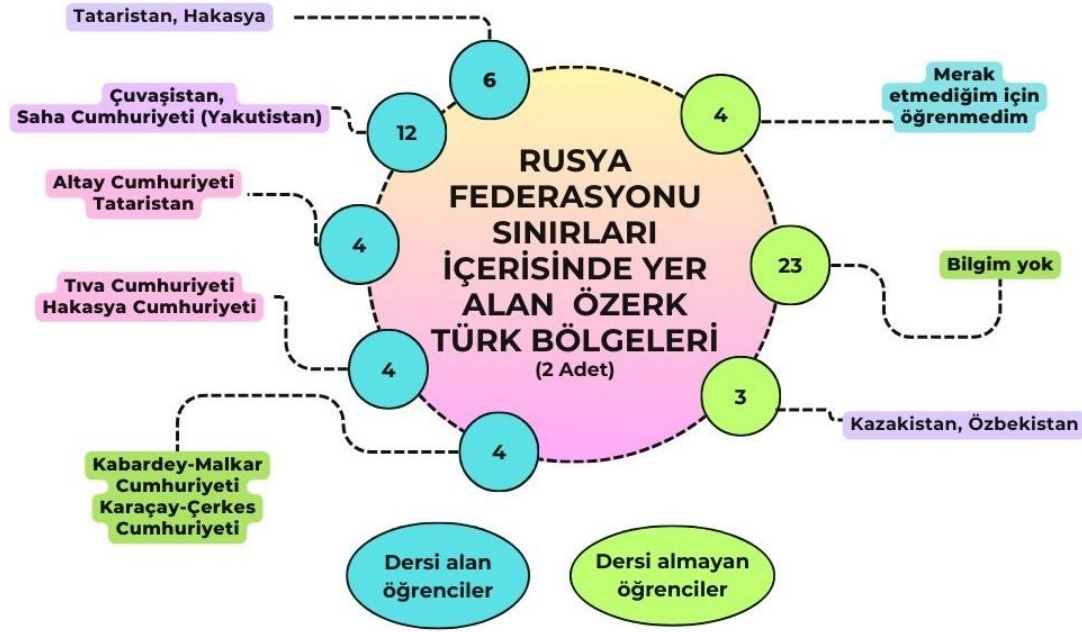
2. grupta yer alan katılımcılardan bir öğrenci Türkistan coğrafyası ile ilgili soruya “*Türkistan bir vatan olabilir ama vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Türklere diyebilirim.*” (Ö15) cevabını vermiştir. Bu ifadeden yola çıkarak seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası dersini almayan öğrencinin Türkistan hakkında farkındalık sahibi olmadığı yorumu yapılabilir.

Avrasya Coğrafyasıdır

2. grupta yer alan katılımcılardan bir öğrenci Türkistan coğrafyası ile ilgili soruya “*Türkistan coğrafyası Avrasya coğrafyasıdır emin değilim ama aklımda öyle kalmış. Coğrafya dersinde böyle bir konu görmedim ama tarih dersinden galiba aklımda kalmış olabilir hem Türkler Avrupa ile Asya'da yaşıyor bundan ötürü Avrasya coğrafyası dedim emin değilim sadece tahmin ediyorum.*” (Ö31) cevabını vermiştir. Bu ifadeden de yola çıkarak seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası dersini almayan öğrencinin Türkistan hakkında farkındalık sahibi olmadığı yorumu yapılabilir.

3.Boyut: Rusya Federasyonu Sınırları İçerisinde Yer Alan Özerk Türk Bölgeleri

Katılımcıların “Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 4'te sunulmuştur. Katılımcıların Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimlerine ilişkin görüşleri seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerde (1. Grup) beş; bu dersi almayan öğrencilerde (2. Grup) üç başlık altında toplandığı görülmektedir. Öğrencilere soru yöneltildikten sonra iki adet örnek verir misiniz? Şeklinde sınırlandırma yapılmıştır. 1. Grupta yer alan bazı öğrenciler ikiden fazla isim belirtmiştir. Ancak ifade ettikleri ilk iki isim kayıt altına alınmıştır.

Şekil 4: Katılımcıların Rusya Federasyonu Sınırları İçerisinde Yer Alan Özerk Türk Bölgelerine Yönelik Görüşleri ve İfade Sıklıkları

Çuvaşistan, Saha Cumhuriyeti (Yakutistan)

1. grupta yer alan öğrencilerin büyük kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine 2 adet örnek verir misiniz? Sorusuna Çuvaşistan ve Saha Cumhuriyeti cevabını vermiştir. Bu durumu örneklendirmek için “*Kolay soru oldu bu yazılıda da çıkmıştı. Çuvaşistan ve Saha Cumhuriyeti ya da diğer adı Yakutistan.*” (Ö47) ve “*Çuvaşistan ve Yakutistan yani Saha devleti iki örnektir.*” (Ö33) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tataristan, Hakasya

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine 2 adet örnek verir misiniz? Sorusuna Tataristan ve Hakasya cevabını vermiştir. “*Tataristan’ı örnek verebilirim bir de Hakasya Cumhuriyeti diyebilirim.*” (Ö54) ve “*Hepsini biliyorum ama Tataristan ve Hakasya yeterli olur iki adet.*” (Ö16) ifadeleri bu durumu örneklendirmektedir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Altay Cumhuriyeti, Tataristan

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine 2 adet örnek verir misiniz? Sorusuna Altay Cumhuriyeti ve Tataristan cevabını vermiştir. Bu durumu örneklendirmek için “*Birbirine uzak olan iki bölge Altay Cumhuriyeti ve Volga bölgesinde bulunan Tataristan’ı örnek verebilirim.*” (Ö51) ve “*Altay Cumhuriyeti var Tataristan var ama Tataristan cumhuriyet miydi? Tam aklımda değil.*” (Ö43) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk

dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tıva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine 2 adet örnek verir misiniz? Sorusuna Tıva Cumhuriyeti ve Hakasya Cumhuriyeti cevabını vermiştir. Bu durumu örneklandırmek için *“Herkes aynı soruları soruyorsunuz muhtemelen ama bence bunları söyleyen olmamıştır. Tıva Cumhuriyeti ve Hakasya Cumhuriyeti demek istiyorum. Aslında bizim evde babamdan ötürü Türk ülkeleri çok konuşulur. Ben Tuva diye biliyordum derste Tıva olduğunu öğrendim.”* (Ö37) ve *“Tıva ile Hakasya Cumhuriyetleri diyebilirim.”* (Ö13) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kabardey-Malkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine 2 adet örnek verir misiniz? Sorusuna Kabardey-Malkar Cumhuriyeti ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti cevabını vermiştir. Bu durumu örneklandırmek için *“Türkiye’ye yakın olanları söyleyebilirim. Kabardey-Malkar Cumhuriyeti ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti.”* (Ö53) ve *“Çoğu aklımda Kabardey-Malkar Cumhuriyeti olabilir Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti olabilir...”* (Ö20) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bilgim Yok

2. grupta yer alan yani seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin büyük bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri hakkında bilgi verememiştir. Bu durumu örneklandırmek için *“Rusya Federasyonu’nda Türk Bölgelerinin olduğunu ilk kez duyuyorum ve hiçbir bilgim yok.”* (Ö2) ve *“Hiçbir bilgim yok.”* (Ö40) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri hakkında bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Merak Etmediğim İçin Öğrenmedim

2. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri için merak etmediğim için öğrenmedim cevabını vermiştir. *“Bilmiyorum cevap veremeyeceğim ama merak edilecek bir konu da değil bence öğrenme gereği duymadım.”* (Ö57) ve *“İsim veremem ama yani bilmediğim için de bir şey kaybettiğimi sanmıyorum. Önemli olsa merak etsem ve ilgi duysam öğrenirdim sanki ama merak ettiğim bir konu değil.”* (Ö8), ifadeleri bu yargıyı destekler niteliktedir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri hakkında bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Kazakistan, Özbekistan

2. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerine örnek olarak bağımsız devletleri örnek vermiştir. Bu durumu örneklemek için *“Rusya’nın sınırlarında ve onun kontrolünde Kazakistan var diye biliyorum bir de Özbekistan bence.”* (Ö17) ve *“Kazakistan Rusya bölgesinde olsa gerek bazen duyuyorum Rusça konuşuyorlar videolarda bir de Özbekistan derim. Oradan gelen gelinimiz var Rusça konuşuyor o da. Bence bu ikisi örnek verilebilir.”* (Ö32) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgeleri hakkında bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

4.BOYUT: TÜRK HALKLARININ İSİMLERİ

Katılımcıların “Türk halklarının isimleri” boyutuna ilişkin belirttikleri görüşleri ve bunların ifade sıklıkları Şekil 5’te sunulmuştur. Katılımcıların Türk halklarının isimlerine ilişkin görüşleri seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerde (1. Grup) dört; bu dersi almayan öğrencilerde (2. Grup) dört başlık altında toplandığı görülmektedir. Öğrencilere soru yöneltildikten sonra dört adet örnek verir misiniz? Şeklinde sınırlandırma yapılmıştır.

Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen

1. grupta yer alan öğrencilerin büyük kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklendirmek için “*Dünyada iki yüz elli milyon Türk yaşamaktadır ama Türk deyince ya da Türk halkları deyince aklıma Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler geliyor.*” (Ö48) ve “*Bence Türk halkları demek yerine büyük Türk milleti demek gerekir. Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız dört etti mesela bunlar Türk milletinin parçalarıdır.*” (Ö26) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu konuda farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 5: Katılımcıların Türk Halklarının İsimlerine Yönelik Görüşleri ve İfade Sıklıkları

Azerbaycan, Çulum, Irak ve Suriye Türkleri

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Azerbaycan, Çulum, Irak ve Suriye Türkleri” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklendirmek için “*Türklerin nüfusu çok evet ama Türk deyince ilk akla Azerbaycan Türkleri gelir bence. Çulum Türkleri var isim ilginç tabi ve Irak ile Suriye Türkleri diyebilirim.*” (Ö34) ve “*Azerbaycan, Irak ve Suriye’deki Türkler ile en sevdiğim isim olan Çulum Türkleri dört etti galiba bunları örnek verebilirim.*” (Ö49) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu konuda farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Gagavuzlar, Kazaklar, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Gagavuzlar, Kazaklar, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklendirmek için “*İki devlet bir millet olan Türkiye ve Azerbaycan Türkleri ile Kazakları ve bir de Gagavuzları ilk dörtte sayarım. Gagavuzların sayısı az diğerlerinin sayısı*

fazladır.” (Ö25) ve “Sayıları az olanlar var mesela Gagavuzlar ve bunların dışında Kazaklar var Türkiye ve Azerbaycan Türkleri var. İlk dört için bunları söyleyebilirim.” (Ö35) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu konuda farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hakaslar, Kırım Tatarları, Kazaklar, Türkiye Türkleri

1. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Hakaslar, Kırım Tatarları, Kazaklar, Türkiye Türkleri” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklemek için “Türk halkları diye sorduğunuz soruyu tam anlayamadım aslında Türk milletinin unsurları deseniz daha iyi olurdu. Türkiye’deki Türkler, Kazaklar, Kırım Tatarları ve Hakaslar ilk dört olabilir.” (Ö21) ve “Hakaslar, Kırım’daki Tatarlar mesela Kazaklar ve Türkiye halkı Türk halklarının örnekleri olarak verilebilir. Sayı daha fazla ama bunları dört tane söyleyebilirim.” (Ö3) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu konuda farkındalığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bilgim Yok

2. grupta yer alan yani seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin büyük bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “bilgim yok” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklemek için “Türk halkları diye bir şey duymadım bilgim yok bu konuda.” (Ö9) ve “Maalesef bilgi veremem bu konuda.” (Ö56) ifadeleri verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklar hakkında bir farkındalığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Türkistan Türkleri, Azeriler, Kazaklar, Kırgızlar

2. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Türkistan Türkleri, Azeriler, Kazaklar, Kırgızlar” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklemek için “Türk hakları bence Türkistan’da yaşayan Türkler, Azeriler, Kazaklar ve Kırgızlardır.” (Ö12) ve “Türklerin tamamı bir halk olarak kabul edilirse eğer Türkistan Türkleri, Azeri Türkleri, Kazaklar ile Kırgızlar ilk dört denilebilir.” (Ö36) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin bir kısmı için Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ancak bunları coğrafi sınırlar ile ifade ettiği ya da yanlış gruptandığı şeklinde yorumlanabilir.

Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Türkler

2. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Türkler” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklemek için “Türk halkı deyince bunları oluşturan halkların en büyüğü Türklerdir. Ayrıca Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler de ilk dörtte sayılabilir.” (Ö14) ve “Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler ilk üç bence ama dördüncü olarak da Türkler var.” (Ö41) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında eksik bir bilgiye sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan Türkleri

2. grupta yer alan öğrencilerin bir kısmı dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusuna “Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan Türkleri” cevabını vermiştir. Bu durumu örneklemek için “Türk halkları Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Türklerinden oluşur zaten toplam dört taneler.” (Ö38) ve “Türkiye Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Türkmenistan Türkleri, Kazakistan Türkleri dört tane bunları diyebilirim.” (Ö19) ifadelerine yer verilebilir. Bu ifadeler seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin Türk halklarının isimleri hakkında bilgi sahibi olduğu ancak bunları devlet isimleri ile ifade ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

5.Boyut: Harita üzerinde Türk Dünyası

“Harita üzerinde Türk Dünyası” boyutuna ilişkin olarak elde edilen bulgulara tablo 3’te yer verilmiştir. Tablo 3’e göre 1. Grupta yer alan 30 öğrencinin tamamı dilsiz harita üzerinde istenilen devletlerin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan) yerini doğru bir şekilde göstermiştir. Bu dersi almayan öğrencilerin % 27’si (8) dilsiz harita üzerinde 7 bağımsız Türk devletinin yerini doğru bir şekilde gösterirken % 73’lük dilimde yer alan katılımcılar hem doğru olarak ülkelerin yerini belirtememiş (Boş, anımsayamıyorum, bilmiyorum vb.) hem de ülke isimleri yerine farklı isimler yazmışlardır (Türkistan, Ermenistan, Rusya vb.).

Tablo 3: Seçmeli Türk Dünyası Coğrafyası Dersini Almayan Öğrencilerin Dilsiz Harita Üzerinde Bağımsız Türk Devletlerinin Yerini Gösterebilme Durumu

Sıra	Öğrenci	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	KKTC	Özbekistan	Türkiye	Türkmenistan	Toplam Doğru Cevap
1	Öğrenci 2	+	+	+	+	+	+	+	7
2	Öğrenci 4	-	+	-	+	-	+	-	3
3	Öğrenci 7	-	-	-	-	-	-	-	0
4	Öğrenci 8	+	+	-	+	-	+	-	4
5	Öğrenci 9	-	-	-	-	-	-	-	0
6	Öğrenci 12	+	-	-	+	-	+	-	3
7	Öğrenci 14	+	-	-	+	+	+	-	4
8	Öğrenci 15	+	-	-	+	-	+	-	3
9	Öğrenci 17	+	-	-	+	-	+	-	3
10	Öğrenci 18	+	+	-	+	-	+	-	4
11	Öğrenci 19	-	-	-	-	-	-	-	0
12	Öğrenci 22	-	-	-	-	-	-	-	0
13	Öğrenci 23	-	-	-	+	-	+	-	2
14	Öğrenci 24	+	+	+	+	+	+	+	7
15	Öğrenci 28	+	-	-	+	-	+	-	3
16	Öğrenci 29	+	+	+	+	+	+	+	7
17	Öğrenci 30	+	+	-	+	-	+	-	4
18	Öğrenci 31	-	-	-	-	-	+	-	1
19	Öğrenci 32	-	-	-	-	-	+	-	1
20	Öğrenci 36	-	-	-	-	-	+	-	1
21	Öğrenci 38	+	-	-	-	-	+	-	2
22	Öğrenci 39	+	+	-	+	-	+	+	5
23	Öğrenci 40	+	+	+	+	+	+	+	7
24	Öğrenci 41	+	+	+	+	+	+	+	7
25	Öğrenci 44	+	+	+	+	+	+	+	7
26	Öğrenci 45	+	+	+	+	+	+	+	7
27	Öğrenci 56	+	+	+	+	+	+	+	7
28	Öğrenci 57	+	-	-	+	+	+	+	5
29	Öğrenci 58	+	-	-	+	+	+	-	4
30	Öğrenci 59	+	-	+	+	-	+	+	5
Toplam		21	13	8	22	11	26	11	

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen verilerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçlara göre seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin %73'ü Türk dünyasının sınırlarını doğru bir şekilde ifade ederken (Ders kitabına göre) %20'si Türk dünyasının sınırlarını Türk devletlerinin sınırlarından ibaret kabul etmiş; %3'ü batıda Hazar denizini sınır kabul ederken %3'ü de kuzey sınırını Rusya, güney sınırını Afganistan kabul etmiştir. Bu sonuç Ulusoy'un (2009) ulaştığı öğrencilerin Türk dünyasına karşı meraklarının olduğu sonucu ve Demirok'un (2019) üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada öğrencilerin Türk Dünyası algılarının yüksek olduğu sonucu ile uyusmaktadır. Ayrıca seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin %64'ü bilgin yok cevabını vermiştir. %20'si Anadolu sınırlarını Türk dünyası sınırları olarak ifade etmiştir. %6'sı Doğu Avrupadan Orta Asya'ya kadar olan saha Türk dünyasıdır cevabını verirken; %6'sı doğru cevap vermiştir. %3'ü sınırlardan bahsederken güneyde KKTC'yi sınır kabul etmiş %3'ü de Türkler sınırı olmayan bir millettir cevabını vermiştir. Bu verilerden yola çıkarak Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrenciler, Türk dünyasının sınırlarının farkındayken; bu dersi almayan öğrencilerin Türk Dünyasının sınırları hakkında bilgi sahibi olmadığı değerlendirilebilir. Elde edilen bu sonuç Tokcan (2017) tarafından, Türk Dünyasına yönelik yapılan araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin %43'ü Türkistan coğrafyası hakkında Türk kültürünün hakim olduğu kadim Türk toprakları, bozkır bitki örtüsü ve hala Türklerin yaşadığı yer bilgisini vermiştir. %30'u kadim Türk toprakları cevabını vermiş ve bunu sınırları ile belirtmiştir. %27'si Türkler yaşadığı için Türkistan denmiştir ifadesine yer vermiş ve bu durumu Türk dünyası sınırları ile açıklamıştır. Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin %94'ü Türkistan coğrafyası ile ilgili soruya bilgin yok cevabını vermiştir. %3'lük dilimde yer alan öğrencilerden biri "Avrasya coğrafyasıdır" açıklamasını yapmış diğer bir öğrenci ise "Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Türklere" açıklamasını yapmıştır. Bu bulgulara göre seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrenciler Türkistan kavramı ve Türkistan coğrafyası hakkında doğru bilgi ile düşünce beyan edebilirken dersi almayan öğrencilerin cevap veremediği ya da ilgisiz cevaplar verdiği sonucuna ulaşılabilir. Elde edilen bu bulgu Topal (2014) tarafından yapılan araştırmanın, öğrencilerin Türk dünyasına yönelik farkındalıklarının düşük düzeyde olduğu sonucu ile örtüşmektedir. Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin tamamı Rusya Federasyonu dahilinde yer alan Özerk Türk Bölgelerinin isimlerini doğru olarak cevaplamıştır (NOT: Görüşme sırasında öğrencilerden 2 adet isim istenmiştir. Öğrenciler 2'den fazla isim belirtmişler fakat değerlendirmeye söyledikleri ilk 2 isim alınmıştır. Frekans dağılımının çeşitlilik gösterme sebebi budur.). Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin %77'si soruya bilgin yok cevabını vermiştir. %13'ü merak etmediğim için öğrenmedim demiş; %10'u ise Kazakistan, Özbekistan cevabını vermiştir. Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan özerk Türk bölgelerinin farkında oldukları; bu dersi almayan öğrencilerin özerk Türk bölgeleri ile ilgili fikir sahibi olmadıkları değerlendirilebilir. Katılımcılara, dünyadaki Türk nüfusunu oluşturan halklardan dördünü söyleyebilir misiniz? Sorusu yöneltilmiş ve Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin tamamı bu soruya doğru cevap vermiştir (Katılımcılardan 4 adet isim söylemeleri istenmiştir. Ancak 4'ten fazla Türk halkı ismi dile getirenler de olmuştur. Söyledikleri ilk 4 isim değerlendirmeye alınmıştır. Frekans dağılımının çeşitlilik gösterme sebebi budur.). Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrencilerin %73'ü bilgin yok cevabını vermiştir. %13'ü Türkistan Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Kazaklar, Kırgızlar cevabını verirken %7'si Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Türkler; diğer %7'lik dilimde yer alanlar ise Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan Türkleri cevapları ile doğru kabul edilebilir sayıda cevaplar verememişlerdir. Bu verilerden yola çıkarak seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrenciler, Türk halkları hakkında farkındalığa sahipken; bu dersi almayan öğrencilerin Türk halkları konusunda bir farkındalığa sahip olmadığı değerlendirilebilir. Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerin tamamı 7 bağımsız Türk Devletin dünya haritası üzerindeki yerini tarif edebilirken bu dersi almayan öğrencilerin önemli bir kısmının ülkelerin harita üzerindeki konumunu tam anlamıyla belirleyemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulusoy (2009) ortaokul öğrencilerinden oluşan bir grupta yaptığı araştırmada bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin coğrafi konumları ve Türk dünyasının durumu hakkında doğru bilgiye sahip olan öğrenci sayısının oldukça az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmanın eğitim – öğretim yılı sonunda yapılmasından ötürü dersi alan öğrencilerden elde edilen verilere göre seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersi öğretim programında yer alan amaçların gerçekleştiği söylenebilir.

Araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak şu önerilere yer verilmiştir;

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın amaçlarının geleceğe taşınması adına Türk dünyası coğrafyası dersi seçmeli olmaktan çıkarılabilir. En azından yabancı dil, eşit ağırlık ve sözel grupların 11. sınıf seviyesinde zorunlu olarak yer alabilir.
- Seçmeli Türk dünyası coğrafyası dersini alan öğrencilerde Türk dünyası farkındalığının oluştuğu sonucuna bağlı olarak bu dersin açılması için velilere ve öğrencilere gerekli bilgilendirmenin yapılması önerilmektedir.
- Türk dünyası coğrafyası dersini almayan öğrenciler için coğrafya dersi kapsamında Türk dünyası, Türkistan coğrafyası, Türk kültür havzası gibi konulara daha fazla yer verilebilir.
- Türk dünyası konusu bağımsız Türk devletleri ve özerk Türk bölgeleri olarak farklı derslerin içeriğine dahil edilebilir (Tarih, Sosyal Bilgiler, Türk Dili ve Edebiyatı).
- Bu araştırma Kayseri ilinde yaşayan bir grup öğrenci ile yapılmıştır. Farklı illerde de çalışma yapıp sonuçları kıyaslanabilir.

| EXTENDED ABSTRACT |

The Impact of the Geography of the Turkic World Course on the Development of High School Student's Awareness of the Turkic Worldİbrahim HİMMETOĞLU^{ID}, Bülent AKSOY^{ID}**INTRODUCTION**

The Organisation of Turkic States approved the teaching of the Geography of the Turkic World course in the member countries on 5 June 2014. The International Turkic Academy is entrusted with the task of preparing teaching programmes and materials (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). The Turkic World Geography course has been added to the elective courses in the weekly course schedule by the Ministry of National Education to be applied in 10th and 11th grades in secondary education institutions starting from the 2023-2024 academic year. The Turkic World Geography Course is designed in two units. Unit 1 is the formation of geographical understanding in Turkic peoples; Unit 2 is the geographical features of the Turkic world (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). The geography called the Turkic world has both political, economic and strategic importance (Ulusoy, 2009). Today, it is seen that Turks are scattered in seven continents. Therefore, the Turkic world refers to a very large area (Gülüm & Seyfullayeva, 2013). According to Özsoy (2023), Turks have experienced a great geographical and cultural change. The concept of the 'Turkic world' has had its share of this change and a definite framework regarding the scope of the Turkic world could not be drawn. The geography we define as the Turkic World constitutes almost the central part of the European and Asian continents called Eurasia (Topal & Sezer, 2016). Also, a large part of the inner or rim crescent or rimland belt, which is one of the most important areas of the land and rim belt dominance theories that caused world wars in the 20th century, consists of the territory of the Turkic world (Özey, 2010; 67). The geography where Turks live is one of the most strategic regions of the world today as it was in the past (Sezer, 2011). The Turkic World is centred on a long strip between latitudes 35 and 55. This strip is divided into three main parts: A narrow section in the west, including Anatolia, Northern Iran and the Upper Caucasus, then West Turkestan, a large but sparsely populated region east of the Caspian Sea, and finally East Turkestan beyond the God Mountains' (Demir, 2001). Various groupings or nomenclatures are used to define the Turks within the Turkic World. These can be counted as Balkan, Anatolian, Caucasian, Turkestan, Siberian Turks from West to East (Akengin & Sarybaeva, 2024). Turkestan is located at the crossroads of the Silk Road, an ancient network of trade routes linking East Asia and Europe (Niftili, 2024). The area from the Bükey Orda neighbourhood of Astarahan, where the river Itil flows into the sea, to the town of Sucav in East Turkestan, which the traveller Marco Polo called Macro Turchia (Great Türkiye), is called Turkestan (Üçüncü, 2022). The term 'Turkestan', which is formed by the combination of the word 'Turk' with the Persian suffix 'istan' and means 'Home of the Turks', is first mentioned in Armenian literature as 'Turkistan' in the VI century (Demirok, 2019). Today, Turkestan is divided into three main regions. The first region is East Turkestan, which is under Chinese occupation, where around 30-35 million Turks, mostly Uyghur Turks, live (ETGH, 2024). The second

region is the Northern region of today's Afghanistan and this region is South Turkistan. The third region is West Turkistan, which consists of the Republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan (Aynural & Kesici, 2010). Today, the concept of Turkestan is also used as an administrative region of Kazakhstan. Turkistan is known as one of the important cultural centres of the Turks (Akengin & Sarybaeva, 2024). When the literature is examined, it is understood that there are no studies conducted with high school students in which the Turkic world is the subject. It is seen that there are studies conducted mostly with prospective teachers and university students (Karakaya & Öner, 2021; Turgut & Kaymakçı, 2019; Demirok, 2019; Topal & Sezer, 2016; İnel & Topal, 2015; Topal, 2014; Gülüm & Seyfullayeva, 2013; Alım, 2009; Diktaş, 2008) and in these studies, issues such as perception of the Turkic world, cognitive structure related to the Turkic world, attitude towards the Turkic world, and awareness of the Turkic world are investigated. It was observed that there were some studies conducted with secondary school students (Kaymakçı, 2016; Aksoy & Karaçalı, 2015; Karaçalı, 2012; Ulusoy, 2009). In these studies, it is understood that the teaching of the subject of the Turkic world, students' perception of the Turkic world and students' attitudes and thoughts towards the Turkic world were investigated. Both the fact that the Turkic World Geography course is a new course, the fact that this course is elective and the lack of a study on high school students' awareness of the Turkic world reveal the necessity of this study.

METHOD

Research model

The research was conducted with qualitative methods. Qualitative research is generally used to obtain in-depth understanding, explain phenomena and understand the experiences of participants (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2024). Phenomenological design among these methods was used in the research. In this design, it is generally tried to reveal what individuals' experiences of any phenomenon are and how they make sense of these experiences (Creswell, 2023). Another reason why phenomenological studies are preferred is to provide insight into complex social phenomena and to answer the researcher's 'why?' and 'how?' questions (Güzel, Güzel, Yıldırım & Taşpınar, 2023).

Working group

The participants of this study consisted of 30 students who continued their education in Kayseri and took the Elective Turkic World Geography course in the 2023-2024 academic year and 30 students who did not take this course. The participants of the study were determined using the criterion sampling method. The basic understanding in this sampling method is to study the situations that meet the predetermined criteria (Yıldırım & Şimşek, 2021, p.120), and the criterion sampling method is considered as a useful method in selecting the most suitable participants for the situation examined in the research (Büyüköztürk et al. 2024). A total of 60 students, (40%) 24 male and (60%) 36 female, participated in the study. Among the students participating in the study, (50%) 30 of them took the elective Turkic world geography course and (50%) 30 of them did not take this course.

Data collection tool

Based on the fact that it is not possible to observe all behaviours of people, interview is a frequently used form of data collection in social sciences studies to determine how they reveal their feelings, thoughts and behaviours (Merriam, 2018). Because interview is an effective method in obtaining information about individuals' experiences, attitudes, opinions, complaints, feelings and beliefs (Yıldırım & Şimşek, 2021, p. 127). Therefore, an interview was conducted with a semi-structured interview form to determine whether the Turkic World Geography course has an effect on the formation of Turkic world awareness of high school students. According to the data collection tool, interviews are conducted in three ways. These are structured interview, semi-structured open-ended interview and unstructured interview (Karahan, Uca & Güdük, 2022).

Semi-structured interviews are neither as rigid as structured interviews nor as flexible as unstructured interviews, they are between two extremes (Altunay, Oral & Yalçinkaya, 2014). In this context, semi-structured interview form was used in the research.

Data collection

The data collection process was started by first obtaining the approval of the ethics committee. In phenomenological design, it is common to conduct one-to-one interviews with individuals in the study group and ask open-ended questions (Karagöz, 2021, p. 913). Because the phenomenological approach is suitable for studying effective, emotional and often intense human experiences (Merriam, 2018, p.26). In addition, the most powerful feature of interviews used in qualitative research is that they give the opportunity to learn about what is not seen (Glesne, 2020, p.143). The interviews were carried out in 4 days. In line with the recommendations of Creswell & Creswell (2021) regarding the ethical rules to be followed in qualitative research, students and their parents were informed before the interview and invited to the interview by the researchers. The interview plan was prepared and the interview was conducted on the relevant date and time. For this, the end of the academic year was waited. The total interview time was 20 hours, 9 minutes and 17 seconds.

Analysis of the data

The data obtained during the research process were analysed using content analysis and descriptive analysis, which are qualitative data analysis methods. Content analysis is a method that involves the systematic evaluation of the trends and research results of all published or unpublished studies conducted within the scope of a specific subject in a descriptive manner (Lin, Lin & Tsai 2014). Descriptive analysis, on the other hand, is based on the interpretation of the previously obtained data through the determined themes. The aim of descriptive analysis is to transfer the obtained data to the reader in an organised and interpreted form (Çilingir, 2025). Each researcher carried out the coding process separately using content analysis. In calculating the reliability between the researchers, Miles and Huberman's (1994) reliability formula was used. ($\text{Reliability} = \frac{\text{Agreement}}{\text{Agreement} + \text{Disagreement}} \times 100$). Using this formula, the coefficient of agreement reliability between the researchers was calculated as 0.85. When referring to the participants, code names were used as S1, S2 (Student 1, Student 2).

Credibility, Transferability, Consistency and Verifiability

In order to ensure credibility in the research, long-term interview and participant confirmation methods were utilised. In this study, transferability was ensured by using detailed depiction (Yıldırım & Şimşek, 2021). In this context, the research process was depicted in detail as a whole, and the logical path followed in the identification of participants and data collection was tried to be presented in detail. In order to ensure consistency in the study, the consistency analysis method was utilised. Within the scope of the confirmability criterion, the data obtained in the study and the findings obtained in the analysis of the data were submitted to the approval of the participants.

FINDINGS

As a result of the content analysis on the data obtained, the research findings were evaluated under five main themes. These are 'Borders of the Turkic World', 'About Turkistan Geography', 'Autonomous Turkic Regions within the Borders of the Russian Federation', 'Names of Turkic Peoples' and 'Turkic World on the Map'. In also, the students who took the elective Turkic World Geography course were named as Group 1, and the students who did not take the elective Turkic World Geography course were named as Group 2.

DISCUSSION, CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

According to the results obtained from the data obtained from the research, 73% of the students who took the Geography of the Turkic World course correctly expressed the borders of the Turkic World (according to the textbook), 20% accepted the borders of the Turkic World as consisting of the borders of the Turkic States; 3% accepted the Caspian Sea as the border in the west, while 3% accepted Russia as the northern border and Afghanistan as the southern border. This result is in line with the result of Ulusoy (2009) that students have curiosity about the Turkic World and Demirok (2019) in his research with university students that students' perceptions of the Turkic World are high. Also, 64% of the students who did not take the elective Turkic World Geography course gave the answer 'I don't know'. 20% of them expressed the borders of Anatolia as the borders of the Turkic World. 6% of them answered that the area from Eastern Europe to Central Asia is the Turkic World; 6% of them gave the correct answer. 3% of them accepted the TRNC as the border in the south when talking about the borders and 3% of them answered that Turks are a nation without borders. Based on these data, it can be concluded that the students who took the Geography of the Turkic World course are aware of the borders of the Turkic World, while the students who did not take this course do not have information about the borders of the Turkic World. This result coincides with the results of the research conducted by Tokcan (2017) on the Turkic World. 43% of the students who took the elective Turkic World Geography course gave information about the geography of Turkestan as the ancient Turkic lands dominated by Turkic culture, steppe vegetation and the place where Turks still live. 30 per cent answered 'ancient Turkic lands' and indicated this with their borders. 27% of them stated that Turkestan was called Turkestan because Turks lived there and explained this situation with the borders of the Turkic World. 94% of the students who did not take the elective Turkic World Geography course answered the question about the geography of Turkistan with the answer 'I have no knowledge'. One of the students in the 3% slice made the statement 'Eurasia is the geography of Eurasia' and another student made the statement 'Homeland is a big and permanent country for Turks'. According to these findings, it can be concluded that the students who took the Geography of the Turkic World course can express their opinions with correct information about the concept of Turkestan and Turkestan Geography, while the students who did not take the course could not answer or gave irrelevant answers. This finding overlaps with the result of the research conducted by Topal (2014) that students' awareness of the Turkic World is at a low level. All of the students who took the elective Turkic World Geography course answered the names of the Autonomous Turkic Regions within the Russian Federation correctly (NOTE: Students were asked for 2 names during the interview. Students mentioned more than 2 names, but the first 2 names they mentioned were included in the evaluation. This is the reason why the frequency distribution varies.). 77% of the students who did not take the elective Turkic World Geography course answered the question as 'I have no information'. 13% said that they did not learn because they were not curious; 10% answered Kazakhstan, Uzbekistan. Based on the findings obtained, it can be concluded that the students who took the Geography of the Turkic World course are aware of the autonomous Turkic regions within the borders of the Russian Federation, while the students who did not take this course do not have an idea about the autonomous Turkic regions. Can you tell the participants four of the peoples that make up the Turkic population in the world? The question was asked and all of the students who took the Elective Turkic World Geography course answered this question correctly (The participants were asked to mention 4 names. However, there were also those who mentioned more than 4 names of Turkic people. The first 4 names they mentioned were taken into consideration. This is the reason why the frequency distribution varies.). 73% of the students who did not take the Geography of the Turkic World course answered 'I have no information'. While 13 % of the respondents answered Turkestan Turks, Azerbaijan Turks, Kazakhs, Kyrgyz, 7 % answered Kazakhs, Kyrgyz, Turkmens, Turks; the other 7 % did not give an acceptable number of correct answers with the answers Türkiye, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan Turks. Based on these data, it can be concluded that the students who took the Geography of the Turkic World course have an awareness of Turkic peoples, while the students who did not take this course do not have an awareness of Turkic peoples. While all of the students who took the Geography of the Turkic World course could describe the location of 7 independent Turkic states on the world map, it was concluded that a significant part of the students who did not take this course could not fully determine the location of the countries on the map. Ulusoy (2009), in his research with a group of secondary school students, concluded that the number of students who have accurate information about the geographical location of independent Turkic Republics and the situation of the Turkic World is

quite low. Since the research was carried out at the end of the academic year, according to the data obtained from the students taking the course, it can be said that the objectives in the Turkic World Geography course curriculum have been achieved.

Based on the results of the study, the following suggestions were made;

- In order to carry the aims of the Organisation of Turkic States to the future, the Turkic World Geography course can be removed from being elective. At least it can be compulsory at the 11th grade level of foreign language, equal weight and verbal groups.
- Depending on the result that the awareness of the Turkic World is formed in the students who take the Turkic World Geography course, it is recommended that necessary information should be given to parents and students to open this course.
- For students who do not take the Turkic World Geography course, topics such as the Turkic World, Turkistan Geography, Turkic Culture Basin can be included more within the scope of the geography course.
- The subject of the Turkic World as independent Turkic states and autonomous Turkic regions can be included in the content of different courses (History, Social Studies, Turkic Language and Literature).
- This study was conducted with a group of students living in Kayseri province. Studies can be conducted in different provinces and the results can be compared.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

- Akengin, H., & Sarybaeva, B. (2024). Türk Dünyasında ortak kavramsal çerçevenin oluşturulmasına yönelik bir değerlendirme. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 294-313. <https://doi.org/10.16985/mtad.1361924>
- Aksoy, B., & Karaçalı, H. (2015). 7. Sınıf öğrencilerinin zihin haritasında Türk Dünyası algısı. *Uluslararası Türk eğitim bilimleri dergisi*, 2015(4), 1-14.
- Alım, M. (2009). Coğrafya eğitimi öğrencilerinin Türk Dünyası algıları (Atatürk Üniversitesi örneği). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6. 2, 575-586.
- Altunay, E., Oral, G., & Yalçınkaya, M. (2014). Eğitim kurumlarında mobbing uygulamalarına ilişkin nitel bir araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 62-80. <https://doi.org/10.19126/suje.37750>
- Aynural, S., & Kesici, A. K. (2010). Batı Türskitan Cumhuriyetleri Birliği'nin gerekliliği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (50), 1211-1230.
- Büyükoztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2024). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (35. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev: S.B. Demir ve M. Bütün (Edt.)). (7. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (2021). *Araştırma tasarımı nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Çev: E. Karadağ (Edt.)). (1. Baskı) Ankara: Nobel.
- Çilingir, A. (2025). Metin Erksan'ın Acı Hayat (1962) filminden uyarlanan Acı Hayat Dizisine ilişkin bir betimsel analiz. *Kronotop İletişim Dergisi*, 2(1), 107-130.
- Demir, N. (2001). Türk Dünyası'nın sınırları: Türk Topluluklarının gelişmesinde bağlayıcı ve ayırıcı unsurlar. *Türkbilig*, (2), 168-177.
- Demirok, U. (2019). *Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı: Balıkesir Üniversitesi örneği*. (Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir).
- Diktaş, G. (2008). Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarından gelen öğrencilerdeki Türkiye imajı. (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya).
- The People of East Turkistan (2024, 9 Kasım). *Doğu Türkistan Nüfusu*. 9 Kasım 2024 tarihinde <https://east-turkistan.net/about-the-people-of-east-turkistan/> adresinden edinilmiştir.
- Glesne, C. (2020). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev: A.Ersoy ve P. Yalçınoglu (Edt.)).(6. Baskı). Ankara: Anı
- Gülüm, K., Seyfullayeva, N. (2013). Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ve bilgi kaynakları. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C.6, s.18.
- Güzel, E., Güzel, D., Yıldırım, M. & Taşpınar, M.S. (2023). Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Algısının İncelenmesi: Bir Fenomenoloji Çalışması. *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:9, Issue:109; pp:6206-6212. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.68695>
- İnel, Y., & Topal, E. (Mayıs, 2015) *Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuştur. Saraybosna, Bosna Hersek.

- Karaçalı, H. (2012). 7. Sınıf Öğrencilerinin Zihin Haritasında Türk Dünyası Algısı. (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara)
- Karagöz, Y. (2021). SPSS-AMOS – META uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. Ankara: Nobel.
- Karahan, S., Uca, S. & Güdük, T. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme türleri ve görüşme tekniklerinin uygulanma süreci. *Nitel Sosyal Bilimler*, 4(1), 78-101. <https://doi.org/10.47105/nsb.1118399>
- Karakaya, G., & Öner, S. (2021). Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası algılarının incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(Özel Sayı), 53-70. <https://doi.org/10.33206/mjss.974397>
- Kaymakçı, S. (Mayıs, 2016). Sosyal bilgiler dersinde Türk Dünyası konularının öğretiminde çözümlemeli öykünün kullanımı üzerine bir araştırma, Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu'nda sunulmuştur. Celalabat, Kırgızistan.
- Lin, T.C., Lin, T. J., & Tsai, C. C. (2014). Research trends in science education from 2008 to 2012: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 36(8), 1346-1372. <https://doi.org/10.1080/09500.693.2013.864428>
- MEB, (2022). Öğretim programları, 11.10. 2024 tarihinde <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1205> adresinden edinilmiştir.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma. Desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev. Selahattin Turan (Edt.). Ankara: Nobel.
- Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Niftili, A. (2024). 17-18. Yüzyıllarda Rus seyyahların Türkistanla ilgili gözlemleri ve deneyimleri. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, sy. 1. 275-296. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12605250>
- Özsoy, B. (2023). 'Türk Dünyası' söylemi içinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın rolü ve önemi, *Anasay* 25, 40-55. <https://doi.org/10.33404/anasay.1324953>
- Özey, R. (2010) *Dünya ve Türkiye ölçeğinde siyasi coğrafya* (7. Baskı). İstanbul: Aktif yayıncılık.
- Sezer, A. (2011). Cumhuriyet dönemi ortaöğretim coğrafya derslerinde Türk dünyası coğrafyasının öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 29, pp. 341-73.
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2025, 1 Mart). *Türk Dünyası Haritası*. 1 Mart 2025 tarihinde https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_07/09185109_turk_dunyasi_haritasi_ttkb.pdf adresinden erişilmiştir.
- Tokcan, H. (2017). Determining the Turkish World perceptions of candidate social studies teachers through word association test. *Universal Journal of Educational Research*, 5(8), 1386-1395. <https://doi.org/10.13189/ujer.2017.050812>
- Topal, E., & Sezer, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi* (33), 96-113. <https://doi.org/10.14781/mcd.08328>
- Topal, E. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. (Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.).
- Turgut, T., & Kaymakçı, S. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyasına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 37-86. <https://doi.org/10.32449/egedid.553717>
- Türk Akademisi (2024, 2 Aralık). *Türk Akademisi Hakkında*. 2 Aralık 2024 tarihinde <https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii> adresinden erişilmiştir.
- Ulusoy, K. (2009). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin Türk Dünyası ve Türk Cumhuriyetlerine yönelik tutum ve düşünceleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 357-377.
- Üçüncü, K. (2022). Tarihten günümüze Türk Dilinin görünümü üzerine bir değerlendirme. *Düşünce Dünyasında Türkiiz*, 1(3), 147-154.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

To Cite This Article: Alkar, E., Demirci, Ş., & Şenyurt, S. (2025). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığı, Algıları ve Deneyimlerinin İncelenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 25-40. <https://doi.org/10.32003/igge.1655598>

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığı, Algıları ve Deneyimlerinin İncelenmesi

Examination of Social Studies Trainee Teachers' Awareness, Perceptions and Experiences of Intangible Cultural Heritage

Elif ALKAR¹ , Şevval DEMİRCİ² , Seçil ŞENYURT³

Öz

Bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) kavramı ve SOKÜM unsurlarına yönelik farkındalık, algı ve deneyimlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımları kapsamında yapılan bu araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz döneminde Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'nde dördüncü sınıfa devam eden 28 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubuna sadece aynı bölümde son sınıfa devam eden sosyal bilgiler öğretmen adayları dahil edilerek amaçlı örnekleme ve tür olarak da benzeşik örneklem ile elverişli örneklem tercih edilmiştir. Veri toplama aracı üç bölümden oluşmaktadır. Bulgular da veri toplama aracıyla uyumlu olarak; (1) öğretmen adaylarının SOKÜM kavramına ve UNESCO SOKÜM Türkiye Temsili Listesi'ne kayıtlı unsurlara ilişkin farkındalıklarına yönelik bulgular; (2) kelime ilişkilendirme testine yönelik bulgular ve (3) öğretmen adaylarının SOKÜM unsurlarını deneyimleme durumlarına yönelik bulgular şeklinde üç bölüm halinde analiz edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının yaklaşık yarısının SOKÜM tanımlarında “fiziksel olmayan / gözle görülemeyen / soyut” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. SOKÜM unsurlarının neler olduğuna dair ise öğretmen adayları tarafından en çok belirtilen unsurlar olarak “Karagöz”, “Meddahlık Geleneği” ve “Nevruz” öne çıkmaktadır. Kelime İlişkilendirme Testi'nde öğretmen adaylarının en çok çağrışım yapan kelimeyi “İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri”, “Meddahlık Geleneği”, “Nevruz” ve “Karagöz” unsurlarında yazdıkları saptanmıştır. Deneyimleme durumu açısından ise; “Türk Kahvesi ve Geleneği” ile “Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü” unsurları, öğretmen adaylarının tamamının deneyimlediği unsurlardır. Ayrıca “Karagöz”, “İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Yufka”, “Nevruz” ile “İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri” yüksek oranda deneyimlenen diğer unsurları oluşturmaktadır. Ayrıca, öğretmen adaylarının neredeyse tamamı lisans eğitimlerinde SOKÜM ile ilgili bir ders almadıklarını belirtmişlerdir. Araştırma bulgularından hareketle, SOKÜM konularını ele alan bir dersin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarında yer almasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Öğretmen Adayı, Sosyal Bilgiler, UNESCO SOKÜM Türkiye Temsili Listesi

* **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ✉ elifalkaryildirim@yyu.edu.tr / elifalkar@gmail.com

Abstract

This study aims to reveal the awareness, perception and experiences of social studies trainee teachers regarding the concept of Intangible Cultural Heritage (ICH) and ICH elements. The study group of the this research conducted within the scope of qualitative research approaches, consists of 28 trainee teachers who are fourth-year students in the Department of Social Studies Teaching, Bursa Uludağ University, in the fall semester of 2024-2025. Non-probability-based sampling (homogeneous sampling and convenience sampling as types) was preferred so social studies trainee teachers who were in their final year in the same department were included in the study group. The data collection tool consists of three parts. The findings were analyzed in accordance with the data collection tool; (1) the awareness of trainee teachers regarding the concept of ICH and the elements in the UNESCO Representative List of the ICH; (2) the word association test; and (3) the experiences of trainee teachers regarding ICH elements. When evaluated in general, it is seen that almost half of the trainee teachers include the statements “non-physical / invisible / abstract” in their definitions of ICH. As for the elements of ICH, the most frequently stated elements by the trainee teachers are “Karagöz”, “Arts of the Meddah” and “Nowruz”. In the Word Association Test, it is seen that the trainee teachers wrote the most words in the elements of “İftar and its Socio-Cultural Traditions”, “Arts of the Meddah”, “Nowruz” and “Karagöz”. In terms of experience, the elements of “Turkish Coffee Culture and Tradition” and “Culture of Çay (tea): Symbol of Identity, Hospitality and Social Interaction” are among the elements experienced by all of the trainees. In addition, “Karagöz”, “Flatbread Making and Sharing Culture: Yufka”, “Nowruz” and “İftar and its Socio-Cultural Traditions” constitute other elements that are experienced at a high rate. In addition, almost all of the trainee teachers stated that they did not take a course related to ICH in their undergraduate education. Based on the research findings, it would be beneficial to include a course that addresses ICH issues in social studies teaching undergraduate programs.

Keywords: Intangible cultural heritage, trainee teachers, social studies, UNESCO Representative List of the ICH.

GİRİŞ

Herhangi bir yerde yerleşim birimlerinin ilk nüvelerinin oluşumunda ve gelişerek sosyo-kültürel merkez haline gelmelerinde o mekânın coğrafi şartları etkilidir (Alkış & Oğuzoğlu, 2005: 354). Türkiye, elverişli coğrafi şartları sayesinde birçok yerleşmeye sahne olmuş ve bu mekânlarda gelişen kültür ve medeniyetlerden tarihsel süreç içinde birçok somut ve somut olmayan kültürel miras unsuru günümüze ulaşmıştır.

Toplumların tarihsel süreç içinde üreterek kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü özelliklerin bütünü olan kültür; toplumun kimliğini oluşturmakta ve onu diğer toplumlardan farklı kılmaktadır (Safran, 2008: 7). Güncel Türkçe Sözlük'teki (TDK, 2025) en kapsamlı tanımlanması ile kültür, “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin” şeklinde yer almaktadır. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Korunması Sözleşmesi'nde (2003: 2), kuşaktan kuşağa aktarılan somut olmayan kültürel mirasın, “toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratıldığı, bunun da onlara kimlik ve devamlılık duygusu verdiği; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunduğu” vurgulanmaktadır. İlgili sözleşmede SOKÜM kapsamı ise “somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; gösteri sanatları; toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler; doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; el sanatları geleneği” olmak üzere beş alanda gruplandırılmaktadır. Bu kapsamda, Mart 2025 itibarıyla “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası (SOKÜM) Türkiye Temsili Listesi”nde 31 adet unsur yer almaktadır. Bu unsurların yaklaşık yarısı, birden çok ülkenin paylaştığı kültürel miraslar olduğu için çok uluslu dosya ya da ortak dosya olarak belirtilmektedir (UNESCO, 2025).

SOKÜM Sözleşmesi'nde (2003) “*somut olmayan kültürel mirasın, kültürel çeşitliliğin potası ve sürdürülebilir kalkınmanın güvencesi olarak önemini göz önünde tutarak*” ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin (KİFAÇ) Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (2005)'nde de “Kültürel çeşitliliğin, tercihlerin çeşitliliğini artıran ve insani kapasiteler ile değerleri besleyen zengin ve çeşitli bir dünya yarattığının ve bu nedenle topluluklar, halklar ve uluslar için sürdürülebilir kalkınmanın ana etkeni olduğunun farkında olarak” ilgili sözleşmelerin kabul edildiği belirtilmekte ve kültürel çeşitliliğin sürdürülebilir kalkınmadaki önemine dikkat çekilmektedir. KİFAÇ Sözleşmesi

(2005) “Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi”nde ise bireyler ve toplumlar için büyük bir zenginlik olan kültürel çeşitliliğin korunup sürdürülmesinin hem bugünkü hem de gelecek kuşakların yararı için sürdürülebilir kalkınmanın temel gerekliliği olduğu vurgulanmaktadır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamındaki dört alt hedefte ise SOKÜM ile doğrudan ilişkili “kültürel çeşitliliğin değerinin bilinmesi ve kültürün sürdürülebilir kalkınmaya olan katkısı”(4.7.), “yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizm” (8.9.), (12.b.) ve “Dünya’nın kültürel ve doğal mirasını korumak ve sahip çıkmak için çalışmaları destekleme”(11.4) ifadeleri bulunmaktadır (UNDP, 2024). SOKÜM Sözleşmesi’nin (2003) başarısı ve sürdürülebilirliği de eğitim konusundaki başarılarla paralellikler gösterir (Gürçayır Teke, 2013: 32). SOKÜM Sözleşmesi’nde (2003) SOKÜM’ün önemi ve korunması konusunda özellikle yeni kuşakların daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiği ve KİFAÇ Sözleşmesi’nde (2005) eğitimin bu konudaki temel rolü belirtilmektedir. Oğuz’un (2009: 12) ifade ettiği gibi, SOKÜM ile KİFAÇ sözleşmeleri, küresel karşısında savunmasız kalan yerelin ve ulusalın kendi bağlamlarında korunması ve kültürel ifade çeşitliliği için önemli bir kaynak olarak kullanılmasını hedeflemektedir. Bunun için de toplumsal bilinç, eğitim ve katılım öngörülmektedir. Benzer olarak SOKÜM Sözleşmesi’nde (2003: 5-6), “somut olmayan kültürel mirasın tanınmasını, buna saygı duyulmasını ve geliştirilmesini sağlamak için toplumun genelini ve özellikle gençleri hedefleyen eğitici, duyarlılığı arttırıcı ve bilgilendirici programlar düzenlenmesi” ve “somut olmayan kültürel mirasın anlatımı için gerekli olan doğal alanların ve belleğe ilişkin mekânların korunması için eğitim verilmesini teşvik etmenin her taraf devlet için gerçekleştirilmeye gayret edilmesi gerektiği” ifade edilmektedir. Bu bağlamda, somut olmayan kültürel mirasın aktarılabilirliği oranda korunduğu gerçeğinden hareketle; konu ile ilgili eğitim imkanlarının geliştirilmesi (Aral, 2018: 68), kültürün değeri konusunda farkındalık oluşturmada eğitimden faydalanılması (Aral, 2020: 229) ve eğitim / farkındalık programları aracılığıyla genç nesillerin bilinçlendirilerek bu mirası koruma çabalarına dahil olmalarının sağlanması (Akgün vd., 2024: 61) önemlidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; kültür aktarımı ve kültürel farkındalık oluşturmada sosyal bilgiler dersinin yeri ve önemi çeşitli araştırmacılar tarafından (Çelik, 2019; Çulha Özbaş, 2009; Deveci, 2009; Gürel & Çetin, 2018; İbrahimoglu, 2018; Kılıç & Birol, 2024; Polat, 2019; Safran, 2008; Şahin, 2019) ifade edilmektedir. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP, 2024) ile öğrencilerin “Türk milletinin insanlığın ortak mirasına katkıları, Türk tarihini, kültürünü, millî ve manevî değerlerimizi bilen ve yaşayan ortak kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi konusunda sorumluluk sahibi bireyler olmaları” programın özel amaçları arasında yer almaktadır. Ayrıca, SBDÖP (2024) içeriğinde programlar arası bileşenler olarak hem “kültür okuryazarlığı” hem de “sürdürülebilirlik okuryazarlığı” becerilerine yer verilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2024) okuryazarlık becerileri incelendiğinde; kültür okuryazarlığı süreç bileşenlerinde “kültürü sürdürme” bulunduğundan sürdürülebilirliği; sürdürülebilirlik okuryazarlığı süreç bileşenlerinde de “sürdürülebilir ve sürdürülebilir olmayan sistemlerin parçaları” bulunduğundan kültürü kapsadığı görülmektedir. Benzer olarak, Alkış’a (2009: 28) göre, sürdürülebilir kalkınma için eğitimde anahtar temalardan olan “kültür” ve “kültürel çeşitlilik” kavramları sürdürülebilirliğin sağlanması gereken bileşenlerindendir. Özetle Sosyal bilgiler; çevre, ekonomi, toplum bileşenlerini insan merkezli ve geleceğe dönük bir bakış açısıyla ele alması, disiplinlerarası yapısı, beceri ve değer odaklı olması, vatandaşlık ve katılım boyutu özellikleri ile SOKÜM Sözleşmesi (2003), KİFAÇ Sözleşmesi (2005) ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’yle uyumlu olarak SOKÜM konularının sürdürülebilirlik bağlamında ele alınabileceği bir derstir.

Literatür incelendiğinde, SOKÜM ile ilgili olarak turizm, arkeoloji, mimarlık, müzecilik, coğrafya, halk bilimi, sanat tarihi, eğitim gibi farklı alanlarda çeşitli çalışmaların bulunduğu görülmektedir. SOKÜM ile ilgili olarak sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; sosyal bilgiler ders kitaplarının/programının incelenmesine yönelik çalışmalar (Batmaz & Yurtbakan, 2023; Çengelci, 2012; Çençen & Akça Berk, 2014; Gürkan, 2015; Özbaş & Çulha Özbaş, 2022; Pehlivan, 2015) ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalar (Gürel, 2018; Hündür, 2022; Sağ, 2024; Sağ, 2018) öğrenci görüşlerini/tutumlarını inceleyen çalışmalar (Çakmak, 2023; Kelek, 2024; Kılıçkaya, 2023) ve öğretmen görüşlerini inceleyen çalışmalar (Akhan, 2014; Atılgan, 2022; Avcı & Memişoğlu, 2016; Demirezen & Aktaş, 2020; İnanlı, 2023; Kartal, 2022; Özlek, 2019) dikkati çekmektedir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmaların genel olarak “kültür” (Akpınar & Genç, 2017; Deveci, 2009; Erdilmen Ocak vd., 2017; İbrahimoglu, 2018; Kılıç & Birol, 2024) ve “kültürel miras” (Dere, 2021; Polat, 2018; Selanik Ay & Kurtde Fidan, 2013; Sidekli & Karaca, 2013; Tural, 2023) kavram ve konularına yönelik olduğu görülmektedir. Literatürde sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla doğrudan “somut olmayan kültürel miras” konusunu

ele alarak tasarlanan oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının SOKÜM ile ilgili tutum ve farkındalıkları, incelenen Gürel & Çetin'in (2020) çalışmasında, ilgili veriler başarı testi ve SOKÜM tutum anketi aracılığıyla toplanmıştır. Çelik'in (2019) çalışmasında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının SOKÜM unsurlarından biri olan Karagöz ve Hacivat'a yönelik anlamlandırmaları ortaya konmuştur. Mevcut çalışmada ise; sosyal bilgiler öğretmen adaylarının somut olmayan kültürel miras kavramına ve SOKÜM Türkiye Temsili Listesi'nde yer alan tüm SOKÜM unsurlarına yönelik farkındalık, algı ve deneyimleri bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, somut olmayan kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rolü olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının somut olmayan kültürel miras kavramına ve SOKÜM unsurlarına yönelik farkındalık, algı ve deneyimlerinin ortaya konmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bireylerin karşılaştıkları ya da içinde bulundukları olayları ve durumları nasıl anlamlandırdıklarını belirlemek nitel araştırmaların ana amacıdır. Bu anlama ve yorumlama ise ancak kelimeler aracılığı ile ve sahip olunan kavramlar vasıtasıyla gerçekleşir (Öztürk, 2014: 71-72). Nitel araştırma yaklaşımları kapsamında yapılan bu çalışmada, öğretmen adaylarının SOKÜM kavramı ve unsurları ile ilgili farkındalık, algı ve deneyimlerinin nasıl olduğu belirlenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Öğretmen adaylarının SOKÜM'e yönelik algılarını belirlemede, katılımcılardan kapsamlı ve derinlemesine cevap almak için açık uçlu sorular aracılığıyla elde edilen nitel verilerin çözümlemesinde içerik analizi kullanılmıştır. Bilindiği gibi, içerik analizinde mesaj, anlam/dilbilgisi açısından sınıflandırılıp sayısallaştırma ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçek araştırılır (Tavşancıl & Arslan, 2001: 22). İçerik analizinde benzer veriler, belirli kavramlar ve temalar kapsamında bir araya getirilip organize edilerek yorumlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2000: 162).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz döneminde Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'nde dördüncü sınıfa devam eden 28 öğretmen adayı (21 kadın – 7 erkek) oluşturmaktadır. Çalışma grubuna sadece aynı bölümde son sınıfa devam eden sosyal bilgiler öğretmen adayları dahil edilerek amaçlı örnekleme ve tür olarak da benzeşik örneklem ile elverişli örneklem (Baltacı, 2018: 246) tercih edilmiştir. Patton'un (2002: 230) belirttiği gibi amaçlı örnekleme; gücünü bilgi bakımından zengin durumları kapsamından alan ve araştırmacının keşfetmek, anlamak, iç görü kazanmak istediği bir örneklem seçimidir. Araştırmadaki veri toplama sürecinde öğretmen adayları kendileri için bir rumuz kullanmışlardır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı ilk olarak öğretmen adaylarının çeşitli özelliklerine (rumuz, cinsiyet, lisans eğitiminde SOKÜM ile ilgili bir ders alıp almadıkları) yönelik sorular yöneltilmiştir. Araştırma kapsamında oluşturulan veri toplama aracı üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; "Açık Uçlu Sorular", "Kelime İlişkilendirme Testi" ve "Deneyimleme Testi" şeklindedir. Veri toplama aracıdaki üç bölüm, öğretmen adaylarına aynı anda verilmemiş; her bir bölüm tek tek ve sırayla uygulanmıştır. Öğretmen adayları rumuzlarını yazdıkları için her bir öğretmen adayına ait üç bölüm daha sonra bir araya getirilmiştir. Veriler, Ekim 2024'te dördüncü sınıfların bir ders saatinde yaklaşık 50 dakikada toplanmıştır. İlgili çalışma verileri için Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulları tarafından 14.08.2024 tarih ve 08 sayı numarası ile gerekli etik izin alınmıştır.

Açık Uçlu Sorular: Bu bölümde, "somut olmayan kültürel miras" kavramı ve SOKÜM Türkiye Temsili Listesi'ne kayıtlı unsurlar ile "acil koruma gerektiren unsurlar"a yönelik öğretmen adaylarının farkındalık ve algılarının nasıl olduğunu ortaya koyabilmek için hazırlanmış üç adet açık uçlu soru yer almaktadır.

Kelime İlişkilendirme Testi (KİT): Bu bölümde, SOKÜM Türkiye Temsili Listesi'ne kayıtlı 30 adet unsura (UNESCO, 2024) yönelik hazırlanmış Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) yer almaktadır. Alternatif bir ölçme aracı olan bu testte, bireylerin bilişsel yapısının keşfedilmesi amaçlanır (Bahar vd., 1999: 136). KİT oluşturulurken, her bir SOKÜM unsuru bir sayfaya

gelecek şekilde planlanmış ve Buldur vd.'nin (2020: 4-5) vurguladığı gibi ilgili unsurun adı zincirleme cevap riskini önlemek için alt alta on defa yazılmıştır. Her bir SOKUM unsurunun adı, Temsili Liste Beratları'nda (UNESCO, 2024) yer aldığı şekilde kullanılmıştır. Öğretmen adaylarından her bir SOKUM unsurunun onlarda çağrışım yaptırdığı kelimeleri ilgili unsurun karşısına cevap olarak yazmaları istenmiştir.

Deneyimleme Testi: Bu bölümde, öğretmen adaylarının SOKÜM Türkiye Temsili Listesi'ndeki 30 unsurdan her birine yönelik deneyimleme durumları sorgulanmış ve öğretmen adaylarından cevaplarını “evet” veya “hayır” olarak belirtmeleri istenmiştir. Deneyimleme durumu, ilgili literatürle uyumlu olacak şekilde; yerinde görme, izleme, maruz kalma (Gündüz Alptürker vd., 2021), katılma / izleme, satın alma, yeme (Akkuş vd., 2015), izleme, dinleme (Akkuş, 2020) ile katılma, izleme, icra etme (Belber & Sözbilen, 2019) davranışları deneyimleme olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Mevcut çalışma kapsamında öğretmen adaylarına ilk olarak lisans eğitimlerinde SOKÜM ile ilgili bir ders alıp almadıkları sorulmuştur. Öğretmen adaylarının neredeyse tamamı (%92,9) lisans eğitimlerinde SOKÜM ile ilgili bir ders almadıklarını belirtmişlerdir. SOKÜM ile ilgili ders aldığını ifade eden iki öğretmen adayından biri bu dersi “Geleneksel El Sanatları” ve diğeri de “Tarihle ilgili dersler” şeklinde cevaplandırmıştır. Mevcut çalışmada bulgular, veri toplama aracıyla uyumlu olarak üç başlık altında sunulmaktadır.

SOKÜM Kavramı ve Unsurlarına Yönelik Bulgular

Bu bölümde yer alan üç açık uçlu sorudan ilkinde öğretmen adaylarına “somut olmayan kültürel miras” kavramını nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Bilindiği gibi; SOKÜM Sözleşmesi'nde (2003: 2), SOKÜM; “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Öğretmen adaylarının SOKÜM kavramına yönelik tanımlarının frekans olarak en çok “gelenek ve görenek” (18), “bize ait/özgü değerler” (6) ve “örf ve adet” (6) kodları etrafında toplandıkları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının tanımlarında kullandıkları örnekler SOKÜM Sözleşmesi'nde (2003: 2) SOKÜM sınıflaması kapsamında değerlendirildiğinde ise; frekans olarak en fazla örneğin “dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar” (20) ile “toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” (20) alanlarında olduğu dikkati çekmektedir. Ardından sırasıyla “gösteri sanatları” (10), “el sanatları geleneği” (6) ve “doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” (2) alanlarıyla ilgili örnekler de öğretmen adaylarının tanımlarında yer almaktadır.

Bununla beraber, bazı öğretmen adaylarının (%32,1) SOKÜM kavramını tanımlaması, SOKÜM Sözleşmesi'nde (2003: 2) SOKÜM kapsamında yer alan çeşitli öğeleri içermekle birlikte tanımlarında “*elle tutulmayan / gözle görülmeyen / fiziksel olmayan / soyut*” ifadelerine de vurgu yapılmaktadır. Örnek ifadeler şöyledir:

“Elle dokunulmayan, gözle görülmeyen, geçmişten günümüze gelmiş ve geleceğe aktarılan gelenek, göreneklerimiz tümüne somut olmayan kültürel miras denir.” ÖA, 14

“Elle tutulamayan, mimari olmayan, gelenek ve göreneklere bağlı geçmişten gelen soyut miraslardır. Sözlü hikayeler, danslar, müzikler, festivaller, geleneksel el sanatları bunlara örnektir.” ÖA, 18

“Gözle görülmeyen, el ile dokunulmayan gelenek ve göreneklerdir. Halk oyunlarımız, şenliklerimiz, el işlerimiz, gösterilerimiz somut olmayan kültürel miraslarımızdır.” ÖA, 27

Ayrıca, bazı öğretmen adaylarının (%14,3) tanımlarının sadece “*fiziksel olmayan / elle tutulamayan / gözle görülmeyen / soyut*” ifadeleri çerçevesinde oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Öğretmen adaylarının bu kategoride değerlendirilen örnek tanımları şöyledir:

“Fiziksel olarak yer almayan, görmediğimiz, aklımızda somut olarak canlanmayan, zihnimizde somut olarak canlandıramadığımız kültürel miras yerleridir.” ÖA, 1

“Gerçeklikten uzak olan, zihnimizde soyut olarak bulunan kültürel mirası bize ifade ediyor. Zihnimizde kültürel miras kavramı var fakat bu kavram soyut olarak şekilleniyor. Bizim zihnimizde yarattığımızda soyut olan yani bir nevi hayali şekildeki kavramı tasarlama tanımıdır. Yeryüzünde olmayan, insan zihninde şekillenen kavram anlamına gelir. Elle tutulmayan ve gözle görülmeyen tamamen zihnimizde tasarlayıp sonradan ortaya koyduğumuz ve adını sonradan somut olmayan kültürel miras kavramı oluşturmuştur.” ÖA, 8

“Somut elle tutulabilen, gözle görülebilen maddelerdir. Buna göre somut olmayan kültürel miras gözle göremediğimiz unsurlardır.” ÖA, 25

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının yaklaşık yarısının (%46,4) tanımlarında “fiziksel olmayan / elle tutulamayan / gözle görülemeyen / soyut” ifadelerinin yer aldığı dikkati çekmektedir.

Ardından öğretmen adaylarından ülkemizin “SOKÜM Türkiye Temsili Listesi”ne kayıtlı unsurlarını yazmaları istenmiştir. Veri toplama sürecinde, ülkemizin “SOKÜM Türkiye Temsili Listesi”ne kayıtlı 30 unsuru bulunduğu için tüm değerlendirmeler bu 30 unsur üzerinden yapılmıştır. Bununla beraber, veri toplama süreci sonrasında çok uluslu dosya olarak “Geleneksel Gayda/Tulum Yapımcılığı ve İcrası” Aralık 2024 tarihinde “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne kaydedilmiştir (UNESCO, 2025). Öğretmen adaylarının ülkemizin “SOKÜM Türkiye Temsili Listesi”ne kayıtlı unsurlarının neler olduğuna dair verdikleri cevaplar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Ülkemizin SOKÜM Listesine Kayıtlı Unsurlarına İlişkin Öğretmen Adaylarının Cevapları

SOKÜM Unsurları	f	%
“Karagöz”	12	42,9
“Meddahlık Geleneği”	9	32,1
“Nevruz”	8	28,6
“Aşıklık Geleneği”	3	10,7
“Geleneksel Çini Sanatı”	3	10,7
“Geleneksel Sohbet Toplantıları: Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer”	2	7,1
“Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali”	2	7,1
“Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı”	2	7,1
“Bahar Bayramı Hıdırellez”	2	7,1
“Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği”	2	7,1
“Mevlevi Sema Törenleri”	1	3,6
“Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah”	1	3,6
“Mesir Macunu Festivali”	1	3,6
“Türk Kahvesi ve Geleneği”	1	3,6
“Minyatür Sanatı”	1	3,6
“İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi”	1	3,6

Tablo 1’de görüldüğü gibi öğretmen adayları, SOKÜM Listesi’nde yer alan 30 unsurun yaklaşık yarısını (16 unsur) cevaplarında belirtmişlerdir. Öğretmen adayları tarafından en çok belirtilen unsurlar olarak “Karagöz” (%42,9), “Meddahlık Geleneği” (%32,1) ve “Nevruz” (%28,6) öne çıkmaktadır. Diğer unsurlar öğretmen adayları tarafından oldukça düşük oranda belirtilmiş, 14 SOKÜM unsuru ise cevaplarda hiç yer almamıştır. Ayrıca, bu soruda öğretmen adaylarının SOKÜM Sözleşmesi (2003) ile uyumlu olarak kavramsal düzeyde verdikleri diğer cevaplar oluşturulan temalara göre frekans olarak şöyledir: “Halk hikayeleri/destanlar/efsaneler” (6), “düğün/evlenme” (5), “dil/atasözleri” (5), “geleneksel sanatlar” (5), “türkü” (4), “bayram/bayramlaşma” (3), “din/cenaze/mevlüt” (3), “halk oyunları” (3), “ritüeller” (3), “gelenek/görenek” (2), “festivaller” (2) ve “yemek” (1).

Bu bölümde son olarak öğretmen adaylarına “Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras” unsurlarının neler olduğu sorulmuş ancak hiçbir öğretmen adayından “İşık Dili”, “Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği” ya da “Zeytin Yetiştiriciliği ile İlgili Geleneksel Bilgi, Yöntem ve Uygulamalar” unsurlarını içeren doğru bir cevap alınamamıştır.

Kelime İlişkilendirme Testine Yönelik Bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarına, ülkemizin SOKÜM Temsili Listesine kayıtlı 30 unsurunun adının yer aldığı bir liste verilerek her bir unsur için ilişkili olduğunu düşündükleri kelimeleri yazmaları istenmiş ve sonuçlar frekans değerleri ile Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: SOKÜM Listesine Kayıtlı Unsurlara Yönelik Verilen Kelimeler

SOKÜM Unsuru Kategorisi**	Kelimeler (f)	f
“İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri”	Ramazan (21), birlik/beraberlik (14), yardımlaşma/dayanışma (11), oruç (6), Teravih (4), aile (4), kalabalık (4), ramazan pidesi (4), sofrası (4), yemek (3), sahur (3), misafirlik/komşuluk (3), ezan (3), açlık sonu (2), hurma (2), din (2), ibadet (2), <i>gelenek</i> (2)*, cami (2), <i>iftar</i> (2)*, su (2), bayram (2) diğer (27)	125
“Meddahlık Gelenegi”	Eğlendirme/komedi (15), efsane/masal (11), taklit (10), tiyatro/sahne (9), baston/sopa (7), gösteri (6), köy (5), bir kişi (5), mendil (4), konuşma (4), oyun/orta oyunu (4), stand up (3), <i>geleneksel</i> (3)* kahve (3), geleneksel giyim/kostüm (3), sandalye (2), şapka (2), diğer (24)	117
“Nevruz”	Ateş (21), bahar (20), kutlama/şenlik (16), dilek (7), Türk geleneği (5), bayram (4), atlamak (4), gül ağacı (4), renk cümbüşü (3), yemek/yiyecek (3), kalabalık (3), Ergenekon (2), şarkı (2), diğer (19)	113
“Karagöz”	Hacivat (22), gölge oyunu (19), sahne/tiyatro (10), kukla (7), Ramazan (7), komedi (7), perde (5), yanlış anlama (4), Bursa (3), <i>Karagöz</i> (3)*, şaka (3), atışmak (3), Bebe Ruhi (2), orta oyun (2), çocuk (2), diğer (16)	112
“Mevlevi Sema Törenleri”	Mevlâna (15), semazen (13), dönmek (11), Konya (9), dini tören/ayin (9), mesnevi (7), beyaz elbise (7), Allah (7), gösteri (5), sakinlik (2), inanç (2), manevi değer (2) diğer (15)	104
“Türk Kahvesi ve Gelenegi”	Kırk yıl hatırı (13), lokum (11), sohbet (11), cezve (10), fincan (6), telve (6), kültür (5), kız isteme (5), acı (3), hoş koku (3), köz (3), orta şekerli (2), fal (2), su (2), Osmanlı (2), köpük (2), diğer (18)	104
“Geleneksel Sohbet Toplantıları: Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer”	Türkü/şarkı (18), çiğ köfte (16), eğlence (12), <i>sohbet</i> (9)*, topluluk (6), sosyalleşmek (5), dans (4), Doğu Anadolu (3), Urfa (3), yemek (3), akşam (2), Mardin (2), oyun (2) diğer (24)	100
“Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği”	Hikâye/mit/fabl/masal/destan (31), tepegöz (6), öğretici (6), Türk (4), Boğaçhan (4), gelenek görenek (4), Bamsı Beyrek (3), çocuk (3), bilgin/bilgi (3), İslamiyet öncesi (2), <i>kültür</i> (2)*, TRT Çocuk (2), güç/kuvvet (2), diğer (29)	99
“Aşıklik Gelenegi”	Saz (23), türk (14), Aşık Veysel (13), şiir (6), atışma (5), mâni/şiir (5), ozan (4), Karacaoğlan (2), <i>aşık</i> (2)*, Anadolu (2), sanat (2), müzik (2), acı/dert (2), diğer (15)	97
“İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi”	Bursa (19), kıyafet/tekstil (13), Koza han/hanlar (11), koza (7), kelebek (5), tırtıl/böcek (5), ip/iplik (4), değerli/kalite (4), <i>ipek</i> (3)*, <i>üretim</i> (3)*, eşarp (3), halı (2), ticaret (2), ipek yolu (2), diğer (20)	97
“Zeytin Yetiştiriciliği ile İlgili Geleneksel Bilgi, Yöntem ve Uygulamalar”	Zeytinyağı/yağ (28), Gemlik/Bursa (10), ağaç (9), Ege (7), toplama (3), kahvaltı (3), sabır (3), kırma (2), Marmara (2), Akdeniz (2), diğer (25)	94
“Bahar Bayramı Hıdırellez”	Dilek dilemek (18), ateş/ateşten atlamak (17), eğlence/şenlik (13), ağaç/gül ağacı (9), <i>bahar</i> (8)*, sıcak (3), dans (2), hızır (2), yemek (2), bolluk/bereket (2), dua (2), diğer (23)	93
“Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı”	Yağlı boya (11), su (10), lale (9), sanat (8), <i>kâğıt</i> (5)*, çizim/resim (5), renk (4), fırça (3), çiçek (3), yetenek (3), Türk sanatı (2), diğer (35)	93
“Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü”	Karadeniz/Rize (19), birliktelik (13), sohbet (8), <i>misafir</i> (7)*, demlik/semaver (7), dem/demleme (5), mutluluk/eğlence (4), ikram (3), aile (3), kahvaltı (3), yeşil çay (2), yayla (2), komşu (2), şeker (2), akşam (2), diğer (17)	92
“Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Gelenegi”	Komik/eğlence (24), öğretici/egitici (16), <i>fıkra</i> (10)*, hikaye (7), eşek (5), göl (5), maya (5), Konya (4), kazan (2), çocuk (2), diğer (20)	90
“Geleneksel Çini Sanatı”	Porselen (8), Kütahya (8), tabak (8), İznik (7), süsleme (5), emek (5), boya (4), vazı (3), Bursa (3), Yeşil Cami (3), fincan (2), çiçek (2), Osmanlı (2), yetenek (2), seramik (2), diğer (25)	89
“Geleneksel Türk Okçuluğu”	Yay (17), <i>ok/okçuluk</i> (14)*, savaş (11), at (9), hedef (5), yarış/mücadele (5), Metehan (4), eski Türk (3), giriş (2), <i>geleneksel</i> (2)*, milli spor (2), güç (2), ata sporu (2), diğer (24)	86
“Hüsn-i Hat, Türkiye’de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı”	Kur’an-ı Kerim/İslam/din/Allah (16), Arapça yazı (13), <i>güzel yazı</i> (6)*, hattatlık (3), süsleme/görsel şölen (3), cami (2), Osmanlı (2), fırça (2), kalem (2), sanat/sanatçı (2), diğer (35)	80
“Mesir Macunu Festivali”	Eğlence/şenlik (13), tatlı (11), Manisa (8), Osmanlı (7), güç (7), baharat (6), gelenek (6), <i>macun</i> (3)*, şifalı (2), yemek (2), renkli (2), diğer (14)	78
“Geleneksel Tören Keşkeği”	Yemek (11), buğday/bulgur (8), düğün (6), topluluk (4), eğlence/kutlama (4), tavuk (4), kazan (3), birlik/beraberlik (3), köy (2), paylaşmak (2), Afyon (2), dövmek (2), diğer (27)	78
“İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Gelenegi: Yufka”	<i>Paylaşma</i> (8)*, ateş (7), tandır (7), sac (5), köy (5), birlik/beraberlik (4), hamur (4), tereyağı (3), toplanmak (2), fırın (2), yemek (2), sıcak (2), kışa hazırlık (2), sohbet (2), oklava (2), diğer (28)	77

Tablo 2'nin devamı: SOKÜM Listesine Kayıtlı Unsurlara Yönelik Verilen Kelimeler

SOKÜM Unsuru Kategorisi**	Kelimeler (f)	f
"Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali"	Yağ (14)*, pehlivan (11), güç/mücadele (11), Edirne/Trakya (6), izleyici (5), spor/halk sporu (4), gösteri (4), erkek (3), eğlence (3), çimen (2), Türk (2), hakem (2), pantolon (2), diğer (21).	76
"Minyatür Sanatı"	Resim/tasvir (12), Osmanlı (10), el sanatı/ el becerisi (9), küçük (8), boya (4), padişah (3), saray (3), öykü (2), diğer (20)	71
"Işık Dili"	Haberleşme (12), ses (8), mesafe/uzaklık (7) Karadeniz (5), kuş/kuş dili (5), el/parmak (4), dağ (3), dudak/ağız (3) köy (2), işaret etmek (2), dil (2)*, diş (2), diğer (11)	64
"Tezhip"	Güzel yazı/süsleme (22), Kuran-ı Kerim/İslam/din (12), sanat (7), diğer (21)	62
"Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Mangala/ Göçürme"	Taş (12), zeka/ zeka geliştirme (10)*, oyun (9)*, strateji (7)*, satranç (4), arkadaş (3), rakip/rekabet (3), yarış/yarışma (3), düşünmek (3), eğlence (3), çocuk (2), boncuk (2), mangala (2)*, tahta (2) diğer (17)	54
"Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah"	Cem evi (12), Hz. Ali (7), ibadet (4), mezhep (3), Zülfikar (2), sohbet (2), dede (2), topluluk (2), farklılık (2), Hacı Bektaş Veli (2)*, diğer (15)	53
"Sedef Kakma İşçiliği"	Ahşap/tahta/ağaç (6), süslemek (5), oymacılık (5), yetenek/beceri (4), desen (3), taş (2), diğer (15)	40
"Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği"	Oyma/işleme (14), taş (7)*, Bitlis (3), sanat (2), diğer (13)	32
"Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı"	Müzik aleti (7), üflemek (5), sanat (3)*, ses (2), diğer (8)	22

* Öğretmen adayları, SOKÜM unsuru kategorisindeki kelimeleri cevaplarında aynen tekrar ettiği için bunlar toplama dahil edilmemiştir. Örneğin "Bahar Bayramı Hıdırellez" için "bahar (8)" cevabı italik olarak belirtilmiş ve toplam frekansa dahil edilmemiştir.

**Her bir SOKÜM unsurunun adı, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi Beratları'nda yer aldığı şekilde kullanılmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adaylarının Kelime İlişkilendirme Testi'nde SOKÜM unsurlarıyla ilişkili olarak kendilerine en çok çağrışım yapan kelimeyi, "İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri" (125), "Meddahlık Geleneği" (117), "Nevruz" (113) ve "Karagöz" (112) unsurlarında yazdıkları görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından en az çağrışım yapılan unsurların ise sırasıyla "Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı" (24), "Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği" (32) ve "Sedef Kakma İşçiliği" (40) olduğu dikkati çekmektedir.

SOKÜM Unsurlarını Deneyimleme Durumuna Yönelik Bulgular

Öğretmen adaylarının SOKÜM listesinde yer alan unsurları deneyimleme durumları "evet" veya "hayır" olarak belirtmeleri istenmiş ve her bir unsur için deneyimleme durumu frekans değeri ile Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının SOKÜM Unsurlarını Deneyimleme Durumu

SOKÜM Unsuru	f	%	SOKÜM Unsuru	f	%
"Türk Kahvesi ve Geleneği"	28	100	"Zeytin Yetiştiriciliği ile İlgili Geleneksel Bilgi, Yöntem ve Uygulamalar"	13	46,4
"Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü"	28	100	"Mesir Macunu Festivali"	10	35,7
"Karagöz"	26	92,9	"Işık Dili"	10	35,7
"İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Yufka"	26	92,6	"Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali"	9	32,1
"Nevruz"	25	89,3	"Geleneksel Tören Keşkeği"	9	32,1
"İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri"	25	89,3	"Geleneksel Türk Okçuluğu"	9	32,1
"Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği"	22	78,6	"Hüsni-i Hat, Türkiye'de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı"	9	32,1
"Bahar Bayramı Hıdırellez"	20	71,4	"Minyatür Sanatı"	8	28,6
"Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Mangala/ Göçürme"	19	67,9	"Âşıklık Geleneği"	7	25
"Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı"	16	57,1	"Tezhip"	5	17,9
"Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği"	16	57,1	"Meddahlık Geleneği"	4	14,3
"İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi"	16	57,1	"Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği"	2	7,1
"Geleneksel Sohbet Toplantıları: Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer"	15	53,6	"Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah"	0	0
"Mevlevi Sema Törenleri"	14	50,0	"Mey Zanaatkârlığı ve İcra Sanatı"	0	0
"Geleneksel Çini Sanatı"	14	50,0	"Sedef Kakma İşçiliği"	0	0

Tablo 3'te öğretmen adaylarının tamamının "Türk Kahvesi ve Geleneği" ile "Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü" unsurlarını deneyimlediklerini belirttikleri görülmektedir. Ayrıca "Karagöz" (%92,9), "İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Yufka" (%92,9), "Nevruz" (%89,3), ile "İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri" (%89,3) unsurları öğretmen adayları tarafından yüksek oranda deneyimlenen öğeleri oluşturmaktadır. Bununla beraber; "Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah", "Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı" ve "Sedef Kakma İşçiliği" unsurlarını öğretmen adaylarının tamamı deneyimlediklerini ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının SOKÜM kavramına ve SOKÜM unsurlarına yönelik farkındalık, algı ve deneyimlerini inceleyen mevcut çalışma bulgularından hareketle, ilk olarak öğretmen adaylarının SOKÜM kavramına yönelik farkındalık ve algıları değerlendirilmektedir. Öğretmen adaylarının SOKÜM kavramına yönelik tanımlarının frekans olarak en çok "gelenek ve görenek", "bize ait/özgü değerler" ve "örf ve adet" kodları etrafında toplandıkları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının tanımlarında kullandıkları örnekler SOKÜM Sözleşmesi (2003: 2) kapsamında değerlendirildiğinde ise; en fazla örneğin "dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar" ile "toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler" alanlarında olduğu görülmektedir. Benzer olarak Sağ & Kaymakçı'nın (2024: 479) çalışmasında, sosyal bilgiler öğretmenleri somut olmayan kültürel mirası daha çok "toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler" teması kapsamında tanımlamışlardır. Akhan (2014: 733) sosyal bilgiler öğretmenlerinin SOKÜM kavramını açıklayabildiklerini ve Demirezen & Aktaş (2020: 422) sosyal bilgiler öğretmenlerinin SOKÜM tanımlamalarında, "nesilden nesile aktarılan değerler", "gelenek – görenekler ve adetlerden oluşması" temalarının öne çıktığını ifade etmektedir. Devenci (2009) ve Kılıç & Birol'un (2024) çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının genel olarak kültürle ilgili yaptıkları açıklamalarının çeşitli SOKÜM alanlarını kapsadığı görülmektedir. Bununla beraber, mevcut çalışmada, öğretmen adaylarının SOKÜM kavramını tanımlarken yarıya yakınının "fiziksel olmayan / elle tutulamayan / gözle görülemeyen / soyut" ifadelerini kullandıkları dikkati çekmektedir. Literatürde de SOKÜM kavramına yönelik sınırlı algılamaların olduğunu tespit eden benzer bulgular yer almaktadır. Kartal'ın (2022: 66) araştırmasında, sosyal bilgiler öğretmenlerinin SOKÜM terimine ilişkin yeterli bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Sağ & Kaymakçı'nın (2024: 469) çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmenlerinin somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin ayırımına ilişkin açıklamalarının "duyu organları ile algılanabilir olması", "somut ve somut olmayan öğeler içermesi", "orjinalliliğini koruma durumu" ve "toplumsal anlam taşıması" temaları altında toplandığı saptanmıştır. Oysaki "somut olmayan" miras terimi, Richard Kurin'in de belirttiği gibi "folklor", "sözlü miras", "görenek", "yaşayan kültürel miras" ve "popüler kültür" gibi terimlerin uluslararası bağlamda farklı kullanımları ve yanlış anlaşılmaları önlemeye yöneliktir (Kurin, 2004: 67'den akt. Gürçayır, 2011: 6). Ayrıca Oğuz (2013: 11), somut olmayan teriminin anlamı ve gerekliliğinin, 2003 Sözleşmesi'nin hem objeyi hem de soyutu birlikte ve toplum içinde ve toplumla beraber korumak isteyen yeni yaklaşımından dolayı olabileceğini; ayrıca Sözleşme'de "somut olmayan" ifadesinin "soyut" kelimesinin yerine kullanılmadığını ve Sözleşme'nin, maddi – manevi bütün unsurlarıyla büyük çoğunluğu folklor alanında beliren kültürel mirası korumak istediğinden bu ifadenin yetersiz kalacağını vurgulamaktadır.

SOKÜM Listesi'nde yer alan unsurlar arasında ise, öğretmen adayları tarafından en çok belirtilenler "Karagöz" (%42,9), "Meddahlık Geleneği" (%32,1) ve "Nevruz" (%28,6) olarak öne çıkmaktadır. Öğretmen adaylarının yarıya yakını tarafından belirtilerek en yüksek frekansa sahip olan unsurun "Karagöz" olmasında, verilerin Bursa'da toplanmış olmasının da etkisi olabileceği düşünülmektedir. Diğer SOKÜM unsurları ise öğretmen adayları tarafından oldukça düşük oranda belirtilmiş, 14 unsur ise öğretmen adaylarının cevaplarında hiç yer almamıştır. Ayrıca, hiçbir öğretmen adayından "Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras" unsurlarının neler olduğuna ilişkin "Işık Dili", "Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği" ya da "Zeytin Yetiştiriciliği ile İlgili Geleneksel Bilgi, Yöntem ve Uygulamalar" unsurlarını içeren doğru bir cevap alınamamıştır. Sürdürülebilirliğinin sağlanması için önlem alınması gerektiğinden acil koruma kapsamında olan bu unsurlara yönelik öğretmen adaylarının farkındalık düzeylerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Örneğin "Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği" unsuru, hem Kelime İlişkilendirme Testi'nde öğretmen adayları tarafından en az çağrışım yapılan üç unsurdan biri hem de deneyimlenen unsurlar arasında en az deneyimlendiği ifade edilen unsurdur. Öğretmen adayları, Kelime İlişkilendirme

Testi'nde SOKÜM unsurlarıyla ilişkili olarak kendilerine en çok çağrışım yapan kelimeyi, "İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri", "Meddahlık Geleneği", "Nevruz" ve "Karagöz" unsurlarında ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları tarafından en az çağrışım yapılan unsurların ise "Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı", "Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği" ve "Sedef Kakma İşçiliği" olduğu dikkati çekmektedir.

Öğretmen adaylarının SOKÜM listesinde yer alan unsurları deneyimleme durumları açısından değerlendirildiğinde, "Türk Kahvesi ve Geleneği" ile "Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü" unsurlarının öğretmen adaylarının tamamı tarafından deneyimlendiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca "Karagöz" (%92,9), "İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Yufka" (%92,9), "Nevruz" (%89,3) ile "İftar ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri" (%89,3) unsurları öğretmen adayları tarafından yüksek oranda deneyimlenen diğer öğeleri oluşturmaktadır. Bununla beraber; "Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah", "Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı" ile "Sedef Kakma İşçiliği" unsurları öğretmen adaylarının tamamı tarafından deneyimlenmemiş unsurlar olarak belirtilmiştir.

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının neredeyse tamamı (%92,9), lisans eğitimlerinde SOKÜM konuları ile ilgili bir ders almadıklarını belirtmişlerdir. Benzer olarak Dere (2021: 110), sosyal bilgiler öğretmen yetiştirme programında genel olarak kültürel miras eğitiminin yeterince ele alınmadığını ifade etmektedir. Akhan (2014: 734) ise SOKÜM öğretiminde sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini yeterli görmediklerini ortaya koymaktadır. Gürel & Çetin (2020) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının somut olmayan kültürel mirasa yönelik tutumları yüksek olmasına rağmen başarı düzeyleri ve farkındalıkları düşüktür. Gürçayır Teke (2013: 38) ise genel olarak öğretmenlerin somut olmayan kültürel miras konusundaki bilgi eksikliklerinin önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Oğuz'un (2021: 12) vurguladığı gibi, SOKÜM Sözleşmesi'yle ortaya çıkan koruma sürecinde, yaşatma ve sürdürülebilir koruma için kuşaktan kuşağa aktarımı öne çıkarmaya yönelik uygulamalar oldukça önemlidir. Literatürde, folklorun üretildiği yerler olarak kültürel mekânların (Oğuz, 2007: 31-32), öğretmenler ile gelenek aktarıcıları arasındaki diyalogun (Gürçayır Teke, 2013: 38), eğitim alanı ile kültürel miras alanı arasında kurulacak güçlü ortaklıkların (Hardie & Kamara, 2024: 6), inceleme gezilerinin (Demir & Şenyurt, 2022: 3025) ve projelerin (Şenyurt, 2012: 45) somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasındaki önemine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, devam eden toplumsal ve küresel değişimleri analiz ederek kökleri sağlam bir geçmişe dayanan bir geleceğin inşa edilebilmesi için (Öztürk, 2015: 27), yerel olarak oluşturulmuş bir içerik ve yerelden küresele bir bakış açısıyla SOKÜM konularını ele alan bir dersin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarında yer alması önerilebilir.

| EXTENDED ABSTRACT |

Examination of Social Studies Trainee Teachers' Awareness, Perceptions and Experiences of Intangible Cultural HeritageElif ALKAR¹ , Şevval DEMİRCİ² , Seçil ŞENYURT³ **INTRODUCTION**

Culture, encompassing all the characteristics produced and transmitted from generation to generation by societies throughout history, forms the identity of a society and distinguishes it from others (Safran, 2008: 7). In the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003: 2), it is emphasized that “intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity.

The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003) and the Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (2005) both highlight the adoption of these respective conventions and emphasize the importance of cultural diversity in sustainable development. As stated by Oğuz (2009: 12), the ICH and DCE conventions aim to protect local and national cultures, which have become vulnerable in the face of globalization, within their own contexts, and to serve as important resources for the preservation of the diversity of cultural expressions. In this regard, considering that intangible cultural heritage is preserved insofar as it can be transmitted, it is crucial to enhance educational opportunities related to this field (Aral, 2018: 68), to leverage education in fostering awareness of the value of culture (Aral, 2020: 229) and to raise the consciousness of younger generations through educational and awareness programs, thereby encouraging their active participation in safeguarding this heritage (Akgün et al., 2024: 61).

Overall, the role and significance of social studies courses in cultural transmission and the development of cultural awareness are emphasized by various researchers (Çelik, 2019; Çulha Özbaş, 2009; Deveci, 2009; Gürel & Çetin, 2018; İbrahimoglu, 2018; Kılıç & Birol, 2024; Polat, 2019; Safran, 2008; Şahin, 2019). Through the Social Studies Course Curriculum, (SBDÖP, 2024) it is among the specific objectives of the program to cultivate individuals who are knowledgeable about and committed to the Turkish nation's contributions to the common heritage of humanity, Turkish history, culture, and national and moral values, and who take responsibility for the preservation and development of the shared cultural heritage.

A review of studies conducted in the field of social studies education related to intangible cultural heritage (ICH) reveals that particular attention has been given to studies examining social studies textbooks and curricula (Batmaz & Yurtbakan, 2023; Çengelci, 2012; Çençen & Akça Berk, 2014; Gürkan, 2015; Özbaş & Çulha Özbaş, 2022; Pehlivan, 2015) applied studies

conducted with middle school students (Gürel, 2018; Hündür, 2022; Sağ, 2024; Sağ, 2018) studies investigating students' opinions and attitudes (Çakmak, 2023; Kelek, 2024; Kılıçkaya, 2023) and studies focusing on teachers' perspectives (Akhan, 2014; Atılkan, 2022; Avcı & Memişoğlu, 2016; Demirezen & Aktaş, 2020; İnanlı, 2023; Kartal, 2022; Özlek, 2019). Studies conducted with prospective social studies teachers generally focus on the concepts and topics of "culture" (Akpınar & Genç, 2017; Deveci, 2009; Erdilmen Ocak et al., 2017; İbrahimoglu, 2018; Kılıç & Birol, 2024) and "cultural heritage" (Dere, 2021; Polat, 2018; Selanik Ay & Kurtdeğede Fidan, 2013; Sidekli & Karaca, 2013; Tural, 2023). In the present study, the awareness, perceptions, and experiences of prospective social studies teachers regarding the concept of intangible cultural heritage and all ICH elements included in the Representative List of Türkiye are addressed as a whole. In this context, it is considered that revealing the awareness, perceptions, and experiences of prospective social studies teachers—who play a crucial role in the transmission of intangible cultural heritage to future generations—regarding the concept of intangible cultural heritage and ICH elements will contribute to the literature.

METHOD

Conducted within the framework of qualitative research approaches, this study aims to identify and interpret the awareness, perceptions, and experiences of prospective teachers concerning the concept and elements of intangible cultural heritage.

Study Group

The study group consists of 28 prospective teachers (21 female and 7 male) who were enrolled in the fourth year of the Department of Social Studies Education at the Faculty of Education, Bursa Uludağ University, during the fall semester of the 2024–2025 academic year. In selecting the study group, only senior prospective social studies teachers enrolled in the same department were included, and purposive sampling (Patton, 2002: 246) was preferred, specifically utilizing homogeneous sampling and convenience sampling as the sampling types (Baltacı, 2018: 246).

Data Collection Tool and Analysis

The data collection instrument developed for this study consists of three sections: "Open-Ended Questions," "Word Association Test," and "Experience Test." To identify the perceptions of prospective teachers regarding intangible cultural heritage (ICH), content analysis was employed to analyze the qualitative data obtained through open-ended questions designed to elicit comprehensive and in-depth responses from the participants (Tavşancıl & Arslan, 2001: 22). Ethical approval for the data used in this study was obtained from the Research and Publication Ethics Committees of Bursa Uludağ University, with decision number 08 dated 14.08.2024.

FINDINGS

Initially, prospective teachers were asked how they define the concept of "intangible cultural heritage." Among the responses, the most frequently mentioned definitions included "traditions and customs" (18), "values unique to us" (6), and "customs and conventions" (6). Additionally, participants were asked to list elements from Türkiye's Representative List of Intangible Cultural Heritage. The responses revealed that the teacher candidates identified approximately half (16 elements) of the 30 items included on the official ICH list. The most frequently mentioned elements by prospective teachers were "Karagöz" (42.9%), "Arts of the Meddah" (32.1%), and "Nowruz" (28.6%).

In the Word Association Test, the elements that elicited the strongest associative responses were "Ifar and its Socio-Cultural Traditions" (125), "Arts of the Meddah" (117), "Nowruz" (113), and "Karagöz" (112). On the other hand, the elements with the least number of associations were "Craftsmanship and Performing Art of Balaban/Mey" (24), "Traditional Ahlat Stonework" (32), and "Craftsmanship of Mother of Pearl Inlay" (40).

The participants were also asked to indicate whether they had personally experienced each of the elements listed in the ICH Representative List, by answering “yes” or “no.” It was observed that all teacher candidates reported having experienced both “Turkish Coffee Culture and Tradition” and the “Culture of Çay (tea): A Symbol of Identity, Hospitality and Social Interaction.” In addition, “Karagöz” (92.9%), “Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka” (92.9%), “Nowruz” (89.3%), and “Iftar and its Socio-Cultural Traditions” (89.3%) were among the most commonly experienced elements. Moreover, all of the prospective teachers stated that they had not experienced the elements “Semah, Alevi-Bektaşî Ritual,” “Craftsmanship and Performing Art of Balaban/Mey,” and “Craftsmanship of Mother of Pearl Inlay.”

DISCUSSION, CONCLUSION, AND RECOMMENDATIONS

The study findings revealed that the prospective teachers’ definitions of the concept of intangible cultural heritage (ICH) most frequently centered around the codes of “traditions and customs,” “values unique to us,” and “customs and conventions.” When the examples used in their definitions are evaluated within the scope of the ICH Convention (2003: 2), it is observed that the majority fall under the domains of “oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage” and “social practices, rituals, and festive events.” Similarly, in the study by Sağ & Kaymakçı (2024: 479), social studies teachers most commonly defined intangible cultural heritage within the theme of “social practices, rituals, and festive events.” Akhan (2014: 733) noted that social studies teachers were able to articulate the concept of ICH, while Demirezen & Aktaş (2020: 422) emphasized that the dominant themes in their definitions were “values transmitted from generation to generation” and “consisting of traditions, customs, and conventions.”

Among the elements listed in the ICH Representative List, the ones most frequently mentioned by prospective teachers were “Karagöz” (42.9%), “Arts of the Meddah,” (32.1%), and “Nowruz” (28.6%). The fact that “Karagöz” was identified by nearly half of the participants as the most frequently mentioned element may be attributed to the data having been collected in Bursa, where Karagöz holds particular cultural significance.

In the Word Association Test, participants most commonly associated the elements “Iftar and its Socio-Cultural Traditions,” “Arts of the Meddah,” “Nowruz,” and “Karagöz” with specific words or concepts. In terms of their direct experiences with ICH elements, it was found that all prospective teachers had experienced both “Turkish Coffee Culture and Tradition” and “Culture of Çay (tea), a symbol of identity, hospitality and social interaction.” In addition, “Karagöz” (92.9%), “Flatbread Making and Sharing Culture: Yufka” (92.9%), “Nowruz” (89.3%), and “Iftar and its Socio-Cultural Traditions” (89.3%) were among the other elements of intangible cultural heritage that were most commonly experienced by the prospective teachers. Furthermore, nearly all of the prospective social studies teachers (92.9%) stated that they had not taken any courses related to ICH during their undergraduate education. Similarly, Dere (2021: 110) emphasizes that cultural heritage education is generally not sufficiently addressed in social studies teacher training programs. Akhan (2014: 734) also reveals that social studies teachers do not consider themselves competent in teaching ICH. According to the findings of a study conducted by Gürel & Çetin (2020), although prospective social studies teachers have a positive attitude toward intangible cultural heritage, their levels of knowledge and awareness remain low.

In the literature, attention is drawn to the significance of various factors in the transmission of intangible cultural heritage, including cultural spaces where folklore is produced (Oğuz, 2007: 31-32), the dialogue between teachers and tradition bearers (Gürçayır Teke, 2013: 38), strong partnerships between the field of education and the field of cultural heritage (Hardie & Kamara, 2024: 6), study visits (Demir & Şenyurt, 2022: 3025), and projects (Şenyurt, 2012: 45). In this context, in order to build a future grounded in a strong historical foundation by analyzing ongoing societal and global changes (Öztürk, 2015: 27), it is recommended that a course addressing intangible cultural heritage (ICH) from a locally developed content perspective and through a local-to-global lens be included in undergraduate programs for social studies teacher education.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akgün, M. U., Gürel, B. M., & Koçoğlu, C. M. (2024). Bir toplumun hafızası: Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirasının önemi ve geleceğe aktarılması. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 49–66.
- Akhan, N. E. (2014). Teaching intangible cultural heritage in the social studies. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(3), 722–736.
- Akkuş, Ç. (2020). Türk dünyası öğrencilerinin UNESCO somut olmayan kültür mirası değerlerine ilişkin bilgi ve deneyim düzeylerinin karşılaştırılması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 608–624. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.772492>
- Akkuş, G., Karaca, Ş., & Polat, G. (2015). Miras farkındalığı ve deneyimi: Üniversite öğrencilerine yönelik keşifsel bir çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 71–81.
- Akpınar, M., & Genç, İ. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(1), 249–268.
- Alkış, S. (2009). *Sürdürülebilir bir dünya için coğrafya eğitimi*. Aktif Yayınevi.
- Alkış, S., & Oğuzoğlu, Y. (2005). Ülkemiz koşullarında tarihi çevre eğitiminin önemini ve gerekliliğini arttıran etkenler. *Journal of Uludağ University Faculty of Education*, 18(2), 347–361.
- Aral, A. E. (2018). Somut olmayan kültürel miras ve eğitim: Eğitimin periyodik raporlardaki görünümüne eleştirel bir bakış. *Milli Folklor*, 30(120), 59–72.
- Aral, A. E. (2020). *Somut olmayan kültürel mirasın eğitimi ve kültürün aktarımı: Türkiye örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara).
- Atılkan, H. (2022). *Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin somut olmayan kültürel mirasa ilişkin görüşleri (Karabük il örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Avcı, M., & Memişoğlu, H. (2016). Kültürel miras eğitime ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerin görüşleri. *İlköğretim Online*, 15(1), 104–124.
- Bahar, M., Johnstone, A. H., & Sutcliffe, R. G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33(3), 134–141. <https://doi.org/10.1080/00219.266.1999.9655653>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231–274.
- Batmaz, O., & Yurtbakan, E. (2023). İlkokul Türkçe, Hayat bilgisi ve Sosyal bilgiler ders kitaplarının kültürel miras unsurları açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(1), 1–21. <https://doi.org/10.37217/tebd.1115153>
- Belber, B. G., & Sözbilen, G. (2019). Turizm öğrencilerinin boş zaman etkinlikleri içerisinde somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) unsurlarının yeri. 3. Sektör Ekonomi Dergisi, 54(2), 897–916. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.04.1094>
- Buldur, A., Aladağ, C., Kaya, B., & Duran, Y. (2020). Coğrafya derslerinde kelime ilişkilendirme testinin tanı aracı olarak kullanılması: Bitkiler konusu örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 42, 1–24. <https://doi.org/10.32003/igge.736283>
- Çakmak, T. (2023). *Ortaokul BİLSEM öğrencilerinin somut olmayan kültürel mirasa yönelik tutum ve farkındalıklarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bursa).
- Çelik, A. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Karagöz ve Hacivat'a ilişkin anlamlandırmalarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(221), 37–49.
- Çençen, N., & Akça Berk, N. (2014). İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler programlarında Türk halk kültürü öğelerinin yeri ve önemi. *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 13–25.
- Çengelci, T. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programında somut olmayan kültürel mirasın yeri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 185–203.
- Çulha-Özbaş, B. (2009). İlköğretim sosyal bilgiler derslerinde kültürel miras eğitimi. In *Sosyal bilgiler eğitimi* (M. Safran). Pegem Akademi.
- Demir, Y., & Şenyurt, S. (2022). Sosyal bilgiler dersinde veli eşliğinde gerçekleştirilen inceleme gezilerinin etkililiği. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(236), 3001–3030.
- Demirezen, S., & Aktaş, G. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin somut olmayan kültürel miras öğretimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(30), 413–434. <https://doi.org/10.35675/befdergi.699782>
- Dere, İ. (2021). Kültürel mirası belgeleyerek öğrenme: Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının saha tecrübeleri. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, 108–121.
- Deveci, H. (2009). Sosyal bilgiler dersinde kültürden yararlanma: Öğretmen adaylarının kültür portfolyolarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 1–19.
- Erdilmen Ocak, Ş., Çiydem, E., & Mindivanli-Akdoğan, E. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kimlik ve kültür kavramlarına yönelik metafor algıları. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 59–71.
- Gündüz Alptürker, Ü., Gök, T., & Alptürker, H. (2021). Somut olmayan kültürel miras farkındalığının bilinirlik ve deneyimleme açısından değerlendirilmesi. *Milli Folklor*, 33(17), 16–31.
- Gürçayır, S. (2011). Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi üzerine eleştirel bir okuma. *Milli Folklor*, 23(92), 5–12.

- Gürçayır Teke, S. (2013). Geleneksel tarzlar, modern modeller: Resmî, resmî olmayan eğitim ve somut olmayan kültürel miras. *Millî Folklor*, 25(100), 31–39.
- Gürel, D. (2018). *Somut olmayan kültürel miras etkinliklerinin 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde kullanımı*. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara).
- Gürel, D., & Çetin, T. (2018). Sosyal bilgiler dersi ve kültür aktarımında edindiği rol üzerine bir inceleme. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6(2), 22–40.
- Gürel, D., & Çetin, T. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının somut olmayan kültürel mirasa yönelik tutum ve farkındalıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2190–2205.
- Gürkan, B. (2015). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana).
- Hardie, Y., & Kamara, Y. (2024). *Shaping futures: Arts, culture and education as drivers of sustainable development*. <https://www.acp-ue-culture.eu/wp-content/uploads/2024/03/Shaping-Futures-Arts-Culture-and-Education-as-drivers-of-sustainable-development-V9.pdf>
- Hündür, S. C. (2022). *Sosyal bilgiler dersinde öğretim materyallerinin somut olmayan kültürel miras eğitiminde kullanımı*. (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan).
- İbrahimoglu, Z. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültür kavramına ve farklı kültürlerle yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 119–152.
- İnanlı, E. (2023). *Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre kültürel miras eğitiminde aileden yararlanma*. (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir).
- Kartal, B. (2022). *Sosyal bilgiler öğretiminde somut olmayan kültürel miras öğelerine ilişkin öğretmen görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya).
- Kelek, M. (2024). *Ortaokul öğrencilerinin somut olmayan kültürel mirasa ilişkin görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin).
- KİFAÇ Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi. (2005). *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi*. <https://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/>
- Kılıç, D., & Birol, N. (2024). Kültür kavramına sosyal bilgiler öğretmen adaylarının gözünden bakmak. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 13(2), 438–447. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.10.1432>
- Kılıçkaya, K. (2023). *Sosyal bilgiler eğitiminde kültürel farkındalık ve ifade yetkinliği kapsamında kuşaklar arası kültür aktarımının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir).
- MEB. (2024). *Millî Eğitim Bakanlığı*. <https://tymm.meb.gov.tr/beceriler/okuryazarlik-becerileri>
- Oğuz, M. Ö. (2007). Folklor ve kültürel mekân. *Millî Folklor*, 19(76), 30–32.
- Oğuz, M. Ö. (2009). Somut olmayan kültürel miras ve kültürel ifade çeşitliliği. *Millî Folklor*, 21(82), 6–12.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Millî Folklor*, 5–13.
- Oğuz, M. Ö. (2021). Halk biliminde koruma yaklaşımları ve SOKÜM Sözleşmesi'nde kuşaktan kuşağa aktarım. *Millî Folklor*, 33(17), 5–15.
- Özbaş, M., & Çulha Özbaş, B. (2022). Ortaokul sosyal bilgiler öğretim programına ve ders kitaplarına yansıyan somut olmayan kültürel miras unsurları. *Diyalektolog-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 75–98.
- Özlek, E. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin somut olmayan kültürel miras öğretimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray).
- Öztürk, M. (2014). *Coğrafya eğitiminde araştırma*. Pegem Akademi.
- Öztürk, M. (2015). Değişen dünyada coğrafya eğitimi. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 1(1), 21–28.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications.
- Pehlivan, A. (2015). *Açık ve örgün eğitim sosyal bilgiler ders kitapları ve öğretim programında somut olmayan kültürel miras öğelerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir).
- Polat, S. (2018). The attitudes and awareness of the teacher candidates about cultural heritage. *World Journal of Education*, 8(5), 49–62.
- Polat, S. (2019). Sosyal bilgilerde kültürel miras konularının öğretimi (357-387). In Çelikkaya Telkin, Ç. Öztürk-Demirbaş, T. Yıldırım, & H. Yakar (Eds.), *Yeni program ve ders içeriklerine göre sosyal bilgiler öğretimi* (pp. 357–378). Pegem Akademi.
- Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. In *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* (B. Tay ve A.Öcal). Pegem Akademi.
- Sağ, Ç. (2018). *İlkokul sosyal bilgiler dersinde somut olmayan kültürel miras eğitimine yönelik etkinlik temelli bir eylem araştırması*. (Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın).
- Sağ, Ç. (2024). *Ortaokul öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde somut olmayan kültürel miras okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir uygulama*. (Doktora Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu).
- Sağ, Ç., & Kaymakçı, S. (2024). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kültürel miras okuryazarlığına ilişkin görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 59, 460–484. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1386349>
- Şahin, V. (2019). Kültürel coğrafya bakımından hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders programlarına bir yaklaşım. *Millî Eğitim*, 222, 173–183.

- SBDÖP. (2024). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programsos4567Onayli.pdf>
- Selanik Ay, T., & Kurtdele-Fidan, N. (2013). Öğretmen adaylarının “kültürel miras” kavramına ilişkin metaforları. *Turkish Studies*, 8(12), 1135–1152.
- Şenyurt, S. (2012). Project of “seven colour seven culture” and its possible reflections to education. *Global Education Review*, 1(2), 45–55.
- Sidekli, S., & Karaca, L. (2013). Sosyal bilgiler öğretiminde yerel, kültürel miras öğelerinin kullanımına ilişkin öğretmen aday görüşleri. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 5, 20–38.
- SOKÜM Korunması Sözleşmesi. (2003). *SOKÜM Korunması Sözleşmesi*. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>
- Tavşancıl, E., & Arslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.
- TDK. (2025). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tural, A. (2023). Social studies teacher candidates' perceptions of cultural heritage. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 421–433.
- UNDP. (2024). *News from UNDP Türkiye*. <https://www.undp.org/turkiye>
- UNESCO. (2024). *UNESCO Türkiye Milli Komisyonu*. <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-Listeleri>
- UNESCO. (2025). *UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri*. <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-Listeleri>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

To Cite This Article: Dere, İ., Hatipoğlu, Ş. C., & Hatipoğlu, C. (2025). Hüzün turizmi mekânlarının ortaokul tarih öğretiminde kullanım potansiyelinin öğretim programları üzerinden değerlendirilmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 41-67
<https://doi.org/10.32003/igge.1663978>

Hüzün Turizmi Mekânlarının Ortaokul Tarih Öğretiminde Kullanım Potansiyelinin Öğretim Programları Üzerinden Değerlendirilmesi

Evaluating the Potential Use of Dark Tourism Sites in Middle School History Education through Curriculum Analysis

İlker DERE^{*} , Şerif Can HATİPOĞLU[†] , Ceren HATİPOĞLU[‡]

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki hüzün turizmi mekânlarını belirlemek ve bu mekanların ortaokul Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programlarındaki kullanım potansiyelini değerlendirmektir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak Türkiye Kültür Portalı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programları (2018 ve 2024) incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, Türkiye genelinde çoğunluğu mezar (özellikle türbe) ve müze olan 328 hüzün turizmi mekânı bulunduğunu göstermektedir. Bu mekânların eğitimde kullanım potansiyelleri değerlendirildiğinde mimari yapılar (özellikle müzeler ve anıtlar) ile tarihî mezarların Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde kullanılmaya uygun olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda, öğretim sürecinde kullanılabilecek 139 hüzün turizmi mekânı tespit edilmiştir. Söz konusu mekânların öğretim programlarındaki kazanımlarla yüksek düzeyde ilişkili olduğu; özellikle Millî Mücadele dönemine yönelik kazanımlarla güçlü ilişkilere sahip olduğu belirlenmiştir. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programları (2018 ve 2024) incelendiğinde, bu tür mekânların kullanım potansiyelinin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu potansiyeli tam anlamıyla gerçekleştirmek ve hüzün turizmi mekânlarının eğitsel kullanımını teşvik etmek için araştırmacıların ve eğitimcilerin uygulamalı çalışmalar yapmasını öneriyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hüzün Turizmi, Turizm Coğrafyası, Kültürel Miras, Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Okul Dışı Öğrenme Ortamları

Abstract

This study aims to identify and evaluate the potential use of dark tourism sites in Türkiye within the context of secondary school social studies, the history of the Turkish Revolution, and the Kemalism curricula. The study employed the document analysis method to examine the Türkiye Culture Portal and the Social Studies and History of the Turkish Revolution and Kemalism curricula published by the Ministry of National Education (2018 and 2024). Findings reveal the existence of 328 dark tourism sites across Türkiye, the majority of which are graves (particularly shrines) and museums. When evaluating their educational potential, it was found that architectural structures—especially museums and monuments—and historical graves are well-suited for use in the Social Studies and History of the Turkish Revolution and Kemalism courses. In this context, 139 dark tourism sites were identified as suitable for use in teaching. These sites were highly related to the learning outcomes in the curricula, with powerful connections to the outcomes related to the National Struggle period. Examining the 2018 and 2024 History of the Turkish Revolution and Kemalism curricula indicates that these sites hold significant potential for educational use. To fully realize this potential and encourage the integration of dark tourism sites into educational practices, we recommend that researchers and educators engage in practical implementation efforts.

Keywords: Dark Tourism, Tourism Geography, Cultural Heritage, Social Studies, History of The Turkish Revolution and Kemalism, Out-of-School Learning Environments

* Bu çalışmanın bir bölümü, 19-22 Eylül tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 6. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Sempozyumu'nda (UCEK 2024) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, serifcanhatipoglu@gmail.com

GİRİŞ

İnsanın unutulması kadar hatırlaması da değerlidir. Hatırlananlar hafızada depolanır. Hafıza, insan hayatının kara kutusudur. Bu alanda insanların mutlulukları gibi üzüntüleri de kayıtlıdır. Bu kayıtlar hem bireysel hem de kolektif nitelik taşıyabilir. Kolektif hafıza, toplumun tarihsel süreçte yaşadıklarını içerir. Geçmişteki yaşanmışlıklar, mekânlara somut ya da somut olmayan şekilde yansır, oralarda izler bırakır. Somut izler, insanların geneli tarafından rahatlıkla fark edilebilirken; somut olmayanlar yalnızca yaşananları hisseden ve ortak duygulara sahip kişiler tarafından algılanabilir. Hafızanın canlandığı ve anıların gözle görülmesi de canlı kaldığı yerler hafıza mekânlarıdır.

İlk defa Fransız tarihçi Pierre Nora tarafından kullanılan “hafıza mekânları” kavramı; bir topluluğun kolektif hafızasını korumak, canlı tutmak ve kimlik inşasını desteklemek amacıyla özel anlam yüklediği fiziksel ve simgesel mekânlardır. Bu mekânlar; bir olay ya da durumu unutulmaz hale getirme ve ölümsüzleştirme işlevlerine sahiptir. Herhangi bir yer, hayal gücüyle sembolik anlam yüklediğinde hafıza mekânı haline gelebilir. Kaldı ki hafıza mekânları hafıza amacı taşımasa bile tarih mekânları kabul edilir. Hafıza mekânları, çok çeşitlidir. Anılar, otobiyografiler, günlükler, bazı tarih kitapları, herhangi bir sözleşme, antlaşma ya da bildirge gibi örnekler birer hafıza mekânıdır. Bazı durumlarda bir yer, hafıza mekânı olma niteliğini üzerinde bulunduğu topografyadan alırken; anıtlar, anıtkabirler ve heykeller ise bu niteliği kendi sembolik anlamları aracılığıyla taşır. Dolayısıyla bu tür yapıların anlamlarını bulundukları yerden değil, kendilerinden almaları hafıza mekânı olma özelliklerini geçersiz kılmaz (Nora, 2006). Özetle, hafıza mekânları; tarihî, dinî, siyasî, kültürel ve sosyolojik kökenleri itibarıyla turizmle yakından ilişkilidir. Nitekim turizm faaliyetlerinin önemli bir bölümü doğrudan hafıza mekânlarına yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Bu durum, hafıza mekânları ile turizm faaliyetleri arasındaki güçlü bağı açıkça ortaya koymaktadır.

Hafıza Mekânlarında Hüzün Turizmi

Hafıza mekânları, turizm faaliyetleri için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Geleneksel olarak turizm, insanların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerden farklı mekânlara kısa süreli ziyaretleri ifade etmektedir (Burkart & Medlik, 1974). Turizm faaliyetleri, uzun yıllardır kitle turizmi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ancak kitle turizminin yanında ortaya çıkan alternatif turizm; olumlu ekonomik katkılar sağlarken sınırlı düzeyde olumsuz etkiye neden olması bakımından ideal bir turizm türü olarak değerlendirilmektedir (Erdoğan, 2003). Alternatif turizm türlerinden biri de özel ilgi turizmidir. Bu turizm türü, belirli ilgi alanlarına yönelik seyahat etme motivasyonu ve kapsadığı turizm temaları açısından genel turistlerin ilgi alanlarından farklılaşması açısından kitle turizminden ayrılmaktadır (Tanrısevdi & Çavuş, 2003). Arz kaynaklarının çeşitlenmesine bağlı olarak özel ilgi turizmi yaygınlaşmaktadır (Kılıç & Akyurt, 2011). Bireylerin ya da grupların özel ilgi alanlarına göre şekillenen eğlenme ve dinlenme deneyimleri olarak bilinen özel ilgi turizmi (Derrett, 2001); kendi içinde doğaya, kültüre, eğitime ve bir hobiye dayalı türler olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Kültüre dayalı türler içerisinde yer alan “Hüzün Turizmi” (Akoğlan-Kozak & Bahçe, 2012), uluslararası literatürde “Dark Tourism” (Foley & Lennon, 1996) kavramıyla anılmaktadır. Ayrıca hüzün turizmi; içerik olarak “Black Spots” (Rojek, 1991), “Thanatourism” (Seaton, 1996), “War Tourism” (Smith, 1998), “Morbid Tourism” (Blom, 2000) ve “Fright Tourism” (Bristow & Newman, 2005) terimleriyle benzerlik göstermektedir. Türkiye’de ise bu kavram “Hüzün Turizmi” (Akoğlan-Kozak & Bahçe, 2012; Birdir vd., 2015), “Kara Turizm” (Yıldız vd., 2015), “Savaş veya Askeri Turizm” (Doğaner, 2006), “Savaş Alanları Turizmi” (Alişgaoğlu, 2008; Çiftçi vd., 2015), “Keder Turizmi” (Alaeddinoğlu & Alişgaoğlu, 2007; Özçelik, 2012), “Karanlık Turizm” (Baranaydin, 2016; Çetinsöz & Temiz, 2016), “Hapishane Turizmi” (Yılmaz, 2009) ve “Ölüm Turizmi” (Kaya, 2006) gibi farklı şekillerde alanyazında yer bulmuştur. “Dark Tourism” kavramı, ulusal çalışmalarda genellikle “Hüzün Turizmi” olarak kullanılmaktadır. Bu gerekçeyle alanyazına uyum sağlamak amacıyla bu çalışmada da aynı kavram tercih edilmiştir.

Çeşitli terimlerle anılan, ölüm olaylarının meydana geldiği mekânlar ya da bunlara ait anıt ve müzeler, doğal afetler, yoksulluk gibi durumların yaşandığı sahalara yapılan turistik gezileri ifade eden (Kılıç & Akyurt, 2011) “Hüzün Turizmi (Dark Tourism)” kavramı ilk olarak Foley ve Lennon (1996) tarafından kullanılmıştır (Stone, 2006). Foley ve Lennon (1996), hüzün turizmini

gerçek ve metalaştırılmış ölüm ve felaket alanlarının turizme sunulmasını ve ziyaretçiler tarafından deneyimlenmesini içeren bir olgu olarak tanımlamıştır. Bunun yanında Seaton (1996), hüznün turizmi kapsamındaki ziyaretleri beş kategoriye ayırmıştır. Bunlardan ilki, günümüzde batı toplumları tarafından yasaklanmış olan ve kamuya açık alanda gerçekleşen infaz sahalara yapılan ziyaretlerdir. Bunlara Roma dönemindeki gladyatör dövüşleri ve 1868 yılına kadar Britanya'da yasal olan siyasi infazlar ve kamusal alanda gerçekleştirilen asılma olayları örnek olarak verilebilir. İkincisi, bireysel ya da toplu ölümlerin yaşandığı sahalara gerçekleştirilen turistik ziyaretlerdir. Bunlara örnek olarak Roma'daki Kolezyum ya da ABD'de Hollywood oyuncusu James Dean'ın 24 yaşında araba kazasında öldüğü yol örnek verilebilir. Bunun yanı sıra Nazi Almanyası tarafından İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan Auschwitz Yahudi toplama kampı başka bir örnektir. Üçüncüsü, mezarlıklara ya da anıtların bulunduğu mekânlara yapılan ziyaretlerdir. Bu tür ziyaretlere örnek olarak İspanya kralları ve kraliçelerinin mozolesi olan El Escorial ya da Franco Anıtı'na yapılabilecek ziyaretler verilebilir. Dördüncüsü, ölümlerin gerçekleştiği mekânlarla alakası olmayan ancak bu ölümlerin somut kanıtlarının ya da sembolik işaretlerinin bulunduğu mekânlara yapılan ziyaretlerdir. Bu ziyaretlere örnek olarak ölümlere ait silahların, kurbanlara ait kıyafetler ve diğer alakalı nesnelerin bulunduğu müzeler gösterilebilir. Beşinci ve son kategori, ölümlerin tekrar canlandırma performanslarının gerçekleştirildiği ya da simüle edildiği mekânlara gerçekleştirilen ziyaretleri içermektedir. Buna örnek olarak ise Almanya Alplerindeki Oberammergau Tutku Oyunu örnek olarak verilebilir (Seaton,1996). Türkiye'de ise Anıtkabir (Atıl-Bilge & Küçükkaraca, 2022), Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alanı (Akyurt-Kurnaz & Kılıç, 2016) ve Sinop Cezaevi (Sezen-Doğancı & Civelek-Oruç, 2016) gibi pek çok mekân hüznün turizmi mekânı olarak örnek gösterilebilir.

Okul Dışı Öğrenme Ortamı Olarak Hüznün Turizm Mekânları

Acının canlandığı alanlar olan hüznün turizmi mekânları; turizm, kültür ve mirasın yanı sıra eğitimi alanını içerir (Niemelä, 2010). Hüznün turizmi mekânları, bir okul dışı öğrenme ortamı olarak eğitim ve öğretim uygulamalarının birer parçası haline getirilebilir. Bilindiği gibi okul dışı öğrenme, sınıfın dört duvarının dışında her yerde gerçekleştirilen etkinliklerin tamamını içermektedir (Şen, 2019). Okul dışı öğrenme, ders içeriklerinin doğrudan kendi ortamında öğretimine fırsatı verir (Laçın-Şimşek, 2020). Hüznün turizmi mekânları öğrencilere çeşitli farkındalıklar kazandırma kapasitesine sahiptir. Örneğin; Israfilova ve Khoo-Lattimore (2019), hüznün turizmi mekânlarına yapılan gezilerin beklenenin aksine öğrencileri rahatsız etmediğini, aksine onların tarihsel olayları ve gerçekleri daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olduğunu, kitaplarda okumaktan çok yerinde gözlemlemenin daha etkileyici bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Walter (2009), Amsterdam'daki Body Worlds Müzesi'ndeki sergilerin, insan vücudunu öğrenme ve pedagojik turizme katılım açısından önemli bir öğretim rolü oynadığını vurgulamıştır. Bir başka çalışmada Stone (2012), New York'taki Ground Zero'nun öğretim hedefini güçlü bir şekilde vurgulayarak, bu hüznün turizmi mekânında sunulan hoşgörü ve tahammüle ilişkin pedagojik anlatıların ziyaretçilere 11 Eylül öncesi, sonrası ve sonrasında olaylar hakkında bilgi edinme fırsatı sunduğunu belirtmiştir. Innes ve Sharp (2021) ise Fransa ve Belçika'da I. Dünya Savaşı'nı konu edinen müzelere üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen ziyaretler sonrasında yaşadıkları bu deneyimsel öğrenmenin beraberinde öğrencilerin tarihsel empatilerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra bu ziyaretlerin öğrencilerde geniş tarihsel bir bakış açısı geliştirdiğini belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada Gelibolu'da yer alan Anzak Koyu'nu ziyaret eden Avustralyalıların deneyimlerini konu edinen Cheal ve Griffin'in (2013), gerçekleştirdikleri bu ziyaretin katılımcıların burada yaşanan savaşa dair bilgilerini artırdığını ve farklı bakış açıları kazandırdığını belirlemişlerdir. Ayrıca bu ziyaretleri sonrasında her yıl 24 Nisan'da düzenlenen anma gününün daha önemli bir hâle geldiğini ve ziyaretlerinin, savaşın diğer tarafı olan Türklere karşı empati geliştirmelerini sağladığını vurgulamışlardır.

Türkiye'de uzun yıllardır eğitimde kullanılan okul dışı öğrenme ortamları, özellikle son dönemlerde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından daha da önemsenmeye başlamıştır. Bu çerçevede 2018 yılından itibaren İl Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzları yayımlanarak öğretim programlarıyla mekânların kullanımı arasında bağlantılar kurulmuştur. Bunun yanı sıra yayımlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan 2024 programlarında yer alan "okul temelli planlama" ile okul dışı öğrenme etkinlikleri için ayrı bir süre belirlenmiştir. Bu bağlamda hüznün turizmi mekânlarının alanyazında belirtilen pedagojik katkılara hizmet etmesi için öğretim programlarıyla ilişkilendirilmesi ve bir okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılması gerekmektedir.

İlgili Araştırmalar

Hüzün turizmi konusunda uluslararası alanyazında önemli bir birikim bulunmaktadır. Bu çalışmalar (Alexandra vd., 2014; Blom, 2000; Cooper, 2006; Daugbjerg, 2011; Foley & Lennon, 1996; Gatewood & Cameron, 2004; Hartmann vd., 2018; Holguin, 2005; Lennon & Foley, 2000; Rojek, 1991; Seaton, 1996, 1999; Sharma & Martini, 2024; Slade, 2003; Stone, 2006, 2013), ilk zamanlarda daha çok hüzün turizmini açıklamaya odaklanırken; zamanla farklı türlerdeki potansiyel hüzün turizmi mekânları incelenmeye başlanmış ve örneklerle konu çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır.

Türkiye'deki alanyazın incelendiğinde, hüzün turizmi ile ilgili kavramsal bir çerçeve çizmek ve Türkiye'deki potansiyel hüzün turizmi mekânlarının incelenmesine yönelik çeşitli araştırmaların (Çetinsöz & Temiz, 2016; Ergun & Oktay, 2022; Güneş vd., 2023; Taş & Koç, 2016; Topsakal & Ekici, 2014) gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Anıtkabir (Atıl-Bilge & Küçükkaraca, 2022), Çanakkale (Akyurt-Kurnaz & Kılıç, 2016; Doğaner, 2006; Ilgar, 2015; Köseoğlu & Sezgin, 2024; Uca-Özer vd., 2012), 1993 Erzincan Depremi (Güncü & Güneş, 2017), Milli Mücadele ve sonrasında çatışmaların yaşandığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Ertürk, 2018) ve Sinop Cezaevi (Sezen-Doğancı & Civelek-Oruç, 2016) gibi alanlardaki çeşitli hüzün turizmi mekânlarına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca mekânları hüzün turizmi açısından ele alan bu araştırmalarla birlikte hüzün turizmi mekânlarına giden turistlerin deneyimlerini inceleyen araştırmalar da yürütülmüştür (Akyurt-Kurnaz & Kılıç, 2016; Okuyucu & Erol, 2018; Öztürk & Bayrak, 2018).

Öte yandan bu araştırmanın kapsamına giren, hüzün turizmi mekânlarının eğitimde kullanımına odaklanan çalışmalar incelendiğinde; Guba Soykırımı (Israfilova & Khoo-Lattimore, 2019), Holokost Yahudi Soykırımı (Cohen, 2011; Dresler & Fuchs, 2021), Fukushima (Jang vd., 2022; McMichael, 2024), Letonya (Grinfelde & Veliverronena, 2022) gibi farklı olay ve yerlerin eğitimde hüzün turizmi mekânlarının kullanımı kapsamında ele alındığı görülmektedir. Türkiye'de ise çok sınırlı olmak kaydıyla mezarlıklar (Oğuz-Haçat & Topal, 2023) ve Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Yazıcı vd., 2023) gibi mekânların okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanımına odaklanan çalışmalar yapılmıştır. Görüldüğü üzere mezarlıklar, savaş alanları, afet yaşanmış bölgeler, cezaevleri gibi hüzün turizmi mekânları turizm araştırmalarında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Buna karşın hüzün turizmi mekânlarının eğitimde kullanımının oldukça sınırlı olması, Türkiye'de birer hafıza mekânı olan bu mekânların ihmal edildiğine işaret etmektedir. Bu eksiklikten hareketle tasarlanan araştırmanın amacı, Türkiye'deki hüzün turizmi mekânları belirlemek ve bu mekânların ortaokul Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programlarındaki kullanım potansiyelini değerlendirmektir. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Türkiye'deki potansiyel hüzün turizmi mekânları hangileridir?
2. Sosyal bilgiler ile İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programlarında hangi hüzün turizmi mekânları kullanılabilir?

Bu çalışma, hüzün turizmi mekânlarının Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders programlarındaki kullanım potansiyelini ortaya koyarak, diğer eğitim kademelerindeki derslerin bu bağlamdaki potansiyelini değerlendirmeye yönelik gelecekte yapılacak araştırmalar için bir zemin oluşturmayı hedeflemekte; aynı zamanda hüzün turizminin Türk eğitim sistemindeki görünürlüğünün artırılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırma, doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Hem tek başına hem de farklı araştırma yöntemleri ile kullanılabilen doküman incelemesi, belgeleri gözden geçirmeyi, kapsamlı incelemeyi ve yorumlamayı içeren bir yöntemdir (Bloor & Wood, 2006; Bowen, 2009). Bu araştırmada hüzün turizmi mekânları, Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük programları arasındaki ilişkinin detaylı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir.

Veri Kaynakları ve Toplama Süreci

Araştırmanın veri kaynakları, açık erişime sahip dokümanlardan oluşmaktadır. Hüzün turizmi mekânları, Kültür Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı internet sayfasında “İllere Özel” başlığı altında “Gezilecek Yerler” sayfasında yer alan her il için özel şekilde listelenmiş mekânlar arasından belirlenmiştir (Şekil 1). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları (2018 ve 2024) ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programlarına (2018 ve 2024) Millî Eğitim Bakanlığının internet sitesinden erişilmiştir.

Şekil 1: Turistik Mekânlara Erişme Süreci

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, kategoriler oluşturmayı ardından ilgili dokümanlardaki belirli unsurlar ile bu kategorileri eşleştirmeyi ve saymayı kapsayan bir analiz yöntemidir (Silverman, 2018). Araştırma kapsamında takip edilen analiz aşamaları Şekil 2’de sunulmuştur:

Şekil 2: Verilerin Analizi

Araştırmada veriler görselleştirilirken haritaların oluşturulmasında ArcGIS Desktop 10.8; haritalar dışındaki görsellerin oluşturulmasında Canva Pro programı kullanılmıştır. Kazanımlardan doğrudan alıntılar yapılırken Sosyal Bilgiler dersi kazanımları “SB”, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi kazanımları ise “İTA” kodu ile verilmiştir.

Araştırmada inandırıcılığı sağlamak amacıyla Türkiye'deki hüzün turizmi mekânlarının ve bu mekânlara uygun kazanımların belirlenmesinde uzman incelemesine başvurulmuştur. Mekânların belirlenmesinde turizm coğrafyası alanında doktor ünvanlı iki akademisyenden uzman görüşü alınmıştır. Uygun kazanımların belirlenmesi ve bu kazanımlarla ilişkilendirilme sürecinde, Sosyal Bilgiler eğitimi alanında doçent ünvanına sahip bir akademisyen ile tarih eğitimi alanında doktor ünvanlı bir akademisyenin uzman görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmanın tutarlılığını sağlamak için veriler araştırmacılar tarafından önce bağımsız şekilde iki kez kodlanmış, ardından birlikte değerlendirilerek verilere son şekli verilmiştir. Araştırmanın başka bağlamlara ya da durumlara transfer edilebilirliğini sağlamak amacıyla ise doğrudan alıntılarla mekân-kazanım örnekleri sunulmuş, ayrıca araştırma kapsamında belirlenen Türkiye'deki Hüzün Turizmi Mekânları bir liste hâlinde illere göre sınıflandırılarak ekte (Ek-1) verilmiştir.

BULGULAR

Türkiye'deki Hüzün Mekanlarının İllere Göre Dağılımı

Türkiye'de yer alan hüzün turizmi mekânlarının belirlenmesi için Türkiye Kültür Portalı internet sayfasında yer alan “illere özel” bölümü altında 81 il sırasıyla incelenmiştir. İllere özel bu internet sayfalarında alt bölüm olan “Gezilecek Yerler” sayfalarında yer alan turistik mekânlar incelenmiş ve hüzün turizmi ile ilgili olan mekânlar, açıklamalarında belirtilen “tür bilgisi” dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Kategorilerin oluşturulmasında yapıların tür bilgisi esas alınmış; mimari yapıların kullanım amacına göre temalar belirlenerek bu temalar “sivil mimari” ve “askeri mimari” olarak sınıflandırılmıştır. Türkiye'de yer alan hüzün turizmi mekânlarının türlerine göre dağılımı, Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3: Türkiye'de Yer Alan Hüzün Turizmi Mekânları

Şekil 3'te görüldüğü gibi, Türkiye'de 328 hüzün turizmi mekânı belirlenmiştir. Bu mekânlar içerisinde en çok “mezar” (192) bulunmaktadır. Mezarlar içerisinde ise en çok “türbe” (144), en az “hazire” (1) türünde hüzün turizmi mekânı olduğu görülmektedir. Türbe türüne örnek olarak Üzeyir Peygamber Türbesi (Adıyaman), Yeşil Türbe (Bursa) ve Kurtboğan Türbesi (Amasya) verilebilir. Solmaz Çarşı Haziresi (Denizli) ise iki tarihi mezarı bünyesinde bulunduran hazire niteliğinde bir örnek olarak kaydedilmiştir.

“Mezar”dan (192) sonra gelen “mimari yapı”lar (130) içerisinde hüzün turizmi mekânı en çok “sivil mimari” kapsamında belirlenmiştir. “Sivil mimari” (125) kategorisinde en çok “müze” (76) olduğu görülürken; en az “çeşme” (1), “köşk” (1), “kule” (1), “kültür merkezi” (1) ve “saray” (1) türlerinde mekânın bulunduğu tespit edilmiştir. Müze türüne örnek olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesi (Ankara) ve Dumlupınar Kurtuluş Savaşı Müzesi (Kütahya) gösterilebilir. “Askeri mimari” (5) kategorisinde

Afyonkarahisar Kalesi ve U20 Batık Denizaltı (Sakarya) örnekleri dikkat çekmektedir. Buna karşın tek zaviye örneği, Eskişehir’de bulunan Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Zaviyesi’dir (Salı Tekkesi). Ören yerleri kategorisinde ise Kanlı Divane Ören Yeri (Mersin) ve Xanthos (Antalya) örneklerini göstermek mümkündür.

Türkiye’de yer alan hüzün turizmi mekânı türleri içerisinde en az “mağara” (1) ve “savaş alanı” (1) kaydedilmiştir. Bu örnekler içerisinde Yedi Uyuyanlar Mağarası (İzmir) ve Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı yer almıştır. Şekil 4’te Türkiye’nin çeşitli illerinde yer alan hüzün turizmi mekânı örnekleri sunulmuştur:

Şekil 4: Bazı Hüzün Turizmi Mekânlarından Örnekler (Türkiye Kültür Portalı, t.y.)

Hüzün turizmi kapsamında Türkiye’deki mekânlar genel olarak incelendiğinde ölümle ve trajedilerle ilişkilendirilen (mezar, türbe, kümbet, şehitlik gibi) mekânların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Mimari yapı ve burada yer alan sivil mimari kategorisi de (özellikle müze ve anıtlar) Türkiye’deki hüzün turizmi mekânlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hüzün turizmi mekânı konusunda daha az temsil edilen türler ise mağaralar ve tarihsel olaylara sahne olan savaş alanları olmuştur. Türkiye’de yer alan hüzün turizmi mekânlarının illere göre dağılımı Şekil 5’te sunulmuştur.

HÜZÜN TURİZMİ MEKÂNLARININ İLLERE GÖRE DAĞILIM HARİTASI

Şekil 5: Hüzün Turizmi Mekânlarının İllere Göre Dağılımı

Haritada hüzün turizmi mekânlarının yoğunlaştığı iller; “Afyonkarahisar” (20), “Kütahya” (20), “Bursa” (19), “Ankara” (17), “Çanakkale” (12), “Mersin” (12) ve “Tekirdağ” (11)dır. Mekânların dağılımına bakıldığında illerin tarihsel, kültürel ve coğrafi özelliklerinin de yorumlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Son olarak haritada görüldüğü üzere toplam 81 ilin 63’ünde hüzün turizmi mekânı bulunurken, 18 ilde bu tür mekânlar tespit edilememiştir.

Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programlarında Hüzün Turizmi Mekânlarının Potansiyeli

Türkiye’de yer alan hüzün turizmi mekânlarının belirlenmesinin ardından 2018 ve 2024 yıllarında hazırlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları (SBDÖP) ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programları (İTAÖP) hüzün turizmi mekânlarının kullanım potansiyeli açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ilgili programlarda kullanılabilecek hüzün turizmi mekânları ile kazanımlar/öğrenme çıktıları ilişkilendirilmiştir.

SBDÖP ve İTAÖP’de Kullanılabilecek Hüzün Turizmi Mekânları

Türkiye’de SBDÖP ve İTAÖP’de kullanılabilecek potansiyel hüzün turizmi mekânları çıkarılmış ve Şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6: SBDÖP ve İTAÖP’de Kullanılabilecek Potansiyel Hüzün Turizmi Mekânları

SBDÖP ve İTAÖP’de kullanılabilecek potansiyel hüzün turizmi mekânlarının türleri ve sayıları incelendiğinde, en fazla mekânın “mimari yapı” (88) kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Öne çıkan örnekler arasında Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi (Ankara), Tarihi Cezaevi (Sinop), Milli Mücadele ve Lozan Müzesi (Edirne), Dolmabahçe Sarayı (İstanbul) ve Çimenlik Kalesi (Çanakkale) bulunmaktadır.

“Mimari yapı”dan (88) sonra en fazla yere sahip ikinci kategori, 46 mekân ile “mezar” olmuştur. Mezar örnekleri arasında Hacı Bayram Veli Türbesi (Ankara), Alaattin Kümbeti (Konya) ve Melik Gazi Kümbeti’ni (Kırşehir) saymak mümkündür. Bunların yanında Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Ören Yeri (Bitlis), Kanlı Divane Ören Yeri (Mersin) ve Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı (Çanakkale) önemli hüzün turizmi mekânları olarak kaydedilmiştir. Şekil 7’de bazı hüzün turizmi mekânlarından örnekler sunulmuştur:

Şekil 7: Bazı Hüzün Turizmi Mekânları Örnekleri (Türkiye Kültür Portalı, t.y.)

Potansiyel hüzün turizmi mekânları genel olarak değerlendirildiğinde, bu mekânların büyük bir kısmının tarihî ve mimarî özellikler taşıdığı görülmektedir. Tarihî-mimarî mekânlar, özellikle müzeler, kaleler ve saraylar gibi yapılarla öne çıkmakta, bu da geçmişin fiziksel izlerini eğitim amaçlı kullanmak için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu grubu, tarihî olaylar ve kültürel değerlerle bağlantılı mezarlar, özellikle de türbeler ve kümbetler takip etmektedir. Daha az sayıda olmakla birlikte ören yerleri ve savaş alanları da tarihi bağlamda önemli birer öğrenme ortamı olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı, savaş tarihini anlatmak ve bu olayların toplumsal etkilerini öğretmek açısından büyük önem taşıırken; ören yerleri geçmiş medeniyetlerin izlerini eğitim bağlamında aktarmak için etkili bir fırsat sunabilir. Türkiye’de SBDÖP ve İTAÖP’de kullanılabilecek potansiyel hüzün turizmi mekânlarının illere göre dağılımı aşağıdaki haritada sunulmuştur (Şekil 8).

SBDÖP VE İTAÖP’DE KULLANILABİLECEK HÜZÜN TURİZMİ MEKÂNLARININ İLLERE GÖRE DAĞILIM HARİTASI

Şekil 8: Hüzün Turizmi Mekânlarının İllere Göre Dağılımı

Harita incelendiğinde, Türkiye’de SBDÖP ve İTAÖP’de kullanılabilecek hüzün turizmi mekânlarının en çok “Afyonkarahisar” (16), “Kütahya” (13), “Çanakkale” (12), “Ankara” (9), “Bursa” (9), Samsun (7), “Mersin” (5) ve “Tekirdağ” (5) illerinde bulunduğu görülmektedir. 81 ilin 37’sinde SBDÖP ve İTAÖP’de kullanılabilecek potansiyel hüzün turizmi mekânı bulunurken, 32 ilde tespit edilmemiştir.

Hüzün Turizmi Mekânlarının Öğretim Programlarındaki Kazanımlarla/Öğrenme Çıktılarıyla İlişkisi

Hüzün turizmi mekânları ile öğretim programlarında yer alan kazanımların/öğrenme çıktılarının ilişkisi incelenmiş ve Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1: Hüzün Turizmi Mekânlarının Öğretim Programlarındaki Kazanımlarla/Öğrenme Çıktılarıyla İlişkisi

Öğretim Programları	İlgili Kazanım/ Toplam Kazanım	Yüzde (%)
2018 Sosyal Bilgiler	13/131	%9,9
2018 T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	16/39	%41,02
2024 Sosyal Bilgiler	12/71	%16,9
2024 T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	11/15	%73,3

Tablo 1’de görüldüğü üzere hüzün turizmi mekânlarına uygun en fazla kazanım, 2018 İTAÖP’de (16) tespit edilmiştir. Buna karşın 2024 İTAÖP’deki 15 öğrenme çıktısının 11’inde hüzün turizmi mekânı kullanılabileceği görülmüştür. Bu durum, 2024 İTAÖP’de hüzün turizmi mekânlarının kullanım potansiyelinin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir. Sosyal bilgiler dersi açısından değerlendirildiğinde 2018 SBDÖP’deki 131 kazanımın 13’ünde (%9,9), 2024 SBDÖP’de 71 öğrenme çıktısının 12’sinde (%16,9) hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği görülmüştür. Bunun yanında her program, hüzün turizmi mekânları açısından ayrı ayrı incelenerek sırayla değerlendirilmiş ve her bir sınıf seviyesinde kazanımlara/öğrenme çıktılarına uygun hüzün turizmi frekansları (f) belirlenmiştir. Mekânlar birden fazla kazanıma uygun olduğu için mekânlara ait toplam frekans sayısına yer verilmemiştir.

2.2.1. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Hüzün Turizmi Mekânları

İlk olarak 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı hüzün turizmi mekânları açısından incelenmiş ve dağılım Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Hüzün Turizmi Mekânlarının SBDÖP 2018 Kazanımlarına Göre Dağılımı

Sınıflar	Kazanım Sayısı	Kazanım Kodu	Uygun Mekân Sayısı
4. Sınıf	3	SB.4.2.4.	92
		SB.4.6.4.	2
		SB.4.7.2.	1
5. Sınıf	1	SB.5.2.1.	4
6. Sınıf	3	SB.6.2.4.	12
		SB.6.6.4.	2
		SB.6.7.1.	1
7. Sınıf	6	SB.7.6.2.	22
		SB.7.2.1.	13
		SB.7.2.5	11
		SB.7.4.2.	8
		SB.7.2.2.	6
		SB.7.5.4.	1

2018 SBDÖP’nin 13 kazanımında hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde en çok 7. sınıfta (6) hüzün turizmi mekânlarının kullanımına uygun kazanımlar bulunmaktadır. Kazanımların mekânlarla ilişkisi değerlendirildiğinde 4. sınıfta 92 hüzün turizmi mekânının “SB.4.2.4.” kodlu kazanım kapsamında kullanılabileceği görülmüştür:

“SB.4.2.4. Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele’nin önemini kavrar (*Kazanım biyografi öğretimi bağlamında ele alınır*)” (MEB, 2018a: 14).

İlgili kazanım, Millî Mücadele dönemini kapsadığı için Atatürk Evi Müzesi (Adana), Mustafa Kemal Atatürk Anıtı (Afyonkarahisar) ve Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi (Ankara), kullanılabilecek potansiyel hüzün turizmi mekânları arasında değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Millî Mücadele kahramanları ile ilgili Kastamonu'da Atatürk ve Şerife Bacı Anıtı, Kütahya'da Dumlupınar Şehitliği ve Malatya'da bulunan İnönü Müzesi, bu kazanım için potansiyel hüzün turizmi mekânları olarak belirlenmiştir.

“SB.4.2.4.” kodlu kazanımının yanında 7. sınıftaki “SB.7.6.2.” kodlu kazanımda 22 farklı hüzün turizmi mekânı kullanılabileceği tespit edilmiştir. İlgili kazanım:

“SB.7.6.2. Atatürk'ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar (*TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı ve çok partili hayata geçiş denemeleri kısaca ele alınır*)” (MEB, 2018a: 25).

Türk demokrasisinde Atatürk'ün yaşamını ve faaliyetlerini konu edinen bu kazanım kapsamında başta Ankara'da bulunan “Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi” olmak üzere, Giresun'daki Şebinkarahisar Atatürk Evi ve Müzesi, Mersin'deki Silifke Atatürk Evi Müzesi ve İzmir'deki Atatürk Evi Müzesi gibi Atatürk evi müzelerinin yanı sıra Malatya'daki “Atatürk Anıtı” ve Uşak'taki “Atatürk ve Kurtuluş Anıtı” gibi yapıların hüzün turizmi mekânı olarak kullanılabileceği belirlenmiştir.

2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Hüzün Turizmi Mekânları

İkinci bir başlık olarak 2024 SBDÖP'deki hüzün turizmi mekânlarının dağılımı incelenmiş ve Tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3: Hüzün Turizmi Mekânlarının SBDÖP 2024 Öğrenme Çıktılarına Göre Dağılımı

Sınıf Seviyesi	Öğrenme Çıktısı Sayısı	Öğrenme Çıktısı Kodu	Uygun Mekân Sayısı
4. Sınıf	1	SB.4.4.1.	11
5. Sınıf	4	SB.5.3.2.	4
		SB.5.3.3.	4
		SB.5.4.1.	2
		SB.5.2.4.	1
6. Sınıf	4	SB.6.1.2.	60
		SB.6.3.4.	12
		SB.6.3.2.	8
		SB.6.2.3.	1
7. Sınıf	3	SB.7.1.3.	59
		SB.7.3.1.	11
		SB.7.3.3.	11

Tablo 3 incelendiğinde 2024 SBDÖP'te en çok 5. ve 6. sınıfta hüzün turizmi mekânlarının kullanımına uygun öğrenme çıktılarının yer aldığı görülmektedir. Öğrenme çıktılarının mekânlarla ilişkisi değerlendirildiğinde 6. sınıfta 60 hüzün turizmi mekânının “SB.6.1.2.” kodlu öğrenme çıktısı kapsamında kullanılabileceği tespit edilmiştir:

“SB.6.1.2. Kültürel bağlarımızın ve millî değerlerimizin toplumsal birliğe etkisini yorumlayabilme

a) Kültürel bağlarımızın ve millî değerlerimizin toplumsal birliğe etkisini inceler.

b) Kültürel bağlarımızın ve millî değerlerimizin toplumsal birliğe etkisine ilişkin edindiği bilgileri yazılı, görsel veya dijital bir ürüne dönüştürür.

c) Kültürel bağlarımızın ve millî değerlerimizin toplumsal birliğe etkisini ifade eder” (MEB, 2024a: 64).

Öğrenme çıktısı kapsamında, Tekirdağ'da bulunan şehrin düşman işgalinden kurtuluşu için Atatürk'e ithafen hazırlanan “Kurtuluş Anıtı”, Atatürk'ün kurtuluş mücadelesi için İstanbul'dan Samsun'a yolculuğa çıktığı Bandırma Gemisi'nin birebir çizimleri ile oluşturulan, Samsun'da sergilenen ve Türk milletinin kurtuluş mücadelesinin başlangıcını ifade eden “Bandırma

Gemi Müzesi”, Atatürk, İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak ve Halide Edip Adıvar’ın heykellerinin yer aldığı, emir komuta birliğini, Türk kadının savaşa katkısını ve bağımsızlığı umutla bekleyen Türk ulusunu anlatan ve Ankara Polatlı’da bulunan “Duatpe Anıtı”, istiklal mücadelesi sonrası Konya ve köy hayatını da konu edinen ve Konya’da bulunan “İstiklal Harbi Şehitliği” gibi hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği tespit edilmiştir. İşgalden kurtuluş, halkın dayanışmasının ve fedakârlıklarının gözler önüne serildiği bu mekânlar, Millî Mücadele çerçevesinde öğrencilerin millî birlik ve beraberliği anlamlandırmaları için katkı sağlayacak öğrenme ortamları olarak değerlendirilmiştir.

Programdaki bir diğer önemli öğrenme çıktısı olan “SB.5.3.2.”, 4 hüzün turizmi mekânıyla ilişkilidir:

“SB.5.3.2. Anadolu’da ilk yerleşimleri kuran toplumların sosyal hayatlarına yönelik bakış açısı geliştirebilme

- Anadolu’da kurulmuş ilk yerleşmelerdeki toplumların sosyal hayatlarına ilişkin kaynakları inceler.*
- Anadolu’da kurulmuş ilk yerleşimlerin özelliklerine ilişkin kaynaklardan edindiği bilgileri ifade eder.*
- Anadolu’da kurulmuş ilk yerleşmelerdeki toplumların sosyal hayat unsurlarını günümüzdeki sosyal hayat unsurları ile karşılaştırır.*
- Anadolu’da kurulmuş ilk yerleşmelerdeki toplumların sosyal hayatlarını dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak açıklar.*
- Anadolu’da kurulan ilk yerleşmelerdeki toplumların sosyal hayatlarına yönelik çıkarımda bulunur.*
- Çıkarımlarına dayanarak Anadolu’da kurulmuş ilk yerleşmelerde yaşayan toplumların sosyal hayatları ile ilgili bakış açısını kendi ifadeleriyle yansıtır” (MEB, 2024a: 47).*

İlgili öğrenme çıktısı kapsamında, Antalya’da yer alan ve Likya uygarlığına ait kalıntıları içeren bir antik kent olan “Xanthos”, Mersin’de bulunan ve Kilikyalılara ait kalıntıları barındıran “Kanlı Divane Ören Yeri”, Ankara’da bulunan ve Frig uygarlığına ait kalıntıların görülebileceği “Gordion Antik Kenti” gibi hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği belirlenmiştir.

2018 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programında Hüzün Turizmi Mekânları

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer öğretim programı, 2018 ve 2024 İTADÖP programları olmuştur. İlk olarak 2018 İTADÖP’de hüzün turizmi mekânlarının dağılımı incelenmiş ve Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4: Hüzün Turizmi Mekânlarının 2018 İTADÖP Kazanımlarına Göre Dağılımı

Sınıf Seviyesi	Kazanım Kodu	Uygun Mekân Sayısı
8. Sınıf	İTA.8.3.5.	32
	İTA.8.2.1.	14
	İTA.8.2.2.	12
	İTA.8.1.2.	11
	İTA.8.2.5.	10
	İTA.8.2.4.	5
	İTA.8.3.1.	4
	İTA.8.7.1.	3
	İTA.8.4.8.	2
	İTA.8.1.3.	1
	İTA.8.1.4.	1
	İTA.8.2.8.	1
	İTA.8.3.7.	1
	İTA.8.4.1.	1
	İTA.8.4.9.	1
	İTA.8.7.2.	1

2018 İTADÖP’de hüznün turizmi mekânlarının kullanılabilceği 16 kazanım tespit edilmiştir. 32 hüznün turizmi mekânı potansiyeli bulunan “İTA.8.3.5.” kodlu kazanım şöyledir:

“İTA.8.3.5. Sakarya Meydan Savaşı’nın kazanılmasında ve Büyük Taarruz’un başarılı olmasında Mustafa Kemal’in rolüne ilişkin çıkarımlarda bulunur. (*Kars Antlaşması, Ankara Antlaşması ve Mudanya Ateşkes Antlaşması üzerinde durulur*)” (MEB, 2018b: 12).

Bu kazanım kapsamında Kütahya’da bulunan ve Atatürk’ün tarihe geçen “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!*” emrini verdiği konumda yapılan “Dumlupınar İlk Hedef Anıtı”, Ankara Polatlı’da bulunan “Sakarya Şehitleri ve Zafer Anıtı Müzesi” ile “Duartepe Anıtı” gibi hüznün turizmi mekânları kullanılabilir. “İTA.8.3.5.” kodlu kazanımdan sonra 14 mekân için uygun olan “İTA.8.2.1.” kodlu kazanım şu şekildedir:

“İTA.8.2.1. Birinci Dünya Savaşı’nın sebeplerini ve savaşın başlamasına yol açan gelişmeleri kavrar. (*Savaş öncesinde ülkeler arasındaki bloklaşmalara değinilir*)” (MEB, 2018b: 11).

Bu kazanım kapsamında Birinci Dünya Savaşı’nın kilit noktalarından biri olan Çanakkale Cephesi ile ilgili çok sayıda materyalin yer aldığı “Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi”, yine içerisinde Birinci Dünya Savaşı’nın da anlatıldığı bir bölüm bulunan “Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi”, Kars’ta bulunan ve içerisinde Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelerden biri olan Kafkasya Cephesi ile ilgili materyal ve bilgilerin yanında salonlarında 1828 yılından Cumhuriyet ilan edilinceye kadarki zaman dilimindeki bazı olayların canlandırmalarının sergilendiği “Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi” gibi hüznün turizmi mekânlarının kullanılabilceği tespit edilmiştir.

2024 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Programında Hüznün Turizmi Mekânları

İkinci olarak 2024 İTADÖP’deki hüznün turizmi mekânlarının dağılımı incelenmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur:

Tablo 5. Hüznün Turizmi Mekânlarının 2024 İTADÖP Öğrenme Çıktılarına Göre Dağılımı

Sınıf Seviyesi	Öğrenme Çıktısı Kodu	Uygun Mekân Sayısı
8. Sınıf	İTA.8.3.3.	37
	İTA.8.3.4.	32
	İTA.8.1.2.	26
	İTA.8.2.1.	14
	İTA.8.2.3.	13
	İTA.8.2.5.	13
	İTA.8.3.2.	9
	İTA.8.1.3.	7
	İTA.8.2.4.	4
	İTA.8.4.2.	1
	İTA.8.4.3.	1

2024 İTADÖP’de hüznün turizmi mekânlarının kullanılabilceği 11 öğrenme çıktısı tespit edilmiştir. 37 hüznün turizmi mekânıyla öğretim potansiyeli bulunan “İTA.8.3.3.” kodlu öğrenme çıktısı şöyledir:

“İTA.8.3.3. Milli Mücadele sürecinde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmeleri neden ve sonuçlarıyla birlikte yorumlayabilme

a) Milli Mücadele sürecinde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmelerin nedenlerini inceler.

b) Milli Mücadele sürecinde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmelerin etkilediği unsurları inceler.

c) Milli Mücadele sürecinde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmelerin bireye, topluma ve kurumlara etkilerini sorgular.

ç) Milli Mücadele sürecinde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmelerin nedenlerini ve sonuçlarını özetler” (MEB, 2024b: 25).

İlgili öğrenme çıktısı kapsamında Gaziantep'in Millî Mücadele'deki direniş sürecini anlatan "Şahinbey Millî Mücadele Müzesi", Kütahya'daki Kurtuluş Savaşı sürecine ait eserlerin sergilendiği "Dumlupınar Kurtuluş Savaşı Müzesi" ve Ankara'daki Sakarya Zaferi'ni temsil eden "Mehmetçik Anıtı" gibi hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği belirlenmiştir. İTA.8.3.3. kodlu öğrenme çıktısından sonra 32 mekân için uygun olduğu tespit edilen "İTA.8.3.4." kodlu öğrenme çıktısı şu şekildedir:

"İTA.8.3.4. Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin oluşturduğu özgün ürünleri paylaşabilme

- a) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin merak ettiği konular hakkında sorular sorar.*
- b) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin kaynaklardan bilgi toplar.*
- c) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin araştırması için topladığı bilgilerin araştırma konusu açısından uygunluğunu inceler.*
- c) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin kullanacağı kaynakların sınırlılığını sorgular.*
- d) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolüne ilişkin kaynaklardan elde ettiği bilgileri yorumlar.*
- e) Türk milletinin Millî Mücadele sürecindeki rolü hakkında kanıta dayalı oluşturduğu ürünleri paylaşır" (MEB, 2024b: 25).*

Oldukça geniş bir içeriğe sahip olan öğrenme çıktısı kapsamında Afyonkarahisar'daki Kurtuluş Savaşı ile ilgili materyallerin bulunduğu "Zafer Müzesi", Gaziantep'teki "Şehitler Abidesi" ve Kütahya'daki Millî Mücadele kahramanlarını temsil eden "Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı" gibi hüzün turizmi mekânlarının kullanılabileceği tespit edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye'deki hüzün turizmi mekânlarını tespit etmek ve bu mekânların Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programlarındaki (2018 ve 2024) kullanım potansiyellerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Birinci araştırma sorusu çerçevesinde, Türkiye'deki tarihi ve kültürel alanlar incelenmiş ve 328 hüzün turizmi mekânı belirlenmiştir. Tespit edilen 328 hüzün turizmi mekânı, Stone (2006) ve Seaton (1996) gibi öncü araştırmacıların belirttiği hüzün turizmi sınıflamalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Ayrıca bu mekânların mezar (192), mimari yapı (130), ören yeri (4), mağara (1) ve savaş alanı (1) türlerinden oluştuğu görülmüştür. Türkiye bağlamında türbe ve mezarların yoğunluğu, İslam kültürüne özgü bir yapının sonucudur. Bu yönüyle Türkiye'deki hüzün turizmi coğrafyası, Batı dünyasındaki Holokost ve savaş alanı merkezli örneklerden ayrılmaktadır. Bu durum, kültürel hafıza ve dini mirasın Türkiye'deki pedagojik ve turistik hafıza pratiklerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci araştırma sorusu çerçevesinde, hüzün turizmi mekânlarının 2018 ve 2024 Sosyal Bilgiler ile T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programlarındaki kullanım potansiyeli değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda, ilgili derslerde kullanılabilecek mekânların en çok Afyonkarahisar (16), Kütahya (12) ve Çanakkale (12) illerinde bulunduğu belirlenmiştir. Bu mekânların illere dağılımında, Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı bölgeler ön plana çıkmıştır. Öğretim programlarına göre dağılım incelendiğinde ise, hüzün turizmi mekânlarının en fazla kullanılabileceği kazanımların 2018 İTADÖP'de olduğu; oransal olarak en çok öğrenme çıktısının ise 2024 İTADÖP'de yer aldığı görülmüştür. Bunların yanı sıra 2024 yılında yayımlanan öğretim programlarıyla birlikte Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde hüzün turizmi mekânlarının kullanım potansiyelinin arttığı söylenebilir. Ayrıca 2024 programlarında yer alan 'okul temelli öğrenme' uygulaması ile, okul dışı öğrenmelere yönelik olarak öğrenme çıktılarının süreleri dışında ayrı bir zaman dilimi tahsis edilmesi, bu tür öğrenmelere zaman ayrılmasına olanak sağlayacaktır. Öner (2015) tarafından sosyal bilgiler öğretmenleri ile okul dışı tarih öğretimi üzerine gerçekleştirilen araştırmada, öğretmenler tarafından okul dışı öğrenme ortamlarının bilginin kalıcılığı, derse olan ilgi, tarihsel empati gelişimi, çevreye yönelik farkındalık ve kültürel mirasa sahip çıkma gibi pek çok katkısının olduğu belirtilmiştir. Çiçek ve Saraç'ın (2017) fen bilimleri öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik görüşlerinin incelendiği araştırmada ise benzer şekilde öğretmenler tarafından okul dışı öğrenme ortamlarının bilginin kalıcılığı ve eğitici öğrenme ortamı sunması konusunda öğrenciye katkı sağladığını belirtilmiştir. Avcı ve Gümüş (2019) tarafından

gerçekleştirilen bir araştırmada da katılımcı öğretmenler, öğrencilerin sınıf dışı öğrenme deneyimleri sayesinde “görerek”, “dokunarak” ve “yaparak-yaşayarak” öğrenme süreci yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda okul dışı öğrenmenin, özde hüznün turizmi mekânlarının derslerde kullanım olanaklarının artırılması, hem okul dışı öğrenme ortamlarının (Avcı & Gümüş, 2019; Çiçek & Saraç, 2017; Dere & Çifçi, 2022; Kelly vd., 2025; Öner, 2015; Su & Göloğlu Demir, 2024; Uludağ & Erkan, 2023) hem de hüznün turizmi mekânlarının (Cheal & Griffin, 2013; Dresler & Fuchs, 2021; Israfilova & Khoo-Lattimore, 2019; Stone, 2012; Walter, 2009) pedagojik katkılarını öğrencilere kazandırmak için önemli fırsatlar sunabilir. Ayrıca öğrencilerin tarihi empati ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi için yine bu öğrenme ortamlarını kullanmak gerekmektedir (Cheal & Griffin, 2013; Innes & Sharp, 2021). Türkiye’de bu tür mekânların sistematik olarak öğretim programlarıyla eşleştirilmesi, bu kazanımların/öğrenme çıktılarının daha somut bağlamlarda öğretilmesini mümkün kılabilir. Özellikle Milli Mücadele gibi duygusal boyutu yüksek tarihi olaylarda, mekânsal öğrenme ile öğrencinin tarihsel kimlik geliştirmesine katkı sağlanabilir. Bunun yanında okul dışı öğrenme ortamı olarak hüznün turizmi mekânları yer temelli eğitim çerçevesinde kullanıldığında, öğrencilerin Öztemur ve Dere (2023) tarafından yapılan uygulamada da tespit edilen “yerel tarih, yer hissi, aidiyet duygusu ve kültürel miras” konularındaki farkındalıkları ve kazanımları kazanması mümkün olabilir.

Sonuç olarak bu araştırma, Türkiye’deki hüznün turizmi mekânlarının tarihi ve kültürel konuların öğretiminde kullanılabilmesine yönelik temel bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca araştırma, bu mekânların pedagojik potansiyelini ortaya koyarak hem tarih eğitimi hem de okul dışı öğrenme yaklaşımları açısından yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Hüznün turizmi mekânları; kültürel mirasın korunması, toplumsal belleğin inşası ve öğrencilerin tarihsel empati ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi açısından önemli öğrenme ortamlarıdır. Bu potansiyelin etkili biçimde değerlendirilebilmesi için eğitim ve turizm politikalarında bütüncül ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırma sonuçları bağlamında şu önerileri sunmak mümkündür:

1. Bu araştırma, Kültür Portalı’ndaki dijital verilerle sınırlı olduğu için yerel halkın belleğinde yer edinen ancak bu portalda yer almayan mekânlar değerlendirilememiştir. Gelecekte yapılacak saha araştırmaları ve sözlü tarih çalışmaları daha bütüncül bir mekân haritası sunabilir.
2. Araştırmada en fazla hüznün turizmi mekânına sahip iller arasında Afyonkarahisar, Kütahya ve Çanakkale öne çıkmaktadır. Bu illerdeki mekânların eğitimde kullanılması için özel projeler geliştirilmelidir. Bu illerdeki tarihi ve kültürel alanların ilgili öğretim programlarında daha fazla işlenmesi ve bu mekânlara yönelik öğretim materyalleri oluşturulması faydalı olacaktır.

KATKI BELİRTME

Yazarlar, bu çalışmaya eşit katkı sağlamışlardır.

| EXTENDED ABSTRACT |

Evaluating the Potential Use of Dark Tourism Sites in Middle School History Education through Curriculum Analysis

İlker DERE^{ID}, Şerif Can HATİPOĞLU^{ID}, Ceren HATİPOĞLU^{ID}

INTRODUCTION

Dark tourism sites, where collective pain and trauma are spatially represented, extend beyond tourism, culture, and heritage studies and encompass significant potential within the field of education (Niemelä, 2010). As out-of-school learning environments, these sites can be integrated into educational practice and curricula. Dark tourism locations can raise various forms of awareness among students. For instance, Israfilova and Khoo-Lattimore (2019) found that, contrary to expectations, visits to dark tourism sites did not disturb students; instead, they helped students develop a deeper understanding of historical events and realities. Observing events in situ was more impactful than reading about them in textbooks. Similarly, Walter (2009) emphasized the pedagogical significance of the exhibitions at the Body Worlds Museum in Amsterdam, noting their role in teaching human anatomy and engaging visitors in educational tourism.

In Türkiye, out-of-school learning environments have long been a part of educational practice and have recently gained further importance through initiatives by the Ministry of National Education. Since 2018, provincial education directorates have published guides on out-of-school learning environments, aligning specific curriculum content with relevant sites. Furthermore, the 2024 curriculum updates under the “Century of Türkiye Maarif Model” introduced school-based planning, explicitly allocating time for out-of-school learning activities.

To harness the pedagogical potential of dark tourism sites, they must be aligned with curricular goals and actively utilized as educational spaces. In Türkiye, dark tourism sites such as cemeteries, battlefields, disaster zones, and former prisons are frequently addressed in tourism research. However, their use in educational settings remains limited, indicating a neglect of these sites as memory spaces within formal education. In response to this gap, the present study aims to identify dark tourism sites in Türkiye and evaluate their potential for integration into the middle school social studies and history of the Turkish Revolution and Kemalism curricula.

METHOD

This study was conducted using the document analysis method. The data sources consist of publicly accessible documents. Dark tourism sites were identified through the “Places to Visit” section listed by province on the Turkish Ministry of Culture and Tourism’s Culture Portal website. The collected data were analyzed using content analysis.

RESULTS

The primary aim of this study was to identify dark tourism sites across Türkiye and evaluate their potential for integration into the 2018 and 2024 Social Studies and History of the Turkish Revolution and Kemalism curricula. In response to the first research question, 328 dark tourism sites were identified across various historical and cultural regions in Türkiye. These sites correspond to the dark tourism classifications that scholars such as Stone (2006) and Seaton (1996) proposed. The identified sites include cemeteries (192), architectural structures (130), ancient ruins (4), caves (1), and battlefields (1). The predominance of tombs and cemeteries reflects the influence of Islamic cultural traditions. Accordingly, Türkiye's dark tourism geography differs from that of the Western world, where Holocaust memorials and battlefields are more central. This distinction underscores the role of cultural memory and religious heritage in shaping pedagogical and touristic memory practices in Türkiye.

Discussion, Conclusion and Recommendations

In a study by Öner (2015) on social studies teachers' views regarding out-of-school history education, teachers highlighted several educational benefits, including retention of knowledge, increased interest, development of historical empathy, environmental awareness, and protection of cultural heritage. Similarly, Çiçek and Saraç (2017) found that science teachers valued these environments for promoting long-term learning and providing stimulating educational contexts. In another study by Avcı and Gümüş (2019), teachers emphasized the value of experiential learning—learning by seeing, touching, and doing—in out-of-school settings.

In this context, increasing the integration of dark tourism sites into classroom instruction presents opportunities to combine the educational benefits of both out-of-school learning environments (Avcı & Gümüş, 2019; Çiçek & Saraç, 2017; Dere & Çifçi, 2022; Kelly et al., 2025; Öner, 2015; Su & Göloğlu Demir, 2024; Uludağ & Erkan, 2023) and dark tourism sites themselves (Cheal & Griffin, 2013; Dresler & Fuchs, 2021; Israfilova & Khoo-Lattimore, 2019; Stone, 2012; Walter, 2009). These sites can also support the development of students' historical empathy and critical thinking skills (Cheal & Griffin, 2013; Innes & Sharp, 2021). Systematically aligning these sites with curricular content in Türkiye may help convey learning outcomes in more tangible and contextually rich ways. Spatial learning can support the development of students' historical identity, especially in teaching emotionally significant historical events such as the Turkish War of Independence. Moreover, when used within a place-based education framework, dark tourism sites can help students develop a sense of local history, place attachment, and cultural awareness, as observed in Üztemur and Dere's (2023) implementation.

This study presents a foundational framework for the educational integration of dark tourism sites in Türkiye, particularly within teaching historical and cultural subjects. By highlighting the pedagogical potential of these sites, the study offers a new perspective for history education and out-of-school learning approaches. Dark tourism sites serve as valuable learning environments for preserving cultural heritage, constructing collective memory, and developing students' historical empathy and critical thinking. A holistic and collaborative approach in educational and tourism policy is essential to harness this potential. Based on the research findings, the following recommendations can be made. Since this study was limited to digital data on the Turkish Culture Portal, sites embedded in local collective memory but not listed on the portal could not be evaluated. Future field research and oral history studies may provide a more comprehensive and inclusive mapping of dark tourism sites. Among the provinces with the highest dark tourism sites, Afyonkarahisar, Kütahya, and Çanakkale stand out. Region-specific educational projects should be developed to utilize these sites effectively in education. Integrating these historically and culturally significant locations more thoroughly into the related curricula and developing instructional materials tailored to these sites would enhance their pedagogical impact.

KAYNAKÇA

- Akoğlu-Kozak, M. A., & Bahçe, A. S. (2012). *Özel ilgi turizmi*. Detay Yayıncılık.
- Akyurt-Kurnaz, H., & Kılıç, B. (2016). İtici ve çekici faktörlerin hüzün turizmi destinasyonlarında memnuniyet ve sadakate etkisi: Çanakkale örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 139-164.
- Alaeddinoğlu, F., & Aliagaoglu, A. (2007). Savaş alanları turizmine tipik bir örnek: Büyük taarruz ve başkomutan tarihi milli parkı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 215-225.
- Alexandra, D. M., Alexandru, C., & Larisa, T. (2014). Dark tourism, Romania and Dracula. The perceptions of potential american tourists. *The Annals of the University of Oradea*. <https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm?abstractid=2479318#page=307>
- Aliagaoglu, A. (2008). Savaş alanları turizmi için tipik bir yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı. *Milli Folklor*, 78, 88-104.
- Atıl-Bilge, F. A., & Küçükkaraca, T. (2022). Anıtkabir'i ziyaret eden yerli turistlerin iç turizm talebine etkisinin hüzün turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, Article 9. <https://doi.org/10.58455/cutsad.1169981>
- Avcı, G., & Gümüş, N. (2019). Sınıf dışı eğitim etkinliklerine yönelik öğrenci görüşleri. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 14(3), Article Volume 14 Issue 3. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22855>
- Baranaydin, D. (2016). *Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında karanlık turizm: Yerel turistlere yönelik bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Birdir, K., DALGIÇ, A., Güler, O., & Kayaalp, Y. (2015). Hüzün turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını ziyaret eden yabancı turistlerin deneyimleri. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 3(4), 12-23.
- Blom, T. (2000). Morbid tourism—A postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 54(1), 29-36. <https://doi.org/10.1080/002.919.500423564>
- Bloor, M., & Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods: A vocabulary of research concepts*.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Bristow, R. S., & Newman, M. (2005). Myth vs. fact: An exploration of fright tourism. *Proceedings of the 2004 northeastern recreation research symposium*, 215-221.
- Burkart, A. J., & Medlik, S. (1974). *Tourism: Past, Present and Future*. Elsevier Science & Technology Books.
- Cheal, F., & Griffin, T. (2013). Pilgrims and patriots: Australian tourist experiences at Gallipoli. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(3), 227-241. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2012-0040>
- Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an in populo site: The Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of tourism research*, 38(1), 193-209.
- Cooper, M. (2006). The Pacific War battlefields: Tourist attractions or war memorials? *International Journal of Tourism Research*, 8(3), 213-222. <https://doi.org/10.1002/jtr.566>
- Çetinsöz, B. C., & Temiz, G. (2016). Alternatif bir turizm türü olarak Türkiye'nin karanlık (dark) turizm potansiyeli. *IMCOFE. International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, 2(3), 507-517.
- Çiçek, Ö., & Saraç, E. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarındaki yaşantıları ile ilgili görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), Article 3.
- Çiftçi, G., Küçükaltan, D., & Yetgin, D. (2015). Savaş, barış ve turizm perspektifinde Çanakkale örneği, 16. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 924-935.
- Daugbjerg, M. (2011). Not Mentioning the Nation: Banalities and Boundaries at a Danish War Heritage Site. *History and Anthropology*, 22(2), 243-259. <https://doi.org/10.1080/02757.206.2011.558581>
- Dere, F., & Çifçi, T. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarının pedagojik katkalarına ilişkin görüşleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(4), 681-695.
- Derrett, R. (2001). Special interest tourism: Starting with the individual. İçinde *Special interest tourism: Context and cases*. John Wiley & Sons.
- Doğaner, S. (2006). Savaş ve turizm: Troya ve Gelibolu savaş alanları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 46, 1-21.
- Dresler, E., & Fuchs, J. (2021). Constructing the moral geographies of educational dark tourism. *Journal of Marketing Management*, 37(5-6), 548-568. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.184.6596>
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (Eko) Turizm*. Erk Yayıncılık.
- Ergun, C., & Oktay, K. (2022). Türkiye'de mevcut ve potansiyel hüzün turizmi alanları üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 15-24.
- Ertürk, M. (2018). Kıbrıs Türk Milli Mücadele Dönemi'nden miras: KKTC'nin hüzün turizmi potansiyeli. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 57-73.
- Foley, M., & Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198-211. <https://doi.org/10.1080/135.272.59608722175>

- Gatewood, J., & Cameron, C. (2004). Battlefield Pilgrims at Gettysburg National Military Park. *Ethnology*, 43(3), 193-216. <https://doi.org/10.2307/3774062>
- Grinfelde, I., & Veliveronen, L. (2022). Uncomfortable and worthy: The role of students' field trips to dark tourism sites in higher education. *İçinde Dark Tourism Studies* (ss. 92-103). Routledge.
- Güncü, A., & Güneş, E. (2017). 1939 Depremi İle Afet Yeri Olan Erzincan'ın Hüzün Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 12(29).
- Güneş, E., Güncü, A., & Alagöz, G. (2023). Hüzün Turizmi: Kavramsal Bir Değerlendirme. *İçinde Turizm Araştırmaları II*.
- Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A. T., & Stone, P. R. (2018). The history of dark tourism. *Journal of Tourism History*, 10(3), 269-295. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2018.154.5394>
- Holguin, S. (2005). "National Spain invites you": Battlefield tourism during the Spanish civil war. *The American Historical Review*, 110(5), 1399-1426.
- İlgar, R. (2015). Mabetleşen bir mekân: Gelibolu Yarımadası tarihi savaş alanları turizmi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13(19).
- Innes, M., & Sharp, H. (2021). Historical Empathy and Museum Culture. *Journal of Museum Education*, 46(3), 307-320. <https://doi.org/10.1080/10598.650.2021.1954771>
- Israfilova, F., & Khoo-Lattimore, C. (2019). Sad and violent but I enjoy it: Children's engagement with dark tourism as an educational tool. *Tourism and Hospitality Research*, 19(4), 478-487.
- Jang, K., Sakamoto, K., & <https://doi.org/10.1177/146.735.8418782736> Funck, C. (2022). Dark tourism as educational tourism: The case of 'hope tourism' in Fukushima, Japan. *İçinde Dark Tourism Studies* (1. Baskı, ss. 104-115). Routledge.
- Kaya, O. (2006). *Ölüm turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını ziyaret eden turistlerin ziyaret motivasyonlarını anlamaya yönelik bir araştırma ve sonuçları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Kelly, O., Whelan, J., & Coulter, M. (2025). A pedagogy of outdoor learning in the primary school – Insights from outdoor educators in Ireland. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/14729.679.2025.2477982>
- Kılıç, B., & Akyurt, H. (2011). Destinasyon İmajı Oluşturmada Hüzün Turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), Article 1.
- Köseoğlu, A., & Sezgin, M. (2024). Hüzün Turizmi Kapsamında Çanakkale Savaş Alanlarının Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, Article 18.
- Laçın-Şimşek, C. (2020). Giriş. *İçinde Fen Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları* (ss. 1-18). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Lennon, J. J., & Foley, M. (2000). *Dark Tourism*. Continuum.
- McMichael, W. D. Y. (2024). Observations of educational tourism utilizing dark tourism-emphasizing human interactions within recovering communities. *Journal of Radiation Research*, 65(Supplement_1), i15-i23. <https://doi.org/10.1093/jrr/rrae022>
- MEB. (2018a). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- MEB. (2018b). *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı (ortaokul 8. Sınıf)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- MEB. (2024a). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/>
- MEB. (2024b). *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı (8. Sınıf)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/>
- Niemelä, T. (2010). *Motivation factors in dark tourism: Case: house of terror* [Yayınlanmamış lisans tezi, Lahti University of Applied Sciences eTheses Repository].
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Oğuz-Haçat, S., & Topal, M. (2023). Sosyal bilgiler öğretmenlerinden din okuryazarlığına bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 65, Article 65. <https://doi.org/10.21764/maueufd.1067846>
- Okuyucu, A., & Erol, F. (2018). Savaş alanları turizmine yönelik motivasyon, duygu ve deneyimler: Metristepe ve İnönü şehitlikleri-Bozüyük örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), Article 1. https://doi.org/10.1501/Cogbil_000.000.0195
- Öner, G. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 'okul dışı tarih öğretimi'ne ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Turkish History Education Journal*, 4(1), Article 1. <https://doi.org/10.17497/tuhed.185618>
- Özçelik, H. (2012). *Gelibolu-Waterloo Karşılaştırması Yoluyla Türkiye'de Keder Turizmi Potansiyeli Analizi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Öztürk, A., & Bayrak, D. (2018). Çanakkale Şehitlikleri Örneği Üzerinden Yapı / Mekân Ve Bellek / Duygu İlişkisi. *Atlas Journal*, 4(13), 1340-1353.
- Rojek, C. (1991). *Ways of escape: Modern transformations of leisure and travel* [Unpublished Ph.D Thesis, University of Glasgow].
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234-244. <https://doi.org/10.1080/135.272.59608722178>
- Seaton, A. V. (1999). War and thanatourism: Waterloo 1815–1914. *Annals of Tourism Research*, 26(1), 130-158. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(98\)00057-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(98)00057-7)

- Sezen Doğançılı, O., & Civelek Oruç, M. (2016). Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci Sinop Cezaevi Örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 268-284.
- Sharma, N., & Martini, A. (2024). Dark tourism geographies: Ontological, epistemological and axiological perspectives. *Tourism Geographies*, 1-10.
- Silverman, D. (2018). *Nitel Verileri Yorumlama – David Silverman* (E. Dinç, Ed.).
- Slade, P. (2003). Gallipoli thanatourism: The meaning of ANZAC. *Annals of tourism research*, 30(4), 779-794.
- Smith, V. L. (1998). War and tourism: An American ethnography. *Annals of tourism research*, 25(1), 202-227.
- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54(2), 145-160.
- Stone, P. R. (2012). Dark tourism and significant other death: Towards a Model of Mortality Mediation. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1565-1587. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.04.007>
- Stone, P. R. (2013). 6 Dark tourism, heterotopias and post-apocalyptic places: The case of Chernobyl. İçinde *Dark Tourism and Place Identity* (ss. 79-93). Routledge.
- Su, Ş., & Göloğlu Demir, C. (2024). Okul dışı öğrenme faaliyetlerinin öğrencilerin tarihi eser ve kültür varlıklarını koruma konusundaki düşüncelerine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(14), 149-162.
- Şen, A. İ. (2019). Okul dışı öğrenme nedir? İçinde *Okul dışı öğrenme ortamları içinde* (1. bs). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tanrısevdi, A., & Çavuş, Ş. (2003). Özel ilgi turizmi ve özel ilgi turizmi kapsamında Kuşadası ve çevresinde var olan potansiyel potansiyel kaynaklar üzerine kuramsal bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 9-22.
- Taş, İ., & Koç, E. (2016). Thanatourism profile of Turkey. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48, 183-198. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3570>
- Topsakal, Y., & Ekici, R. (2014). Dark tourism as a type of special interest tourism: Dark tourism potential of Turkey. *Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 325-330.
- Türkiye Kültür Portalı. (t.y.). 03 Nisan 2025 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Uca-Özer, S., Kayaalp-Ersoy, G., & Tuzunkan, D. (2012). Dark tourism in Gallipoli: Forecast analysis to determine potential of Australian visitors. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 41, 386-393. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.04.045>
- Uludağ, G., & Erkan, N. S. (2023). Okul dışı öğrenme ortamlarında etkinlikler içeren fen eğitimi programının 60-72 aylık çocukların bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 52-77.
- Üztemur, S., & Dere, İ. (2023). 'I Was Not Aware That I Did Not Know': Developing a Sense of Place with Place-Based Education. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 36(3), 481-497. <https://doi.org/10.1080/13511.610.2022.2092457>
- Walter, T. (2009). Dark tourism: Mediating between the dead and the living. İçinde *The Darker Side of Travel* (ss. 39-55). Channel View Publications.
- Yazıcı, H., Ertürk, A., & Kulaca, İ. (2023). Okul Dışı Öğrenme Etkinliklerine Bir Örnek: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Gezisi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), Article 1.
- Yılmaz, C. (2009). Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 1-15.

EKLER

Ek-1: Türkiye'deki Hüzün Turizmi Mekânları

İl	Hüzün Turizmi Mekânları	İl	Hüzün Turizmi Mekânları
Adana	Atatürk Evi Müzesi	Kayseri	- Döner Kümbet - Seyyid Burhaneddin Türbesi - Melikgazi Türbesi - Sırçalı Kümbet - Roma Mezarı - Zeynel Abidin Türbesi
Adıyaman	- Üzeyir Peygamber Türbesi - Abuzer Gaffari Türbesi	Kırıkkale	- Haydar Sultan Cami ve Türbesi - Hasandede Camii ve Türbesi - Koçubaba Camii ve Türbesi - Ballı Camii ve Türbesi - Şeyh Şamil Camii ve Türbesi - Ceritkale Kaya Mezarları
Afyonkarahisar	- Afyonkarahisar Kalesi - Abdülkadir Geylani Türbesi - Kocatepe Atatürk Anıtı ve Kitabesi - Karacaahmet Türbesi - Büyük Taarruz Şehitliği - Mustafa Kemal Atatürk Anıtı - Mevlevi/ Türbe Camii - Albay Reşat Çiğiltepe Şehitliği - Zafer Anıtı - Büyük Taarruz Karargâhı - Zafer Müzesi - Giresunlular Şehitliği - Yunus Emre Türbeleri - Kadınana Türbeleri - Anıtkaya Şehitliği - Yüzbaşı Agâh Efendi Şehitliği - Şuhut Kurtuluş Savaşı Şehitliği - Hava Şehitliği - Cumhuriyet Şehitliği - Suvermez Şehitliği - Ebheri Kümbeti	Kırklareli	- Zindan Baba Türbesi - Kırk Şehitler Anıtı - Karahıdır Anıtı - Lüleburgaz Zafer Çeşmesi
Ağrı	- Ahmedi Hani Türbesi - Hamur Kümbeti	Kırşehir	- Aşık Paşa Türbesi - Aflak Baba Kümbeti - Yunus Emre Türbesi - Melikgazi Kümbeti - Fatma Hatun Kümbeti - Kalendar Baba Kümbeti

Amasya	• Cumudar Türbesi • Torumtay Türbesi • Halifet Gazi Türbesi • Kurtboğan Türbesi • Yukarı Türbe / Şirvanlı İsmail Türbesi • Halkalı Evliya Türbesi • Sultan Mesud Türbesi • Şadgeldi Türbesi	Kilis	• Talha ve Zübeyr Türbesi • Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi • Şurahbil Bin Hasene (Şör Habil Hasene) Türbe ve Zaviyesi • Şeyh Mansur Türbesi
Ankara	• Ulucanlar Cezaevi Müzesi • Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi • Hacı Bayram Veli Türbesi • Etnografya Müzesi • Duatepe Anıtı • Sakarya Şehitleri ve Zafer Anıtı Müzesi • Gordion Antik Kenti • Mehmetçik Anıtı • Devlet Mezarlığı Müzesi • Kesikbaş Türbesi • Yörük Dede • Karyağdı Türbesi • Cenabi Ahmet Paşa Türbesi • Ahi Şerafettin Türbesi • Kahramankazan 15 Temmuz Şehitleri ve Demokrasi Müzesi • Hocalı Anıt Park Müze • Azimi (İsmail Paşazade Hacı Esad) Türbesi	Kocaeli	• Hannibal Anıt Mezarı • Sultan Baba Türbesi • Kasrı Hümayun Saray Müzesi • Akçakoca Bey Anıt Mezarı • Karamürsel Bey Anıt Mezarı • İzmit Atatürk Heykeli • Yahya Kaptan Anıt Mezarı
Antalya	• Xanthos	Konya	• Mevlâna Müzesi • Şems-i Terbrizi Türbesi • İstiklal Harbi Şehitliği • Alaattin Kümbeti • Sahip Ata Vakfı Müzesi • Atatürk Müzesi

Ardahan	Ramazan Tabyası	Kütahya	- Dumlupınar Şehitliği - Hayme Ana Türbesi - Zafertepe Çalköy Zafer Anıtı - Şehit Sancaktar Mehmetcik Anıtı - Dedebalı Türbesi - Şair Şeyhi Türbesi / Hekim Sinan Türbesi - Paşam Sultan Türbesi - Dumlupınar Atatürk Karargâh Evi - Ana Sultan Türbesi - Evliya Çelebi Anıtı - Dumlupınar İlk Hedef Anıtı - Dumlupınar Kurtuluş Savaşı Müzesi - Emet Cevizdere Şehitliği - Büyük Aslıhanlar Üç Tepeler Şehitliği - Sunullah Gaybi Türbesi - Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği - Celaleddin Çelebi Türbesi - Kırık Kağrı ve Üç Komutan Anıtı - Kütahya Şehitler Anıtı ve Parkı - Tabip Yüzbaşı Hamdi Bey Anıtı
Artvin	- Borçka Şehitliği - Küre Şehitliği	Malatya	- Somuncu Baba Türbesi - Zeynel Abidin Türbesi - Hasan Basri Türbesi - İnönü Heykeli - Kanlı Kümbet - Atatürk Evi Müzesi - Atatürk Anıtı - Turgut Özal Müzesi - İnönü Müzesi
Batman	Zeynel Bey Kümbeti	Manisa	Yunus Emre ve Tapduk Emre Türbesi
Bayburt	- Dede Korkut Kümbeti - Şehit Osman Türbeleri	Mardin	Zeynel Abidin Camii ve Türbesi
Bilecik	- Şeyh Edebali Türbesi - Metristepe Zafer Anıtı - Kumral Abdal Türbesi - Ertuğrul Gazi Türbesi	Mersin	- Danyal Peygamberin Makamı - Nusrat Mayın Gemisi - Kanlı Divane Ören Yeri - Bilal Habeşi Makamı ve Mescidi - Zeyne Türbesi - St. Paul Anıt Müzesi - Mersin Deniz Müzesi - Mersin Atatürk Evi - Karboğazı Kuvayı Milliye Anıtı - Silifke Atatürk Evi Müzesi - Refah Şehitleri Anıtı - Mustafa Erim Mersin Kent Tarihi Müzesi

Bitlis	Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Ören Yeri	Nevşehir	- Hacı Bektaş Veli Müzesi - Bektaş Efendi Türbesi - Atatürk Evi
Bolu	- Tokad-i Hayrettin Türbesi - Akşemseddin Türbesi - Gerede Aşağı Tekke Camii ve Türbesi - Aktaş Türbesi	Niğde	- Hüdavent Hatun Türbesi - Sarı Saltuk Türbesi - Dörtayak Türbesi - Kemal Ümmi Türbesi - Esen Bey Türbesi
Burdur	Hıdırlık Kümbeti/ Dörtayak Türbesi	Ordu	Şeyh Abdullah Türbesi
Bursa	- Yeşil Türbe - Osman Gazi Türbesi - Şehzade Mustafa Türbesi - Orhangazi Türbesi II. Murad Türbesi - Yıldırım Bayezid Türbesi - Emir Sultan Türbesi I. Murad Hüdavendigar Türbesi - Kırgızlar Türbesi - Eşrefzade Cami ve Türbesi - Cem Sultan Türbesi - Hüma Hatun Türbesi - Şehzade Ahmed Türbesi - Yakup Çelebi Cami ve Türbesi - Şehzade Mahmut Türbesi - Ebe Hatun Türbesi / Gülbahar Hatun Türbesi - Şehzade Sultan Mustafa ve Sultan Cem Türbesi - Şirin Hatun Türbesi - Mükrime Hatun Türbesi	Rize	Atatürk Evi Müzesi
Çanakkale	- Çanakkale Şehitler Abidesi - Çanakkale Troya Müzesi - Kilitbahir Kale Müzesi - Çimenlik Kalesi - Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı 57. Piyade Alayı Şehitliği - Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı - Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi - Çanakkale 1915 Hilali Ahmer Hastanesi Canlandırma Alanı - Çanakkale Deniz Müzesi - Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi - Namazgâh Tabyası Müzesi	Sakarya	- Keremali Türbesi - Sakarya Müzesi (Atatürk Evi) - Seyyid Karaman Baba Türbesi - Selman Dede Türbesi - Karıncalı Dede Türbesi - U20 Batık Denizaltı

Çorum	• Elvan Çelebi Cami ve Türbesi • Hüseyin Gazi Külliyesi	Samsun	• Gazi Müzesi • Bandırma Gemi Müzesi • Kurtuluş Yolu • Onur Anıtı • Havza Atatürk Evi Müzesi • Samsun Panorama Müzesi • Sadi Tekkesi Kuvayı Milliye Müzesi
Denizli	• Yediler İlbadı Türbesi • Solmaz Çarşı Camii ve Haziyesi • Dedeköy Türbesi	Siirt	• Veysel Karani Türbesi • Sultan Memduh Hazretleri • Şeyh Hamza El-Kebir Hazretleri Türbesi • Şeyh İbrahim El Mücahid • Zemzem-Ül Hassa Hatun • İsmail Fakirullah Hazretleri
Edirne	• Sarayıçı Balkan Şehitliği • Deveci Hanı / Eski Hapishane • Milli Mücadele ve Lozan Müzesi	Sinop	• Seyyid Bilal Türbesi • Çeçe Sultan Türbesi • Tarihi Cezaevi • İsfendiyaroğulları Türbesi – Candaroğulları Türbesi • Deniz Şehitleri Anıtı • Hatunlar Türbesi
Elâzığ	• Arap Baba Mescidi ve Türbesi • Mansur Baba Türbesi • İmam Efendi Türbesi • Ahi Musa Mescidi ve Türbesi • Üryan Baba Türbesi	Sivas	• Aşık Veysel Müzesi • Sivas Atatürk Kongre Müzesi • İnönü Konağı • Yarı Açık Cezaevi • Ahi Emir Ahmed Kümbeti
Erzincan	• Sultan Melik Türbesi • Terzibaba Türbesi	Şanlıurfa	• Şeyh Dede Osman Avni Türbesi • Şeyh Müslüm Hafız Türbesi • Şeyh Mes'ud Türbesi • Şazeli Ali Dede Türbesi • Nebih Efendi Türbesi • Hartavizade Hafız Muhammed Selim Türbesi • Seyyid Maksud Oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi
Erzurum	• Abdurrahman Gazi Hazretleri Türbesi • Erzurum Tabyalar • Erzurum Resim Heykel Müzesi ve Galerisi • Ebu İshak Kazeruni Türbesi	Şırnak	• Mem U Zin Türbesi • Ebu'l-iz El Cezeri Türbesi • Cizre Tarihi Mezarlığı

Eskişehir	• Seyyid Battal Gazi Türbesi • Yunus Emre Türbesi • Melik Gazi Türbesi • Şeyh Sücaeddin-i Veli Türbesi • Üryan Baba Türbesi • Şeyh Şehabeddin Sühreverdi Zaviyesi (Salı Tekkesi) • Seyyit Mahmut Suzani Külliyesi	Tekirdağ	• Çorlu Yılmaz Büyükerşen Balmumu Heykeller Müzesi • Şehitler Abidesi • Abide-i Hürriyet Anıtı • Sarbanı Ahmed Türbesi • Muratlı Atatürk Evi • Namık Kemal Heykeli • İbrahim Balaban Müzesi • Gazi Ömer Bey Camii ve Türbesi • On Dokuzuncu Fırka Anıtı • Kurtuluş Anıtı • Sipahi Mezarlığı
Gaziantep	• Ökkeşiye Hazretleri Türbesi • Şahinbey Milli Mücadele Müzesi • Pirsefa Hazretleri ve Yuşa Peygamber Türbesi • Şeyh Fethullah Türbesi • Şehitler Abidesi • 15 Temmuz Demokrasi Müzesi	Tokat	• Tokat Atatürk Evi • Latifoğlu Konağı Müzesi • Esentimur Türbesi • Burgaç Hatun (Bibi Hatun) Türbesi
Giresun	• Topal Osman Ağa Anıt Mezarı • Şebinkarahisar Atatürk Evi ve Müzesi • Boztekke Köyü Şeyh Kerametdin Türbesi • Nihat Bey Anıtı	Trabzon	• Atatürk Köşkü • Cevdet Sunay Müzesi • Atatürk ve Kurtuluş Anıtı • Kent Tarihi Müzesi
Iğdır	• Anıt Müze	Uşak	• Uşak Atatürk ve Etnografya Müzesi • Erciş Kadem Paşa Hatun Kümbeti • Hoşap Hasan Bey Türbesi • Gevaş Selçuklu Mezarlığı • Hüsrev Paşa Türbesi
Isparta	• Yunus Emre Türbesi • Veli Baba Türbesi • Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi	Van	• Erciş Anonim Kümbeti • Halime Hatun Kümbeti • Süleyman Bey Kümbeti • İkiz Kümbetler • Galip Paşa Kümbeti
İstanbul	• Dolmabahçe Sarayı • Aşiyan Müzesi • Kız Kulesi • Florya Atatürk Deniz Köşkü • Hisarlar Müzesi • Türbeler Müzesi • Borusan Contemporary / Perili Köşk • Adam Mickiewicz Müzesi • Atatürk Müzesi • Havacılık Müzesi • Sakıp Sabancı Müzesi • Avrupa Kültür Başkenti Mübadele Müzesi	Yalova	• Termal Atatürk Köşkü

İzmir	• Yedi Uyuyanlar Mağarası • Latife Hanım Köşkü Anı Evi • Atatürk Evi Müzesi	Yozgat	• Gedikhasanlı Şakir Efendi Türbesi
Kars	• Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi • Ebü'l Hasan Harakani Türbesi • Gazi Ahmet Muhtar Paşa Konağı	Zonguldak	• Gazi Alemdar Gemisi Müzesi
Kastamonu	• Şeyh Şabanı Veli Külliyesi • Atatürk ve Şerife Bacı Anıtı • Mimar Vedat Tek Kültür ve Sanat Merkezi • Kastamonu Arkeoloji Müzesi • Nasrullah Kadı Külliyesi • İsmailbey Külliyesi • Kastamonu Kent Müzesi		

Mekânlara <https://www.kulturportali.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

To Cite This Article: Kesik, O.A. (2025). Afet toplanma alanlarının engelli erişilebilirliği seviyesinin tespit edilmesi: Erzinan şehir merkezi örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 68-86. <https://doi.org/10.32003/igge.1633902>

Afet Toplanma Alanlarının Engelli Erişilebilirliği Seviyesinin Tespit Edilmesi: Erzinan Şehir Merkezi Örneği

Accessibility of Emergency Assembly Areas for People with Disabilities: A Case Study of Erzinan City Center

Ozan Arif KESİK

Öz

Kentsel alanlara zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın tüm bireylerin erişimi, bir toplumun gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesidir. Engelli bireylerin sosyal, kültürel ve idari hayata katılımının sağlanması, kentsel gelişimin ve sosyal adaletin tesisinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada tarih boyunca birçok afetle karşı karşıya gelmiş ve gelecekte de karşılaşma oranı yüksek olan Erzinan ilinde, engellilerin afet toplanma alanlarına erişilebilirlik seviyesi ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışma alanında bulunan engellilerin afet ve acil durum toplanma alanlarına erişilebilirliğinin tespiti ve analizinde iki farklı yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemlerden birincisi, Ağ analizi kullanarak, bu alanlara erişilebilir olan binaların tespiti, ikinci ise, Google Earth cadde görüntüleri ve arazi çalışmasıyla bu alanların kaldırımlarının Birleşmiş Milletler (BM) standartlarına uygunluğunun incelenmesidir. Araştırma bulguları, mevcut afet toplanma alanlarının yetersiz olduğu ve iyileştirme gerektirdiği yönünde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Erzinan'da bulunan parklar, rekreasyon alanları ve kamuya ait alanlar (özellikle okullar ve camiler) gibi ek alanların afet toplanma alanı olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erişilebilirlik, Engellilik, Ağ Analizi, Afet Toplanma Alanları, Erzinan.

Abstract

Accessibility for all individuals to urban areas without time and spatial limitations serves as a significant indicator of a society's level of development. Ensuring the participation of people with disabilities in social, cultural, and administrative life plays a critical role in establishing urban development and social justice. This study aims to determine the level of accessibility of people with disabilities to Emergency Assembly Areas in Erzinan, a province that has historically faced numerous disasters and maintains a high probability of experiencing them in the future. Two distinct methodologies were employed to assess and analyze the accessibility of existing Emergency Assembly Areas for people with disabilities within the study area. The first method involves identifying buildings with accessibility to these areas through network analysis. The second method examines the compliance of sidewalks in these areas with United Nations (UN) standards using Google Earth street view imagery and field surveys. The research findings suggest that the existing Emergency Assembly Areas are inadequate and require improvements. In this context, the study recommends considering the designation of additional areas as Emergency Assembly Areas, including parks, recreational spaces, and publicly owned land (particularly schools and mosques) located within Erzinan.

Keywords: Accessibility, Disability, Network Analysis, Emergency Assembly Areas, Erzinan.

* **Sorumlu Yazar:** Arş.Gör. Dr., Erzinan Binali Yıldırım Üniversitesi., ✉ akesik@erzinan.edu.tr

1. GİRİŞ

Engellilik ve erişilebilirlik, son yıllarda özellikle coğrafya, şehir planlama, mimarlık, geomatik mühendisliği ve siyaset bilimi gibi alanlarda bilimsel çalışma ve projelerin odaklandığı önemli konulardan biri haline gelmiştir. Ayrıca, erişilebilirliğin uluslararası ve ulusal birçok kuruluş tarafından ele alınması, tanınması ve tanımlanması, konunun dünya genelindeki önemini artırmıştır. Erişilebilirlik çalışmaları, başlangıçta eşitlik kavramına odaklanmış, daha sonra ise çevrenin engelliler için erişilebilir olması konusuna yoğunlaşmıştır. Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ile üye olan devletlerine (180 ülke), toplumun bütün fertlerinin, şehrin bütün alanlarına erişilebilmesini sağlamak için eylem politikaları oluşturmasını şart koşmuştur (United Nations General Assembly, 1993). Bu kapsamda Türkiye, engellilere toplum içerisinde ayrımcılık olmadan, engellilerin şehirlerin tüm alanlarına (fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel) erişebilmesini, yaşam koşullarının geliştirilmesini sağlayacak stratejiler, planlar ve mimari tasarımlar yapacağını kabul etmiştir (Resmî Gazete, 2009).

Erişilebilirlik birçok sözlükte, kolay elde edilebilir (Cambridge University Press, 2024), bir şeye veya duruma ulaşma, kullanma, anlayabilme durumu (University of Oxford, 2024), sunulan ulaştırma hizmetine erişim olanakları (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024) olarak tanımlanmıştır. Engellilerin, şehir merkezinde bütün alanlara erişebilme özgürlüğü bulunmaktadır. Bu özgürlük, engellilik ve erişilebilirlik çalışmalarında, istenilen yere veya aktiviteye kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan, bir ulaşım aracı kullanarak veya kullanmadan ulaşabilme kolaylığı olarak tanımlanabilir (Alzouby vd., 2019; Barton vd., 2012; Bautista vd., 2019; Bhat vd., 2001; Cervero, 1996; Comeau vd., 2024; Ersoy, 2012; Geurs & Wee, 2004; Hansen, 1959; Lid & Solvang, 2016; M.Q. Dalvi & K.M. Martin, 1976; Pirie, 1979; Pooler, 1987; Wachs & Kumagai, 1973).

Engellilik durumu, özellikle şehir merkezlerinde yaşayan engelliler için pek çok zorluğu beraberinde getirmektedir. Özellikle şehir mimarisinin (kaldırım, bina vb.) yeterli standartlarda olmaması, kültürel ve sosyal engeller, engellilerin ev hapsinde kalmasına sebep olmaktadır. Bir ülkenin veya şehrin ortak kullanım alanlarında (eğitim, sosyal hizmetler, sağlık, kültür) engelli bireylerin yardıma ihtiyaç duymadan ne kadar rahat hareket edebildiği, o yerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyini yansıtır. Engelli nüfusu özellikle savaşlar, salgınlar (veba, sıtma, covid-19, maymun çiçeği vb.), afetler, trafik kazaları, sağlıksız beslenme (obezite, kalp hastalıkları) gibi birçok faktör sebebiyle her geçen gün artmaktadır. Buna ek olarak, yaşlı nüfusun artması ve nüfusun şehirlerde yoğunlaşması yine engellilik oranını artıran sebeplerdendir. 2021 yılında Dünya Sağlık örgütünün yapmış olduğu çalışmada dünya nüfusunun %16'sı (1,3 milyar) engellidir (World Health Organization, 2024). Türkiye'de Nüfus ve Konut Araştırmasına göre toplam nüfusun %7,9'u engellidir. Fakat bu istatistiklerde süregelen engelli nüfusu hesaplanmamıştır (TÜİK, 2011). 2023 yılında 32188 sayılı resmî gazeteye göre Ulusal Engelli Veri Sistemi oluşturulmuştur (Resmî Gazete, 2023). Bu sisteme kaydolun engelli sayısı 2.511.950 kişidir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023).

Her türlü afet ve kriz anında savunmasız gruplar (engelliler, yaşlılar, çocuklar ve kadınlar) afetin sonuçlarından daha fazla etkilenmektedir (Ye & Aldrich, 2021). Toplumda başkasının yardımına en fazla ihtiyaç duyan bireyler engelliler olmaktadır (Kesik, 2020; Kesik vd., 2024; McLennan vd., 2021; Türk, 2022). Afet; "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay" olarak tanımlanmıştır. (T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2024). Afet anında ve sonrasında insanlar kapalı alanlardan uzaklaşıp, açık alanlara gitmek istemektedirler (Akar vd., 2024; Partigöç, 2023). Kentsel alanda afet toplanma alanlarının bulunması ve bu alanların toplumda yaşayan herkesi kapsamı, afet sonrasında özellikle başkasının yardımına ihtiyaç duyan kişilerde yaşanacak problemlerin azaltılmasına sebep olacaktır.

Bu çalışmada tarih boyunca birçok afetle karşı karşıya gelmiş ve gelecekte de karşılama oranı yüksek olan Erzincan ilinde, engellilerin afet toplanma alanlarına erişilebilirlik seviyesi ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Afet toplanma alanlarının

mimari erişilebilirlik düzeyi belirlenmiş ve yapılan mekânsal analiz senaryolarıyla Erzincan il merkezindeki afet toplanma alanlarının engelliler için kentsel erişilebilirlik düzeyi ortaya konmuştur. Afet toplanma alanlarının engelli erişilebilirliğine odaklanan bu çalışma, Erzincan örneği üzerinden literatüre özgün bir coğrafi bağlam sunmakta ve engellilik ile afet riskinin kesişimine dair mevcut literatürdeki sınırlı çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada yanıt aranan araştırma soruları şunlardır:

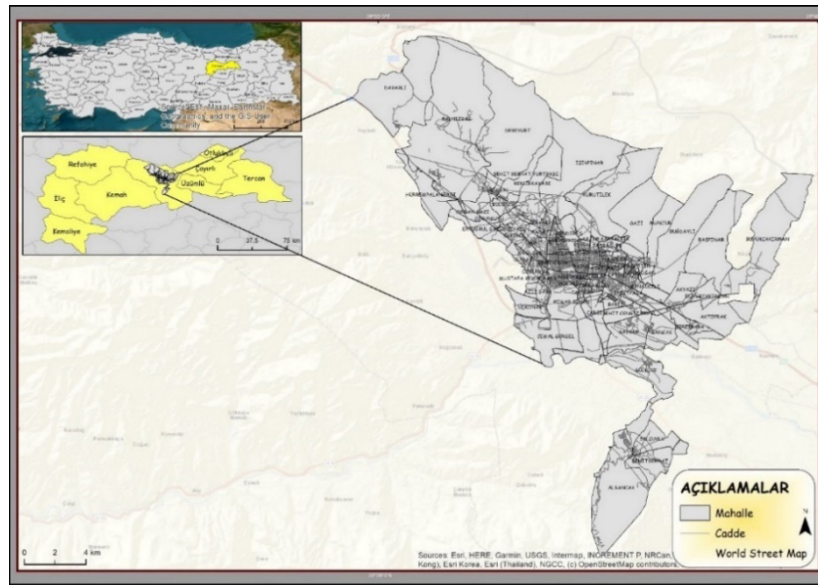
- Erzincan şehir merkezinde bulunan afet toplanma alanlarının engelli erişilebilirlik seviyesi nasıldır?
- Engelliler için tasarlanmış analize göre hangi binalar toplanma alanına erişebiliyor? Hangileri erişebilirlik alanı dışındadır?
- Engellilere yönelik erişilebilirlik kısıtlamaları (örneğin eğim, kaldırım durumu vb.) genel erişebilirliği nasıl etkilemektedir?
- Afet toplanma alanlarında engelliler için hangi planlamalar ve stratejiler gerçekleştirilmelidir?

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

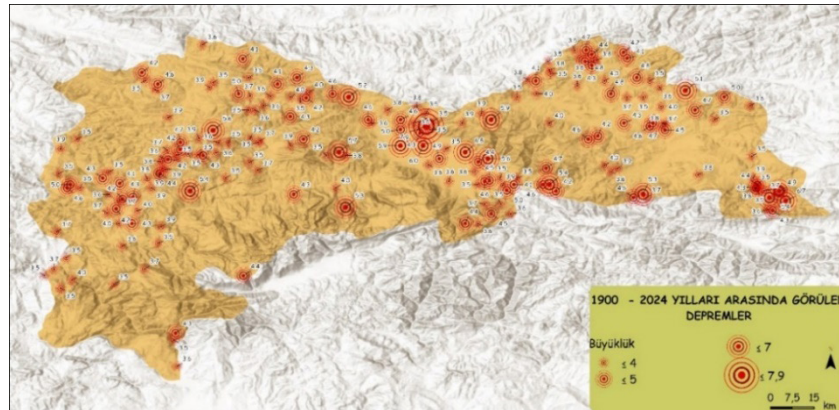
Bu çalışmada, Erzincan ilindeki afet toplanma alanlarının engelli bireyler için erişilebilirliği karma yöntemli bir yaklaşımla incelenmiştir (Creswell vd., 2017). Öncelikle, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) tabanlı ağ analizi kullanılarak, toplanma alanlarına olan yürüme mesafesi, topografya eğimi, şehrin ulaşım ağının yapısı gibi nicel veriler elde edilmiştir. Bu analiz sürecinde, binaların konumu, yol ağı verileri, arazi eğim değerleri ve engelli bireylerin hareket kabiliyetine ilişkin kısıtlamalar dikkate alınmıştır. Elde edilen nicel verileri desteklemek ve daha derinlemesine bir anlayış geliştirmek amacıyla, saha gözlemleri ve mimari değerlendirme yöntemleri kullanılarak (kaldırım durumu ve özellikleri) nitel veriler toplanmıştır. Bu bağlamda, mevcut toplanma alanlarının fiziksel özellikleri (rampa durumu, zemin kaplaması, işaretleme ve yönlendirme sistemleri, aydınlatma vb.), engelli bireylerin kullanımını zorlaştıran engeller (kaldırım üzerindeki obje, genişlik ve yükseklik, rampa vb.) ve genel tasarım prensipleri detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca, toplanma alanlarını kullanan engelli bireylerin deneyimleri, karşılaştıkları zorluklar ve önerileri de gözlemler ve görüşmeler yoluyla kayıt altına alınmıştır. Bu bütünlümlü yaklaşım ile erişilebilirlik konusunun yalnızca mekânsal faktörlerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda kullanıcı deneyimleri, mimari tasarım kararları, bakım ve onarım faaliyetlerinin sürekliliği, bilgilendirme ve iletişim stratejileri ve engelliliğe yönelik toplumsal tutumlar gibi çok boyutlu unsurları da içerdiği daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmıştır. Bu sayede, sadece ‘nerede’ ve ‘ne kadar’ sorularına değil, aynı zamanda ‘nasıl’, ‘neden’ ve ‘kimin için’ sorularına da cevap aranarak daha bütüncül, sürdürülebilir ve uygulanabilir öneriler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

2.1. Çalışma Alanı

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde yer almakta olup, ilin toplam yüzölçümü 11.815 km²'dir (Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2024). Erzincan ilinin toplam nüfusu ise 241.239 kişidir (TÜİK, 2024). Çalışma alanını Erzincan şehir merkezi oluşturmaktadır (Şekil 1). Sahanın toplam alanı 327,2 km²'dir. 2023 yılına göre kent nüfusu 168.039 kişidir (TÜİK, 2024). Erzincan ilinde yaşayan nüfusun %12,4'ü engelli olarak kayıtlıdır (TÜİK, 2011). Bu oran kadın nüfusta %15, erkek nüfusta ise %9,8'dir (TÜİK, 2011).

Şekil 1. Erzincan Kent Alanı

Şekil 2. Erzincan ilinde 1900 – 2024 yılları arasında görülen depremler

Erzincan'da 1900 yılından önce hasara sebep olan 33 deprem meydana gelmiştir. 1900 yılından sonra ise büyüklüğü 5 ve üzerinde olan 19 deprem meydana gelmiştir (Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, 2024; Yayla, 2016) (Şekil 2). 27 Aralık 1939 tarihinde merkez üssü Erzincan olan 7.9 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiş ve bu depremde 32.968 kişi hayatını kaybetmiştir (Erzincan Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2021; Tas, 2022; Uysal & Sunkar, 2024; Yayla, 2016).

2.2. Verilerin Temini

Çalışma alanına ait bina verisi, Erzincan Belediyesi İmar Müdürlüğünden, afet toplanma alanları AFAD İl Müdürlüğünden (Şekil 5), yol ve cadde verisi ise, OpenStreetMap altlığından elde edilmiştir. Afet toplanma alanlarına ait veriler, Google Earth Pro yazılımı kullanılarak sayısallaştırılmış, ArcMap 10.8 ve ArcGIS Pro programlarında analiz edilmiş ve haritalandırılmıştır.

2.3. Uygulama

Çalışma alanında bulunan engellilerin afet ve acil durum toplanma alanlarına erişebilirliğinin tespiti ve analizinde iki farklı yöntem uygulanmıştır. Bunlardan birincisi, ağ analizi ile bu alanlara erişilebilen binaların belirlenmesi; ikincisi ise Google Earth Pro programı ve arazi çalışması kullanılarak bu alanlardaki mimari unsurların Birleşmiş Milletler (BM) standartlarına (Department of Justice, 2010; Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020) uygunluğunun incelenmesidir.

Erişilebilirlik değerlendirmesi kapsamında, engelliler için kaldırım uygunluğu analizi (Department of Economic and Social Affairs United Nations, 2003; U.S. Department of Justice Civil Rights Division, 2010) yapılmıştır. Kaldırım yükseklik ve genişlikleri hesaplanırken Bosch marka lazermetre kullanılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Kaldırım uzunluk ve genişliklerinin tespit edilmesi

Yapılan analizde, afet toplanma alanlarının çevresinde kaldırım genişliği, yaya geçiş yoğunluğunun fazla olduğu alanlarda en az 180 cm, az olduğu alanlarda ise en az 120 cm olarak saptanmıştır. Kaldırım yüksekliği en az 3, en fazla 15 cm olarak belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2023b). Ayrıca, kaldırım üzerinde yürürken ağaç dalı, tabela veya başka bir nesneye çarpmamak için en az 220 cm baş üstü açıklığı bulunması gerekmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020). Bu analizleri yaparken Google Earth Pro programından sokak görüntüleri analiz edilmiş ve daha sonra arazi çalışması yapılarak verilerin doğruluğu teyit edilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Google Earth Pro (uygun olmayan ağaç)-Arazi Çalışması (uygun rampa)

Ağ analizinde (Servis Alanı Analizi), tekerlekli sandalye kullanan engellilerin hareket hızı ve kapasitesi esas alınmıştır. Yapılan çalışmalara göre, tekerlekli sandalye kullanan bir engellinin her 150 metrede bir mola vermesi gerekmektedir (Department for Transport, 2021; Hardy vd., 2010). Buna ek olarak, engellilerin bir yerden başka bir yere mola vermeden en fazla 400 metre hareket etme kapasitesi bulunmaktadır (Buchner, 2008; Hardy vd., 2011). Ağ analizi yapılırken bu sayılara göre engelli erişilebilirlik parametresi oluşturulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Engelli Erişilebilirlik Parametresi (Kesik vd., 2024)

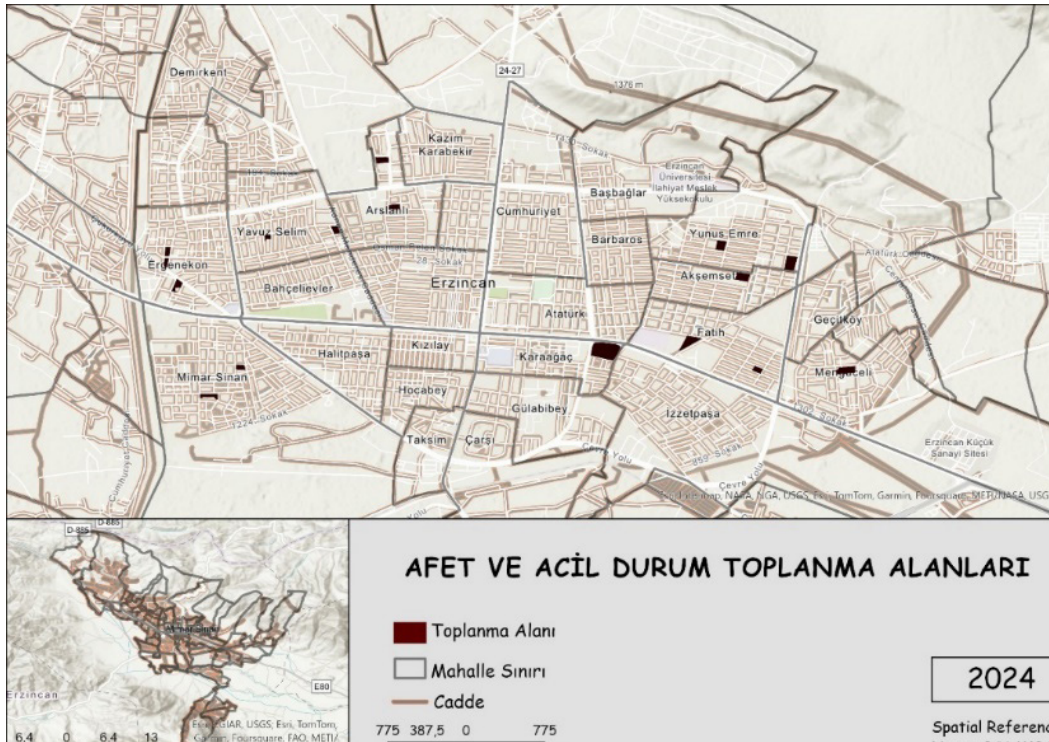
Seviye	Yüksek	Normal	Düşük	Çok Düşük
	150	233	316	399

Parametreler ağ analizinde değerlendirildikten sonra çalışma alanının eğim durumu hesaplanmış, hangi alanlarda eğim sebebiyle erişilemez olduğu belirlenmiştir. Engelliler, arazi eğiminin %5'ten fazla olduğu alanlarda tek başına bir yerden başka bir yere gitmekte önemli ölçüde zorlanmaktadır (Department of Economic and Social Affairs United Nation, 2003; Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020; U.S. Department of Justice Civil Rights Division, 2010). Bu doğrultuda, çalışmada eğim kısıtlaması, arazinin %5 (2.86 derece) eğimden fazla olduğu alanlar olarak tanımlanmıştır.

3. BULGULAR

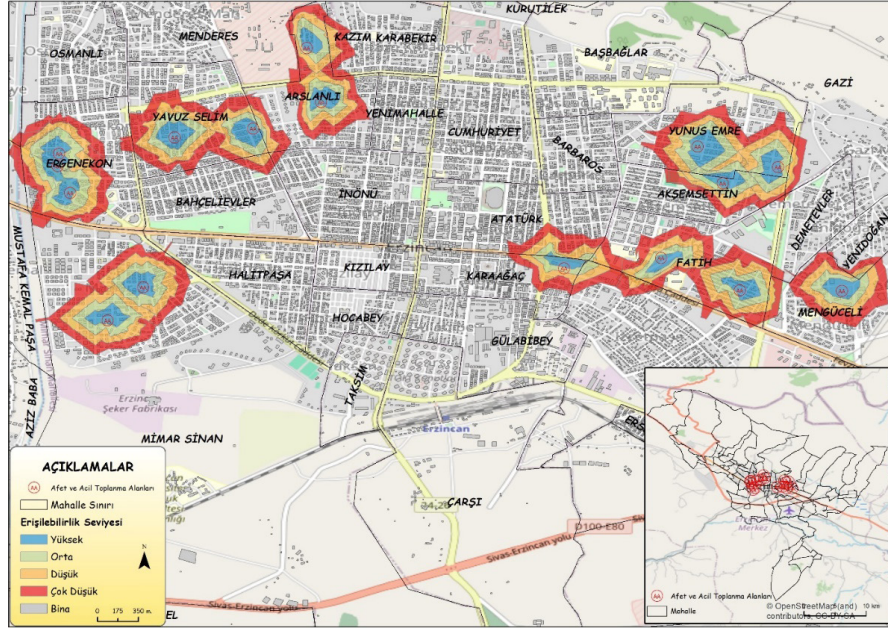
3.1. Ağ Analizi

Çalışma alanında 15 afet ve acil durum toplanma alanı bulunmaktadır. Bu alanların büyük bir çoğunluğunun parklar ve resmi kurum arazileri olduğu görülmektedir. Afet ve acil durum toplanma alanlarının şehir merkezinde yoğunlaştığı, merkezden uzaklaştıkça ise sayılarının azaldığı tespit edilmiştir (Şekil 5).

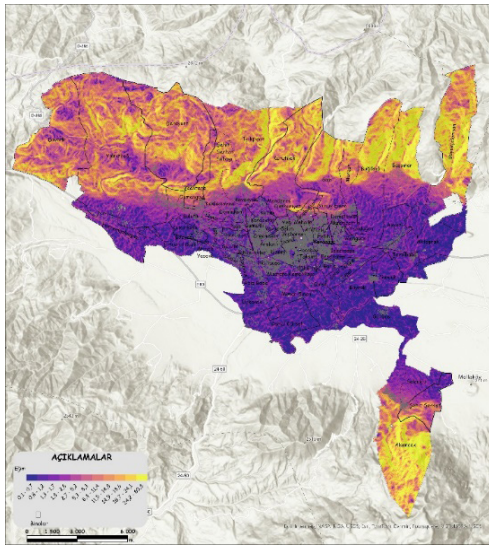
Şekil 5. Erzincan afet ve acil durum toplanma alanları

Erzincan şehir merkezindeki afet toplanma alanlarının dağılımı incelendiğinde, bu alanların Mimar Sinan, Ergenekon, Yavuz Selim, Arslanlı, Kazım Karabekir, Karaağaç, Fatih, Yunus Emre, Akşemsettin ve Mengüceli mahallelerinde yoğunlaştığı, diğer mahallelerde ise bulunmadığı görülmüştür. Buna ek olarak, mevcut toplanma alanlarının ilgili mahallelerin tamamını kapsamadığı belirlenmiştir (Şekil 6).

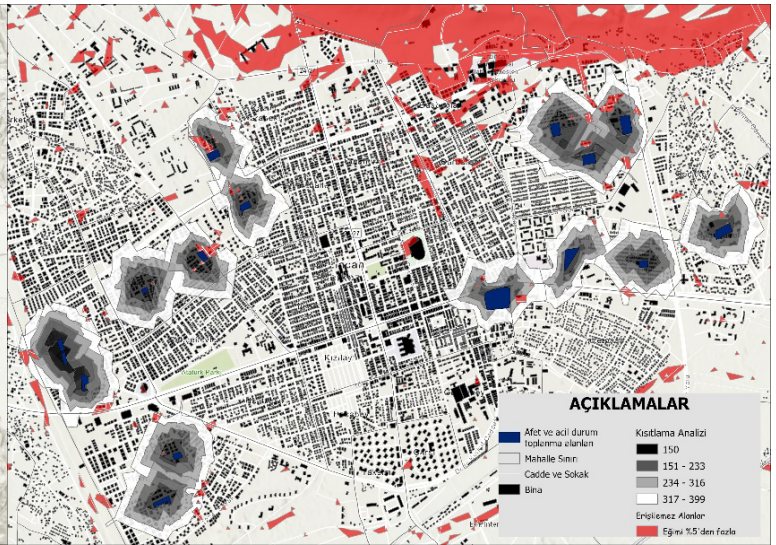

Şekil 6. Afet toplanma alanlarının erişebilirlik durumu

Çalışma alanına ilişkin arazi eğim değerleri 0,1 ile 60,9 derece arasında değişmektedir. Genel bir eğilim olarak, şehir merkezi iş alanına (Dörtöyl) yaklaşıldıkça eğim azalmakta, merkezden uzaklaştıkça ise artış göstermektedir (Şekil 7). İncelenen alanda toplam 25.905 bina bulunmakta olup, bu binaların 2.662'si (%10,27) engelli bireylerin erişilebilirlik kriterlerine uygun yürüme mesafesindedir. Engelli erişilebilirlik alanlarına uygulanan kısıtlama analizleri sonucunda, bu sayının 2.641'e (%10,19) düştüğü tespit edilmiştir (Şekil 8).

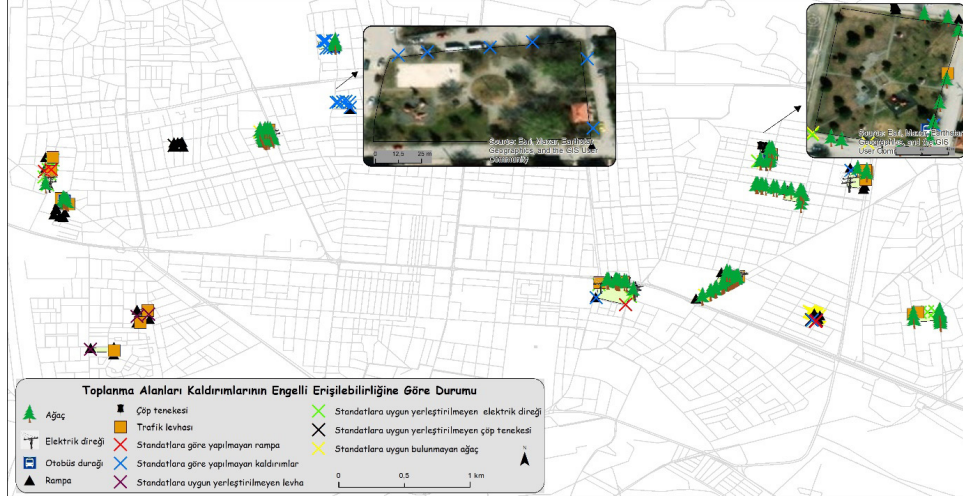
Şekil 7. Eğim Haritası

Şekil 8. Eğim kısıtlaması

3.2. Toplanma Alanları Kaldırımlarının Engelli Erişilebilirliğine Göre Değerlendirilmesi

Çalışma alanındaki toplanma alanlarının erişilebilirliği, engelli bireylerin kaldırımları kullanabilme durumuna göre değişkenlik göstermektedir (Şekil 9). AFAD tarafından belirlenen toplanma alanlarının büyük bir kısmının parklardan oluştuğu, buna ek olarak Devlet Su İşleri (DSİ) ve AFAD'a ait iki resmi bina kampüsünün de toplanma alanı olarak tahsis edildiği tespit edilmiştir. Alan büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde, en geniş toplanma alanının DSİ'ye ait olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Şekil 9. Kaldırım üzerinde bulunan objeler

AFAD tarafından belirlenen toplanma alanlarının çevresindeki kaldırımlarda toplam 313 obje tespit edilmiş olup, bu objelerin 66'sı (%21'i) engelli bireylerin erişimine engel teşkil ettiği saptanmıştır. Erişilebilirlik düzeyi en yüksek toplanma alanlarının Akşemsettin ve Fatih mahallelerinde yer aldığı, erişilebilirlik düzeyi en düşük olanların ise Arslanlı (13. ve 14. sıra numaralı) ve Fatih mahallesindeki (15. sıra numaralı) toplanma alanları olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Kaldırım Erişilebilirlik Durumu

Sıra No	Mahalle	Alan (m ²)	Toplam Obje Sayısı	Erişilemez Obje Sayısı	Açıklamalar
1	Karaağaç	29.839	29	6	*DSİ binasının güneyindeki kaldırım genişlikleri standartlara uygun değildir.
2	Yunusemre	11.000	16	0	*AFAD binasının doğusunda kalan bölgede kaldırım yoktur.
3	Fatih	10.195	39	0	
4	Yunusemre	6.631	26	3	
5	Akşemsettin	7.536	24	0	
6	Mengüceli	8.974	25	4	
7	Mimar Sinan	5.220	5	1	
8	Mimar Sinan	3.250	10	3	
9	Ergenekon	5.100	20	2	
10	Ergenekon	4.590	22	7	
11	Yavuzselim	3.871	30	3	
12	Yavuzselim	1.985	7	1	
13	Arslanlı	5,688	13		*Parkın batısında ve güneyinde kaldırım yoktur. Kuzeyinde ise standartlara uygun olmayan kaldırım bulunmaktadır.
14	Arslanlı	4,295	8		*Parkın kenarında kaldırım yok. İçerisinden yürüme yolu geçiyor. 1 adet rampa bulunmaktadır.
15	Fatih	3,747	39	36	*Parkın çevresinde kaldırım bulunmakta fakat kaldırım üzerinde bulunan objelerin neredeyse tamamı engelli erişilebilirliğine engel olmaktadır. Kaldırım genişlikleri uygun değil.

Afet ve toplanma alanları çevresindeki kaldırımlarda bulunan engellerin önemli bir kısmını ağaçlar oluşturmaktadır. Ağaçların en yoğun engel teşkil ettiği alan ise 15 sıra numaralı toplanma alanıdır. Bu toplanma alanının yapım tarihinin eski olması nedeniyle, kaldırımlar üzerindeki ağaçların kökleri kaldırım yüzeyini deforme etmiş ve yaya geçişini zorlaştırmıştır (Şekil 10). Ayrıca, bazı ağaçların budanma eksikliği nedeniyle de sorun oluşturduğu tespit edilmiştir (Şekil 11). Bu durum, özellikle görme engelli bireylerin kaldırımlarda güvenli bir şekilde hareket etmesini güçleştirmektedir.

Şekil 10. Standartlara uygun olmayan obje

Şekil 11. Erişilebilirlik standartlarını ihlal eden ağaç

İncelenen acil durum toplanma alanlarından bazılarında (13 ve 14 numaralı alanlar – Şekil 13) kaldırım bulunmazken, bazılarının (15 ve 1 numaralı alanlar) mimari özellikleri (kaldırım genişliği ve yüksekliği) mevcut standartlara uygun değildir. Kaldırım yükseklikleri genel olarak standartlara uygun olduğu görülmekle birlikte, özellikle eski tarihlerde inşa edilmiş parklardaki kaldırım genişlikleri engelli bireyler için engel teşkil etmektedir. Ayrıca, kaldırımlar üzerinde standartlara uygun olmayan nesnelerin bulunması (Şekil 11 ve Şekil 12) ve engelli bireylerin kaldırımlara giriş ve çıkışını sağlayan rampaların (Şekil 14) yetersizliği, bu alanlarda yeniden planlama ve tasarım çalışmalarının yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 12. Uygun olmayan objeler

Şekil 13. Kaldırım bulunmama durumu

Şekil 14. Rampa durumu

4. SONUÇ

Erzincan ili tarih boyunca ismi afetlerle anılmış ve anılmaya devam edecek bir ildir. Bu afetlerden en fazla etkilenenler ise başkasının yardımına ihtiyaç duyan engelliler olmaktadır. Afet ve acil durum toplanma alanları, engelli bireyler için afetten hemen sonra güvenle gidebilecekleri ilk yer olmalıdır. Bu alanların sayı olarak fazla olması ve herkes için erişebilir olması önemlidir. Engelliler için yapılan düzenlemeler, özellikle yaşlılar ve hamileler gibi diğer dezavantajlı gruplar için de o alanın erişilebilirlik düzeyini artırmaktadır.

Çalışma alanında bulunan toplanma alanlarına, Erzincan'da yaşayan herkesin erişemediği değerlendirilmiştir. Mevcut toplanma alanlarının sayısı ve dağılımı, özellikle kent merkezindeki yoğun nüfuslu bölgelerde yaşayan engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Yerel ve merkezi idarecilerin, engelli bireylerin afetler sırasında ve sonrasında karşılaşacağı sorunları azaltmak amacıyla aşağıdaki önerileri dikkate almaları gerekmektedir.

- Erzincan şehrinde genel olarak eğimli alan oranı azdır. Bu özelliği nedeniyle engelli dostu bir şehir olma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla toplanma alanlarının engelli erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirilmesi ve gerekli mimari düzenlemelerin (rampalar, uygun zemin kaplaması, erişilebilir tuvaletler vb.) yapılması gerekmektedir.
- Acil durum toplanma alanlarına, Erzincan'da bulunan tüm parklar, rekreasyon alanları ve kamu binalarının bahçeleri (özellikle okulların, camilerin) eklenmelidir. Bu sahaların toplanma alanı olarak belirlenmesinde özellikle yapılış tarihine dikkat edilmelidir. Yapım tarihi yeni olan alanların engelli erişilebilirliğini daha fazla artırdığı görülmüştür (Şekil 15-16). Buna ek olarak yeni toplanma alanlarını belirlemeye yönelik arazi çalışması yapılmalı ve bu sahalar engelli erişilebilirlik standartlarına ve kısıtlamalarına (kaldırımların olma durumu, yükseltisi ve genişliği, arazinin eğim durumu, kaldırım üzerinde bulunan objelerin konumları) uygun olmalıdır.

Şekil 15. Standartlara kaldırım tasarımı

Şekil 16. Standartlara uygun rampa

- Planlar, genellikle şehir nüfusunun tamamına göre hazırlanmakta ve engelli bireylerin karşılaştığı zorluklar göz ardı edilmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için afet yönetimi planlarında, engelli bireylerin özel gereksinimleri (tıbbi cihazlara erişim, kişisel destek, iletişim ihtiyaçları) ve erişilebilirlik talepleri (uygun tahliye rotaları, işaretleme sistemleri, acil durum iletişim araçları) dikkate alınmalıdır.
- Engelli bireylerin, ailelerinin ve toplumun genelinin afet anında ve sonrasında, toplanma alanlarının konumları ve erişilebilirlik özellikleri, acil durum iletişim kanalları gibi konularda yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu durum bilgilendirme stratejileri oluşturarak aşılmalıdır. Sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda, erişilebilirlik standartlarına uygun, kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir çözümler ivedilikle hayata geçirilmeli, engelli bireylerin güvenliği ve toplumun genel dayanıklılığı artırılmalıdır.
- Afet anında engelli bireylerin toplanma alanlarına güvenli ve hızlı bir şekilde ulaşabilmeleri için uygun ulaşım imkânlarının sağlanması gerekmektedir. Bu kapsamda, erişilebilir toplu taşıma araçları ve özel tahliye planları oluşturulmalıdır.
- Afet öncesinde, sırasında ve sonrasında engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik toplum genelinde farkındalık ve eğitim çalışmaları yapılmalıdır. Bu çalışmaların içeriğinde, acil durum iletişim stratejileri, tahliye prosedürleri ve temel ilk yardım bilgilerinin bulunması gerekmektedir.

KATKI BELİRTME

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde sağladıkları destekleri için Erzincan Belediyesi ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'na (AFAD) teşekkür ederim.

| EXTENDED ABSTRACT |

Accessibility of Emergency Assembly Areas for People with Disabilities: A Case Study of Erzincan City CenterOzan Arif KESİK **INTRODUCTION**

Disability and accessibility have recently emerged as significant topics across various scientific disciplines, notably geography, urban planning, architecture, geomatics engineering, and political science. Moreover, the heightened attention from, and clearer definitions by, numerous international and national organizations have underscored its global importance. Initially, accessibility studies emphasized equality, later shifting focus to environmental accessibility for people with disabilities. The United Nations (UN), through the Universal Declaration of Human Rights and International Human Rights Conventions, mandates its 180 member states to establish policies ensuring all societal members can access all urban areas, thereby guaranteeing equal opportunities (United Nations General Assembly, 1993). Within this framework, Turkey has committed to developing strategies, plans, and architectural designs enabling people with disabilities (PwD) non-discriminatory access to all urban domains (physical, social, economic, cultural) and improving their living conditions (Official Gazette, 2009). Accessibility is variously defined as being 'easily obtainable' (Cambridge University Press, 2024), 'the ability to reach, use, or understand something or a situation' (University of Oxford, 2024), and 'access opportunities to the transportation service offered' (Ministry of Transport and Infrastructure, 2024). People with disabilities should have the freedom to access all areas within a city center. In disability and accessibility research, this freedom is often defined as the ease with which an individual can reach a desired location or activity, with or without transportation, and without requiring assistance (Alzouby et al., 2019; Barton et al., 2012; Bautista et al., 2019; Bhat et al., 2001; Cervero, 1996; Comeau et al., 2024; Ersoy, 2012; Geurs & Wee, 2004; Hansen, 1959; Lid & Solvang, 2016; M.Q. Dalvi & K.M. Martin, 1976; Pirie, 1979; Pooler, 1987; Wachs & Kumagai, 1973).

The condition of disability presents numerous challenges and problems, particularly for people with disabilities residing in urban centers. Inadequate urban infrastructure (e.g., pavements, buildings), alongside cultural and social barriers, often confines PwD to their homes. The more people with disabilities are able to navigate the commonly used areas of a country or city (education, social services, healthcare, culture) without assistance, the more economically and socially developed that place is considered to be. The population of PwD is steadily increasing due to factors including wars, epidemics (e.g., plague, malaria, COVID-19, monkeypox), disasters, traffic accidents, and unhealthy diets leading to conditions like obesity and heart disease. Furthermore, aging populations and increasing urban population density contribute to rising disability rates. A 2021 study by the World Health Organization found that 16% of the world's population (1.3 billion) has a disability (World Health Organization, 2024). According to Turkey's Population and Housing Census, 7.9% of the total population has a disability;

however, this figure does not account for individuals with chronic conditions (TÜİK, 2011). The National Disability Data System was established in 2023, as per Official Gazette No. 32188 (Official Gazette, 2023). This system has 2,511,950 registered PwD (General Directorate of Services for Persons with Disabilities and the Elderly, 2023).

Vulnerable groups (people with disabilities, the elderly, children, and women) are disproportionately affected by the consequences of disasters during all types of crises (Ye & Aldrich, 2021). PwD are among the societal groups requiring the most assistance, particularly during crises (Kesik, 2020; Kesik et al., 2024; McLennan et al., 2021; Türk, 2022). A disaster is defined as ‘an event originating from nature, technology, or human action that causes physical, economic, and social losses for society as a whole or certain sections of it, disrupts or interrupts normal life and human activities, and exceeds the affected society’s coping capacity’ (AFAD, 2024). In the event of a disaster and in the aftermath, people tend to move away from enclosed spaces and seek refuge in open areas (Akar et al., 2024; Partigöç, 2023). The availability of universally accessible Emergency Assembly Areas (EAAs) in urban environments can help mitigate challenges, particularly for those requiring assistance post-disaster.

This study aims to determine the level of accessibility of people with disabilities to Emergency Assembly Areas in Erzincan, a city that has faced numerous disasters throughout history and has a high probability of facing them in the future. By evaluating the architectural accessibility of EAAs and employing spatial analysis scenarios, this study seeks to determine the urban accessibility levels of these areas for PwD in Erzincan’s city center. This research, focusing on EAA accessibility for PwD in the specific geographical context of Erzincan, aims to contribute to the literature by addressing the existing gap concerning the intersection of disability and disaster risk. The research questions addressed in this study are listed below:

- What is the current accessibility level of EAAs for PwD in Erzincan’s city center?
- Based on PwD-specific criteria, which buildings fall within the accessible range of EAAs, and which are outside these service areas?
- How do specific barriers (e.g., slope, pavement conditions) restrict EAA accessibility for PwD?
- What planning strategies and interventions are recommended to enhance EAA accessibility for PwD?

METHODOLOGY

This study employed a mixed-methods approach to assess the accessibility of disaster Emergency Assembly Areas for people with disabilities in Erzincan (Creswell et al., 2017). Initially, quantitative data—including walking distances to EAAs, topographical slope, and the urban transportation network structure—were obtained via Geographic Information Systems (GIS)-based network analysis. This analysis considered factors such as building locations, road network data, land slope values, and mobility limitations pertinent to PwD. To triangulate the quantitative findings and gain a deeper understanding, qualitative data were collected through field observations and architectural assessments, focusing on elements like pavement conditions and characteristics. In this context, detailed evaluations were conducted on the physical features of existing EAAs (e.g., ramp conditions, pavement surfaces, signage, wayfinding systems, lighting), obstacles impeding PwD access (e.g., pavement obstructions, inadequate width/height, non-compliant ramps), and general design principles. Furthermore, the experiences, challenges, and suggestions of PwD regarding EAA accessibility were documented through observations and interviews. This integrated approach facilitated a comprehensive understanding that accessibility extends beyond mere spatial factors to encompass user experiences, architectural design, maintenance continuity, information strategies, and societal attitudes towards disability. By addressing not only ‘where’ and ‘how much’ but also ‘how,’ ‘why,’ and ‘for whom,’ the study aimed to develop holistic, sustainable, and actionable recommendations.

Study Area

Erzinan is located in the northwest part of the Eastern Anatolia Region, in the Upper Euphrates section, and the total surface area of the province is 11,815 km² (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2024). The total population of Erzinan province is 241,239 (TÜİK, 2024). The study area is the city center of Erzinan (Figure 1). The total area of the site is 327.2 km². According to 2023, the city population is 168,039 (TÜİK, 2024). 12.4% of the population living in Erzinan province is registered as people with disabilities (TÜİK, 2011). This rate is 15% in the female population and 9.8% in the male population (TÜİK, 2011).

In Erzinan, 33 earthquakes causing damage occurred before 1900. After 1900, 19 earthquakes with a magnitude of 5 or more occurred (Earthquake Research Institute Regional Earthquake-Tsunami Monitoring and Evaluation Center, 2024; Yayla, 2016) (Figure 2). The devastating magnitude 7.9 earthquake centered in Erzinan on December 27, 1939, resulted in 32,968 fatalities (Erzinan Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2021; Tas, 2022; Uysal & Sunkar, 2024; Yayla, 2016).

Data Acquisition

Building data for the study area were obtained from the Erzinan Municipality Directorate of Reconstruction, disaster Emergency Assembly Areas from the AFAD Provincial Directorate (Figure 5), and road and street data from the Open Street Map database. Data on disaster Emergency Assembly Areas were digitized using Google Earth Pro software and analyzed and mapped in ArcMap 10.8 and ArcGIS Pro software.

Application

Two different methods were applied to determine and analyze the accessibility of people with disabilities to disaster and Emergency Assembly Areas in the study area. The first involved identifying buildings within accessible range of EAAs via network analysis. The second assessed the architectural compliance of these EAAs with relevant standards (e.g., UN guidelines, national regulations cited by Department of Justice, 2010; General Directorate of Services for Persons with Disabilities and the Elderly, 2020), using Google Earth Pro and field surveys.

As part of the accessibility assessment, pavement conditions were analyzed based on standards relevant to PwD (Department of Economic and Social Affairs United Nations, 2003; U.S. Department of Justice Civil Rights Division, 2010). A Bosch laser meter was used to measure pavement height and width (Figure 3).

For this analysis, standard pavement width around EAAs was defined as at least 180 cm for high pedestrian traffic areas and 120 cm for low traffic areas. Standard pavement height was set between 3 cm and 15 cm (Official Gazette, 2023b). Additionally, a minimum clear headroom of 220 cm over pavements was required to prevent obstruction from overhanging objects like tree branches or signs (General Directorate of Services for Persons with Disabilities and the Elderly, 2020). Google Earth Pro street views were initially analyzed, with subsequent fieldwork conducted to verify data accuracy (Figure 4)

The network analysis (Service Area determination) was based on the mobility parameters (speed and endurance) of wheelchair users. Research indicates that wheelchair users typically require a break every 150 meters (Department for Transport, 2021; Hardy et al., 2010). Furthermore, PwD can often travel a maximum of 400 meters continuously before needing a break (Buchner, 2008; Hardy et al., 2011). These figures informed the creation of a disability accessibility parameter for the network analysis (Table 1).

Table 1. Disability Accessibility Parameter (Kesik et al., 2024)

Level	High	Normal	Low	Very Low
	150	233	316	399

Following network analysis using these parameters, the study area's topography was analyzed to identify areas rendered inaccessible by steep slopes. PwD often cannot independently navigate slopes exceeding 5% (Department of Economic and Social Affairs United Nation, 2003; Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020; U.S. Department of Justice Civil Rights Division, 2010). Therefore, in this study, areas with a land slope exceeding 5% (2.86 degrees) were classified as slope-restricted.

DISCUSSION, CONCLUSION, AND RECOMMENDATIONS

Network Analysis

The study area contains 15 designated EAAs. It has been observed that most of these areas are designated as parks and official institution lands. An examination of the distribution of disaster Emergency Assembly Areas in the city center of Erzinçan revealed that these areas are concentrated in the neighborhoods of Mimar Sinan, Ergenekon, Yavuz Selim, Arslanlı, Kazım Karabekir, Karaağaç, Fatih, Yunus Emre, Akşemsettin, and Mengüceli, and are not found in other neighborhoods. In addition, it has been determined that the existing Emergency Assembly Areas do not cover the entire area of the relevant neighborhoods (Figure 6).

Land slope values for the study area range from 0.1 to 60.9 degrees. As a general trend, the slope decreases towards the city center business area (Dört Yol) and increases as the distance from the center increases (Figure 7). Of the 25,905 buildings in the study area, 2,662 (10.27%) are within a walking distance that meets PwD accessibility criteria. When slope restrictions were applied to these PwD-accessible service areas, the number of accessible buildings decreased to 2,641 (10.19%) (Figure 8).

Table 2. Pavement Accessibility

Number	Neighborhood	Area (m ²)	Total Number of Objects	Number of Inaccessible Objects/Obstructions	Descriptions
1	Karaağaç	29.839	29	6	* Pavement widths south of the DSI building do not meet standards
2	Yunus Emre	11.000	16	0	* No pavement exists east of the AFAD building.
3	Fatih	10.195	39	0	
4	Yunus Emre	6.631	26	3	
5	Akşemsettin	7.536	24	0	
6	Mengüceli	8.974	25	4	
7	Mimar Sinan	5.220	5	1	
8	Mimar Sinan	3.250	10	3	
9	Ergenekon	5.100	20	2	
10	Ergenekon	4.590	22	7	
11	Yavuz Selim	3.871	30	3	
12	Yavuz Selim	1,985	7	1	
13	Arslanlı	5,688	13		*No pavement on west/south sides; non-standard pavement on north side
14	Arslanlı	4,295	8		*There is no pavement next to the park. There is a walking path through it. There is 1 ramp
15	Fatih	3,747	39	36	*There is a pavement around the park, but almost all of the objects on the pavement prevent disability accessibility. Pavement widths are not suitable.

The accessibility of Emergency Assembly Areas in the study area varies according to the ability of people with disabilities to use the pavements (Figure 9). It has been determined that most of the Emergency Assembly Areas designated by AFAD consist of parks, and in addition, two official building campuses belonging to the State Hydraulic Works (DSİ) and AFAD have also been allocated as Emergency Assembly Areas. When evaluated in terms of area size, it has been determined that the largest Emergency Assembly Area belongs to DSİ (Table 2).

A total of 313 objects were identified on the pavements around the Emergency Assembly Areas designated by AFAD, and it was determined that 66 of these objects (21%) constitute an obstacle to the accessibility of people with disabilities. It was determined that the Emergency Assembly Areas with the highest level of accessibility are located in the Akşemsettin and Fatih neighborhoods, and the Emergency Assembly Areas with the lowest level of accessibility are located in the Arslanlı (numbered 13th and 14th) and Fatih neighborhoods (numbered 15th) (Table 2).

Trees constitute a significant portion of the obstacles found on the pavements around the Emergency Assembly Areas. The area where trees pose the most intense obstruction is the Emergency Assembly Area numbered 15. Due to the old construction date of this Emergency Assembly Area, the roots of the trees on the pavements have deformed the pavement surface and made pedestrian passage difficult (Figure 10). In addition, it has been determined that some trees also cause problems due to a lack of pruning (Figure 11). This situation makes it difficult, especially for visually impaired individuals, to move safely on the pavements.

In some of the examined Emergency Assembly Areas (areas numbered 13 and 14 – Figure 13), there are no pavements, while the architectural features (pavement width and height) of some others (areas numbered 15 and 1) do not comply with current standards. Although the pavement heights generally appear to be in accordance with the standards, the pavement widths in parks built especially in earlier times pose an obstacle for people with disabilities. In addition, the presence of non-standard objects on the pavements (Figure 11, Figure 12) and the inadequacy of ramps that facilitate the entry and exit of people with disabilities to the pavements (Figure 14) reveal the need for architectural planning and design studies to be carried out again in these areas.

CONCLUSION

Erzincan's geological location predisposes it to disasters, a risk that has characterized its history and will persist. PwD, often requiring assistance, are disproportionately affected by such disasters. Disaster and Emergency Assembly Areas should be the first place where people with disabilities can safely go immediately after a disaster. It is important that these areas are numerous and accessible to everyone. Accessibility improvements for PwD also benefit other vulnerable groups (e.g., the elderly, pregnant women), enhancing the overall utility and value of these public spaces for the entire community.

It has been assessed that not everyone living in Erzincan can access the Emergency Assembly Areas in the study area. The number and distribution of existing Emergency Assembly Areas are far from meeting the needs of people with disabilities living in densely populated areas, especially in the city center. To mitigate the challenges faced by PwD during and after disasters, local and central administrators should consider the following:

- Erzincan is a settlement that is not topographically high in slope values. Due to this feature, it has the potential to be a disability-friendly city. Therefore, the Emergency Assembly Areas need to be made compliant with disability accessibility standards, and the necessary architectural arrangements (ramps, appropriate pavement surface, accessible toilets, etc.) need to be made.
- All parks, recreation areas, and public areas in Erzincan, especially the gardens of schools and mosques, should be added to the Emergency Assembly Areas. Special attention should be paid to the construction date when determining these areas as assembly areas. It has been determined that areas with a recent construction date increase disability accessibility

more (Figures 15-16). In addition, a field study should be conducted to determine new Emergency Assembly Areas, and these sites should comply with disability accessibility standards and restrictions (the existence, height, and width of pavements, the slope status of the land, the positions of objects on the pavement).

- The plans are generally prepared according to the entire city population, and the difficulties faced by people with disabilities are ignored. To eliminate this problem, the special needs (access to medical devices, personal support, communication needs) and accessibility demands (appropriate evacuation routes, signage systems, emergency communication tools) of people with disabilities should be taken into account in disaster management plans.
- People with disabilities, their families, and the public must have sufficient information about the procedures to be followed during and after a disaster, the locations and accessibility features of the Emergency Assembly Areas, and emergency communication channels. This situation should be overcome by creating information strategies. In line with the principles of social justice and equality, accessible, inclusive, fair, and sustainable solutions should be implemented immediately to increase the safety of people with disabilities and the overall resilience of society.
- Appropriate transportation opportunities must be provided so that people with disabilities can reach the Emergency Assembly Areas safely and quickly in the event of a disaster. In this context, accessible public transport vehicles and special evacuation plans should be developed.
- Awareness and training activities should be carried out for the general public regarding the needs of people with disabilities before, during, and after a disaster. These activities should include emergency communication strategies, evacuation procedures, and basic first aid information.

The author would like to thank the Erzincan Municipality and the Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD) for their support in conducting this study.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Akar, A., Akar, Ö., & Konakoğlu, B. (2024). Analysis of emergency assembly points for post-earthquake disaster management: a case study of Erzincan, Türkiye. *Natural Hazards*, 1-34. <https://doi.org/10.1007/S11069.024.06661-7/TABLES/3>
- Alzoubi, A. M., Nusair, A. A., & Taha, L. M. (2019). GIS based Multi Criteria Decision Analysis for analyzing accessibility of the disabled in the Greater Irbid Municipality Area, Irbid, Jordan. *Alexandria Engineering Journal*, 58(2), 689-698. <https://doi.org/10.1016/j.aej.2019.05.015>
- Barton, H., Horswell M., & Millar P. (2012). Neighbourhood accessibility and active travel. *Planning Practice and Research*, 27(2), 177-201. <https://doi.org/10.1080/02697.459.2012.661636>
- Bautista, A. F., Abd-Elsayed, A., & Chang Chien, G. C. (2019). Psychosocial Factors as the Main Determinant of Disability. *Pain*, 1065-1067. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99124-5_227
- Bhat, C. R., Handy, S., Kockelman, K., Mahmassani, H., Srour, I., & Weston, L. (2001). Assessment of Accessibility Measures. *Work*, 7, 74.
- Buchner, D. M. (2008). One Lap Around the Track: The Standard for Mobility Disability? *The Journals of Gerontology: Series A*, 63(6), 586-587. <https://doi.org/10.1093/GERONA/63.6.586>
- Cambridge University Press and Assessment. (2024). Cambridge Dictionary. 20 Ağustos 2024 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/accessibility> adresinden alınmıştır.
- Cervero, R. (1996). Mixed land-uses and commuting: Evidence from the American housing survey. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 30(5 PART A), 361-377. [https://doi.org/10.1016/0965-8564\(95\)00033-X](https://doi.org/10.1016/0965-8564(95)00033-X)
- Comeau, É., Kelly, S., Hamdani, Y., & Ross, T. (2024). Disabled people's accessible taxi experiences in Toronto, Canada. *Travel Behaviour and Society*, 34, 100704. <https://doi.org/10.1016/J.TBS.2023.100704>
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Department for Transport (2021). *Inclusive mobility: A Guide to Best Practice on Access to Pedestrian and Transport Infrastructure*. 10 Ocak 2025 tarihinde <https://www.gov.uk/government/publications/inclusive-mobility-making-transport-accessible-for-passengers-and-pedestrians> adresinden alınmıştır.
- Department of Economic and Social Affairs United Nation. (2003). *Accessibility for the Disabled—A Design Manual for a Barrier Free Environment*. <https://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/>

- Department of Justice (2010). 2010 ADA Standards for Accessible Design.10 Eylül 2024 tarihinde <https://www.ada.gov/> adresinden alınmıştır.
- Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi (2024,). Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi.12 Eylül 2024 tarihinde <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/zeqdb/> adresinden alınmıştır.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). Erişilebilirlik Kılavuzu. 15 Aralık 2024 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/hizli-erisim-erisilebilirlik/> adresinden alınmıştır.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2023). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. 15 Aralık 2024 tarihinde https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf adresinden alınmıştır.
- Ersoy, M. (2012). Kentsel Planlama – Ansiklopedik Sözlük. Ninova Yayıncılık. <http://www.ninovayayin.com/kentsel-planlama.html>
- Erzincan Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (2021). İl Afet Risk Azaltma Planı. 04 Ocak 2025 tarihinde https://erzincan.afad.gov.tr/kurumlar/erzincan.afad/pdf/ERZINCAN_IRAP_2021-.pdf adresinden alınmıştır.
- Geurs, K., & Wee, B. (2004). Accessibility evaluation of land-use and transport strategies: Review and research directions. *Journal of Transport Geography*, 12(2), 127-140. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2003.10.005>
- Hansen, W. G. (1959). How Accessibility Shapes Land Use. *Journal of the American Planning Association*, 25(2), 73-76. <https://doi.org/10.1080/0194.443.65908978307>
- Hardy, S. E., Kang, Y., Studenski, S. A., & Degenholtz, H. B. (2011). Ability to walk 1/4 mile predicts subsequent disability, mortality, and health care costs. *Journal of general internal medicine*, 26(2), 130-135. <https://doi.org/10.1007/S11606.010.1543-2>
- Hardy, S. E., McGurl, D. J., Studenski, S. A., & Degenholtz, H. B. (2010). Biopsychosocial Characteristics of Community-dwelling Older Adults with Limited Ability to Walk ¼ Mile. *Journal of the American Geriatrics Society*, 58(3), 539. <https://doi.org/10.1111/J.1532-5415.2010.02727.X>
- Kesik, O. A. (2020). Analyzing the behaviors of people with disabilities using a space-time approach to determine accessibility in urban areas of Turkey. *Fresenius environmental bulletin*, 29(9), 7355-7366. https://scholar.google.com.tr/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=aI5_8a4AAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=aI5_8a4AAAAJ:e5wmG9Sq2KIC
- Kesik, O. A., Taştan, B., & Azgın, T. (2024). Engellilerin afet toplanma alanlarına erişilebilirliğinin ağ analizi yöntemiyle belirlenmesi: Kastamonu i-l merkezi örneği. *Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 10(1), 13-27.
- Lid, I. M., & Solvang, P. K. (2016). (Dis)ability and the experience of accessibility in the urban environment. *Alter*, 10(2), 181-194. <https://doi.org/10.1016/J.ALTER.2015.11.003>
- McLennan, J., Every, D., & Reynolds, A. (2021). Disability and natural hazard emergency preparedness in an Australian sample. *Natural Hazards*, 107(2), 1489-1499. <https://doi.org/10.1007/S11069.021.04642-8/TABLES/4>
- Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (2024). İl ve İlçe Yüz ölçümleri. 06 Ocak 2025 tarihinde <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumlari> adresinden alınmıştır.
- M.Q. Dalvi, & K.M. Martin. (1976). The measurement of accessibility: some preliminary results. 5, 17-42 .
- Partigöç, N. S. (2023). Afet Sonrası Toplanma Alanlarına Yönelik Kapasite Yeterliliğinin Değerlendirilmesi: Merkezefendi İlçesi (Denizli) Örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 128-147. <https://doi.org/10.35341/AFET.1171055>
- Pirie, G. H. (1979). Measuring Accessibility: A Review and Proposal. <http://dx.doi.org/10.1068/a110299>, 11(3), 299-312. <https://doi.org/10.1068/A110299>
- Pooler, J. (1987). Measuring geographical accessibility: a review of current approaches and problems in the use of population potentials. *Geoforum*, 18(3), 269-289. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(87\)90012-1](https://doi.org/10.1016/0016-7185(87)90012-1)
- Resmî Gazete (2009). MİLLETLERARASI Sözleşme. Karar Sayısı: 27288. 05 Ozak 2025 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> adresinden alınmıştır.
- Resmî Gazete (2023). Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik. 07 Ocak 2025 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=40188&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden alınmıştır.
- Resmî Gazete (2023b). Yaya Yolları ve Kaldırımların Tasarım Kuralları Hakkında Yönetmelik. 07 Ocak 2025 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/11/20231107-1.htm> adresinden alınmıştır.
- Taş, M. A., (2022). Erzincan İlinde Yer Değiştiren Yerleşmeler. Seçilmiş Örneklerle Türkiye’de Yer Değiştiren Yerleşmeler (pp.181-244), İstanbul: Kriiter.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2024). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. 10 Ocak 2025 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2011). Nüfus ve Konut Araştırması. 10 Ocak 2025 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Arastirmasi-2011-15843> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2024). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.15 Şubat 2025 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden alınmıştır.

- Türk, A. (2022). Deprem Özelinde Engelli Bireylere Duyarlı Afet Yönetimi Modeli. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 61-77. <https://doi.org/10.35341/afet.1078869>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2024). Akıllı Ulaşım Sistemleri Terimler Sözlüğü.10 Şubat 2025 tarihinde <https://www.uab.gov.tr/kutuphane?PageSpeed=noscript> adresinden alınmıştır.
- United Nations General Assembly (1993). Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities. İçinde United Nations General Assembly (Forty-eighth Session). 11 Şubat 2025 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/standard-rules-equalization-opportunities-persons-disabilities> adresinden alınmıştır.
- University of Oxford (2024). Oxford University Press.15 Ocak 2025 tarihinde <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> adresinden alınmıştır.
- U.S. Department of Justice Civil Rights Division (2010). ADA Standards for Accessible Design. <https://www.ada.gov/law-and-regs/design-standards/2010-stds/>
- Uysal, A., & Sunkar, M. (2024). Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği ile Depremlerin Mekânsal ve Yoğunluk Analizleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2), 419-436. <https://doi.org/10.18069/FIRATSBED.1451933>
- Wachs, M., & Kumagai, T. G. (1973). Physical accessibility as a social indicator. *Socio-Economic Planning Sciences*, 7(5), 437-456. [https://doi.org/10.1016/0038-0121\(73\)90041-4](https://doi.org/10.1016/0038-0121(73)90041-4)
- World Health Organization. (2024). World health statistics 2024: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. <https://www.who.int/publications/i/item/978.924.0094703>
- Yayla, U. (2016). Deprem Bilgi Düzeyi ve Depreme Hazırlıklı Olma Durumu: Erzincan İli [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ye, M., & Aldrich, D. P. (2021). How natural hazards impact the social environment for vulnerable groups: an empirical investigation in Japan. *Natural Hazards*, 105(1), 67-81. <https://doi.org/10.1007/S11069.020.04295-Z/TABLES/6>

To Cite This Article: Karademir, N. & Topcu, F. (2025). Gaziantep'te 6 Şubat depremleri ve Kültür Turizmi: Kültürel doku ve yıkımın izleri
International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 55, 87-106. <https://doi.org/10.32003/igge.1615759>

Gaziantep'te 6 Şubat Depremleri ve Kültür Turizmi: Kültürel Doku ve Yıkımın İzleri February 6 Earthquakes and Cultural Tourism in Gaziantep: Cultural Texture and Traces of Destruction

Nadire KARADEMİR^{ID}, Feray TOPCU^{ID}

Öz

6 Şubat 2023 depremleri, Gaziantep'in somut ve somut olmayan kültürel mirasına büyük zarar vermiştir. Bu çalışmanın amacı, deprem sonrası kültürel dokunun ve toplumsal hafızanın yeniden yapılanması sürecinde kültür turizminin rolünü incelemektir. Çalışmada, kentin kültürel mirasının depremden etkilenme durumu, yerel halk, turizm işletmecileri ve diğer paydaşların görüşleriyle ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle, Gaziantep'in tarihi ve kültürel kimliğini oluşturan değerlerin korunmasına yönelik mevcut algılar ve stratejiler değerlendirilmiştir. Bu amaçla kent paydaşlarından oluşan 10 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler MAXQDA 2024 programı ile analiz edilmiş ve teoriler ileri sürülmüştür. Çalışmada "Deprem'in Olumsuz Etkileri" ve "Kültür Turizmi" başlıklı iki ana tema belirlenmiş, afet sonrası yerel halkın kültürel mirasa olan bağlarının zayıfladığı ve bu kayıpların toplumsal hafızayı olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Bu kapsamda öne sürülen teoriler Gaziantep örneğinden hareketle, deprem/afetlerin sadece fiziksel değil, duygusal ve toplumsal etkilerinin dikkate alınması ve kültürel mirasın korunmasının daha geniş bir perspektife oturtulması gerektiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: 6 Şubat Depremleri, Gaziantep, Kültürel Miras, Kültür Turizmi, Toplumsal Hafıza, Afet Sonrası Yeniden Yapılanma

Abstract

The February 6, 2023 earthquakes caused catastrophic damage to Gaziantep's tangible and intangible cultural heritage. The aim of this study is to examine the role of cultural tourism in the process of reconstruction the cultural fabric and public memory after the earthquake. In the study, the impact of the earthquake on the city's cultural heritage is analyzed through the views of local people, tourism executives and other stakeholders. Current perceptions and strategies for the protection of the values that form Gaziantep's historical and cultural identity were evaluated with qualitative research method. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with 10 city stakeholders, the data obtained were analyzed with the MAXQDA 2024 program and theories were put forward. In the study, two main themes titled "Negative Effects of the Earthquake and Cultural Tourism" were identified, and it was emphasized that the bonds of the local people to cultural heritage weakened after the disaster and these losses negatively affected the public memory. The theories put forward in this context, based on the example of Gaziantep, show that not only the physical but also the emotional and social effects of earthquakes/disasters should be taken into account and the protection of cultural heritage should be placed in a broader perspective.

Keywords: February 6 Earthquakes, Gaziantep, Cultural Heritage, Cultural Tourism, Public Memory, Post-Disaster Reconstruction

* **Sorumlu Yazar:** PhD. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, frytpc@gmail.com

GİRİŞ

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde 7,8 büyüklüğünde ve yine aynı gün, Elbistan ilçesinde, 7,5 büyüklüğünde iki yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Kahramanmaraş merkez olmak üzere Gaziantep, Hatay, Malatya, Adana, Elâzığ, Osmaniye, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kilis, Adıyaman olmak üzere 11 ilde 110 bin km² alanda çok büyük hasarlar olmuştur. Asrın felaketi olarak nitelendirilen depremler ülke nüfusunun % 16,4'ünü etkilemiş, 130 binden fazla insan yaralanmış, 50 bin 783 can kaybı yaşanmıştır (AFAD, 2023). Kahramanmaraş merkezli depremler, başta Gaziantep olmak üzere birçok kentin kültürel yapısında büyük kayıplara yol açmış, toplumsal bellek ve kültürel kimlik açısından da derin bir boşluk yaratmıştır. Bu nedenle afetlerin kültürel turizm üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için, Gaziantep'in tarihi ve kültürel mirasını hem somut hem de somut olmayan unsurlar açısından ele almak önemlidir. Kültür turizmi, Gaziantep'in bu kültürel mirasını koruma ve tanıtmaya açısından kritik bir rol oynamaktadır. Zengin gastronomisi, el sanatları ve tarihi yapılarıyla Gaziantep, afet sonrası turizm potansiyelini yeniden canlandırma adına önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak, bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi için zarar gören yapılar ve kültürel alanların yeniden değerlendirilmesi ve kentin kültürel kimliğini nasıl yeniden inşa edeceğine dair bir strateji belirlenmesi elzemdir. Bu süreç, yerel halkın travmalarını göz önünde bulundurarak hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurlarını korumayı amaçlayan bir yaklaşım gerektirmektedir (Aryal & Wilkinson, 2019; Tuan, 1997).

Somut kültürel miras, arkeolojik alanlar, tarihi yapılar ve kültürel peyzajlar gibi fiziksel varlıkları içerirken, somut olmayan kültürel miras, müzik, el sanatları ve geleneksel pratikler gibi yaşam tarzlarıyla ilişkilidir (Fatoric & Seekamp, 2017). Depremler sonrası kültürel mirasın hasar görmesi, bu potansiyeli tehdit etmekte ve yerel toplulukların ekonomik ve sosyal yapısını olumsuz etkilemektedir (Kunwar & Chand, 2016). Somut olmayan kültürel miras da depremlerden etkilenmiştir. Toplumsal bellek, kültürel kimlik ve mekânsal hafıza, depremler sonrasında kaybolan bir diğer önemli unsurdur. Bu unsurlar, yerel halkın duygusal bağlarını kurduğu mekânlarla iç içe geçmiş olup, kaybı yalnızca fiziksel alanları değil, aynı zamanda toplumsal bağları da koparmaktadır. Mekânsal hafıza, toplumsal travmaların mekânla iç içe geçmişliği ve "*affective geographies*" gibi kavramlar, bu alanda önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Mekânsal hafıza, belirli mekânların toplumsal ve bireysel hafızada taşıdığı anlamı ve duygusal yükü ifade etmektedir. Bu kavram, mekânların geçmişteki önemli olayları, travmaları veya toplumsal deneyimleri hatırlatması ve bu olayların mekânla bütünleşerek hafızada kalıcı bir iz bırakması anlamına gelmektedir. Örneğin, savaş alanları, doğal afetlerin yaşandığı bölgeler veya toplumsal trajedilerin olduğu yerler, o olayların mekânsal hafızasına dönüşmektedir (Akbulut & Ekin, 2022; Deniz et al., 2019). Mekânlar, yaşanan olayların izlerini taşıırken, bu izler zamanla mekânların kimliğini ve anlamını şekillendirmektedir (Deniz & Ersöz, 2020; Sungur, 2024; Yasak et al., 2021). Toplumsal travmaların mekânla iç içe geçmişliği, bu travmaların yaşandığı mekânların, travmaların hatırlanmasında nasıl bir rol oynadığını ifade etmektedir (Uzun, 2024). Savaş, doğal felaketler ve soykırımlar gibi büyük olaylar, yalnızca bireyler üzerinde değil, aynı zamanda bu olayların yaşandığı mekânlar üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır (Akbulut & Ekin, 2022). Bu bağlamda kentte yaşanan depremler, yalnızca fiziksel alanları değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda yerel halkın kültürel mirasla olan duygusal bağlarını da derinden sarsmıştır.

Depremler, özellikle kültürel miras ve turizm açısından önemli etkiler yaratmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremler, bölgedeki kültürel yapıları ve turizm potansiyelini derinden etkilemiştir. Turizm, kültürel mirasın tanıtımını sağlarken, aynı zamanda yerel ekonomilere katkıda bulunmakta ve toplulukların kültürel kimliğini güçlendirmektedir (Yu, 2023b; Zhang et al., 2023). Kültürel miras turizmi, doğal afetlerden etkilenen bölgelerde yeniden canlandırma ve ekonomik kalkınma için bir fırsat olarak görülmektedir (Zhang et al., 2023). Ancak, depremler sonrası turizm algısı genellikle olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle yabancı turistlerin güvenlik kaygıları, rezervasyon iptalleri ve turizm sezonunun geç başlaması gibi sorunlar, turizm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir (İlbay & Vatan, 2023). Bu bağlamda, turizm paydaşlarının algıları ve yerel halkın turizme yönelik tutumları, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizm açısından kritik öneme sahiptir (Baş & Deveci, 2022). Kültürel mirasın korunması, sürdürülebilir turizm stratejileri ile doğrudan ilişkilidir. Sürdürülebilir turizm, yerel halkın katılımını teşvik ederken, doğal ve kültürel kaynakların korunmasını da hedeflemektedir (Bilgiçli & Ertürk, 2022). Bu bağlamda, kültürel mirasın turizmde kullanımı, hem ekonomik hem de sosyal

açından önemli faydalar sağlamaktadır (Günel, 2013; Huang et al., 2021). Ancak, bu süreçte yerel halkın algıları ve toplumsal bağlılıkları da dikkate alınmalıdır (Aryal & Wilkinson, 2019). Araştırmalar, yerel halkın turizm algısının, turizm destekleri üzerinde pozitif etkiler yarattığını göstermektedir (Buzlukçu & Avcıkurt, 2021). Bu nedenle, depremler sonrası kültürel mirasın korunması ve turizm potansiyelinin artırılması için yerel halkın katılımının sağlanması büyük önem taşımaktadır. Kültürel turizm ve afetler arasındaki etkileşim, afetlerin hem acil iyileşme hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından doğru yönetilmesini gerektirmektedir. Afetlerin ardından turizm destinasyonlarının iyileşmesi, tüketicilerin afetlere verdiği tepkilerin detaylı bir şekilde anlaşılmasını ve etkili kriz yönetimi stratejilerinin uygulanmasını gerektirmektedir (Mair et al., 2016). Bu anlayış, hem fiziksel restorasyonu hem de toplumsal bellek ve kültürel kimliğin yeniden inşasını içeren kapsamlı bir iyileşme sürecinin temelini oluşturmaktadır (Kaya & Karadeniz, 2020). Özellikle deprem sonrası yeniden yapılanma sürecinde psikolojik faktörlerin dikkate alınmasının önemi vurgulanmaktadır (Dinç, 2023).

6 Şubat 2023 depremleri, çalışma alanı olarak seçilen Gaziantep'in kültürel mirasına derin etkiler yapmış ve kentteki kültürel kimlikte kalıcı değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte, kültürel mirasın hem somut hem de somut olmayan unsurlarının korunması ve yerel halkın travmalarının ele alınması, kentteki kültürel turizmin yeniden canlandırılması için hayati öneme sahiptir. Karanlık turizm ve duygusal coğrafyalar kavramları bu süreçte etkili bir araç olabilir (Wang et al., 2023). Gaziantep'in kültürel mirasını yeniden inşa etmek için yenilikçi pazarlama stratejilerinin, toplumsal katılımın ve sosyal medya erişiminin entegrasyonu, şehrin kültürel kimliğini güçlendirecek ve turizmin sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Gaziantep, tarihi boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve kültürel kimliği ile temel yapı taşlarını oluşturmuş bir kenttir. Fakat 6 Şubat 2023 depremleri, şehrin somut ve somut olmayan kültürel mirasında kalıcı izler bırakmış, yalnızca fiziksel yapıları değil, aynı zamanda toplumsal bellek, kültürel kimlik ve yardımlaşma gibi soyut unsurları da ciddi şekilde etkilemiştir. Depremler hem somut hem de somut olmayan kültürel miras değerleri üzerinde önemli etkilere yol açmıştır. Depremler aynı zamanda kültürel miras varlıklarının fiziksel yapısını tehdit ederken, toplumsal kimlik ve kültürel pratikler üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır (Demir & Çilingiroğlu, 2024). Özellikle, tarihi yapılar ve kültürel alanlar, depremler sırasında ciddi hasar görebilmekte ve bu durum, yerel toplulukların kültürel kimliğini zedeleyebilmektedir (Betti et al., 2016). Bu yapılar, yerel halkın hafızasında ve toplumsal bellek bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle kayıplar yalnızca fiziksel bir yıkım olarak değerlendirilmeyip; aynı zamanda toplumsal travmalar ve kültürel kimlik kayıpları ile ilişkili olarak da görülmektedir (Assmann, 2015; Uzun, 2024). Bu bağlamda, depremler sonrasında kentin kültürel mirasını korumak ve yeniden inşa etmek önem arz etmektedir (Aryal & Wilkinson, 2019).

Çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında Gaziantep'teki kültürel miras değerlerinin korunması, mevcut durumun belirlenmesi ve deprem sonrası kültür turizmi faaliyetlerinin etkilenme durumlarının değerlendirilmesidir. Gaziantep'te hasara yol açan depremler, kültürel mirasın korunması için yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Keza tarihi binaların sismik değerlendirilmesi ve korunması hem mühendislik hem de kültürel açıdan önemli bir süreçtir. Bu durum kültürel mirasın korunması, ekonomik kalkınma ve turizm açısından da büyük öneme sahiptir. Çalışmada bu motivasyonlardan hareketle bölgenin somut ve somut olmayan kültürel mirasının depremlerden nasıl etkilendiği, yerel halk, turizm işletmecileri ve diğer paydaşların görüşleri ışığında ortaya konmuştur. Gaziantep'in deprem sonrası hikâyesini yeniden yazma arzusu dahilinde çalışma ele alınmıştır. Bu amaçla, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, Gaziantep'in tarihi ve kültürel kimliğini oluşturan değerlerin korunmasına yönelik mevcut algılar ve stratejiler değerlendirilmiştir. Çalışma içerik ve kullanılan yöntem açısından literatüre özgün katkı sunmaktadır. Depremler sonrası kültürel mirasın korunmasının ve sürdürülebilir turizmin güçlendirilmesinin hem yerel halkın katılımı hem de bölgesel kalkınma açısından büyük bir fırsat sunduğunun vurgulanması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışma, konunun genel bir tanıtımı ve amacının açıklandığı Giriş bölümüyle başlamaktadır. Daha sonraki bölümde ilgili veri setinin toplanması ve analiz süreci aktarılmaktadır. Sonraki bölüm elde edilen bulguların analizine ayrılmıştır. Çalışma sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada Kahramanmaraş depremleri sonrasında Gaziantep'te hasar alan kültürel değerlerin önemini vurgulanması, mevcut durumunun belirlenmesi, depremin etkilerinin, kültür turizmi faaliyetlerinin ve kültür varlıklarının değerlendirilmesi adına nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili yeterli tecrübeye ve bilgiye sahip olduğu düşünülen kent paydaşlarından (yerel halk, yetkili kişiler, turizm işletmecileri, zanaatkarlar) oluşan görüşmecilerin bakış açıları dâhilinde konuya ilişkin bulgular ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek adına 10 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sahası, Gaziantep merkez ilçeleri olan Şehitkamil ve Şahinbey şehrîsel alanını kapsamaktadır (Tablo 1). Araştırmada, bu bölgeden seçilen görüşmeciler örnekleme dahil edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılandırılmış görüşmeye kıyasla keşfetmeye daha açık bir teknik olması, yapılandırılmamış görüşmeye göre ise kontrolünün daha kolay olması (Akturan & Baş, 2016; Brinkmann, 2018; Merriam & Tisdell, 2016) nedeniyle tercih edilmiştir.

Veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacılar tarafından ilgili literatür incelenerek ve yapılan ön görüşmeler neticesinde hazırlanmıştır. Çalışmanın örnekleminin 10 kişi ile sınırlandırılmasının, veri doygunluğu ve çeşitliliğinin sağlanmasının yanı sıra, deprem sonrası yaşanan yıpranmışlık ve travma gibi faktörler nedeniyle paydaşların görüşmelere katılmaya isteksizlik göstermeleri önemli bir etken olmuştur. Görüşme formunda katılımcıların demografik bilgilerine, mesleki durumlarına, depremin kent üzerinde olumsuz etkilerine, bu kapsamda kültür turizminde hasar durumuna ve yeniden yapılanma süreçlerine dair düşünce ve yaklaşımlarına yönelik sorulara yer verilmiştir. Görüşmeler ve saha çalışmaları Ocak-Temmuz 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile yüz yüze yapılan tüm görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Ses kayıtları Microsoft 365 programıyla transkripsiyon işlemine tabi tutulmuştur. Araştırmaya katılmaya istekli olmayan hiç kimse örnekleme dâhil edilmemiştir. Görüşmecilerden araştırma süresince gerekli izinler alınarak mülakatlar gerçekleştirilmiş ve saha çalışması için etik kurul izni belgesi alınmıştır. Çözüm metinleri oluşturulduktan sonra bağımsız ikinci kişi tarafından son kontrol okumaları yapılmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA 2024 programı ile kodlamalara tabi tutulmuştur (Şekil 1).

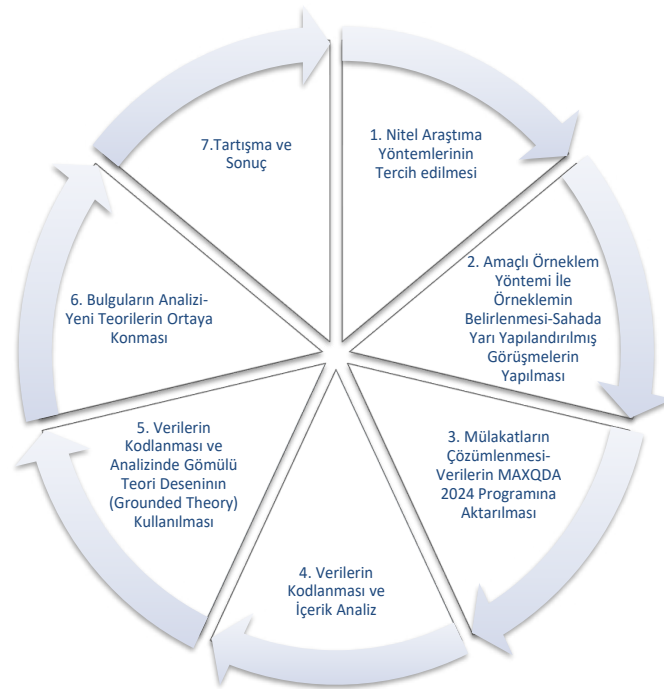
Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinde yaygın olarak kullanılan bilgisayar destekli bir yazılım olan MAXQDA 2024 programından yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin derinlemesine analizi için tema ve kodların belgelere göre oransal dağılımını incelemek amacıyla “Kod Matrisi Tarayıcısı” ve “Kod-Alt Kod Bölümleri” modeli kullanılmış (Dinç, 2024), kodlar arasındaki ilişkisel ağın sentezi için ise “Kod İlişkileri Tarayıcısı” tercih edilmiştir. Çalışmada MAXQDA 2024 programının tercih edilmesinin temel nedeni, deprem sonrası alandan elde edilen kapsamlı verilerin derinlemesine analiz edilmesi ve bu verilerden somut, anlamlı çıktılar elde edilmesidir.

Tablo 1: Mülakat Yapılan Görüşmecilerin Demografik Bilgileri

Görüşmeciler	Cinsiyet	Yaş	İkamet Ettiği İl	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek
G-1	Kadın	32	Gaziantep	Evli	Lise	Esnaf
G-2	Erkek	45	Gaziantep	Evli	Lise	Esnaf
G-3	Kadın	24	Gaziantep	Bekar	Lisans	Öğretmen
G-4	Kadın	25	Gaziantep	Bekar	Lisans	Memur-Yetkili
G-5	Erkek	28	Gaziantep	Bekar	Lisans	Öğretmen
G-6	Erkek	52	Gaziantep	Evli	Lisans	Memur-Yetkili
G-7	Kadın	38	Gaziantep	Evli	Lise	Turizm İşletmecisi
G-8	Kadın	35	Gaziantep	Evli	Lise	Esnaf
G-9	Erkek	45	Gaziantep	Evli	Lise	El Sanatı Ustası-Turizm İşletmecisi
G-10	Erkek	40	Gaziantep	Evli	Lisans	Memur-yetkili

Çalışma kapsamında araştırma deseni olarak Gömülü Teori (Grounded Theory) yaklaşımı kullanılmıştır. Gömülü teori hem nitel araştırma hem de tümevarımsal teori ortaya koymanın bir yolu olarak karşımıza çıkmakta ve herhangi bir olguyu

açıklayacak şekilde birbiriyle bağlantılı varsayımlardan meydana gelmektedir (İnanır, 2022; Mehmetoglu & Altınay, 2006). Verilerin toplanmasında ise katılımcıların örneklem içerisinde yer alma şanslarının eşit olmadığı amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplama sürecine tüm kavramlar ve kategoriler tespit edilene kadar devam edilmiştir. Dolayısıyla veri doygunluğu esas alınmıştır. Bu nedenle örneklem sayısı ve veri kaynağı ile ilgili herhangi bir sınırlamaya gidilmemiş, cevaplar birbirini tekrarlamaya başlayınca görüşmelere son verilmiştir (Şekil 1). Ayrıca çalışma kapsamında geçerliliği ve güvenilirliği sağlamak adına Miles & Huberman, 1994 modeli kullanılmıştır. İçsel tutarlılığı veren kodlama denetimine göre kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az %80 olması kriter olarak belirlenmiştir (Miles & Huberman, 1994). Bu bağlamda çalışmada MAXQDA 2024 programı kullanılarak ilgili veriler araştırmacılar tarafından kodlanmış ve kodlayıcıların mülakatlar için kodlayıcılar arası uzlaşma değeri 151 ilişkili kod-5 ilişkili olmayan kod ile % 96,79 olarak tespit edilmiştir. Kodlayıcılar arası uzlaşma sonuçları değerlendirildiğinde kodlayıcılar arası uzlaşma yüzdelерinin yeterli seviyede olduğu belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler sonrasında oluşan kod, ana tema ve alt kategorilere ilişkin değerlendirmeler dahilinde analizler yapılmıştır.

Şekil 1: Çalışmanın İş Akış Şeması

Çalışmada yerinde gözlem ve mülakatların birlikte kullanılmasıyla veri toplama süreci yürütülmüştür. Teori geliştirme aşamasında ise sistematik veri toplama ve analiz yoluyla konu ile ilgili teoriler ortaya konmuştur. Bu kapsamda “sürekli karşılaştırmalı analiz” olarak ifade edilen yöntem ile analizler yapılmıştır (Namkung et al., 2007) based on Strauss (1987). Çalışmada Grounded Theory perspektifinden verilerin analizi sırasında Corbin ve Strauss (2009) tarafından önerilen üç aşamalı kodlama tekniği kullanılmıştır. Bu teknik sırasıyla açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama olarak belirlenmiştir (Sener, 2019). Kodlamalar neticesinde alt kategorileri kapsayacak temel kategoriler ve tema ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlara göre teoriler ve bulgular sunulmuştur. Bu çerçeveden hareketle bulgular içerik analizine tabi tutulmuş ve tümevarımsal kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile ilgili elde edilen bulguların içerik analizlerinin yapılması ve verilerin kodlanmasında MAXQDA 2024 programından faydalanılmıştır. Elde edilen veriler kapsamlı ve derinlemesine incelenerek konu ile ilgili coğrafi analizlere varılmak hedeflenmiştir. Görüşmeler sonrasında Gaziantep’te deprem ve kültürel turizm ekseninde “Depremın Olumsuz Etkileri” ve “Kültür Turizmi” olmak üzere

iki ana tema ortaya konmuştur. Birinci ana tema olan “Depremin Olumsuz Etkileri” altında görüşmecilerin Kahramanmaraş depremleri sonrasında depremin olumsuz etkilerine dair görüşleri analiz edilmiştir. İkinci ana tema olan “Kültür Turizmi” ise deprem sonrasında kültür turizmi faaliyetlerinde oluşan olumsuzluklar “Hasar” alt kategorisinde, bu bağlamda önerilen yaklaşımlar ise “Yeniden Yapılanma” alt kategorisinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE ANALİZ

Gaziantep, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile Türkiye'nin önemli kültür turizmi merkezlerinden biridir (Şekil 2). Şehir, tarihsel süreci boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olup, bu medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Gaziantep'in kültürel mirası, özellikle somut ve somut olmayan miras unsurlarıyla çeşitlenmiştir. Somut kültürel mirası, Zeugma Mozaik Müzesi, Gaziantep Kalesi, tarihi hanlar ve camiler gibi yapılarla şekillenirken; somut olmayan kültürel mirası ise geleneksel mutfak kültürü, el sanatları ve halk sanatlarını içermektedir. Gaziantep mutfağı, UNESCO tarafından yaratıcı kentler ağına dahil edilen bir gastronomik mirasa sahip olup, *baklava* ve *fıstık* gibi yerel ürünleriyle tanınmaktadır. Kentteki el sanatları da özellikle bakırcılık, halı dokumacılığı ve yemenicilik gibi geleneksel zanaatlar açısından zengin bir mirasa sahiptir (Tablo 2).

Kültür turizmi, Gaziantep'in ekonomik yapısında önemli bir rol oynamakta ve şehrin tarihsel ve kültürel değerlerinin tanıtılması yoluyla bölgesel kalkınma için fırsatlar sunmaktadır. Gaziantep, bu bağlamda hem yerli hem de yabancı turistler için bir cazibe merkezi olmanın yanı sıra, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi gerekliliğiyle karşı karşıyadır. Bu süreç, yerel halkın katılımını ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını hedefleyen stratejilerle desteklenmelidir. Gaziantep'in kültürel mirasının korunması, aynı zamanda şehrin turizm potansiyelinin güçlendirilmesi için kritik bir unsur teşkil etmektedir.

Şekil 2: Çalışma Alanının Lokasyon Haritası

Tablo 2: Gaziantep'te Bulunan Kültür Varlıkları

Geleneksel Evler, Konaklar, Kırathaneler, Hamamlar ve Müzeler	Tarihi ve Dini Mimari Yapılar	Tarihi-Kültürel Yollar, Sokaklar, Mahaller, Meydanlar ve Caddeler	Geleneksel Faaliyetlerin Sürdürüldüğü Ticarethaneler; Hanlar, Çarşılar ve Bedestenler	Diğer Kültür Varlıkları
Tarihi Antep Evleri/ Şehreküstü Konakları	Gaziantep Kalesi/ Dülük Antik Kenti	Tarihi İpek Yolu Meydanı	Beyazhan/ Zincirli Bedesten/	Geleneksel El Sanatları
Kendirli Kültür Merkezi	Belkıs/Zeugma Antik Kenti	Türktepe Mevkii	Bakırcılar Çarşısı/ Kemikli Bedesten	Halk Oyunları
Naib Hamamı/Tabak Hamamı	Ömeriye Cami/Boyacı Cami	Düğmecî Mahallesi/ Bey Mahallesi	Hışva Han/ Şire Han	Coğrafi İşaretli Ürünler
Gaziantep Arkeoloji Müzesi	Ali Nacar Cami/ Kurtuluş Cami	Saburcu Caddesi/ Sadık Dai Sokak	Uzun Çarşı/ Kunduracılar Çarşısı	Yöresel Yemekler ve Lezzetler
Şahinbey Savaş Müzesi	Bostancı Cami/ Tahtani Cami	Uzunçarşı Caddesi/ Boyacı Mahallesi	Büdeyri Hanı/ Yüzükçü Hanı	Kültür Yolu
Medusa Cam Müzesi/Panorama Müzesi	Şeyh Fettullah Cami ve Külliyesi	Şekeroğlu Mahallesi / Behram Sokağı	Kale Altı Pazarı	Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Sit Alanları
Hasan Süzer Etnografya Müzesi	İhsanbey Cami/ Karatarla Cami	Tarihi Gaziantep Garı	Millet Hanı/ Elbeyli Han	Tarihi İpek Yolu Halep Yolu
Tarihi Kır Kahvehanesi/Tahmis Kahvesi	Handaniye Cami/ Aleüddeve Cami	Köroğlu ve Kozancı Sokağı	Kürkçü Hanı/ Mecidiye Hanı	Kaleoğlu Mağarası
Hükümet Konağı/ Ali Bey Konağı	Eyüpoğlu Cami/ Kabasakal Cami	Karagöz Mahallesi	Kuyumcular Bedesten	Antep Sarayı/ Kale Evi
Zeugma Müzesi/ Efebey Konağı	Ahmet Çelebi Cami/ Alaybey Cami	Atatürk Bulvarı	Gümrük Hanı/ Tuz Hanı	Rumkale
Emine Göğüş Mutfak Müzesi	Şirvani Cami/ Tekke Cami	Aleüddeve Sokak	Şeker Hanı/ Emin Ali Hanı	Karkamış Antik Kenti
Panorama Müzesi	Nur Mehmet Cami/ Ağa Cami	Güllüoğlu Sokak/Seyisoğlu Sokak	Maarif Hanı/ Tarihi Yeni Han	Tilmen Höyük
Gaziantep Zooloji ve Doğa Müzesi	Kendirli Kilisesi/ Aziz Petro Kilisesi/ Tarih Havra		Anadolu Hanı/ Sam Köyü Hanı	Hisar Anıt Mezarı / Hasanoğlu Anıt Mezarı

Tablo 2 Kültür ve Turizm Müdürlüğünden Elde Edilen Verilerden Derlenerek Oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında analizlere geçmeden önce elde edilen bulgulara dair genel kanıyı özetlemek adına MAXQDA 2024 programı ile kelime bulutu oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında görüşmecilere depremin kent üzerinde olumsuz etkilerine, kültürel turizmde hasar durumuna ve yeniden yapılanma süreçlerine yönelik sorulara yer verilmiştir. Dolayısıyla kelime bulutu sorulara verilen cevaplardan hareketle oluşturulmuştur. Oluşan kelime bulutuna göre “Kültürel, Gaziantep, Deprem, Yerel, Turizm, Güvenlik, Restorasyon, Farkındalık, Korunması, Fiziki, Hasar, Bilgilendirme, Tanıtım, Afet, Turist, Zarar, Toplumsal, Önlem, Ekonomik” kelimelerinin görüşmeciler tarafından sık sık altının çizildiği görülmektedir (Şekil 3). Kelime bulutunda yer alan “Kültürel”, “Gaziantep”, “Hasar”, “Fiziki”, “Korunması” ve “Restorasyon” gibi kelimeler, depremin kentteki tarihi yapılar ve kültürel değerler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ve bu mirasın korunması için alınması gereken önlemleri vurgulamaktadır. “Yerel”, “Toplumsal” ve “Farkındalık” ifadeleri, yerel halkın deprem sonrası süreçteki rolünü ve kültürel mirasın korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığın artırılması gerektiğini gösterirken, “Turizm”, “Turist” ve “Güvenlik” gibi kelimeler, depremin turizm sektörü üzerindeki etkilerini, turist algısını ve güvenlik kaygılarını ele almaktadır. Ayrıca, “Zarar” ve “Ekonomik” kavramları, turizmdeki ekonomik kayıpları ve bu kayıpların yeniden nasıl telafi edilebileceğini tartışmaktadır. “Tanıtım” ve “Bilgilendirme” ise, kültür turizminin yeniden canlandırılması için etkili bir tanıtım ve şeffaf bilgilendirme stratejisinin önemini ortaya koymaktadır.

Şekil 3: Görüşmeler Neticesinde Oluşan Kelime Bulutu (MAXQDA 2024)

Çalışmada, Kahramanmaraş depremleri sonrasında Gaziantep'teki kültürel değerlerin hasar görmesiyle ilgili algıların daha derinlemesine anlaşılabilmesi amacıyla, deprem sonrası etkilenen kültür varlıklarının mevcut durumunu değerlendirmek için kent paydaşları olan yerel halk, yetkililer, turizm işletmecileri ve zanaatkarlar ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, kültürel mirasın korunmasına yönelik algıların ve depremin etkilerinin ortaya konabilmesi için 10 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, yerel toplulukların depreme dair görüşleri ve kültürel turizmdeki etkileri detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu kapsamda çalışmada elde edilen bulgular ve kategoriler hem teorik hem de pratik anlamda konuya ilişkin yeni bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Analizler sonucunda, Gaziantep'teki kültürel turizm ve depremler üzerine yapılan görüşmelerde, “Depremin Olumsuz Etkileri” ve “Kültür Turizmi” olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir (Şekil 4). İlk ana tema, “Depremin Olumsuz Etkileri”, görüşmecilerin Kahramanmaraş depremlerinin Gaziantep'teki sosyal, fiziksel ve ekonomik etkilerine dair görüşlerini kapsamaktadır. Bu tema, depremlerin Gaziantep'in kültürel mirası üzerindeki yıkıcı etkilerini, özellikle tarihi yapılar ve kültürel alanlarda meydana gelen hasarları ele almaktadır. Görüşmeciler, depremin yerel halkın yaşam alanlarını ve toplumsal yapısını nasıl derinden sarstığını, fiziksel yapılarla birlikte toplumsal bellek ve kültürel kimlik üzerinde de kalıcı izler bıraktığını vurgulamaktadır. Ayrıca, depremin ekonomik boyutları, özellikle turizm sektöründe yaşanan azalma ve güvenlik kaygıları ile rezervasyon iptalleri gibi sorunlarla da ilişkilendirilmiştir. Bu etkiler, Gaziantep'in kültürel turizm potansiyelini tehdit ederken, kentin yeniden yapılanma sürecinin ne denli önemli olduğunu da ortaya koymaktadır (Şekil 4).

İkinci ana tema ise «Kültür Turizmi» üzerine odaklanmıştır. Bu tema, deprem sonrası kültürel turizmde yaşanan olumsuzlukları ve bu olumsuzlukların aşılmasına yönelik önerileri içermektedir. «Hasar» alt kategorisi, deprem sonrası kültürel varlıkların zarar görmesi, turist sayısındaki azalma ve turizm altyapısındaki bozulmalar gibi faktörleri incelemektedir. «Yeniden Yapılanma» alt kategorisinde ise, kültürel mirasın restorasyonu, yeni turizm stratejilerinin geliştirilmesi ve yerel halkın turizme katılımının artırılması gibi iyileştirme önerileri tartışılmaktadır. Bu bağlamda, kültürel turizmin yeniden canlandırılması için gereken adımlar ve stratejiler, katılımcıların önerileri doğrultusunda şekillendirilmiştir.

Çalışmada, Gaziantep'teki depremlerin hem somut hem de somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz edilmiş ve bu etkilerin turizm sektörü üzerinde yaratmış olduğu zorluklar ele alınmıştır. Ayrıca, deprem sonrası kültürel turizmin yeniden inşa edilmesi için önerilen stratejiler ve yaklaşımlar, kentin kültürel kimliğinin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik önemli bilgiler sunmaktadır.

Kod Sistemi	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	TOPLAM
Deprem Olumsuz Etkileri								0,45%			0,45%
Deprem Korkusu		0,45%					0,45%		0,45%		1,36%
Fiziki Hasar	0,45%				0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	3,18%
İş Kaybı	0,91%										0,91%
Kira Sorunu		0,45%				0,45%				0,45%	1,36%
Kira Artışı	0,45%	0,91%				0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	3,64%
İşletmelerin Kapanması	0,91%	0,45%					0,45%	0,45%			2,27%
Ekonomik Kayıp	1,36%	0,45%				0,45%		0,45%	0,45%	0,45%	3,64%
Kültür Turizmi											
Hasar											
Kültürel Kimliğin Sarsılması	0,91%				0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	3,64%
Toplumsal Travmalar	0,45%	0,45%		0,45%							1,36%
Mekan Hafızasının Yok Oluşu	0,45%		0,45%	0,45%	0,45%	0,45%		0,45%	0,45%	0,45%	3,64%
Toplumsal Bellek	0,45%			0,45%					0,45%		1,36%
Kültürel Yapıların Ziyarete Kapatılması	1,36%		0,45%		0,45%	0,45%	0,45%	0,45%		0,45%	4,09%
Turizm Tesislerinin Zarar Görmesi	0,91%	0,45%					0,45%	0,45%			2,27%
Turizm Gelirlerinde Azalma	0,91%	0,45%				0,45%		0,45%	0,45%	0,45%	3,18%
Turist Sayısında Azalma	0,91%	0,91%				0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	4,09%
Kültürel Dokunun Bozulması	0,45%		0,45%		0,45%	0,91%	0,45%	0,45%	0,45%	0,91%	4,55%
Kültürel Yapılarda Hasar	0,91%				0,45%	0,91%	0,45%		0,45%	0,91%	4,09%
Yeniden Yapılanma											
Sosyal Medya ve Dijital Çözümler					0,91%	0,45%	1,36%	0,45%		0,45%	3,64%
Eğitim ve Farkındalık					1,82%	1,82%	0,45%	0,45%	0,45%	1,82%	6,82%
Yıkık Görüntünün Düzeltilmesi	0,91%	0,45%		0,45%	0,91%			0,45%			3,18%
Depreme Dayanıklı Turizm Tesisleri	0,45%			0,45%	0,91%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	4,09%
Kültür ve Turizm Bakanlığı Destekli Turlar	0,45%	0,45%			0,45%						1,36%
Koruma Çalışmaları	0,45%	0,45%			0,45%						1,36%
İmaj Sağlamlığı-Güvenli Şehir	0,45%	0,91%		0,91%	0,91%	1,82%	1,82%	1,36%	0,91%		10,00%
Kültürel Festivaller ve Projeler	1,82%	0,45%			0,91%	1,36%	0,91%	0,91%	0,91%	1,36%	8,64%
Restorasyon Çalışmaları	0,45%	0,45%		0,45%	0,91%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	4,55%
Deprem, Gaziantep'teki kültür varlıklarını, kültürel turizm	1,36%	1,82%	0,91%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	0,45%	7,27%
TOPLAM	18,18%	10,00%	2,27%	4,09%	11,36%	11,82%	10,45%	10,91%	9,09%	11,82%	100,00%

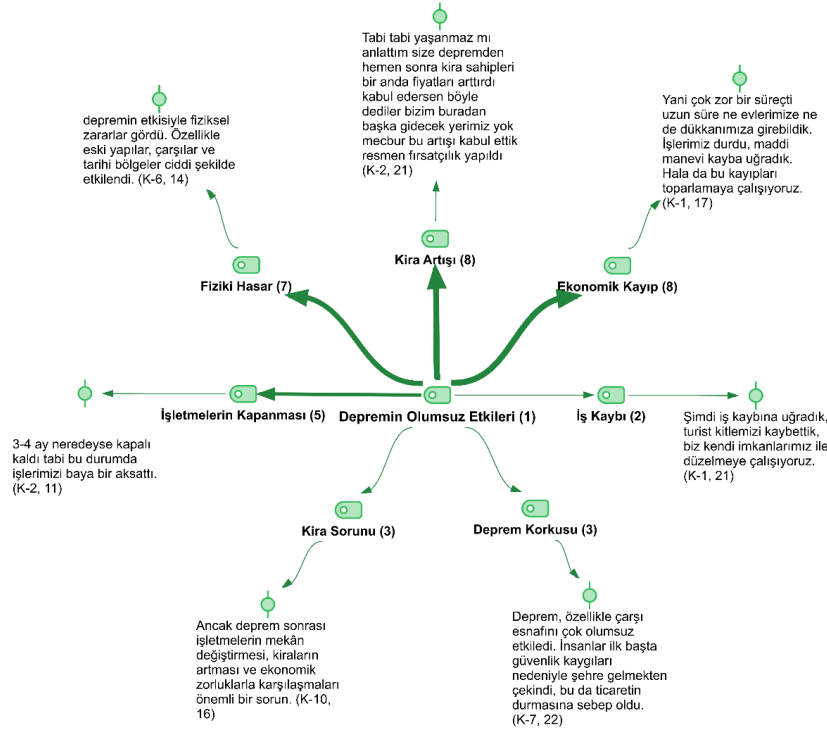
Şekil 4: Kod Matris Tarayıcısı-Tüm Temalar – Çalışma Kapsamında Oluşturulan Kod Matrislerinin Oransal Dağılımı.

Fotoğraf 1: Deprem Sonrasında Zarar Gören Antep Kalesi'nin Restorasyon Çalışmaları (Mayıs 2024)

Elde edilen bulgular neticesinde görüşmecilerin üzerinde yoğunlaştığı tema, kategori ve alt kodlar, kod alt kod bölümler modelinde tek tek ele alınmış ve bulgular değerlendirilmiştir. Model kapsamında görüşmecilerin odaklandığı ilk tema olan “Deprem Olumsuz Etkileri” analiz edilmiştir. Bu bağlamda görüşmeciler Kahramanmaraş depremleri sonrasında kentte yaşanan olumsuzlukları ifade ederken en fazla “Ekonomik Kayıp (f=8), Kira Artışı (f=8), Fiziki Hasar (f=7), İşletmelerin Kapanması (f=5), Kira Sorunu (f=3), Deprem Korkusu (f=3) ve İş Kaybı (f=2)” alt kodları üzerinde durmuşlardır (Şekil 5).

Görüşmeciler, depremin Gaziantep'teki ekonomik yapıyı ciddi şekilde sarstığını, yerel işletmelerin faaliyetlerini sürdüremediğini ve birçok işletmenin kapanmak zorunda kaldığını vurgulamışlardır. Ayrıca, kira artışları ve konut sorunu gibi ekonomik zorluklar, yerel halkın yaşamını zorlaştıran başlıca faktörler arasında yer almıştır. Depremin yol açtığı fiziksel hasar, özellikle tarihi yapılar ve kültürel miras üzerinde kalıcı izler bırakırken (Fotoğraf 1), aynı zamanda yerel halkın deprem korkusu, iş kaybı ve gelecek kaygıları gibi psikolojik etkileri de derinleştirmiştir. Bu bulgular, depremin yalnızca fiziksel değil, sosyal ve ekonomik açıdan da uzun vadeli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Şekil 5: Kod Alt Kod Bölümler Modeli-Depremin Olumsuz Etkileri Teması

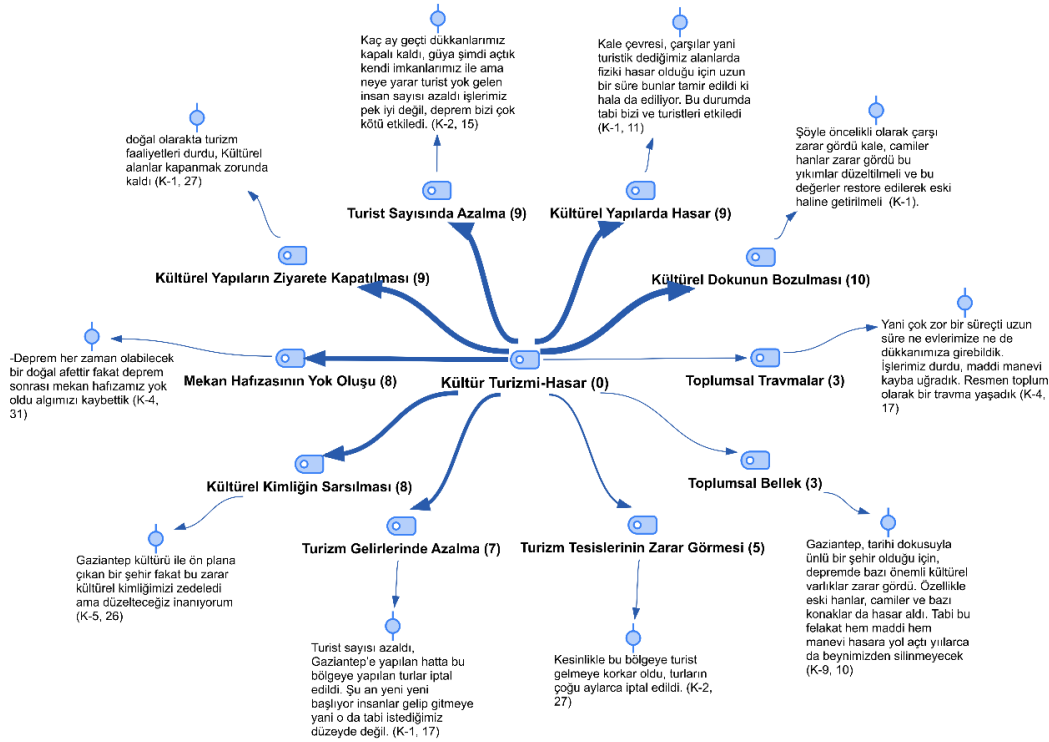

Fotoğraf 2: Deprem Sonrası Zarar Gören Zincirli Bedestenin ve Tahtani Caminin Son Hali (Restorasyon Çalışmaları-Mayıs 2024)

Modele göre analizi yapılan ikinci tema “Kültür Turizmi” olmuştur. Bu kapsamda temanın ilk alt kategorisi olan “Hasar” analiz edilmiştir. Katılımcılar Gaziantep'te deprem sonrası kültür turizmi faaliyetlerini değerlendirirken olumsuz etkiler kapsamında “Hasar” durumu kategorisini ileri sürerek, “Kültürel Dokunun Bozulması (f=10), Kültürel Yapılarda Hasar (f=9),

Turist Sayısında Azalma (f=9), Kültürel Yapıların Ziyarete Kapatılması (f=9), Mekân Hafızasının Yok Oluşu (f=8), Kültürel Kimliğin Sarsılması (f=8), Turizm Gelirlerinde Azalma (f=7), Turizm Tesislerinin Zarar Görmesi (f=5), Toplumsal Bellek (f=3) ve Toplumsal Travmalar (f=3)” alt kodlarını sıkça vurgulamışlardır (Şekil 6).

Depremın Gaziantep’in kültürel dokusuna, tarihi yapılar ve kültürel alanlara verdiği zararın, şehirdeki kültür turizmi faaliyetlerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Kültürel yapıların zarar görmesi ve bazı yapılarının ziyarete kapanması, turist sayısının azalmasına neden olurken, bu durum turizm gelirlerinde de ciddi bir azalmaya yol açmıştır (Fotoğraf 2). Ayrıca, depremin toplumsal hafıza ve kültürel kimlik üzerindeki olumsuz etkileri de görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Mekân hafızasının yok olması ve kültürel kimliğin sarsılması, yerel halkın ve turistlerin kentle olan bağlarını zayıflatmış, toplumsal travmalar yaratmıştır. Bu bulgular, depremin Gaziantep’in kültür turizmine olan etkilerini, sadece fiziksel yapılarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

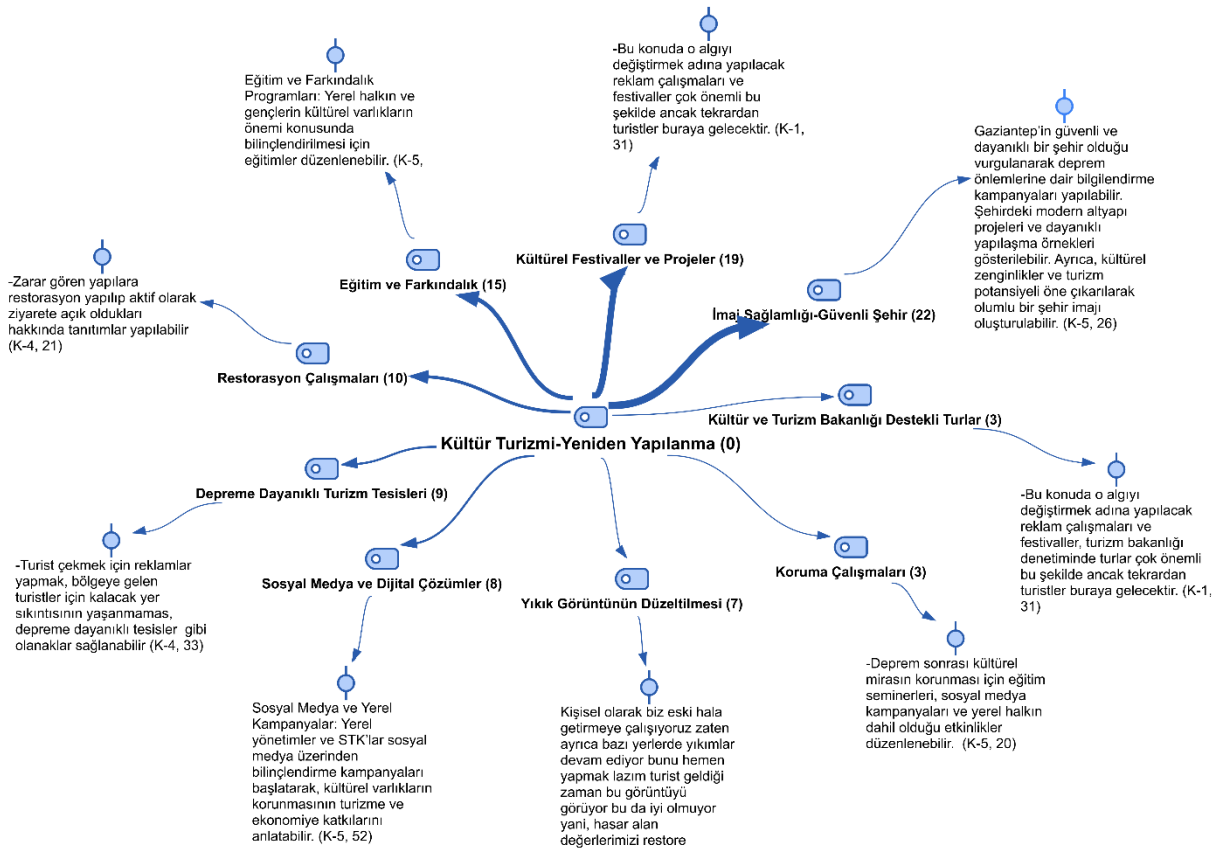
Şekil 6: Kod Alt Kod Bölümler Modeli-Kültür Turizmi Teması-Hasar Kategorisi

Fotoğraf 3: Deprem Sonrası Kentte Zarar Gören Kültür Varlıkları-Şirvani Cami Restorasyon Çalışmaları (Mayıs 2024)

Modele göre “Kültür Turizmi” temasında analizi yapılan “Yeniden Yapılanma” kategorisi kentte kültür turizmi faaliyetlerinin yeniden yapılanma süreçlerine dair kritik önerileri ortaya koymaktadır. Görüşmeciler, bu kapsamda deprem sonrası Gaziantep'te kültür turizmini canlandırmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli stratejiler önermiştir. “İmaj Sağlamlığı-Güvenli Kent (f=22), Kültürel Festivaller ve Projeler (f=19), Eğitim ve Farkındalık (f=15), Restorasyon Çalışmaları (f=10), Depreme Dayanıklı Turizm Tesisleri (f=9), Sosyal Medya ve Dijital Çözümler (f=8), Yıkık Görüntünün Düzeltilmesi (f=7), Koruma Çalışmaları (f=3), Kültür ve Turizm Destekli Turlar (f=3)” alt kodları ile deprem sonrası yeniden yapılanma süreçlerini destekleyecek çalışmalar vurgulanmıştır (Şekil 7).

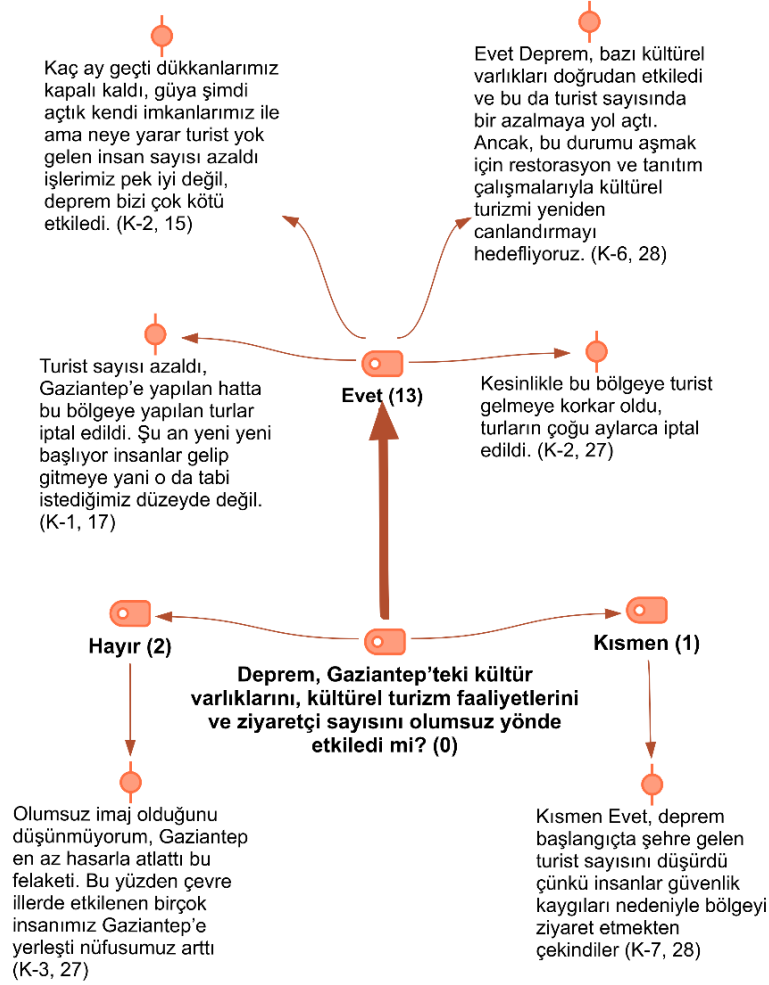
Görüşmeciler, şehrin imajının yeniden güçlendirilmesi ve güvenli bir kent algısının oluşturulması için sosyal medya ve dijital çözümlerin etkili bir şekilde kullanılmasını önerirken, kültürel festivaller ve projelerle kentteki turizm faaliyetlerinin artırılmasını önermiştir. Ayrıca, depreme dayanıklı turizm tesislerinin inşa edilmesi, tarihi yapılar için restorasyon çalışmalarının hızlanması ve kültürel mirasın korunmasına yönelik projelerin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yerel halkın bilinçlendirilmesi ve eğitim çalışmalarının yapılması, uzun vadede kültür turizminin sürdürülebilirliğini destekleyecek önemli adımlar olarak görülmüştür. Yıkık görüntülerin düzeltilmesi hem fiziksel hem de toplumsal açıdan şehrin toparlanmasına katkı sağlayacak bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır (Fotoğraf 3). Bu bulgular, depremler sonrasında Gaziantep'in kültür turizmini yeniden canlandırmak ve şehri geleceğe taşımak için kapsamlı ve çok yönlü bir yeniden yapılanma sürecine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Şekil 7: Kod Alt Kod Bölümler Modeli-Kültür Turizmi Teması-Yeniden Yapılanma Kategorisi

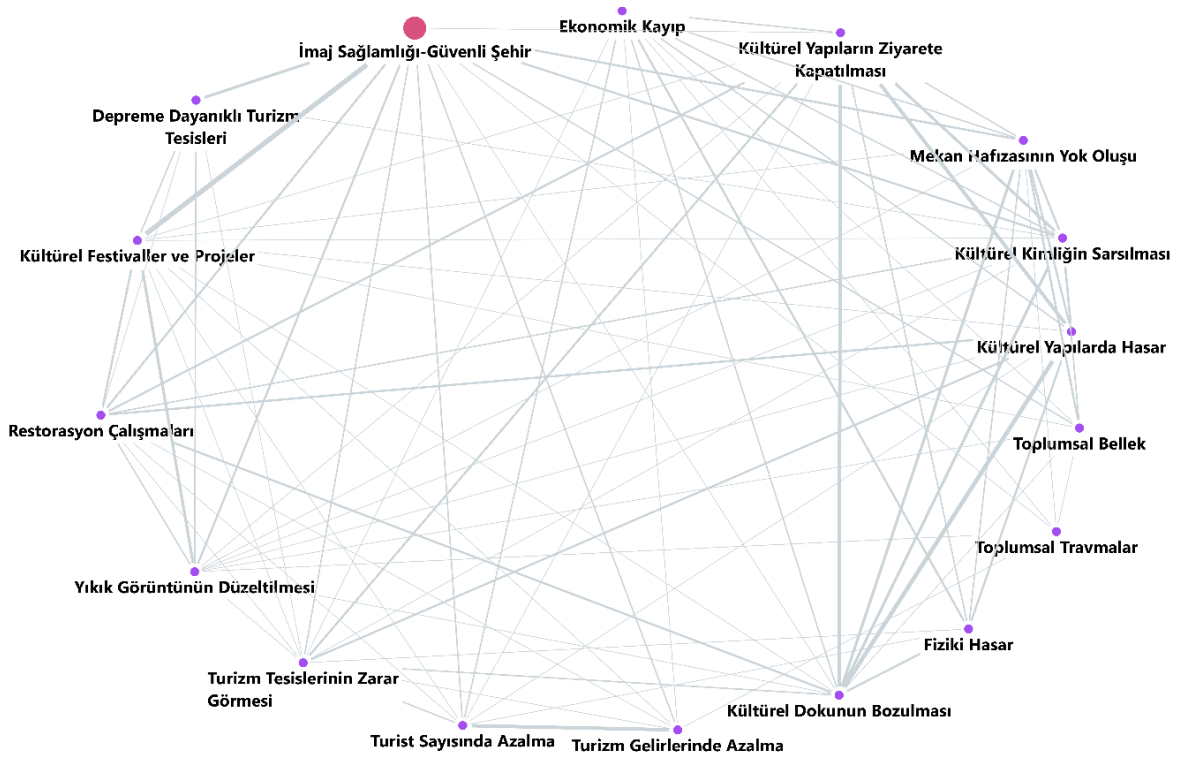
Kod alt kod bölümler modeline göre “Deprem, Gaziantep'teki kültür varlıklarını, kültürel turizm faaliyetlerini ve ziyaretçi sayısını olumsuz yönde etkiledi mi?” sorusuna katılımcıların çoğu “Evet (f=13)” cevabı vermiştir (Şekil 8). Bu bulgu,

Kahramanmaraş depremlerinin Gaziantep'teki kültürel mirasa ve kültür turizmine olan olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, depremin ardından şehrin tarihi yapılarındaki hasarların, kültürel alanların kapanmasının ve turist sayısındaki belirgin azalmanın, kültürel turizm faaliyetlerini doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca, güvenlik endişeleri ve olumsuz algılar nedeniyle ziyaretçi sayısının düşüşü, turizm sektöründe ekonomik kayıplara yol açmıştır. Bu durum, kentteki kültürel varlıkların korunmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması ve yeniden yapılanma sürecine dair stratejik adımların atılmasının önemini vurgulamaktadır.

Şekil 8: Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Çalışmada görüşmelerden ortaya çıkan tüm kategoriler ve kodlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla Kod İlişkileri Tarayıcısı modelinden faydalanılmıştır. Tarayıcıya yapılan tüm görüşmeler dahil edilmiştir. Analiz aşamasında sıklık 1, küme ise 2 olarak tayin edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde oluşan 2 küme içerisinde bazı kodların görüşmeciler tarafından sıklıkla beraber tercih edildiği sonucuna varılmıştır. Bu noktada kod ilişkileri tarayıcısında dikkat çeken en temel bulgu görüşmecilerin kent için deprem sonrası karşılaşılan sorunlarına yönelik önerilerini “İmaj Sağlamlığı-Güvenli Şehir” alt kodu ile desteklenmesidir. Görüşmeciler “Kültürel Festivaller ve Projeler, Restorasyon Çalışmaları, Depreme Dayanıklı Turizm Tesisleri, Yıkık Görüntünün Düzeltilmesi” alt kodları ile sürekli olarak “İmaj Sağlamlığı-Güvenli Şehir” kodunu birlikte tercih etmişlerdir. Bunun yanı sıra, deprem sonrası yaşanan olumsuz etkiler de yine aynı kodla ilişkilendirilmiş olup, bu durum, şehir için bütüncül bir güvenlik ve imaj iyileştirme stratejisinin önemini vurgulamaktadır (Şekil 9).

Şekil 9: Kod İlişkileri Tarayıcısı-Tüm Kodların Kesişimi

TARTIŞMA VE SONUÇ

6 Şubat depremleri, Gaziantep'te hem somut hem de somut olmayan kültürel miras öğelerine zarar vermiştir. Ancak bu durum, yalnızca fiziksel yapılarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yerel halkın kültürel kimliğine, toplumsal hafızasına ve geçmişle kurduğu duygusal bağları da derinden etkilemiştir. Çalışmada da görüşmecilerden elde edilen bulgular, deprem sonrası halkın kültürel mirasla kurduğu bağın zayıfladığını ve bu kayıpların toplumsal bellek üzerindeki etkilerinin belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Deprem sonrası yerel halkın, özellikle kültürel miras alanlarındaki kayıplarla ilgili duygusal ve psikolojik zorluklar yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kültürel mirasın sadece somut öğelerle değil, aynı zamanda somut olmayan unsurlarla da korunması gerektiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda çalışmada analizler neticesinde ortaya konan temalar ve teoriler literatürde afetlerin toplumsal hafızaya etkisi üzerine yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Assmann (2015) ve Betti et al., (2016), kültürel mirasın kaybının toplumsal bellek ve kimlik üzerinde kalıcı etkiler yaratabileceğine dikkat çekmiştir. Gaziantep örneğinde, yerel halkın tarihi yapılarla ve kültürel mekanlarla kurduğu duygusal bağın depremle sarsıldığı ve bu kayıpların şehre olan aidiyet duygusunu zedelediği gözlemlenmiştir. Bu bulgu, afet sonrası toplumların kültürel kimliklerini yeniden inşa etme süreçlerini anlamaya yönelik literatürdeki önermelerle uyum içerisindedir. Aynı zamanda afet sonrası toplumsal hafızanın yeniden inşasında yerel halkın aktif katılımının önemini ortaya koymaktadır. Deprem sonrası kültürel mirasın korunması, sadece yapıların restorasyonu ile değil, aynı zamanda toplumsal katılımın artırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, literatürde kültürel mirasın korunmasına dair toplum temelli yaklaşımlar (Demir & Çilingiroğlu, 2024; Yu, 2023a) yerel halkın katılımının artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Gaziantep'teki kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılan müdahaleler ve stratejiler, literatürdeki kültürel mirasın afet sonrası korunmasına dair önerilerle örtüşmektedir.

Çalışmada Gaziantep'te kültürel mirasın korunmasına yönelik ileri sürülen önerilerde, yeniden yapılanma sürecinin sadece somut yapıların restorasyonu değil, aynı zamanda yerel halkın kültürel kimliğini ve toplumsal hafızasını yeniden inşa etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu teori, geçmişteki afetlerin ardından kültürel mirasın korunmasına dair yapılan çalışmalarla uyumlu bir şekilde yerel halkın kültürel katılımının önemini ortaya koymaktadır (Dinç, 2023). Aryal & Wilkinson (2019) ve İlbaş ve Vatan (2023)'de afet sonrası kültürel mirasın korunması sürecinde yerel halkın aktif katılımının hem kültürel kimlik hem de turizm açısından kritik bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Gaziantep'te yapılan görüşmelerde, halkın tarihi yapılar ve kültürel alanlarla olan ilişkisini yeniden inşa etmenin yalnızca fiziksel restorasyonla mümkün olmadığı, bunun yerine halkın bu alanlarla kurduğu duygusal bağların da yeniden güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda Gaziantep'te kültürel mirasın korunması ve kültürel turizmin yeniden canlandırılması sürecinde, güvenlik kaygılarının giderilmesi ve kentin tanıtım faaliyetlerinin güçlendirilmesi gibi unsurlar kritik öneme sahiptir. Ayrıca, sosyal medya gibi dijital platformların, şehrin iyileşme sürecini tanıtmaya, kültürel etkinlikleri duyurma ve toplumsal bağları güçlendirme konusunda önemli bir rol oynaması beklenmektedir (Fukui & Ohe, 2020). Bu dijital etkileşimin hem yerel halkla hem de küresel ziyaretçilerle iletişim kurarak Gaziantep'in kültürel mirasını yeniden şekillendirebileceği düşünülmektedir. Bu unsurlar, literatürdeki afet sonrası kültürel mirasın korunması üzerine yapılan çalışmalarda da vurgulanan stratejilerle paralellik göstermektedir. Özellikle güvenlik endişelerinin giderilmesi, turizm sektörünün yeniden canlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Demir & Çilingiroğlu (2024) afet sonrası dönemde güvenlik ve altyapı sorunlarının çözülmesinin, yerel halkın ve turistlerin güven duygusunu artıracak ve bu sayede kültürel turizmin yeniden canlandırılabilirliğini belirtmişlerdir. Bu stratejiler, Gaziantep'te de uygulanarak hem yerel halkın hem de turistlerin güvenli bir şekilde kültürel alanları ziyaret etmelerine olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda çalışmada ortaya konan "İmaj Sağlamlığı ve Güvenli Şehir" kodunu destekleyen teoriler deprem sonrası kentlerde kültür turizmi kapsamında yeniden yapılanma süreçlerinin temelini oluşturmaktadır.

Kültürel turizm ve afetler arasındaki etkileşim, afetlerin hem acil iyileşme hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından doğru bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Afet sonrası turizm destinasyonlarının iyileşmesi, afetlerin turizm üzerindeki etkilerinin detaylı bir şekilde anlaşılmasını ve bu süreçte etkili kriz yönetimi stratejilerinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır (Mair et al., 2016). Depremler, özellikle kültürel miras ve turizm açısından önemli etkiler yaratmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremler, Gaziantep ve çevresindeki kültürel yapıları ve turizm potansiyelini derinden etkilemiştir. Kültürel miras turizmi, doğal afetlerden etkilenen bölgelerde yeniden canlandırma ve ekonomik kalkınma için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Zhang et al., 2023). Ancak, depremler sonrası turizm algısı genellikle olumsuz yönde şekillenmektedir. Özellikle yabancı turistlerin güvenlik kaygıları, rezervasyon iptalleri ve turizm sezonunun geç başlaması gibi sorunlar, turizm faaliyetlerini olumsuz şekilde etkilemektedir (İlbaş & Vatan, 2023). Bu durum, afet sonrası süreçte kültürel turizmin yeniden canlandırılmasının, sadece fiziksel restorasyonlarla değil, aynı zamanda güvenlik kaygılarının giderilmesi, toplumsal dayanışma ve yerel halkın aktif katılımıyla mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, kültür turizmi, hem şehrin kültürel mirasını yeniden canlandırmak hem de afet sonrası iyileşme sürecini desteklemek adına kritik bir rol oynamaktadır. Kültür turizmi, afet sonrası toplumsal iyileşme ve ekonomik kalkınma süreçlerine katkı sağlamak adına önemli bir araçtır (Zhang et al., 2023). Özellikle afet bölgelerinde kültürel turizmin yeniden canlandırılması, hem yerel halkın kültürel kimliğini pekiştirmesine yardımcı olmakta hem de dışarıdan gelen turistlerin afet sonrası bölgedeki kültürel mirası daha yakından tanımaya olanak tanımaktadır. Kültür turizmi, afet sonrası toplumsal bellek ve kültürel kimliğin yeniden inşası sürecinde önemli bir bağlantı noktasıdır. Literatürde, afet sonrasında kültürel mirasın korunması ve kültür turizminin yeniden canlandırılması arasında güçlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Demir & Çilingiroğlu, 2024; Yu, 2023a).

Bulgular, Gaziantep'te afet sonrası kültürel mirasın korunmasına dair stratejilerin, literatürdeki genel yaklaşımlarla paralel olarak şekillendiğini göstermektedir. Depremin etkileri, sadece tarihi yapıların tahrip edilmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda yerel halkın kültürel kimliği ve toplumsal hafızası üzerinde de derin etkiler yaratmıştır. Kültürel mirasın korunması, yalnızca somut yapılarla değil, aynı zamanda toplumsal bellek, kültürel kimlik ve yerel halkın kültürel pratiklerinin korunmasıyla mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, Gaziantep başta olmak üzere depremde etkilenen diğer 11 kentte de kültürel mirasın korunma süreci hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bütünsel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışma gelecek araştırmalar için, afet sonrası kültürel mirasın korunmasına yönelik daha etkili ve sürdürülebilir stratejilerin

geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Gaziantep  rneđi, afetlerin yalnızca fiziki değil, duygusal ve toplumsal etkilerinin de göz önünde bulundurulması ve kültürel mirasın korunmasının daha geniş bir perspektife oturtulması gerektiğini göstermektedir. Gaziantep'te de benzer stratejiler, güvenlik kaygılarının giderilmesi, yerel halkın katılımının artırılması ve kentin tanıtım faaliyetlerinin güçlendirilmesiyle kültür turizmi üzerinden afet sonrası iyileşme süreçlerine katkı sağlayacaktır. Gaziantep  rneđi, kültür turizminin afet sonrası toplumsal iyileşme ve kültürel mirasın korunmasına nasıl katkı sağladığını göstermesi açısından önem taşımakta olup yörenin kültürel mirasının yeniden inşa edilmesi sürecinde kültür turizminin önemli bir araç olarak kullanılması elzemdir.

| EXTENDED ABSTRACT |

February 6 Earthquakes and Cultural Tourism in Gaziantep: Cultural Texture and Traces of DestructionNadire KARADEMİR^{ID}, Feray TOPCU^{ID}**INTRODUCTION**

On February 6, 2023, earthquakes centered in Kahramanmaraş caused more than 130 thousand injured and 50 thousand 783 casualties in 11 provinces. The earthquakes caused great losses in the cultural structure of many cities, especially Gaziantep, and created a deep gap in terms of public memory and cultural identity. Gaziantep has a significant tourism potential with its cultural heritage, rich gastronomy, handicrafts and historical buildings. However, earthquakes have threatened this heritage and deeply affected both tangible and intangible cultural heritage. Tangible cultural heritage includes archaeological sites and historical buildings, while intangible cultural heritage includes music, crafts and traditional practices (Fatorić & Seekamp, 2017). The protection of cultural heritage after earthquakes is critical not only for physical structures but also for the reconstruction of public memory and cultural identity (Demir & Çilingiroğlu, 2024). In this process, the intertwining of spatial memory and social traumas plays an important role (Akbulut & Ekin, 2022). Cultural heritage tourism offers an opportunity for economic development in disaster-affected areas, but the perception of tourism is often negatively affected (İlbay & Vatan, 2023). In this context, local community participation and sustainable tourism strategies are of great importance (Baş & Deveci, 2022). The aim of the study is to protect the cultural heritage in Gaziantep, to determine the current situation and to evaluate the effects of cultural tourism after the earthquake. This process requires a significant process of renewal, both engineering and cultural. The study is designed to highlight the opportunities to ensure the sustainability of tourism in the post-earthquake region by assessing the perceptions and strategies of local people in the process of rebuilding Gaziantep's cultural identity.

METHOD

In the study, qualitative research method was applied in order to emphasize the importance of cultural values damaged in Gaziantep after the Kahramanmaraş earthquakes and to evaluate cultural tourism activities and cultural values. In this context, it was tried to reveal the findings on the subject within the perspectives of the interviewees consisting of urban stakeholders (local people, public officials, tourism operators, crafters) who are thought to have sufficient experience and knowledge on the subject. In order to do this, semi-structured interviews were conducted with 10 people. The research was conducted in Şehitkamil and Şahinbey central districts of Gaziantep. An interview form developed in the light of the literature and preliminary interviews was used as a data collection tool. The sample of the study was limited due to the trauma experienced after the earthquake and interviews were conducted with the permission of the participants. Interviews and fieldwork were conducted between January and July 2024.

The data obtained were subjected to coding with the MAXQDA 2024 program, and various coding techniques were applied for in-depth analysis of the data. For in-depth analysis of the data obtained, the “Code Matrix Browser” and “Code-Sub-Code Divisions” model were used to examine the proportional distribution of themes and codes according to the documents, and the “Code Relations Browser” was preferred for the synthesis of the relational network between codes. The Grounded Theory approach was used as the research design, and the purposive sampling method was preferred for data collection, where the participants did not have equal chances of being included in the sample. The data collection process continued until all concepts and categories were identified. In order to ensure validity and reliability within the scope of the study the criterion of at least 80% inter-coder consensus was used (Miles & Huberman, 1994). In this context, the relevant data were coded by the researchers using the MAXQDA 2024 program and the inter-coder agreement for the interviews was found to be 96.79%. Two main themes, namely “Negative Effects of the Earthquake” and “Cultural Tourism”, were identified with the data obtained, and the damage and reconstruction processes in cultural tourism activities were analyzed.

FINDINGS AND ANALYSIS

The study was conducted to examine in-depth stakeholders’ perceptions of the damage to cultural values in Gaziantep following the Kahramanmaraş earthquakes. Semi-structured interviews were conducted with local people, public officials, tourism operators and crafters, who are the stakeholders of the city, to assess the current situation of cultural values affected after the earthquake. As a result of the analyses, important findings were obtained on the state of cultural heritage after the earthquake. In this context, two main themes were identified: “Negative Effects of the Earthquake” and “Cultural Tourism”.

Under the first theme, “The Negative Effects of the Earthquake”, the destruction of the social, physical and economic structure of Gaziantep after the earthquake was discussed. In this context, the interviewees emphasized the sub-codes “Economic Loss (f=8), Rent Increase (f=8), Physical Damage (f=7), Closure of Businesses (f=5), Rent Problem (f=3), Fear of Earthquake (f=3) and Job Loss (f=2)” the most while expressing the negativities experienced in the city after the Kahramanmaraş earthquakes. The earthquakes caused serious damage, especially to historical buildings and cultural sites, and caused economic losses, rent increases, business closures and job losses, which made life difficult for local people. In addition, psychological effects and security concerns have also deeply affected the local population.

The second theme obtained was “Cultural Tourism”. In this context, the first sub-category of the theme, “Damage”, was analyzed. While evaluating the cultural tourism activities in Gaziantep after the earthquake, the participants put forward the category of “Damage” within the scope of negative impacts and stated the following: “Deterioration of Cultural Fabric (f=10), Damage to Cultural Structures (f=9), Decrease in the Number of Tourists (f=9), Closure of Cultural Structures for Visits (f=9), Destruction of the Memory of Place (f=8), Shaken Cultural Identity (f=8), Decrease in Tourism Revenues (f=7), Damage to Tourism Facilities (f=5), Public memory (f=3) and Social Traumas (f=3)”.

The “Reconstruction” category analyzed under the “Cultural Tourism” theme reveals critical suggestions regarding the reconstruction processes of cultural tourism activities in the city. In this context, interviewees suggested various strategies to revitalize cultural tourism in Gaziantep after the earthquake and ensure sustainability. With the subcodes “Image Robustness-Safe City (f=22), Cultural Festivals and Projects (f=19), Education and Awareness (f=15), Restoration Works (f=10), Earthquake Resistant Tourism Facilities (f=9), Social Media and Digital Solutions (f=8), Correcting the Destroyed Image (f=7), Conservation Works (f=3), Culture and Tourism Supported Tours (f=3)”, the works to support the post-earthquake reconstruction processes were emphasized. These findings suggest that a sophisticated approach should be adopted to ensure the sustainability of Gaziantep’s cultural tourism after the earthquakes.

DISCUSSION AND CONCLUSION

On February 6, 2023, earthquakes centered in Kahramanmaraş caused significant damage to the cultural heritage of Gaziantep. These damages are not limited to physical structures, but have had a profound impact on the cultural identity,

public memory and emotional bonds to the past of local people. The study revealed that after the earthquake, local people's ties to cultural heritage weakened and the effects of these losses on public memory became more pronounced. It was observed that the earthquake affected not only the tangible cultural heritage units but also the intangible heritage items, and the people experienced emotional and psychological difficulties. These findings emphasize the importance of reconstruction public memory and cultural identity in the protection of cultural heritage after disasters (Assmann 2015; Betti et al., 2016).

Recommendations for post-disaster cultural heritage protection in Gaziantep suggest that reconstruction should not only be about physical restoration, but also about reconstruction the cultural identity and public memory of local people. This approach is in line with the literature where active participation of local people plays a critical role in cultural identity and tourism (Aryal & Wilkinson, 2019; İlbaş & Vatan, 2023). It also emphasizes the necessity of addressing security concerns and strengthening activities to promote the city. Digital platforms are expected to play a critical role in promoting the city's cultural heritage and strengthening community bonds (Fukui & Ohe, 2020). These elements stand out as an important tool for post-disaster protection of cultural heritage and revitalization of cultural tourism.

Cultural tourism is an important opportunity to contribute to post-disaster social recovery and economic development (Zhang et al., 2023). The earthquakes had a negative impact on the tourism sector, especially security concerns and a decrease in the number of tourists (İlbaş & Vatan, 2023). However, the revitalization of cultural tourism is possible not only through physical restoration, but also through social solidarity and the participation of local people. The case of Gaziantep illustrates the contribution of cultural tourism to post-disaster social recovery.

In conclusion, the protection of cultural heritage and the revitalization of cultural tourism after disasters are closely related not only to physical structures but also to public memory and cultural identity. The case of Gaziantep shows that strategies to protect cultural heritage and revitalize tourism are an important tool for addressing security concerns, increasing local community participation and strengthening the city's promotional activities. This study makes an important contribution to the development of sustainable and effective strategies for the protection of cultural heritage after disasters and demonstrates that cultural tourism is an essential tool to contribute to the post-disaster recovery process.

KAYNAKÇA

- AFAD (2023). *T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı*. <https://www.afad.gov.tr/#>
- Akbulut, O., & Ekin, Y. (2022). Yaşayan Tarih: Savaş Alanları Turizmi ve Yeniden Canlandırma Toplulukları Örneği. *Kent Akademisi*, 15(2), 439-451. <https://doi.org/10.35674/kent.988625>
- Akturan, U., & Baş, T. (2016). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Aryal, A., & Wilkinson, S. (2019). The role of social capital in the recovery of cultural built heritage: Evidence from three heritage sites in Nepal. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, 11(1), 44-57. <https://doi.org/10.1108/IJDRBE-06-2019-0033>
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek* (Çeviren: Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baş, B., & Deveci, B. (2022). Turizm Algısının Turizme Verilen Desteğe Etkisinin Belirlenmesi: Tr21 Bölgesi Yerel Halkı Üzerine Bir Araştırma. *Academic Social Resources Journal*, 7(43), 1592-1601. <https://doi.org/10.29228/Asrjournal.65779>
- Betti, M., Galano, L., & Vignoli, A. (2016). Finite Element Modelling for Seismic Assessment of Historic Masonry Buildings. In S. D'Amico (Ed.), *Earthquakes and Their Impact on Society* (pp. 377-415). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21753-6_14
- Bilgiçli, İ., & Ertürk, S. (2022). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Karasu'da Ekoturizmin Çevre Etkilerinin İncelenmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(8), 1110-1129. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1048>
- Brinkmann, S. (2018). The interview. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (pp. 576-599). SAGE Publications.
- Buzlukçu, C., & Avcıkurt, C. (2021). Yavaş Şehirlerde Yerel Halkın Yer Kimliği ve Topluluğa Bağlılıklarının Sürdürülebilir Turizm Tutumlarına Etkisi: Seferihisar'da Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 117-138. <https://doi.org/10.30794/Pausbed.753992>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2009). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. *Organizational Research Methods*, 12(3), 614-617. <https://doi.org/10.1177/109.442.8108324514>

- Demir, N., & Çilingiroğlu, Ç. (2024). Assessing The Impact Of The Türkiye February 2023 Earthquakes On Cultural Heritage Sites: A Multi-Disciplinary Approach Utilizing Aria Maps And Social Media Collaboration. *ISPRS-International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLVIII-1-2024, 117-122. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLVIII-1-2024.117.2024>
- Deniz, A., Özgür, E. M., & Öksüz, M. (2019). Dini Mekânların Toplumsal Hafızaya Etkileri: İstanbul Aya Panteleymon Ortodoks Kilisesi Örneği. *International Journal Of Geography And Geography Education*, (39), 171-188. <https://doi.org/10.32003/İggei.469070>
- Deniz, T., & Ersöz, D. (2020). Safranbolu Şehri Yer Adları: Mekân, Kimlik ve Kültür. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 171-188. <https://doi.org/10.32003/igge.700309>
- Dinç, Y. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası yeniden yapılanma sürecinde yere bağlılığın değerlendirilmesi: Antakya (Hatay) örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (83) 45-57. <https://doi.org/10.17211/tcd.1347063>
- Dinç, Y. (2024). Beşeri Coğrafyada "Ev": Teorik Bir Tartışma. *Ege Coğrafya Dergisi*, 33(2), 197-217. <https://doi.org/10.51800/ecd.1559270>
- Fatorić, S., & Seekamp, E. (2017). Securing the Future of Cultural Heritage by Identifying Barriers to and Strategizing Solutions for Preservation under Changing Climate Conditions. *Sustainability*, 9(11), 2143. <https://doi.org/10.3390/su9112143>
- Fukui, M., & Ohe, Y. (2020). Assessing the role of social media in tourism recovery in tsunami-hit coastal areas in Tohoku, Japan. *Tourism Economics*, 26(5), 776-791. <https://doi.org/10.1177/135.481.6618825014>
- Günel, V. (2013). Mardin İli'nde Kültürel Turizm Potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (11), 91-122.
- Huang, L., Zheng, Q., Yin, X., Luo, M., & Yang, Y. (2021). Double-edged sword": The effect of cultural distance on post-disaster tourism destination recovery. *Tourism Review*, 77(1), 146-162. <https://doi.org/10.1108/tr-03-2021-0113>
- İlbay, B. İ. & Vatan, R. O. (2023). Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Otel İşletmelerine Potansiyel Etkilerinin Otel Yöneticileri Perspektifinden Değerlendirilmesi: Manavgat İlçesi Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(3), 2031-2048. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1280>
- İnanır, A. (2022). Turizmde Araştırma Yöntemi: Nitel Araştırmalar. *Turizm ve Bilimsel Araştırma Yöntemleri (İçinde. Editörler: Akbaba, A.; Lorcü, F.; Yılmaz, Y. S.)*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Kaya, A. Y., & Karadeniz, E. (2020). Afet Sonrası Kent ve Planlama: Elâzığ Örneği. *Depremler, Kent Planlama ve Geoteknik Zemin Uygulamaları* (pp. 65-96). İksad Publications. Ankara.
- Kunwar, R. R., & Chand, U. (2016). Natural Disaster and Heritage Tourism: A Study on the Impacts of Earthquake in Bhaktapur, Nepal. *Journal of Tourism and Hospitality Education*, (6), 1-39. <https://doi.org/10.3126/jthe.v6i0.14766>
- Mair, J., Ritchie, B. W., & Walters, G. (2016). Towards a research agenda for post-disaster and post-crisis recovery strategies for tourist destinations: a narrative review. *Current Issues in Tourism*, 19(1), 1-26. <https://doi.org/10.1080/13683.500.2014.932758>
- Mehmetoglu, M., & Altınay, L. (2006). Examination of grounded theory analysis with an application to hospitality research. *International Journal of Hospitality Management*, 25(1), 12-33. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2004.12.002>
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (Fourth edition.). Jossey-Bass.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*, 2nd ed (pp. xiv, 338). Sage Publications, Inc.
- Namkung, Y., Shin, S. Y., & Yang, I. S. (2007). A Grounded Theory Approach to Understanding the Website Experiences of Restaurant Customers. *Journal of Foodservice Business Research*, 10(1), 77-99. https://doi.org/10.1300/J369v10n01_05
- Sener, E. (2019). Gömülü Teori Yaklaşımının Yönetim Araştırmalarında Kullanımı. *Nitel Sosyal Bilimler*, 1(1), 22-47.
- Sungur, M. (2024). Mekân ve Bellek: Çocukluk Evi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(4), 1949-1972. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1250372>
- Tuan, Y. F. (1997). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Uzun, F. V. (2024). Antakya'ya Yönelik Yer Duygusu: Şubat 2023 Depremleri Sonrası Gitmek mi zor Kalmak mı? *Ege Coğrafya Dergisi*, 33(1), 1-30. <https://doi.org/10.51800/ecd.1455130>
- Uzunel, A. T. (2023). Earthquakes And Archaeological Heritage Sites: The Case Of February 6 Earthquakes In Turkey. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 57-77. <https://doi.org/10.47088/utad.1308570>
- Wang, J., He, Q., Qian, L., & Wang, G. (2023). From ruins to heritage tourism sites: Exploring tourists' perceptions, evaluations and behavioral intentions toward natural disaster sites. *Tourism Review*, 78(3), 949-965. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2022-0372>
- Yasak, Ü., İsak, N., & Mertol, H. (2021). Kent Belleğine İlişkin Bir Çalışma: Turhal Örneği (A Study on City Memory: The Case of Turhal). *Journal of Anatolian Cultural Research (JANCR)*, 5(2), 195-211.
- Yu, X. (2023a). Research on the Development Model of Intangible Cultural Heritage Tourism Industry. *Academic Journal of Business & Management*, 5(25). 135-139. <https://doi.org/10.25236/AJBM.2023.052520>
- Yu, X. (2023b). The Realistic Dilemma and Innovative Path of Intangible Cultural Heritage Tourism Development in the Information Age. *International Journal of Frontiers in Sociology*, 5(15). 151-155. <https://doi.org/10.25236/IJFS.2023.051526>
- Zhang, Y., Moyle, B., Dupré, K., Lohmann, G., Desha, C., & MacKenzie, I. (2023). Tourism and natural disaster management: A systematic narrative review. *Tourism Review*, 78(6), 1466-1483. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2022-0377>

To Cite This Article: Şahin, M.T., Doğan, B., Çakır, G., & Sarı, C. (2025). Covid-19 pandemi döneminde yaylacılık faaliyetlerinde değişen dinamikler: Antalya/Gömbe Yaylası örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 107-126.
<https://doi.org/10.32003/igge.1593217>

COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE YAYLACILIK FAALİYETLERİNDE DEĞİŞEN DİNAMİKLER: ANTALYA/GÖMBE YAYLASI ÖRNEĞİ

Changing Dynamics in Transhumance Activities During the COVID-19 Pandemic Period: The Example of Antalya/Gömbe Plateau

Mehmet Tahsin ŞAHİN^{ID}, Berke DOĞAN^{ID}, Gamze ÇAKIR^{ID}, Cemali SARI^{ID}

Öz

COVID-19 salgını boyunca turizm algısı değişmiştir. Yaşam koşulları, hastalığın bulaşma riskinden uzaklaşma isteği gibi faktörler dolayısıyla turizm algısı kitlesel turizmden izole turizm anlayışına doğru bir eğilim göstermiştir. Bu eğilim dolayısıyla yaylacılık ve yayla turizmi faaliyetlerinin COVID-19 döneminde giderek artması, araştırma sahasında mevcut olan dinamikler üzerinde değişikliğe yol açmıştır. Araştırmanın başlıca amacı, değişen dinamiklerin; nasıl ve neden değiştiğini ortaya koymaktır. Araştırmanın kapsamı, problemi ve amacı bakımından araştırmaya en uygun yöntem, nitel araştırma yöntemidir. Veri toplamak amacıyla araştırma sahasında yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri ile analiz edilmiştir. Görüşmeler deşifre aşamasında kodlanarak temalaştırma ve kategorizasyon işlemine tabii tutulmuştur. Tema ve kategorilerin yanı sıra doğrudan alıntılar yardımıyla da çıkarımlar yapılmıştır. Analiz süreci sona erdiğinde elde edilen kavram haritası, araştırma sahasında görüşme gerçekleştirilen yerel halkın COVID-19 bağlamında yaylacılık faaliyetlerinde değişen dinamikleri nasıl algıladıklarını ortaya çıkartmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gömbe Yaylası, Yaylacılık, Covid-19 Salgını, Turizm

Abstract

The perception of tourism has changed during the COVID-19 pandemic. Due to factors such as living conditions and the desire to get away from the risk of infection, the perception of tourism has shown a tendency from mass tourism to isolated tourism. Due to this tendency, the gradual increase in highland tourism and highland tourism activities during the COVID-19 period has led to changes in the dynamics present in the research area. The main purpose of the research is to reveal how and why the changing dynamics have changed. The most appropriate method for the research in terms of the scope, problem and purpose of the research is the qualitative research method. Semi-structured interviews were conducted in the research area to collect data. The data obtained from the interviews were analyzed with content analysis and descriptive analysis techniques. The interviews were coded during the transcription phase and subjected to thematic and categorization process. Inferences were made with the help of themes and categories as well as direct quotes. The concept map obtained when the analysis process was completed revealed how the local people interviewed in the research area perceived the changing dynamics in highland tourism activities in the context of COVID-19.

Keywords: Gombe Plateau, Transhumance, Covid-19 Pandemic, Tourism

* **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi., ✉ tahsinsahin@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

Yaylacılık; yeryüzü şekilleri, su kaynakları, bitki örtüsü ve klimatoloji gibi fiziki çevre faktörleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel gibi beşeri aktörlere bağlı olarak bölgeden bölgeye çeşitlilik gösteren bir olgudur. Bu bağlamda Akdeniz bölgesinde yapılan yaylacılık faaliyetleri ile Karadeniz bölgesinde yapılan yaylacılık faaliyetleri farklılık göstermektedir. Karadeniz’de daha çok hayvancılık ve turizm amaçlı olan yaylacılık faaliyetleri Akdeniz bölgesinde yaz sıcaklarından bir kaçış olarak görülmektedir (Ekşioğlu & Zeybek, 2021; Özdemir & Çelikoğlu, 2014). COVID-19 salgını sürecinde ise insanlar kentlerde virüsün daha kolay bulaşma riskinin olduğu düşüncesiyle şehirselleşimden uzaklaşma ve yaylaya çıkma eğilimleri göstermiştir. Şehir giriş ve çıkışlarının seyahat iznine bağlanması, yurt içi uçak seferlerinin kısıtlanması, yurtdışı uçuşların kapatılması, şehirlerarası otobüs seferlerinin iptal edilmesi ve sokağa çıkma kısıtlamalarıyla devam eden süreç, iç ve dış turizm hareketliliğini en aza indirmiştir. Tedbirlerin şehirlerarası otobüslerle sınırlı olduğu tarih aralığı içinde, özel araçlar için herhangi bir kısıtlamaya gidilmemesi, büyükşehirlerden sahil yerleşimlerine ve kırsal bölgelere hareketliliği artırmıştır (Özçoban, 2020).

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisiyle beraber hayatımızda birçok alanda değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle bu süreçte temasın yüksek olduğu turizm sektörü; sosyal mesafe, karantina, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler nedeniyle salgının doğrudan etki ettiği sektörlerin başında yer almaktadır (TÜBA, 2020). Bahsedilen faktörlerle beraber pandemi sürecinin ne zaman biteceğinin bilinmemesi de turist taleplerinin zamanla değişiklik göstermesine sebep olmuştur. Turistlerin hem süreçte salgın hastalıklardan korunmak istemesi hem de kitlelerin olduğu yerlerden uzaklaşarak daha sakin ve temasın az olduğu, keşfedilmemiş destinasyonlara yönelme eğilimi göstermesi, turizm endüstrisinin yapısında ve turistik destinasyonlarda büyük değişikliklerin meydana gelmesine yol açmıştır (Arica, 2019; Gössling vd., 2021; López-Guzmán & Sánchez-Cañizares, 2012). Bu nedenle kitle turizminden kaçış olarak görülen alternatif turizm, COVID-19 salgını sürecinde daha ön plana çıkmıştır.

Turistlerin şehir yaşamından uzak ve doğal alan arayışına girmesine bağlı olarak alternatif turizm türleri içerisinde yer alan kırsal turizm, tarım turizmi, eko turizm, mağara turizmi, çiftlik turizmi, akarsu turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi ve yayla turizmi gibi turizm türlerine bu süreçte kayma eğilimi artış göstermiştir. Özellikle Hoehfeld (1989) tarafından, Türkiye’de otuz yıl önce de günlük yaşamda ‘şüphesiz en yaygın yaşam biçimi’ olarak gözlemlenen yaylacılık ve yayla hayatı, COVID-19 pandemisiyle tekrar anlam kazanarak göçün yönünü hem kendisine çekmiş hem de yayla turizmine rağbetin artış göstermesine sebep olmuştur.

Pandemi sürecinde getirilen kısıtlamalar sosyal, ekonomik, kültürel faaliyetleri ve insan yaşamını olumsuz etkilemiştir. Bu süreç; gıda fiyatlarında dalgalanmalar, yoksulluk, artan enerji ve girdi maliyetleri, sağlıklı gıda temini olanağı, piyasa sistemlerinin oluşturduğu belirsizlikler gibi nedenlerle birlikte insan davranışları üzerinde daha da etkili olmuştur (Albayrak, 2021). Bu bağlamda COVID-19 salgını, kırsal bölgelerin hem olağanüstü durumlarda hem de zaman içerisinde değişen turist tercihleri açısından, toplumsal refleksleri etkilemesi yaylacılık faaliyetlerini ve yayla turizminin önemini artırmıştır. Bu nedenle, turizmin başkenti olarak ifade edilen Antalya ilinin alternatif turizm potansiyeli açısından önemli destinasyon noktalarından birisini oluşturan Gömbe Yaylası, doğal güzellikleri, kendine has iklimi, temiz havası, flora ve fauna zenginliği, yöresel lezzetleri, kültürel değerleri ve geleneksel yaşam tarzı ile araştırmanın sahasını oluşturmaktadır.

Gömbe Yaylası’nın bütün bu çekicilikleri, yerli ve yabancı turistler için önemli bir çekim potansiyeli oluşturmakla beraber çeşitli alternatif konaklama seçenekleri de sunmaktadır. Yazın nüfusu yaklaşık 10 kat artış gösteren Gömbe Yaylası; Kaş, Demre, Finike ve Kumluca’dan gelen insanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır ve Batı Torosların Kızlar Sivrısından sonraki en yüksek dağı olan Akdağ’ın eteklerinde kurulan yaylaya iklimsel koşullardan dolayı 20 Mayıs civarında çıkılmakta, Ekim’in 20’sinden sonra geri dönmektedir. Bu bağlamda COVID-19 salgını süresinde Gömbe Yaylası’ndaki başta sosyo-kültürel etkiler, ekonomik açıdan etkiler, değişen iktisadi koşullar gibi değişen dinamiklerin ortaya çıkartılması, araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. COVID-19 salgınına inceleleyen birçok çalışma olmasına rağmen, yaylalar üzerindeki değişen dinamikleri ele alan çalışmaların noksanlığı sebebiyle araştırmada ortaya konulan bulgular, gelecekte gerçekleştirilebilecek çalışmalara öncülük etmektedir.

Literatür Taraması

Öncelikli olarak literatürde COVID-19 pandemisinin yaylalar üzerindeki etkisinin araştırılmasına ilişkin oldukça sınırlı sayıda yayın olduğu belirtilmelidir. COVID-19 pandemisi başta kırsal alanlar olmak üzere salgınla ilgili genel değerlendirmelerde bulunan çalışmalar şu şekildedir:

Vaishar ve Štaštná (2022), konuya dair önceden gerçekleştirilmiş saha çalışmaları ve henüz güvenilir istatistiksel veriler bulunmadığından basın ve internet haberlerinden faydalanarak COVID-19 salgınının Çekya'daki kırsal turizm üzerindeki etkisini ve kırsal destinasyonlara bir alternatif oluşturmak amacıyla Güney Moravya Bölgesi ile beş kırsal mikro bölgesinde karma araştırma yönteminden faydalanarak çalışmayı gerçekleştirmiştir. Elde edilen verilere göre doğrudan kısıtlamaların kırsal turizmi çok az etkilemiş olduğunu bilhassa 2020 yaz sezonunda, yerli turistler için kırsal destinasyonlarda konaklama ve diğer turistik hizmetlere olan ilginin arttığı ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte turist tercihlerinin değişiklik gösterdiği, yabancı turistlere odaklanan turizm faaliyetlerinin yerli turistlere doğru bir kayma eğilimini ortaya çıktığını ve bu yeni yönelimin altyapı, pazarlama ve bölgesel iş birliğine yatırım yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak beş vaka çalışmasında işsizliğin gelişimi incelendiğinde işsizlikte önemli bir artışın olmadığı aksine, çoğu periferik mikro bölgede, mevsimlik işçi sayısının daha yüksek bir paya sahip olması nedeniyle işsizlik azalmakta olduğunu çalışmada ortaya konulmuştur (Vaishar & Štaštná, 2022).

Arslan ve Kendir (2020) gerçekleştirdiği çalışmada, alternatif turizm türlerinden olan kırsal turizmin COVID-19 salgını nedeniyle yükselişini Tokat-Zile örneği üzerinden ele alarak 6 temel sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile 2020 yılı Haziran-Temmuz döneminde katılımcılara uygulamış ve elde edilen verileri içerik analizi tekniği kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre Zile'de trekkingin kırsal turizm bakımından en fazla ilgi gören faaliyet olduğu ortaya konulmuştur. Zile'nin trekking faaliyetinde önemli potansiyele sahip olması ve COVID-19 salgını sonrası artan bireysel veya sosyal mesafeye uygun faaliyetler arasında bu faaliyetin yer alması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, özellikle yerli turizm anlamında trekkinge ve bisiklete uygun rotaların bir envanter çalışmasıyla belirlenmesi ve bu doğrultuda altyapı ve üstyapı çalışmalarının bir an önce tamamlanmasının önemi vurgulanmıştır (Arslan & Kendir, 2020).

Özçoban (2020) çalışmasında COVID-19'un turizm sektörü üzerindeki etkilerini alternatif turizm çeşitleri arasında yer alan kırsal turizm bağlamında belge tarama tekniği kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre izole destinasyonlara doğru olası talep artışlarına karşı alternatif turizm türlerinin desteklenmesi ve fiziki olanak ve yeteneklerinin geliştirilmesi gerekmekte olduğunu, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Tarım ve Orman Bakanlığı'nın işbirliğiyle belirlenecek Kırsal Turizm Sahalarının coğrafi şartları müsait pilot illerle hayata geçirilmesinin kırsal turizmin geliştirilmesine katkı sağlayacağını ve pandemi sürecinin kırsal turizmin gelişmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymuştur (Özçoban, 2020).

Sürer (2021) ise yaptığı çalışmasında, COVID-19 salgını süresince insanların kentten kırsal alanlara doğru yaptıkları göçe dikkat çekmek ve kent ve kırsal alanlarda yaşanan değişimlerden bahsetmek amacıyla doküman analizi kullanarak alt problem maddeleri halinde incelemeler gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgulara göre yetkililerin "Evde Kal Türkiye" çağrısı üzerine birçok kişinin salgından uzak durmak ve izole bir yaşam için kiraladıkları konutlara yöneldikleri görülmüştür. Bodrum, Marmaris, Çeşme, Kaş, Bozcaada, Gökçeada, Ayvalık, Datça başta olmak üzere, birçok tatil bölgesi ve kırsal özelliğiyle öne çıkan alanlar yoğun insan hareketliliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum salgının farklı bölgelere yayılma riskini beraberinde getirirken; aynı zamanda, tatil bölgelerinde ve kırsal alanlarda yeterli hazırlığın olmaması nedeniyle kamu hizmetlerinin aksamasına ve trafik yoğunluğu, gürültü gibi problemlere de neden olmuştur. Bununla birlikte kırsal yerleşim alanlarına talep artarak ikinci konut satın almaya eğiliminin artmasına, sanayileşme ve tarımda makineleşmeyle etkisini kaybeden kırsal alanların COVID-19 salgınıyla yeniden anlam kazanarak göçün yönünü kendisine çekmesine, sokağa çıkma yasakları ve birtakım sınırlandırılmış yaşam tarzının insanlarda köy yaşamına ve toprağa olan ilgiyi arttırıp organik üretime yönlendirmiş olduğu çalışmada ortaya konulmuştur (Sürer, 2021).

Araştırma, literatürdeki çalışmalara ek olarak; COVID-19 salgını sebebiyle yaylacılık faaliyetlerinde değişen sosyo-kültürel fonksiyonların tespiti, salgının mevcut yaylacılık faaliyetlerine ve araştırma sahasındaki yerel halka iktisadi açıdan etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut çalışmaların belirlenen amaç doğrultusundaki eksikliği, çalışmanın önemini arz etmektedir.

YÖNTEM

Çalışma, yaylacılık faaliyetlerindeki sosyo-kültürel fonksiyonların nitel araştırma yöntemleri ile test edilmesine dayanmaktadır. Sosyal yaşantının rutini içindeki olgulara odaklanan ve bu olguları herhangi bir dönüşüme uğratmadan inceleme çabası (Maxwell, 2008) içerisinde olan nitel araştırmalar, sosyal yaşamın çok yönlü ve karmaşık yapısını belirlemek için kullanılan farklı bakış açılarını içermektedir (Kitzinger, 1995). Sosyal gerçekliğin derinlemesine incelenmesi ve açıklanmasının karmaşıklığı ve gün geçtikçe farklılaşan sorun algısı (Denzin & Lincoln, 2008) nitel araştırmanın dinamik yönüne vurgu yapmaktadır. Araştırmanın problemi, konusu ve kapsamına uygun olarak, araştırmanın verilerini elde etmek amacıyla görüşme yoluyla veri toplama tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği, belirli örneklem içinde, çalışma konusu hakkında bilgi, duygu ve düşüncelerini aktif olarak belirttiği, araştırmanın hikâyesinin anlatıldığı veri toplama tekniğidir. Görüşme veri toplama tekniğinin amacı, deneklerin iç dünyalarına erişerek onların özgün fikirlerinin belirlenmesidir. Görüşme, araştırılan konu hakkında bireyin yaşamışlıkları, farklı deneyimleri, tutumları, düşünceleri, niyetleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi dışardan gözlemlenemeyen verilerin elde edilmesini sağlar (Bengtsson, 2016; Seidman, 2006).

Çalışma nitel araştırma tekniği tasarımı çerçevesinde planlanmıştır. Nitel araştırma tekniğinin veri toplama yöntemlerinden birisi olan görüşme tekniğinin uygulandığı bu çalışmada, ek olarak literatür taraması tekniği ve gezi-gözlem tekniği de uygulanmıştır. Literatür taraması, görüşmelerin öncesinde katılımcılara yöneltilcek olan soruların hazırlık sürecinde büyük bir önem arz etmektedir. Literatür taraması sonucunda elde edilen kavramlar ile görüşmelerin sorularından önce araştırmanın geçici temaları oluşturulmuştur. Bu sayede geçici temalar doğrultusunda araştırma soruları planlanmıştır. Literatür taraması sonrasında; “Değişen yaylacılık faaliyetleri”, “Yaylacılık sorunları”, “Kooperatifleşme”, “Yayla turizmi”, “Değişen imar yapısı”, “İktisadi yaylacılık”, “COVID-19 etkisi”, “İklim değişikliğinin etkisi”, “Devlet destekleri”, “Avantajlar ve dezavantajlar” ve “Beklentiler” ortaya çıkan 11 adet geçici tema, soruların temelini oluşturmaktadır. Görüşmenin soruları iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım demografik sorulardan oluşmakta olup ikinci kısım geçici temalar doğrultusunda oluşturulan 12 soruyu içermektedir. Araştırma sahasında gerçekleştirilmesi planlanan görüşmeler için Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 21.07.2022 tarihli 264 karar sayılı Etik Kurul Kararı alınmıştır. Katılımcılara, çalışmayla ilgili gerekli bilgiler beyan edilmiş olup bilgilendirmeler yapılmıştır.

Araştırmanın sahası, yaylacılığın oldukça yoğun yaşandığı, çevre ilçeler ve civarı lokasyonların araştırma sahasına talebinin fazla olduğu bir sahadır. Bu durum, COVID-19 ile de araştırma sahasına tamamiyle yerleşmiş veya turizm amacıyla gelmiş olan insanların varlığını da doğurmuştur. Bu durumda amaca yönelik örneklem seçimi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen bu örneklem seçiminde belirlenmiş iki kriter yer almaktadır:

- Araştırma sahasında en az 10 yıldır ikamet ediyor olmak
- Araştırma sahasında daha önceden yaylacılık faaliyetleri ile uğraşmış olmak veya şu anda yaylacılık faaliyetleri ile uğraşıyor olmak

Amaçlı örneklem yöntemlerinde örneklem büyüklüğü, veri toplama esnasında araştırmacının karşılaştığı durumlar ve araştırmaya yönelik ilk düzey bilgilendirici değerlendirmelerle belirlenir. Amacın bilginin maksimum derecede elde edilmesi olduğu durumda, yeni örneklem birimlerinden artık yeni bir bilgi gelmediği noktada, yani doyum noktasında, örnekleme dahil etmeler durdurulur; dolayısıyla elde edilen verilerin tekrara düşmesi durumu örneklem sınırlamasında ilk ölçüttür (Shenton, 2004). Bu dâhil etmeler de araştırmada gerçekleştirilen 17. görüşmeden itibaren durdurulmaya başlanmıştır. İlk ölçüt olan katılımcılardan alınan bilgilerin tekrarlanması durumu sonucunda 19. görüşme ile araştırmanın saha çalışması aşaması sonlandırılmıştır. Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler yaklaşık 25 ila 30 dakika süre ile gerçekleştirilmiş olup,

katılımcıların onayı ile görüşmelerden elde edilen bilgilerin daha sağlıklı olması ve daha sonrasında dijital ortama aktarırken bilgi kaybı yaşanmaması amacıyla ses kaydı alınmıştır.

Araştırmının saha çalışması aşamasında toplanan veriler; genellikle betimsel, içerik, söylev ve metin analizi gibi farklı analiz işlemleri ile analiz edilmektedir (Miles & Huberman, 1994). Bu çalışmanın konusu, kapsamı ve amacına yönelik olarak araştırmada elde edilen verilerin analiz sürecine "içerik analiz tekniği" daha uygundur. İçerik analizi tekniği, toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram, tema ve kategorilere ulaşılmasını gerektirir. İçerik analizinde katılımcının yoğun olarak vurgu yaptığı ve sık tekrarlanan olay ve olgulara odaklanılarak kodlar üretilir. Kodlardan alt temalara, alt temalardan temalara ve son olarak da kategorilere ulaşılır. Birbirini tekrar eden, birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veya aynı anlama gelen kodlar belirli temalar kapsamında sınıflandırılarak ifade edilir (Bengtsson, 2016; Crabtree & Miller, 1999; Merriam & Grenier, 2019).

Verilerin analiz edilme aşaması, içerik analizi tekniği ile yürütülmüştür. İlk olarak görüşmelerde elde edilen ses kayıtları dijital ortama aktarılacak suretiyle deşifre edilmiştir. Deşifre aşamasından sonra, yazı haline getirilen görüşmelerden bir anlam çıkarmak amacıyla geçici temaların fonksiyonlarına ve özelliklerine göre görüşmelerdeki cevaplar sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda görüşmelerde katılımcıların anlatılarının benzer içeriklere sahip olanlar da sınıflandırılmış ve her bir sınıflandırmaya birer anlatı özeti çıkartılmıştır. Bu anlatı özetleri doğrultusunda geçici temalar saf dışı kalmış olup, uygun alt temalar belirlenmiştir. Alt tema belirleme işlemi sonucunda, benzer içerikteki alt temalar da bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Temaları kategorize etme sürecinde de belirtilen süreç devam ettirilmiştir. Benzer fonksiyona sahip olan temalar uygun bir şekilde kategorize edilmiştir ve tüm süreç sonucunda kategoriler ortaya çıkmıştır.

Analiz aşamasının sonucunda bir kavram haritası elde edilmiştir. Elde edilen kavram haritası; 3 kategoriden oluşmaktadır. Bu üç kategori içerisinde toplamda 11 tema yer almaktadır. Kategorize edilen temaların tümü ise fonksiyon ve özelliklerine göre sınıflandırılmış olan 36 alt temadan oluşmaktadır.

BULGULAR

Araştırmaya 19 katılımcı dâhil edilmiştir. Tablo 1'de görüleceği gibi 19 katılımcıdan yaklaşık %90'ı (17) erkek katılımcıdır. Katılımcıların en yoğun frekansa sahip olduğu yaş aralığı 51-60 yaş aralığıdır. Bu yaş aralığı yaklaşık %32'lik bir paya sahip olmak ile bu yaş aralığını takiben 61-70 yaş aralığı %26,32'lik pay ile ikinci en sık frekansa sahip yaş aralığıdır. Katılımcılar eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde öncelikli olarak göze çarpan frekans ilköğretim düzeyidir. İlköğretim düzeyindeki katılımcılar %36,84'lük paya sahiptir. İkinci en yoğun frekans aralığı üniversite düzeyi olup sonrasında ise ortaöğretim ve lise düzeyleri gelmektedir. Araştırma sahasındaki ikamet süreleri dikkate alındığında minimum 10 yıl, maksimum ise 80 yıl ikamet süresi söz konusudur. 21-30 yıl, 41-50 yıl ve 51-60 yıl aralıkları yaklaşık %21'lik oranla en yoğun frekansa sahiptir. Katılımcıların mesleklerine değinilecek olursa en yoğun meslek grubu çiftçi, bu meslek grubundan sonra ise memur, esnaf ve restoran işletmeciliği gelmektedir.

Tablo 1: Demografik Bilgiler Tablosu

CİNSİYET	F	%	YAŞ	F	%	MESLEK	F	%
Erkek	17	89,46	20-30	3	15,79	Çiftçi	6	31,57
Kadın	2	10,54	31-40	2	10,53	Memur	3	15,79
İKAMET SÜRESİ	F	%	41-50	3	15,79	Esnaf	2	10,54
10-20	2	10,54	51-60	6	31,57	Restoran İşletmecisi	2	10,54
21-30	4	21,05	61+	5	26,32	Öğretmen	1	5,26
31-40	1	5,26	EĞİTİM	F	%	Terzi	1	5,26
41-50	4	21,05	İlköğretim	7	36,84	Kahve İşletmecisi	1	5,26
51-60	4	21,05	Ortaöğretim	4	21,05	Bakkal	1	5,26
61-70	1	5,26	Lise	3	15,79	Kasap	1	5,26
71+	3	15,79	Üniversite	5	26,32	Emekli	1	5,26

Verilerin analiz aşamasından sonra elde edilen kavram haritası Tablo 2’de görülmektedir. Kavram haritası toplamda 3 kategori, 11 tema ve 36 alt temadan oluşmaktadır.

Tablo 2: Kavram Haritası

ALT TEMA	TEMA	KATEGORİ
☐ Günübirlikçilerin yoğunluğu ☐ Pansiyonculuk, apartçılık ve restorancılığın ağır basması ☐ Turistlerin yeterliliği ☐ İnanç turizmi ☐ Turizmin yetersiz gelişimi	Yayla Turizmi	EKONOMİK FAKTÖRLER
☐ Yaylacılığın getirisinin yetersizliği ☐ Sezon süresi sıkıntısı ☐ İktisadi sıkıntıların abartılacak kadar büyük olmaması	İktisadi Yaylacılık	
☐ Yatırımların yetersiz olması ☐ Bilgilendirme çalışmalarının yeteri kadar yapılmaması ☐ Desteklerin faydalı olduğu görüşü	Devlet Destekleri	
☐ İmar yapısının değişikliğe uğramamış olması ☐ Hammaddenin zaman içerisinde değişimi ☐ Çarpık yapılaşma	Değişen İmar Yapısı	ÇEVRESEL FAKTÖRLER
☐ Su kaynaklarında yaşanan sıkıntılar ☐ Meteoroloji kaynaklı problemler ☐ Seralar dolayısıyla iklim bozulması	İklim Değişikliğinin Etkisi	
☐ Avantaj ve dezavantajlarının eşitliği ☐ Avantajlı yönlerinin ağır basması ☐ Dezavantajlı yönlerinin ağır basması	Yaylacılığın Avantajları ve Dezavantajları	
☐ Yaylacılık faaliyetlerinin değişim olmadan sürdürülmesi ☐ Olumlu gelişmelerin yaşanması ☐ Olumsuz değişimler	Değişen Yaylacılık Faaliyetleri	BEŞERİ FAKTÖRLER
☐ Sosyal aktivite eksikliği ☐ Kalabalık ve konaklama sorunları ☐ Ulaşım ve otopark sıkıntıları ☐ Tarımsal ve hayvansal faaliyetlerde işçi sıkıntıları ☐ İnşaat sorunları	Yaşamsal Faaliyet Sıkıntıları	
☐ Pandeminin olumlu etkisi ☐ Pandeminin olumsuz etkisi ☐ Etkisinin genel olduğu, fazla etkisinin bulunmadığı düşüncesi	Covid-19 Etkisi	
☐ Kooperatifleşmenin varlığının bilinmesi ☐ Kooperatifleşmenin ve bilgilendirmenin yetersizliği	Kooperatifleşme	
☐ Sosyal aktivite beklentisi ☐ Ekonomik beklentiler ☐ Yaylacılığın sürdürülebilmesi	Beklentiler	

Kategori 1: Ekonomik Faktörler

Literatür taraması sonucunda belirlenen geçici temalar doğrultusunda katılımcılara yayladaki turizm faaliyetleri, yaylacılığın ekonomik getirileri ve yaylacılıkta devlet desteklerine dair sorular yöneltilmiştir. Katılımcılar tarafından, yaylacılık faaliyetlerinin turizm boyutunu ele alan sorular yöneltildiğinde, günübirlik turistlerin yoğunluğundan oldukça

sık bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra pansiyonculuk, apartçılık, restorancılık faaliyetlerinin yayla turizmine etkisinin önemli olduğu vurgulanmıştır. K2 bu durumla ilgili; "Pansiyonculuk, apartçılık, restorancılık bir de panayır var. Yazın çok tur gelir buraya. Gömbeyi gezmeye, Uçarsu'yu görmeye. Meşhur kar şerbeti vardır burada." ifadelerini kullanmıştır. K5 ise ek olarak "Yaylalarımızda gazino gibi restoran gibi bungalov gibi konaklama yerleri var. Gayet güzel yerlerimiz var. Otel olarak pansiyon var." söylemlerini eklemiştir. Katılımcılar, araştırma sahasının turist açısından yeterliliğine değinmiştir fakat turizmin yetersiz gelişimini de belirtmişlerdir. Uçarsu Şelalesi'nin ve yaz sezonundaki uygun iklim koşullarının turist potansiyelini artırdığı neredeyse tüm katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. K3; "Buraya turist geliyor. Uçarsu var burada, meşhur yaz sezonu, turist geliyor. Bu sene gelen çok oldu, yalnız buraya sahillere göre çok turist gelmiyor." ifadeleri ile yaylanın turistik çekiciliğe sahip olduğunu fakat sahil kesimine göre turist potansiyelinin az olduğunu dile getirmiştir. K3 ifadelerine ek olarak "Panayır kuruluyor. Her şey oluyor, giyim oluyor yiyecek oluyor. Ağustos temmuz aylarında oluyor genellikle. Biz de gidiyoruz. Tek buranın halkı değil her bölgeden gelen oluyor. Meşhurdur Gömbe Panayırı. Şimdi kimse yok da yazın çok kalabalık oluyor burası. Şimdi bin kişiye yazın on bin kişi oluyor. Burada gördüğünüz evlerin hepsi Antalyalı, yazın geliyorlar. Yayla turizmi gelişmiş yani. Hayvancılık yok burada." araştırma sahasında turizm faaliyetlerinin yaz sezonunda bolca gerçekleştiğini ve ayrıca hayvancılık sektöründe son aşamalara yaklaşıldığını vurgulamıştır. Hayvancılık sektöründeki sıkıntılar sadece turizm varlığı ile ilişkilendirilmemelidir. İklim şartları, yayladaki yerleşik yaşayan insanların bu faaliyet türünün iktisadi yetersizliği sebebiyle hayvancılığı sürdürmemesi gibi çeşitli etkenlerin de hayvancılık faaliyetlerindeki azalmanın temel nedenlerindendir. İnanç turizmi, bölgenin turizm çekiciliklerinden birini oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşilerin inançlarında önemli bir yere sahip olan kutsal bölgelerinin araştırma sahasında yer almasından dolayı, inanç turizmi faaliyetleri oldukça yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. K12 inanç turizmi ile ilgili olarak "Ankara'dan Bektaşiler geliyor..." ifadelerini kullanmıştır. İnanç turizmi faaliyetleri, gününbirlikçi varlığının yanı sıra katılımcılardan bazıları turizm potansiyelinin geliştirilebileceğine değinmişlerdir. Bu durumu da katılımcılardan K12 "Turist geliyor ama fazla gelemiyor. Sadece Kaş yolu var. Dedelerimiz çapa ile yaptığı yol, çok dolaşım olduğu için turistin buraya gelmesi zor. Yol çok uzuyor.", K14 "Buraya yaylalamaya gelirler. Üç ay kalıp giderler. Ayrıca Türkiye'nin her yerine yol yapıldı buraya bir 30 km çift şerit yol yapamadılar. Alevi kardeşlerimiz İstanbul'dan buraya ta dağın eteğine geliyorlar ya. Yol yok, tuvaletini yapacağı yer yok.", K13 ise "Turist tamam, Kaş'tan falan gününbirlik turlar geliyor ama çok faydalı değil yani. Bir öğün yemek yer, hediyelik alır geçer ama bu tür turistin kalıcı bir turizm faaliyeti gerçekleştirmediği ortada." ifadelerini kullanmıştır. Bu durumda araştırma sahasına turizm potansiyeli kazandırmak amacıyla yerel yönetimlerden destek alınmadığı belirtilmiştir. Yol çalışmaları gibi çalışmaların noksanlığı sebebiyle erişilebilirliğin düşük olduğu vurgulanmıştır. Gününbirlikçilerin bile zar zor ulaştığı araştırma sahasında, daha çok turiste ev sahipliği yapmak için yol çalışmalarının gerekliliği katılımcılar tarafından özellikle belirtilmiştir.

İktisadi yaylacılık teması altında yer alan alt temalar, katılımcıların verdiği cevaplara binaen oluşturulmuştur. Yaylacılığın ekonomik getirisinin yeterli olmadığı düşünenlerin varlığı azımsanamaz boyuttadır. Araştırmanın görüşmelerinin gerçekleştirildiği dönemde COVID-19 pandemisinden dolayı meydana gelen ekonomik kriz de yaylacılığın iktisadi boyutunu elbette ki etkilemiştir. Turizm boyutu ele alınmadığında yaylacılığın ekonomik getirisi hakkında K5 "Son yıllarda yapılan bu kapalı alan tarımından insanlara para kazandırdığını arz-talep meselesi ama çok da şey değil. Ülkenin halini biliyorsunuz. Girdiler artınca para kazanılmıyor.", K6 "Yaylanın tarım yönünden gelir getirmesi eskilerde kaldı şimdi ise daha turistik gelir getiriyor.", K10 "Para yok maddi olarak bitik yani çok az kişide yüzde on yüzde yirmi kişide rahatlık var gerisi sıkıntı yani 60 gün esnafa para geliyor başka bir şey yok yüzde yirmi kar kalıyor o da şey değil çok kötü." ifadelerini kullanmıştır. K11 ekonomik duruma ek olarak "Yaylacılıktan bir kazanç yok burada. Sadece tarımdan elmacılıktan vardı o gelir düzeyi de düştü. Düştü yani düşüşte şu an. Neden? Gençlik zaten şu an da burayı terk etti, kazandırmadığı için terk etti. Ha bende göçerdim çocuklar gibi olsaydık fakat iyi bir şey yakaladık bir potansiyel oluşturduk ondan dolayı burada kalabiliyoruz. Yoksa bende durmazdım." ifadesi ile araştırma sahasındaki genç nüfusun, ekonomik getiri yetersizliği yüzünden bölgeyi terk ettiğini dile getirmiştir. Bahsi geçen görüşme gerçekleştirildikten sonra araştırma sahasında yapılan gözlemlerde bölge halkının genç nüfus oranının toplam nüfusa oranının oldukça az olduğu fark edilmiştir. Bu durumda da K11'in ifadelerinin geçerliliği mevcuttur. K11, hayvancılığın azalmasının nedenlerinden birisinin de yem fiyatları olduğunu belirtmiştir. Araştırma sahasında hayvancılık faaliyetlerine devam edilemediğini, hayvancılık ile uğraşan insanların bezmiş durumda olduğunu, hayvanlarını satıp kurtulmaya çalıştığını "Eskiden her şey kendiliğinden olabiliyordu şimdi olmuyor. Bugün hayvancılık

yapanlar battı, batık vaziyette. Et çok para sen et alıp yiyemiyorsun, fakat hayvancılık yapan da yem alıp yediremiyor. Hayvancılıktan bezmiş vaziyette, satıp kurtulmak derdinde.” ifadeleri ile belirtmiştir. Yaz sezonunda gerçekleştirilen panayır ve festivallerin yerli esnafın aleyhine olduğunu iddia eden katılımcılar da mevcuttur. K12 panayırların ve festivallerin 3 aylık sezon süresi boyunca açık olduğu gerekçesiyle yerli esnafın iş yapışını etkilediğini savunmaktadır. K12, ayrıca zincir marketlerin araştırma sahasında açılmaya başlamasından itibaren küçük bakkal esnafının getirisinin düştüğünü belirtmiştir. Bu sebeple yevmiye usulü çalışmaya gitmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Sezon süresi açısından sıkıntılar da mevcuttur. Yaz sezonunda gelen turistler sayesinde sadece 2-3 ay iş yapabildiğini iddia eden esnaflar, kışın 1/10 oranına kadar düşüş yaşadıklarını belirtmişlerdir. K13 bu durumu “Biz üç dört ay çalışıyoruz, sekiz dokuz ay yatıyoruz burada.” ifadeleri ile kesin olarak belirtmiştir. Bazı katılımcılar, yukarıda belirtilenlerin aksine COVID-19 pandemisinin yarattığı ekonomik kriz haricinde abartılması gereken bir ekonomik sorunun olmadığını dile getirmişlerdir. K8 “Yaylacılığın zaten getirileri çarşıdaki dondurmacılara, çarşıdaki restoranlara. Bir de pansiyonculara, apartçılara. Onlar için de bu getiriler gördüğümüz kadarıyla yeterli. Hepsi de iyi geçiniyor, lüks geçiniyor. Demek ki kazanıyorlar.” ifadeleri ve K4 ise “İyi çalıştığı sürece ailenin ekonomik giderlerini karşılar.” ifadelerini kullanmıştır. K11, yaylanın ekonomik getirisine yardımcı olması amacıyla “Uçarsu, Alevi vatandaşların kutsal suyu. Bu suya yönelik farklı bir şeyler yapılması gerekiyor bana göre. Sanayileştirmek gerek, şişeleme yapılması gerekiyor.” önerilerini sunmuştur. Bir inancın kutsal sayılan sembollerinin parçaları üzerinden ekonomik getiri elde etme fikri bazı katılımcılar tarafından da desteklenmektedir. Alevi-Bektaşilerin sadece belirli dönemlerde buraya uğradığı için kısıtlı fayda sağladığı, bu durumu sanayileştirmenin gerektiğini savunan katılımcıların varlığı mevcuttur. Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerin sonucunda ortak nihai cevap iktisadi açıdan yaylacılığın katılımcıları tatmin etmemesidir.

Araştırma sahası gibi kentsel alanlardan uzakta kalan bakir bölgelerin devlet ve yerel yönetimler tarafından desteklenmesi, bölgedeki yerel halk tarafından mecburi bir destek olarak görülmektedir. Destekler hakkında fikri olmayan katılımcılar da mevcuttur. Bu durumda devlet desteklerinin yeterli olmadığı ya da destekler için yeterli propaganda yapılmadığı ortadadır. Teşviklerin yetersizliği hakkında K2 “Devlet teşviki burada hayvancılıkta yok mesela. Gömbe aslında hayvancılık bölgesi. Burdur’da var hayvancılığa teşvik. Devlet burada hiçbir şeye destek vermiyor. Sadece arazi tarımsal destek kredi desteği var. Gübre desteği, o da çok az bir şey.”, turizm açısından ise K5 “Buraya yapılan yatırımları ve çalışmaları ben şahsım adına yeterli bulmuyorum. Genelde deniz turizmine özendiriliyor yaylacılık turizmi geride kalıyor.” ifadeleri ile yayla turizmine gerekli yatırımın yapılmadığını düşünmektedir. Tarımsal faaliyetler hakkında devlet desteklerinin yetersizliği de K6 “İlaç gübre mazot biz bunlardan mağdur olduk ne diyelim ki yani başka devlet bunlara çözüm bulmalı. Devletimiz çiftçiye üretim için para verse misal vergiyi düşürse mazotla gübre fiyatları düşse herkes toprağını eker boş boş oturmaz.”, K11 “Devlet bize hiçbir şey yapmadı. Sulama sularımızın borularını dahi veremedi. Yıllardan beri istiyoruz sulama sularını hala vahşi sulamadayız. Ben kendi halime damlamaya geçtim. Masrafla, dinamoyla. Yani salma suyu imkanım varken, toprağın çoraklaştığını gördüm verimsizleştğini gördüm damlama sulamaya geçtim.” ve K12 “Ben destek almıyorum. Aldığım zaman sonra benden fazlasını geriye alıyor. Ben destekleme alayım diye gittim ziraat odasından mazottur, gübredir. Dediler borcun var. Kaydım daha önceden vardı 168 lira borcun var dediler. Kış günüydü zaten 250 lira para vardı 168 lira yatırdım parasız da kaldım bir de ondan sonra desteklemede gelmedi bir şeyler oldu, bıktım. Dedim ben istemiyorum. Sonra benden fazlasıyla geri alıyorlar.” ifadelerini aktarmıştır. Sadece hayvansal faaliyetler değil, tarımsal faaliyetlerde de yerel halkın devlet tarafından desteklenmediği aşikardır. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerden elde edilen ifadelerle göre bölgede eskiden oldukça yaygın geçim kaynağı olan elmacılık dahil tarımsal faaliyetlerin tümü neredeyse durma noktasına gelmiştir. Yerel yönetimler hakkında ise K15 “Yerel yönetimden daha bir şey görmedik, bir parkeyi söküp yine bir parke yapıyor. Gömbe’ye artısı olan herhangi bir çalışma mevcut değil. Bir pazar yeri yapıldı ondan memnunuz başka da bir şey yok.”, K16 ise “Gömbe’ye hiçbir şey yapılmadı bir süredir. Yeterli bulmuyorum değil, yapılmıyor. Belediye başkanları seçilirken buraya gelip vaat verirler giderler. Yeterli hizmeti, hak ettiği hizmeti kesinlikle almıyor.” ifadelerini kullanmıştır. Araştırmadaki çoğu katılımcı; K15 ve K16’nın ifadelerini destekler nitelikte ifadeler kullanmıştır. Seracılık için olan devlet desteklerinin de yetersiz olduğunu vurgulayan K5, işletmecilere de destek verilmesi gerektiğini savunmaktadır. K19’un “Teşvikler şu anda tarıma olsun bir şeyi yok ama devlet teşvikleri seracılıkta var, yeni iş kuracak olanlara destek veriyor. Bu durumun yerel yönetimle bir alakası yok, belediye vermiyor yani.” ifadesinin aksine K8 ve K17, yerel yönetimin alt yapı çalışmalarını yaptığını, halk ve yaylacılık amacıyla olumlu adımlar izlendiği, ekonomik kriz dolayısıyla yönetimlerin de sıkıntıya düştüğünü dile getirmiştir. Karşıt görüşlerin bulunduğu devlet

destek/teşvikleri konusunda ortak bir kanıya varılamamıştır. Elde edilen kavram haritasından da anlaşılacağı gibi faydalı olduğu görüşü ve yatırımların yetersiz olması gibi direkt zıt iki görüş alt temaları oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Kategori 1. Kavram Haritası

ALT TEMA	TEMA	KATEGORİ
☐ Günübirlikçilerin yoğunluğu ☐ Pansiyonculuk, apartçılık ve restorancılığın ağır basması ☐ Turistlerin yeterliliği ☐ İnanç turizmi ☐ Turizmin yetersiz gelişimi	Yayla Turizmi	EKONOMİK FAKTÖRLER
☐ Yaylacılığın getirisinin yetersizliği ☐ Sezon süresi sıkıntısı ☐ İktisadi sıkıntıların abartılacak kadar büyük olmaması	İktisadi Yaylacılık	
☐ Yatırımların yetersiz olması ☐ Bilgilendirme çalışmalarının yeteri kadar yapılmaması ☐ Desteklerin faydalı olduğu görüşü	Devlet Destekleri	

Kategori 2: Çevresel Faktörler

Çevresel faktörler kategorisi altındaki ilk tema olan değişen imar yapısına dair katılımcılara yöneltilen sorular, ortak bir şemsiye cevap altında toplandığında katılımcıların %80'inin verdiği cevap, zaman içerisinde yapıların hammadde değişikliğine uğramasıdır. Buna dair K2 *"Eskiden tabii taş evler vardı. Kerpiç evler varmış zamanında, onlar bitti artık şimdi normal betonarme binalar yapılıyor. Yıkıldılar harabe oldular, eski nostaljik evlerimiz yok artık..."* ifadesini kullanmıştır. Gerçekten de sahada yapılan gözlemler sonucunda nostaljik evlerin varlığı dikkat çeker boyuttadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi artık iklimsel şartlara uygunluk sağlayamaması ve ayrıca taleplerin bu yönde olmasından kaynaklıdır. Bina yapımında hammaddeler, taleplere ve arazi kullanımına göre şekillenir. Bu çıkarıma dair K3; *"Yeni ev yaptıranlar artık tahtadan yaptırmıyor, betonarme oluyor genellikle."*, K5 *"Burası yazın yaşanan bir yermiş bizim çocukluğumuzda. İnsanlar evlerini soğuktan korunmak için yapmamışlar o zamanlarda. Ahşap üzerine yapılmış hep. Beton evlere döndü şu anda."*, K7 ise *"Eskiden ahşap kargılı evler vardı. Mesela şimdi artık betonarme binalar var genelde. Taştan yapılan taş duvar evler, kargılı evler var ama günümüzde artık tamamen betonarme."* ifadelerini kullanmışlardır. Bu duruma ek olarak imar sıkıntısından dolayı son 10-15 yılda aynı yapıda inşa edildiği görülmektedir. Eski binalar haricinde betonarme binaların yoğunluğu daha fazladır. Yerli halk ve yazlık yaylacılarının ikinci konut talebi haricinde imar yapısında değişikliğe uğramadığına dair görüşler de mevcuttur. Bunlardan birisi de K1 tarafından belirtilen *"Çok büyük bir değişiklik yok. Yeni yapılan panayır yeri ve pazar yeri gibi ufak değişiklikler oldu."* ifadeleri ile desteklenmektedir. Dış müdahalelerin, ek yapıların oldukça nadir olduğu araştırma sahası bu konuda hala bakir bir bölge sayılmaktadır. Bunun sebebi devlet yatırımları ile doğru orantılıdır. Halkın talepleri ve devlet desteklerinin noksanlığına dikkat edilirse katılımcıların belirttiği ifadelerde herhangi bir yanlışlık olmadığı gözlemlenmiştir. Çarpık yapılaşma, bahsedilen ikincil konut talebi doğrultusunda ortaya çıkmış olan bir sorundur. İmar sorunları ve ikincil konut talepleri doğrultusunda kaçak yapılaşmanın ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. K11 *"Kaçak göçek yapılar yapıldı. Neden? İmar daha uygulanmadı."* ifadesi ile çarpık yapılaşmaya değinmiştir. K5 ise *"Esas burası yazın serinlemek amaçlı, değişiklik fazla yok. Sadece taleplerden dolayı çarpık yapılaşma oldu."* ifadesi ile tam olarak sorunun kaynağını belirtmektedir. İki katılımcının da verdikleri cevap sonucunda imar sorunu ve ikincil konut talepleri örtüşmektedir.

İklim değişikliği, yaylacılık faaliyetlerini kısıtlayan, yerli halkın en büyük problemini oluşturan faktörlerden birisidir. İklim değişikliğinin etkisi teması, katılımcıların verdiği cevapların kodlanması ile üç alt temada toplanmıştır. Bunlardan ilki su kaynaklarında yaşanan sıkıntılardır. Su kaynaklarında yaşanan sıkıntılar, son zamanlarda susuzluk sebebiyle tarımsal faaliyetlerin aksamaya neden olduğunu belirtmektedir. Sadece tarımsal faaliyetler ile ilişkilendirilmemelidir. Örneğin K2

“Mera yerleri azaldı. Kuraklık bunu çok etkiledi son yıllarda.” ifadesi ile, hayvancılığın da iklim değişikliği dolayısıyla yaşanan susuzluktan etkilendiğini belirtmiştir. Tarımsal faaliyetler hakkında ise K1 “Elmacılık yaygın olduğundan dolayı bitkisel hastalıklar ile susuzluktan kaynaklı etkiler mevcut.”, K2 “Su kaynaklarımızın çoğu özellikle haziran temmuz aylarında bitiyor. Kuraklık başlıyor. Gömbel gibi bir yerde bile, her yerinden su fışkırmasına rağmen su kaynakları çok azaldı.”, K11 “Sular azaldı, istediğini istediğin şekilde üretemez hale geldin. İster istemez Avrupa’nın ürettiğini alıp kullanmak zorundasın. Kuraklıktan dolayı toprak verimsiz hale geldi. Eskiden her şey kendiliğinden olabiliyordu fakat şimdi olmuyor. Su yeterli olmuyor, belli bir süreden sonra kar suyu bitiyor.”, K15 “Geçen sene özellikle çok büyük su sıkıntısı yaşadık yaylada bu sene inşallah öyle bir sıkıntı yaşamayacağız. Tarlaları sularken komşularla sorun yaşıyorduk. Geceleri ben, sabahları komşum suluyordu.” ve K17’nin “Sularımız azaldı, suyumuz çoktu, her tarafa suyumuz gitti. Kaş, Demre ve Elmalı’ya. Kendimiz susuzluk yaşıyoruz, elmalarımız kuruyor.” ifadelerinden anlaşıldığı üzere su kaynaklı yaşanan sorunlar yaylacılık faaliyetlerinde yer alan tarımsal uğraşları oldukça yoğun bir şekilde etkilemektedir. K18’in belirttiği “Aşağı yukarı 5-10 senelik iklim değişikliği dolayısıyla oldu. Dengesiz yağışlar oluyor, olması gereken zamanda yok.” ifadesi, iklim değişikliğinin dengesiz ilerlemesine işaret eder. Tarımsal faaliyetler, iklim değişikliğini etkileyen ve iklim değişikliğinden etkilenen bir faaliyet biçimidir. Değişen iklimsel koşullara yönelik olarak yeni tarımsal uygulamalar araştırma sahasında geliştirilmiştir. Bu koşullar altında araştırma sahasında, yerel halk tarafından seracılık yani örtü altı tarım faaliyetleri oldukça yaygınlaşmıştır. Meteorolojik etkiler, su kaynaklarında yaşanan sıkıntılar ve seracılık faaliyetlerinin etkileri birbiriyle ilintili alt temalardır. Her bir faktör, birbirini etkilemekte ve birbirinden etkilenmektedir. Örneğin K3 “Bu sene çok soğuk oldu. Yaylacılığa, tarımsal faaliyetlere etkisi oldu. Elma ağaçlarına don vurdu. Elma koymadılar zaten hep, sera oldu buralar.” tarafından kullanılan ifadeler, tarımsal faaliyetlerle uğraşanların meteorolojik etkenler dolayısıyla seracılık faaliyetlerine dönüş yaptığını ifade etmektedir. K17 “Ashnda vatandaş seradan ekerek yiyor, biz de yiyoruz. Ekonomik olarak daha katkılı. Fakat sera iklimi bozuyor.”, K18 “Sera etkisi var burada. Önceden bu dağda bu sene kar var da öncelerde dağdan gelen su dolayısıyla buradan araba bile geçemezdi. Taşkınlar yaşanırdı. 20 senedir o kadar yoğun bir yağış söz konusu değil.” ifadeleri, her bir alt temayı birbirine bağlar cevaplar barındırmaktadır. Yaz döneminde çok serin olduğunu ifade edenler, kış döneminde olması gerekenden daha sıcak olduğunu belirtenler, ilçe merkezi ile bile sıcaklık farkının baş ağrısı yarattığını söyleyenler, hepsi ortak bir çatıda toplanmış durumdadır. Yerel halk, iklim değişikliğinin etkisini yoğun bir şekilde hissetmektedir. Tarımsal faaliyetlerin sektöre uğraması, hayvansal faaliyetler için ayrılmış olan mera alanlarının kuruması, kışın aşırı soğuk dönemde meyve ağaçlarına don vurması gibi yaşanan olaylar dolayısıyla yerel halkın zaman içerisinde seracılık faaliyetlerine ağırlık verdiği gözlemlenmiştir. İktisadi açıdan da tarımsal faaliyetlerle ilgilenen yerel halkı diğer faaliyetlere nazaran daha tatmin edici durumda oluşu, seracılık faaliyetlerinin çekiciliğini artırmaktadır.

Katılımcılara, yaylacılık faaliyetlerinin avantajları ve dezavantajlarına dair sorular yöneltildiğinde ortak bir çatı cevap altında fikir birliğine varılamadığı gözlemlenmiştir. Bu durumun bireysel çıkarlar doğrultusunda; yaşanan değişimler ve gelişimlere ayak uyduramama, ekonomik gelir gibi faktörler dolayısıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çifte görüşler, avantajlı yönlerin ağır basması, dezavantajlı yönlerin ağır basması gibi durumlar söz konusudur. Gündelik açıdan yaşanan sıkıntıları dezavantaj olarak belirten katılımcılar, araştırma sahasının doğal koşullarını avantaj olarak belirtir esas yaylacılık faaliyetlerine değinmemişlerdir. Bu durumda birden çok katılımcının cevaplarının doğruluğu tartışmalıdır. Görüşmelerde elde edilen veriler doğrultusunda, avantajlı yönleri açısından K3 “Avantajı var, bütün göçebe kiracılar buraya gelirler. Pazar için buraya gelirler. Gömbel, yaylacılığı ile ünlüdür. Dezavantajı bence yok.” ifadeleri ile ekonomik boyuta değinmiştir. K4 ise “Burası çok sulak bir bölge, aşırı sıcak olmaz ve doğası çok güzel. Yeşilliği bol. Nüfusu diğer yaylalara oranla daha fazladır.” ifadeleri ile ise araştırma sahasının yaşamsal faaliyetler açısından iklimsel koşulları ve doğal güzelliğine değinmiştir. Örneğin K5’in “Manzaranın olması ve serin olması avantajdır. Burası Türkiye’nin bir dönem 3. en güzel yaylası seçilmiştir.” ifadesi de aynı fonksiyonlara değinmektedir. Araştırma sahasının merkezi bir yayla olmasının avantaj olduğunu düşünen K6 ise “Gömbel diğer yaylalara göre daha merkezi, herkes alışverişini buradan yapar. Çarşılarımız olsun, postanemiz olsun yeterince merkezdir. Herkes işini burada halleder.” ifadesini kullanmıştır. Ulaşılabilirliğin esas avantaj olarak sayıldığı bir ifade söz konusudur. K6’nın ifadelerine ek olarak K16 da “Her şeye ulaşabiliyorsun burada. İstediyin her şey var. Marketinden, alışveriş merkezine, hava-su-temizlik ne ararsan var. Daha doğal, daha güzel yaylalar vardır ama bir marketi yoktur. Ulaşılabilirlik açısından da her şey her türlü ulaşılır burada. Aradığımız her şeyi de bulabilirsiniz.” ifadelerini belirtmiştir. Avantaj olarak görülen durumların aksine belirtilen dezavantajlı durumlarda ortak bir çatı altına katılımcıların beyan ettiği görüşler toplanabilir durumdadır.

Katılımcıların dezavantaja dair verdiği en önemli ortak görüş “desteklenmemek” olarak ifade edilebilir. K18 “Destek yok. Adam bahçede yaylada yiyecek üretiyor, değer bulmuyor. Eməğinin karşılığını alamıyor. Bu işler yapılamadığı için gençler hep göçüyor.” cümleleri ile desteklenmeme hissiyatına değinmiştir. İlk kategori olan “Ekonomik Faktörler” kategorisinde yer alan “Devlet Destekleri” temasında, katılımcılara devlet desteklerine dair yöneltilen görüşme sorularına verdiği cevaplar, dezavantaj alt teması içerisinde de değerlendirilmektedir. Bunun başlıca sebebi, yerel yönetimler tarafından desteklenmeme hissiyatının iki alt temaya da uyum sağlamasıdır. Bu durumda, yatırımların yetersiz olması ve yerel yönetimlerin halka verdiği sözleri yerine getirmemesi durumları göz önünde bulundurulmalıdır (Tablo 4).

Tablo 4: Kategori 2. Kavram Haritası

ALT TEMA	TEMA	KATEGORİ
☐ İmar yapısının değişikliğe uğramamış olması ☐ Hammaddenin zaman içerisinde değişimi ☐ Çarpık yapılaşma	Değişen İmar Yapısı	ÇEVRESEL FAKTÖRLER
☐ Su kaynaklarında yaşanan sıkıntılar ☐ Meteoroloji kaynaklı problemler ☐ Seralar dolayısıyla iklim bozulması	İklim Değişikliğinin Etkisi	
☐ Avantaj ve dezavantajlarının eşitliği ☐ Avantajlı yönlerinin ağır basması ☐ Dezavantajlı yönlerinin ağır basması	Yaylacılığın Avantajları ve Dezavantajları	

Kategori 3: Beşeri Faktörler

Beşeri faktörler kategorisi toplamda 5 temadan ve 16 alt temadan oluşmaktadır. Değişen yaylacılık faaliyetleri teması ele alınacak olursa, üç ayrı görüş ortaya atılmaktadır. Yaylacılık faaliyetlerinin herhangi bir değişime uğramadığı, olumlu gelişmeler ve olumsuz değişimlerin yaşandığına dair katılımcılar fikirlerini beyan etmişlerdir. Stabil olarak görülen yaylacılık faaliyetlerine dair K15 “Herhangi bir değişiklik yok. Ben 26 yaşımdayım, 26 senedir aynı burası. Tarımı önce elle yapıyorduk şimdi makine ile yapıyoruz. Bu şekilde geliştiğini varsayabiliriz.” ifadelerini sarf etmiştir. K12 ise “Güzel bir yayladır, aynı şekilde durur. Değişme hiç yoktur. Yaylada fazla da faaliyet olmaz.” ifadelerini kullanmıştır. Yaylacılık faaliyetlerinde değişimi temelden bir değişim olarak algılayan katılımcı kitlesi mevcut durumdadır. Tarımsal faaliyetler, hayvansal faaliyetler gibi temel yaylacılık faaliyetlerini sürdürmek, katılımcılara herhangi bir değişikliğin yaşamadığını hissettirmektedir. Diğer katılımcılara da yöneltilen sorulara verilen cevaplara binaen bu görüş çerçevesinde düşünüldüğü ortadadır. Değişen yaylacılık faaliyetlerine dair olumlu değişimlerin olduğunu savunan katılımcıların ortak görüşü ise, gerçekleştirilen faaliyet türünün sistematik hale getirilmiş olması, modernleşmesi ve araştırma sahasındaki gelişimlere dair oluşan görüşten dolayıdır. Örneğin K2 “Burası turizme dayalı yaylacılık faaliyetinin olduğu bir yer. 2 yıldır bu bir sorun. Pandemiden dolayı. Gömbe, çok ilgi gören bir yaylamız. Ayriyeten yazın burada pansiyonculuk, apartçılık olayı bir de ev kiralama olayı çok yoğun. Özellikle son 2 yıldır yoğunlaştı bu pandemiden dolayı. Şimdi oteller kapalı olunca insanlar yaylaya, apartlara hücum ettiler ve Gömbe bu konuda çok avantajlı bir durumda.” ifadesini kullanmıştır. COVID-19’un yaylacılık faaliyetlerinin üzerindeki etkisini K2’nin ifadesinden de anlayabilmek mümkündür. İnsanların izole tatil arayışı, ikincil konut arayışı, şehirden kaçma talepleri gibi talepler doğrultusunda yaylacılık, COVID-19 salgını döneminde ilgi görmüştür. Özellikle şehir yaşantısından sıkılmış, yaşamında daha önceden bir kırsal izler barındıran bireylerin yayla arayışı, araştırma sahasının iklimsel koşulları, tarihi ve doğal güzelliği ile birleşince, ikincil konut talebine sebep olmaktadır. Olumsuz değişime dair görüşleri içeren katılımcı cevapları kodlanıp incelendiğinde fark edilen en önemli faktör ekonomik değişim faktörüdür. Ekonomik olarak sıkıntılar çeken katılımcıların yaylacılık faaliyetlerinin olumsuz değişime uğradığı görüşünü savunduğu görüşmelerden elde edilmiştir. Örneğin K17 “Panayır yeri yapıldı ama geçmişte burada şenlikler, konserler olurdu. Bunların hepsini kaldırdılar. Para birikmiyor, ekonomik olarak kötüyüz.” ifadeleri,

K11 ise “Gerileme oldu. Herkes buradaki yerlerini satmaya başladı. Gençlik gelmek istemiyor. İhtiyarlar öldükçe gençler burada ekonomik gelir kaynağı bulamıyor. Gençler sevmiyor burayı, yaylacılık gençlere ters.” ifadelerini kullanmıştır.

Araştırma sahasındaki genç kesimin yaşantısını yaylacılık faaliyetleri ile sürdürmeme talebi doğrultusunda genç nüfusun araştırma sahasını terk etmesi söz konusudur. Bu durumu yaşamsal faaliyet sıkıntıları temasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Yaşamsal faaliyet sıkıntıları; sosyal aktivite eksikliği, kalabalık ve konaklama sorunları, ulaşım ve otopark sıkıntıları, tarımsal ve hayvansal faaliyetlerde işçi sıkıntıları ve inşaat sorunlarını içermektedir. K4 “Sosyal yaşamda sıkıntı var. Aktivite alanı yok.”, K5 “Burayı yazlık hale getirmek lazım. Genç nüfus burayı istemiyor. Çünkü vakit geçirebilecekleri bir yer yok.”, K11 “Ekonomik sıkıntılar olmasa Gömbel kadar güzel bir yer yok. Ben 30-40 ülkeye gittim. Hiçbir yer bu kadar güzel olamaz. Gelgelelim ekonomik sıkıntıdan dolayı sosyal aktiviteye dair hiçbir şey yok. Sadece sosyal aktivite kahvehanelerde oyun oynamak. Gelişemedi bir türlü.”, K14 “İnsanlarımızı burada tutamıyoruz. Gelen misafirleri burada ağırlayamıyoruz. Sosyal faaliyetler eksik. Gençler için bir basket sahası yok, bir aile çay bahçemiz yok. İnsana uygun bir şey, sosyal hayat yok.” ve K15’in “Kışın 10 ay burada millet yatıyor. Herhangi bir faaliyet yok, iş yok, iş imkanı yok. Gençlerin herhangi bir takılacağı ortamı yok. Dışarı çıkıyoruz beş kişiyiz.” ifadelerinden anlaşılabileceği gibi genç nüfusun sosyal faaliyet sıkıntısına sadece genç nüfus değil, orta yaş ve 65 üzeri yaş kesim de değinmektedir. Bu durum diğer bir alt tema olan tarımsal ve hayvansal faaliyetlerde işçi sıkıntılarını da etkilemektedir. Potansiyel işçi sınıfının araştırma sahasını terk etmesinden dolayı ortaya çıkan bu sıkıntılara dair K9 “Halihazır 2002’den beri bir inek, bir tavuk bile besleyen yok. Her şey bitti. Gençler gitti. Hayvancılıkta çalışacak insan yok.” ifadesini kullanmıştır. İşçi sıkıntılarını sadece nüfusun demografisiyle de bağdaştırmamak gerekmektedir. Çünkü hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerde beklenen destekleri alamayan yerel halk, bu faaliyetler ile yaşamlarını idame ettirmeyi düşünmemektedir. K12’nin “Hayvancılığı öldürdüler bak. Yanlış politikalar yaptılar. Hayvancılık öldü.” ve “Elmanın toplama zamanında zaten işçi bulamıyoruz. Bir sürü bekar oğlan var fakat yine işçi bulamıyoruz kesinlikle.” ifadelerini iktisadi açıdan ele almak da gerekmektedir. K14, iktisadi açıdan bu problemlere dair “Okulumuz eksik, yatılı okul yok. Elmalı en yakın ilçe olduğu için 15 köyün çocuğu minibüsle okula gidiyor ilçeye. İlaç ve mazot yardımı da yok. Her şey çok pahalı.” ifadelerini kullanmıştır. Kalabalık ve konaklama sorunları, ulaşım ve otopark sıkıntıları gibi alt temalar, araştırma sahasına olan talepler doğrultusunda ortaya çıkan negatif etkilerdir. İkincil konutlar, COVID-19 salgını döneminde yaylacılığa olan talebin artışı dolayısıyla ortaya çıkan bu sorunlara dair K1 “Yaz sezonunda kalabalıktan dolayı sorunlar olmakta.”, K7 “Örneğin nüfus burada şu an 2000 kişi ise yazın ağustosta bir hafta sonu 10.00 nüfus görürsünüz. Burada yürüyemezsiniz.”, K13 “Öyle çok büyük sorunlar yok, otopark sorunlarımız var, araçlarımızı kalabalıktan yaz ayında park edemiyoruz.” ve K2 “Kafadan bir yol sorununuz var bizim. 30-40 yıldır bekleyen bir proje var burada. Normalde 20 dakika sürmesi gereken yol 1 saat sürüyor. Bu da kalabalık olduğunda kabusa dönüşüyor.” ifadelerini kullanmıştır. İnşaat sorunları alt teması ise imar planından kaynaklanmaktadır. Yeni inşaat sürecine giremeyen yerli halk, ruhsat ücretini yüksek bulmaktadır. Büyükşehir yasası ile araştırma sahasının mahalle sıfatı ile anılmasından dolayı yapılaşmada sıkıntıya gittiğini K15 “İnşaat yapamıyoruz. Sebebi ruhsatın çok pahalı olması. Adamlar çivi çakamıyor yaylaya çünkü büyükşehir mahalle alanına soktu. Önceden burası beldeydi. Köyken yapılaşma vardı, köyden çıktı ondan sonra yapılaşma bitti millet inşaat yapamıyor.” ifadeleri ile dile getirmiştir.

COVID-19 etkisi teması, etkilerin araştırma sahasında olumlu, olumsuz ve fazla etkilenme durumu olmadığını içeren alt temalar ile şekillenmiştir. COVID-19 salgını dolayısıyla yaylacılık faaliyetlerinde olumlu etkiler olduğunu düşünen katılımcılar, pandemi süresince yazlıkçı turistlerin değil de kısa-orta vadeli yerleşik yaşama geçen turistlerin varlığı ile durumu bağdaştırmaktadır. K7 “Antalya’da duran kişiler yazın buraya geldi. Pandemi döneminde buraya akın etti. Yaz kış kaldı burada.”, K8 “İnsanlar şehir merkezlerinden kaçtılar. Buraları tercih ettiler. Bunlarla beraber biraz da ev fiyatları arttı. Ev bulmak zorlaştı. Buralarda hiç bilmediğimiz insanlar ortaya çıktı, gelen giden arttı.”, K11 “Daha iyi oldu pandemi bizim için. İzole yaşam sürmek için buraya geldiler.”, K12 ise “Virüs etkiledi tabii ister istemez. Biraz sakın yer diye buraya gelenler oldu Antalya’dan falan. Şu anda biraz daha azalmış durumdadır.” ifadelerini kullanmışlardır. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda anlaşılabileceği üzere izole olma arayışı ile gerçekleştirilen turizm faaliyetleri mevcuttur. Olumsuz etkisi olduğunu düşünen katılımcılar, olumlu etkisini olduğunu düşünen katılımcıların görüşlerine tam olarak zıt durumdadır. İki karşıt görüşün bu denli zıt durumda olmasının sebebi, katılımcıların uğraştığı faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Olumlu etkisini savunan katılımcılar, daha çok pansiyon, apart ve işletme sahibi olması gerekçesiyle mevcut insan varlığının ve senelik turist potansiyelinin üzerine çıkıldığı

COVID-19 döneminde ekonomik getirinin hat safhaya çıkmasıyla olumlu etkisi olduğunu savunmaktadır. Örneğin K10 *"Tam üç yıl kapalı kaldı burası. Sadece esnaf, marketler açıldı."*, K5 *"Üretilen mallar dışarıya satılamadı. COVID-19'dan dolayı fiyatlar düştü. Başta pandemide insanlar bilhassa ilk zamanlarda bahçelerine tarlalarına gitmekte zorluk çektiler. Sokağa çıkma yasağından tarlalara gidemediler."* ve K2 *"Fiyat artışları, enflasyon, gezmek isteyen yerli/yabancı turistleri çok etkiledi."* ifadelerini kullanmışlardır. Olumsuz etkilerini dile getiren katılımcılar incelendiğinde, daha çok tarımsal faaliyetler ve hayvancılık ile ilgilendiği ve emekli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda tarımsal faaliyetlerde ve hayvancılıkta kullanılan ek gider kalemlerinin maliyetlerinin COVID-19 döneminde kriz sebebiyle artmasıyla olumsuz görüş bildirenler arasında sarmal bir etki vardır. Emekli katılımcıların da pandemi döneminde hükümet tarafından uygulanan sokağa çıkma yasağı dolayısıyla evden çıkamaması, gündelik yaşamının kısıtlanması dolayısıyla olumsuz görüş belirttiği anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılar, her iki zıt görüşün aksine COVID-19 salgınının fazla etkisinin olmadığını düşünmektedir. K1'in *"Burayı çok fazla etkilemedi. Halk önceki yaşamlarına devam etti."* ifadesi ve K3'ün *"COVID-19 burayı hiç etkilemedi gelen yine geldi. Hiç boş ev kalmadı kiracı da geldi ev sahibi de geldi."* ifadesi ve diğer katılımcıların da benzer ifadeler sarf etmesi dolayısıyla bahsi geçen alt tema oluşturulmuştur.

Katılımcılara kooperatifleşme faaliyetlerine dair görüşme soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda *kooperatifleşmenin varlığının bilinmesi ve kooperatifleşmenin ve bilgilendirmenin yetersizliği* alt temaları oluşturulmuştur. Katılımcıların kooperatifleşme konusunda genel olarak sitemkar bir yaklaşım izlediği gözlemlenmiştir. Sebebi, özelleştirilmiş bir kooperatifleşmenin var olmayışıdır. Örneğin K2 *"Tarım Kredi Kooperatifi var. Eskiden burada Uçarsu Kooperatifi vardı kapandı. Taşıma Kooperatifi de var."*, K3 *"Tarım kredi kooperatifi ve Uçarsu kooperatifi var. Burası köy yani başka bir şey yok."*, K6 *"Bir zamanlar çeşitli kooperatifler vardı. Şimdi de bir tarım kredi kooperatifi var."*, K13 *"Tarım kredi var. Önceden mesela Uçarsu Kalkınma Kooperatifi vardı bizim çocukluğumuzda. O çok faydalıydı burada ama ondan sonra kaldırıldı."*, K14 ise *"Tek tarım kredi var. Başka kooperatif yok. Buraya asla sahip çıkmıyorlar."* ifadelerini kullanmıştır. Katılımcıların çoğu birkaç kooperatifin varlığına değinse de bazı katılımcılar herhangi bir kooperatif olmadığından bahsetmektedir. Bu görüşlere örnek olarak K8'in *"Burada kooperatif yok. Herhalde buranın sıkıntılarından birisi bu. Bu yöre elmasıyla meşhurdur ama kooperatif olmadığı için doğru düzgün değerlendiremiyorlar. Ürünleri yirmi yıl önce bir liraya satmışlar hala bu sene bir liraya elma sattılar. Kooperatif olsa bir piyasa oluşabilir."* ve K11'in *"Hiçbir şey yok kooperatif adı altında. Biz kuralım diye mücadele verdik. Çiftçinin cehaletinden dolayı darmaduman olduk. Ne yapılmak istendiğini çiftçi bilmiyor. Buraya kalkınma kooperatifi gibi bir şey lazım. Farklı farklı sesler çıktı, cahil insanlar yüzünden önder olacak birisi çıkamadı."* ifadeleri gösterilmektedir. Birkaç katılımcının da herhangi bir kooperatif faaliyetine dair bilgisinin olmadığını belirtmesi ile kooperatifçiliğin yerel halk için bir sorun teşkil ettiği açıkça ortaya çıkmıştır. Üretim yapan katılımcıların kooperatif sayesinde bir sermaye piyasası oluşturabilme ümidi ile bazı atılımlar gerçekleştirdiği fakat yerel halkın bu duruma ayak uyduramadığı görüşmelerden analiz edilmiştir.

Katılımcıların beklentileri doğrultusunda oluşturulan beklentiler teması, sosyal aktivite beklentisi, ekonomik beklentiler ve yaylacılığın sürdürülebilirliği alt temalarını içermektedir. Bu durumda K1 *"Sosyal aktivitelerin fazlalaşması ile daha çok gelişme sağlanabilir."* ifadesini kullanmıştır. Beklentiler temasındaki ortak şemsiye cevap olan sosyal aktivite beklentisi hem yerel halk için hem de yaylacılık faaliyetlerinden kaçmak amacıyla araştırma sahasını terk eden genç nüfusun araştırma sahasında vakit geçirmesini sağlamak için önemlidir. Ekonomik beklentiler ise devlet destek ve yatırımları ile doğru orantılıdır. Katılımcılar ekonomik açıdan beklenti fikirlerini bu doğrultuda beyan etmektedir. Örneğin K2 *"Devlet desteklemeli. Meyve üzerine bir bölge olduğu için devlet kooperatifçiliği desteklemeli. Tarım krediye herkes borçlanıyor, ürün de para etmezse çoğu gübresini bile ödeyemiyor."*, K3 *"Mesela her iş yapılırsa, fabrika olsa, örneğin elma suyu fabrikası olsa güzel olacak."*, K5 *"Doğru yatırımlar yapılmalıdır. Çok güzel bir yerdir bir ara çok ünlenmiştir fakat yatırım olmadığı için tercih edilmemektedir."*, K7 *"İstihdam sağlayacak projeleri hayata geçirmek gerek. Nüfusu burada tutabilecek projelere imza atılması gerekiyor."* ve K15 *"Buraya yatırımlar olsa daha iyi olacaktı. Halk eğitim merkezi açıp gençleri teşvik ederek burada tutmaya çalışmalı."* ifadelerini kullanmıştır. Yaylacılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği de beklentiler teması içerisindeki her alt tema ile ilişkilendirilebilir durumdadır. Bahsi geçen beklentilerin, projelerin hayata geçirilmesi ile yaylacılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği sağlanacaktır (Tablo 5).

Tablo 5: Kategori 3. Kavram Haritası

ALT TEMA	TEMA	KATEGORİ
☐ Yaylacılık faaliyetlerinin değişim olmadan sürdürülmesi ☐ Olumlu gelişmelerin yaşanması ☐ Olumsuz değişimler	Değişen Yaylacılık Faaliyetleri	BEŞERİ FAKTÖRLER
☐ Sosyal aktivite eksikliği ☐ Kalabalık ve konaklama sorunları ☐ Ulaşım ve otopark sıkıntıları ☐ Tarımsal ve hayvansal faaliyetlerde işçi sıkıntıları ☐ İnşaat sorunları	Yaşamsal Faaliyet Sıkıntıları	
☐ Pandeminin olumlu etkisi ☐ Pandeminin olumsuz etkisi ☐ Etkisinin genel olduğu, fazla etkisinin bulunmadığı düşüncesi	Covid-19 Etkisi	
☐ Kooperatifleşmenin varlığının bilinmesi ☐ Kooperatifleşmenin ve bilgilendirmenin yetersizliği	Kooperatifleşme	
☐ Sosyal aktivite beklentisi ☐ Ekonomik beklentiler ☐ Yaylacılığın sürdürülebilmesi	Beklentiler	

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaylacılık faaliyetleri ve yayla turizmi oldukça fazla etkenler ile değişkenlik gösterebilen bir yapıya sahiptir. İklim değişikliği, turistlerin turizm algısında değişiklikler ve COVID-19 salgını bahsi geçen etkenlere örnek olarak gösterilmektedir. Araştırma sahası özelinde COVID-19 salgını, yaylacılık faaliyetlerindeki dinamiklerin birçoğunun değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. Kentsel yaşamdan uzaklaşma ve hastalığın bulaşma riskinden kurtulma düşüncesiyle Gömbe Yaylası'na her yıl gerçekleşenden fazla bir şekilde talep doğmuştur. Yeni talepler doğrultusunda yaylada aşırı nüfus artışı gerçekleşmiştir. Nüfusun bu artışından dolayı yaylanın konaklama faaliyetlerinde değişiklikler görülmektedir. Pansiyonculuk ve apartçılık, salgın döneminde oldukça yaygınlaşmıştır. COVID-19, araştırma sahasında ikincil konutlara talebin artması ve konut fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. İkincil konut talebi ile yaylanın imar yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler, gerekli imar izinleri ve sorunlarının aksine çarpık yapılaşmaya sebep olmuştur. Ayrıca yaylanın imar yapısı, teknolojik gelişmeler ve talepler doğrultusunda kültürel dokusunu kaybetmektedir. Kültürel dokunun mevcut olduğu yapıların ise bakımsızlıktan dolayı zaman içerisinde dönüşüme uğraması beklenmektedir.

Antalya il merkezi, ilçe merkezi veya çevre ilçelerden dönemlik olarak bölgeye yerleşen insanlar, Gömbe Yaylası'nın ekonomik faaliyetlerinin ve ekonomi döngüsünün değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. Yaylacılığa, özellikle Gömbe Yaylası'na talebin bu denli fazla olmadığı dönemlerde yörede yaşayan halk kendi içerisinde ekonomisini sirküle edebilir konumda iken, özellikle yaz aylarında yaşanan yoğunluk sebebiyle Gömbe Yaylası'na açılan büyük market zinciri şubeleri, yerel halkın ekonomik döngüsüne zarar vermektedir. Görüşmelerden elde edilen verilere göre ticaret ile uğraşan esnafın bu sebepten zaman içerisinde kapanmalara gittiği gözlemlenmiştir. Yöre halkının kooperatifleşme konusunda zayıf kalması, ekonomik olarak gelişmeye engel olmuştur. Birliğin sağlanamaması, fikir ayrılıklarının yaşanması gibi durumlar sebebiyle kooperatifleşmenin 1-2 temel kooperatif haricinde gerçekleştirilemediği bilinmektedir. Yaylanın temel geçim kaynakları arasında yer alan elmacılık, herhangi bir kooperatifleşme olmadığı için ürünün kalitesi ile örtüşmeyen bir ekonomik değere sahiptir. Bu durum dolayısıyla yaylada değişen ekonomik yapı içerisinde elmacılık azalmakta olup seracılık faaliyetleri yaygınlaşmaktadır. Son 10-15 yıl içerisinde seracılık faaliyetleri, yayladaki en yoğun uğraş halini almıştır. Bunun sebepleri arasında maliyetler, destek görememe ve ekonomik anlamda tatmin olmama duygusu vardır.

Pandemi sürecinde kırsal alanlara olan talebin arttığı literatürde geniş şekilde ele alınmıştır. Vaishar ve Šťastná (2022), Çekya'daki kırsal turizm faaliyetlerinin pandemi sırasında yerli turistler için bir alternatif haline geldiğini ve bu süreçte kırsal alanlara artan ilginin yeni yatırım gerekliliklerini beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Bu çalışmada da yaylalara yönelik ilginin pandemi sürecinde arttığı görülmekte ve katılımcılar, bu artışın yaylaların birer "izolasyon alanı" olarak görülmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ancak burada bir ayrışma ortaya çıkmaktadır: Literatür genellikle kırsal alanların turistik bir ürün olarak değerlendirilmesine odaklanırken, yaylalardaki artışın aynı zamanda yerel halkın günlük yaşam pratiklerini ve geleneksel yaylacılık fonksiyonlarını nasıl etkilediği üzerinde yeterince durulmamaktadır. Pandemi sürecinde yaylacılık faaliyetlerinin ekonomik dinamikleri de değişmiştir. Özçoban (2020), kırsal turizmde altyapı eksikliklerinin pandemi sürecinde daha belirgin hale geldiğini ve bu eksikliklerin kırsal turizmin gelişimini sınırladığını belirtmiştir. Çalışmadaki bulgular doğrultusunda, araştırma sahasında artan turistik ilginin yerel halk için ekonomik fırsatlar yarattığını, ancak bu sürecin altyapı yetersizlikleri nedeniyle sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Örneğin, katılımcılar, araştırma sahasındaki turizm faaliyetlerinin artışıyla birlikte kaynak tüketiminin ve çevresel baskının arttığını ifade etmektedir. Bu durum, literatürde vurgulanan kırsal turizmin sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlama potansiyeliyle çelişmektedir. Yaylacılıkta turistik faaliyetlerin yoğunlaşması, kısa vadeli ekonomik kazançlar sağlarken, uzun vadede doğal kaynakların tükenmesi ve yaylacılık kültürünün bozulması risklerini beraberinde getirmektedir. Katılımcılar, yaylalara olan ilginin artışıyla birlikte yerel halkın yaylacılık faaliyetlerinden elde ettiği gelirden artış olduğunu belirtmiştir. Ancak bu durum, yaylalarda altyapı ve kamu hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle uzun vadede sürdürülebilir bir fayda sağlayamamaktadır. Ayrıca, artan nüfus yoğunluğu ve turizm talebi, araştırma sahasının doğal dengesini tehdit etmektedir.

Literatürde COVID-19 pandemisinin kırsal alanlar üzerindeki etkileri geniş bir perspektifle ele alınmış olsa da yaylacılık faaliyetlerine özgü etkiler sınırlı şekilde incelenmiştir. Araştırmamızda elde ettiğiniz bulgular, yaylacılık faaliyetlerinin pandemi sürecinde yeni bir anlam kazandığını ve bu süreçte hem fırsatlar hem de zorluklar ortaya çıktığını göstermektedir. Yaylacılık, pandemi sürecinde bireyler için bir izolasyon ve güven alanı sunarken, geleneksel sosyo-kültürel işlevlerinin zayıfladığı ve ekonomik kazançların uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından risk taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yaylacılık faaliyetlerinin pandemi sürecindeki dönüşümüne ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Özellikle sosyo-kültürel sürdürülebilirlik, altyapı geliştirme ve çevresel etkiler gibi konular, bu dönüşümün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Genellikle hayatının bir döneminde kırsal yaşantı içerisinde bulunmuş veya merak salmış insanlar tarafından tercih edilen kırsal turizm, yayla turizmi gibi turizm türleri; COVID-19 salgını süresinde sokağa çıkma yasakları ve birtakım sınırlandırılmış yaşam tarzları nedeniyle insanlarda tekrar yaylacılık, köy yaşamı, kırsal yaşam gibi algıları ortaya çıkartmıştır. Akdeniz bölgesinde hâlihazırda sıkça gerçekleştirilen yaylacılık faaliyetlerinin aksine bu dönemde tamamen turizm amaçlı gelen kesim mevcuttur. Bu duruma yörenin inanç merkezi olmasının da etkisi vardır. Gömbe Yaylası'nın mevcut doğal güzellikleri ve yaz döneminde uygun iklimsel koşulları, yaylacılık faaliyetleri için önemli bir konum haline gelmesine sebep olmuştur. Sosyo-kültürel etkileri, ekonomik etkileri ve çevresel etkileri dolayısıyla COVID-19 salgınının, süregelen zamanda yaylacılık faaliyetlerindeki dinamiklerde meydana gelen değişimlerde pay sahibi olduğu ortaya konulmuştur. Yerel yönetimlerin araştırma sahasındaki halkın şikâyetçi olduğu çoğu duruma çözüm bulabilmek amacıyla halk ile iletişime geçmesi gerekmektedir. Çünkü katılımcıların bahsettiği çoğu soruna yerel yönetimler tarafından çözüm getirilebilmesi mümkündür.

| EXTENDED ABSTRACT |

Changing Dynamics in Transhumance Activities During the COVID-19 Pandemic Period: The Example of Antalya/Gömbe Plateau

Mehmet Tahsin ŞAHİN^{ID}, Berke DOĞAN^{ID}, Gamze ÇAKIR^{ID}, Cemali SARI^{ID}

INTRODUCTION

Antalya Province, Turkey's fifth largest economy, has many different industrial diversities. At the beginning of this diversity is sea tourism. In addition to sea tourism, another important branch of activity is transhumance. Gömbe Plateau of Kaş district is one of the regions where transhumance activities are common in Antalya. Gömbe Plateau is one of the destinations preferred by the people of the region and those who are uncomfortable in the months when the temperature is high. Visitors come to Gömbe Plateau not only from Kaş but also from surrounding provinces and districts. For this reason, the population of Gömbe Plateau in summer increases approximately 10 times compared to its normal population. Especially with the Covid epidemic, this mobility has increased even more. It is worth investigating whether there is a change in the activities in Gömbe Plateau after the Covid epidemic and whether COVID-19 affects transhumance activities.

The COVID-19 pandemic has caused a major health crisis on a global scale. This health crisis has forced states to take many measures in economic and social terms. In economic terms, many sectors have been greatly affected by these measures. Restrictions such as travel and curfews have negatively affected the tourism economy. The fact that the tourism economy also includes transhumance activities reveals the importance of the research. There are many scientific studies on transhumance activities. However, there is limited research on the Covid-19 outbreak. When the researches on transhumance activities are examined in general, it is seen that the region has gone into an irregular construction, the number of hostels has increased and the socio-cultural structure of the region has deteriorated. On the contrary, there are also data that think that plateau tourism contributes to the regional economy. During the COVID-19 epidemic, escaping to sparsely populated areas made Gömbe Plateau popular. In the first observations of this research, the effect of the population increase during the pandemic period on the local people and the shopkeepers in the plateau is clearly seen.

The aim of this study is to reveal the current state of the socio-economic structure in the Gömbe Plateau of Kaş province within the scope of the Covid-19 epidemic. In line with the purpose of the research, interviews were conducted with the local people in the Gömbe plateau. The research was structured through the qualitative research method. In this context, the interview technique was used as the data collection technique. An interview form was applied to 20 participants who

lived in the Gömbe plateau for at least 5 years. Analysis was carried out by using two analysis techniques (Content analysis and descriptive analysis) used in qualitative research methods. First of all, codes were obtained from the obtained data, then themes and categories were created. Theme and categories were supported with direct quotes. The results of the research showed that the Covid-19 crisis has an impact on highland tourism. Transhumance activities have gone beyond the routine and demanded within the scope of health. For this reason, general transhumance activities have changed. This change is evident in cultural, social, economic and environmental aspects.

METHOD

The study is based on testing the socio-cultural functions in highland activities with qualitative research methods. Focusing on the phenomena within the routine of social life and trying to examine these phenomena without any transformation (Maxwell, 2008), qualitative research includes different perspectives used to determine the multi-faceted and complex structure of social life (Kitzinger, 1995). The complexity of examining and explaining social reality in depth and the perception of the problem that changes day by day (Denzin & Lincoln, 2008) emphasize the dynamic aspect of qualitative research. In accordance with the problem, subject and scope of the research, the data collection technique through interviews was used to obtain the data of the research. The interview technique is a data collection technique in which the information, feelings and thoughts about the subject of the study are actively stated within a certain sample and the story of the research is told. The aim of the interview data collection technique is to reach the inner worlds of the subjects and determine their original ideas. Interviews provide the opportunity to obtain data that cannot be observed from the outside, such as the individual's experiences, different experiences, attitudes, thoughts, intentions, comments, mental perceptions and reactions about the subject under investigation (Bengtsson, 2016; Seidman, 2006).

In addition to the use of the interview technique, which is one of the qualitative research methods, observation and literature review techniques are also among the data collection techniques in the study. Literature review is of great importance in the preparation process of the questions to be asked to the participants before the interviews. With the concepts obtained as a result of the literature review, temporary themes of the research were created before the interview questions. In this way, research questions were planned in line with the temporary themes. After the literature review; The 11 temporary themes that emerged as "Changing highland activities", "Highland problems", "Cooperatives", "Highland tourism", "Changing zoning structure", "Economic highland tourism", "COVID-19 impact", "Climate change impact", "State supports", "Advantages and disadvantages" and "Expectations" form the basis of the questions. The interview questions consist of two parts. The first part consists of demographic questions and the second part includes 12 questions created in line with the temporary themes. For the interviews planned to be held in the research field, the Ethics Committee Decision No. 264 dated 21.07.2022 of the Akdeniz University Rectorate Social and Human Scientific Research and Publication Ethics Committee was taken. The necessary information about the study was declared to the participants and they were informed.

FINDINGS

After the analysis phase of the data obtained from the interviews, the concept map obtained consists of 3 categories, 11 themes and 36 subthemes in total.

In the first category; economic factors, participants were asked questions about tourism activities in the plateau, the economic dimension of highland tourism and government support. In addition to this situation, sub-themes such as daily tourists, boarding houses, religious tourism, insufficient development of tourism, difficulty in season duration, low economic return, insufficient investments are included in this category.

Table 6: Category 1. Concept Map

SUB-THEME	THEME	CATEGORY
☐ Density of day trippers ☐ Dominance of guesthouses, apartments and restaurants ☐ Adequacy of tourists ☐ Faith tourism ☐ Insufficient development of tourism	Plateau Tourism	ECONOMIC FACTORS
☐ Insufficient income from highland farming ☐ Season length problem ☐ Economic difficulties are not so great as to be exaggerated	Economic Transhumance	
☐ Insufficient investments ☐ Insufficient information activities ☐ View that supports are beneficial	Government Supports	

The second category, the environmental factors category, consists of three themes. These three themes are; changing zoning structure, the effect of climate change, advantages and disadvantages of transhumance. In line with these three themes, a total of 9 subthemes were obtained from the answers obtained from the questions asked to the participants. Each theme has three sub-themes.

Table 7: Category 2. Concept Map

SUB-THEME	THEME	CATEGORY
☐ The zoning structure has not changed ☐ Raw material changes over time ☐ Distorted construction	Changing Zoning Structure	ENVIRONMENTAL FACTORS
☐ Problems in water resources ☐ Problems caused by meteorology ☐ Climate disruption due to greenhouses	Impact of Climate Change	
☐ Equality of advantages and disadvantages ☐ Predominance of advantageous aspects ☐ Predominance of disadvantageous aspects	Advantages and Disadvantages of Transhumance	

The third and last category is the human factors category. This category has 5 themes in total. These are changing highland activities, vital activity problems, covid-19 effect, cooperativism, expectations. The most sub-themes are found in the vital activity problems theme. This category has 16 sub-themes in total.

Table 8: Category 3. Concept Map

SUB-THEME	THEME	CATEGORY
☐ Continuing the activities of highland farming without change ☐ Experiencing positive developments ☐ Negative changes	Changing Highland Activities	HUMAN FACTORS
☐ Lack of social activities ☐ Crowding and accommodation problems ☐ Transportation and parking problems ☐ Labor problems in agricultural and animal activities ☐ Construction problems	Vital Activity Problems	
☐ Positive impact of the pandemic ☐ Negative impact of the pandemic ☐ The idea that its impact is general and does not have much impact	Covid-19 Effect	
☐ Knowing the existence of cooperatives ☐ Inadequacy of cooperatives and information	Cooperative Formation	
☐ Social activity expectations ☐ Economic expectations ☐ Sustainability of highland farming	Expectations	

DISCUSSION, CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Transhumance and highland tourism are dynamic phenomena influenced by various factors such as climate change, shifts in tourism perceptions, and crises like the COVID-19 pandemic. Particularly during the pandemic, transhumance activities in the Gümbe Highland underwent significant transformations. Motivated by the desire to escape urban life and minimize infection risk, the demand for the highland increased substantially. This surge in interest led to overcrowding and changes in accommodation practices. The proliferation of guesthouses and short-term rental apartments became prevalent, while the rising demand for secondary housing caused a sharp increase in property prices. Consequently, uncontrolled urbanization emerged as a critical challenge, threatening the cultural fabric of the highland due to both technological advancements and unregulated construction.

The highland's local economy also experienced notable changes during this period. Seasonal settlers from Antalya city center and nearby districts disrupted the local economic cycle, as the establishment of large retail chains weakened the commercial activities of small, local businesses. Moreover, the inability of the local population to establish cooperatives hindered efforts to achieve economic sustainability. Traditional apple farming declined due to low profitability, while greenhouse cultivation became a more dominant livelihood over the past 10–15 years.

The pandemic rekindled interest in rural and highland tourism, driven by a renewed longing for rural life. Gümbe Highland, with its natural beauty, favorable climatic conditions, and potential for faith-based tourism, emerged as a significant attraction for both tourism and transhumance. The pandemic's impact on economic, socio-cultural, and environmental dynamics in the region was profound. In this context, it is imperative for local governments to collaborate with the community to address these challenges, as most of the issues identified by stakeholders can be resolved at the local level.

KAYNAKÇA

- Albayrak, L. (2021). Pandemi Sonrasında Köye Dönüş; Kırsalın Ekonomik ve Kültürel Yapısında Yaşanan Dönüşümler, Artvin Örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.46790/erzisosbil.961933>.
- Arıca, R. (2019). Seyahat acentalarında turistik ürünlerin kişiselleştirilmesinin bir yolu olarak müşterilerle üretim. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 499–516.
- Arslan, E., & Kendir, H. (2020). COVID-19 salgını sonrası yükselen trend kırsal turizm: Zile örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3668–3683.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8–14.
- Crabtree, B. F., & Miller, W. L. (1999). *Doing qualitative research*. Sage.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). *The landscape of qualitative research* (Vol. 1). Sage.
- Ekşioğlu, A. G., & Zeybek, H. İ. (2021). Yayla Turizmi Açısından Bir İnceleme: Kürtün Yaylaları (Gümüşhane). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 1298–1308.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669.582.2020.1758708>.
- Hoehfeld, V. V. (1989). Beach Holidays—An Innovation in Turkish Tourism. *Tourism Recreation Research*, 14(2), 17–21. <https://doi.org/10.1080/02508.281.1989.11014548>.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *Bmj*, 311(7000), 299–302.
- López-Guzmán, T., & Sánchez-Cañizares, S. (2012). Gastronomy, tourism and destination differentiation: A case study in Spain. *Review of Economics & Finance*, 1, 63–72.
- Maxwell, J. A. (2008). *Designing a qualitative study* (Vol. 2). The SAGE handbook of applied social research methods.
- Merriam, S. B., & Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. John Wiley & Sons.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook. *Thousand Oaks*.
- Özçoban, E. (2020). Koronavirüs' ün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Kırsal Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Özdemir, Ü., & Çelikoğlu, Ş. (2014). Batı Karadeniz'de Rekreatif Açısından Giderek Önemi Artan Bir Yaylacılık Sahası: Uluyayla. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 79. <https://doi.org/10.17295/dcd.76776>.
- Seidman, I. (2006). Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences. *Teachers College*.

- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63–75.
- Sürer, A. G. (2021). Covid-19 Sürecinde Kentten Kırsala Dönüş. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 1(3), 1-13.
- TÜBA. (2020). Covid-19 pandemi değerlendirme raporu. TÜBA.
- Vaishar, A., & Šťastná, M. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations. *Current Issues in Tourism*, 25(2), 187–191. <https://doi.org/10.1080/13683.500.2020.1839027>.

To Cite This Article: Molu, A. & Yılmaz, M. (2025). Türkiye’de bölgesel ekonomik dayanıklılık: endüstriyel uzmanlaşma ve çeşitlenmenin rolü. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 127-150. <https://doi.org/10.32003/igge.1494262>

Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Dayanıklılık: Endüstriyel Uzmanlaşma ve Çeşitlenmenin Rolü

Regional Economic Resilience in Turkey: The Role of Industrial Specialization and Diversification

Abdurahaman MOLU^{*} , Mutlu YILMAZ^{*}

Öz

Çalışma, Türkiye’de bölgesel ekonomik dayanıklılık bağlamında endüstriyel uzmanlaşma ve çeşitlendirmenin rolünü incelemektedir. 2003-2020 yılları arasında Türkiye’nin düzey 3 bölgelerinde yaşanan ekonomik daralma ve toparlanma dönemlerinde bölgesel ekonomik yapının dayanıklılık üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizler, Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) ve Krugman Çeşitlilik Endeksi (KDI) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bulgular, ekonomik yapının bölgelerin krizlere karşı gösterdiği direnci anlamada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ekonomik çeşitliliğin daha yüksek dayanıklılığı desteklediğini öne süren yaygın literatüre karşın, bu çalışma uzmanlaşmanın Türkiye bölgelerinin dayanıklılığına anlamlı bir katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle az gelişmiş bölgelerin belirli sektörlerde uzmanlaşmasının krizlere karşı daha etkili bir koruma sağladığı görülmüştür. İmalat sektörünün ağırlıklı olarak krizden etkilenmesi nedeniyle imalat dışı sektörlerde uzmanlaşmış bölgelerin ekonomik durgunluk dönemlerinde daha dirençli olduğu ve toparlanma süreçlerinde de daha iyi performans sergilediği görülmüştür. Ayrıca analiz, göreceli uzmanlaşma ve mutlak uzmanlaşma arasında ayrım yaparak, göreceli uzmanlaşmanın incelenen tüm dönemler boyunca ekonomik dayanıklılığı tutarlı ve önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Uzmanlaşma, Çeşitlilik, Bölgesel Dayanıklılık, Ekonomik Dayanıklılık, Ekonomik Kriz

Abstract

This study examines the role of industrial specialization and diversification in regional economic resilience in Turkey. It specifically analyses the effect of the economic structure in Turkey’s Level 3 regions, encompassing the periods of economic shrinkage and recovery between 2003 and 2020. Analyses are conducted via using the Herfindahl-Hirschman Index (HHI) and the Krugman Diversity Index (KDI). The findings reveal that economic structure plays an important role in understanding the resilience of regions to crises. Contrary to the prevailing literature suggesting that economic diversification promotes greater resilience, it shows that specialization significantly contributes to the resilience of Turkey’s regions. It has been observed that specialization of less developed regions in certain sectors provides more effective protection against crises. Since the manufacturing sector was predominantly affected by the crisis, it has been observed that regions specialized in non-manufacturing sectors are more resilient during economic recessions and perform better during recovery periods. Moreover, by distinguishing between relative specialization and absolute specialization, the analysis finds that relative specialization consistently and significantly increases economic resilience across all periods examined.

Keywords: Industrial Specialisation, Diversity, Regional Resilience, Economic Resilience, Economic Crisis

* **Sorumlu Yazar:** Dr., abdilive@gmail.com

GİRİŞ

Bölgesel kalkınma politikası, ekonomik büyüme ve istikrarın yanı sıra, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması ve rekabet gücünün artırılması gibi çeşitli hedefleri içermektedir. Ekonomik büyümenin istikrarlı bir ortamda gerçekleşmesi, uzun vadeli kalkınma ve sürdürülebilir bir ekonomik yapının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşme ile birlikte yerel ve bölgesel sınırların geçirgen hale gelmesi, daha önce sadece dış meseleler olarak görülen konuların yerel ekonomiler üzerinde daha büyük bir etki yaratmasına neden olmuştur. Bu etki üzerinden oluşan yerel ekonomik istikrarsızlık bölgeleri çeşitli risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca, büyük krizler, beklenmedik bir şekilde ekonomiyi normal büyüme yolundan saptırarak ve uzun süreli ekonomik durgunluklara sürükleyerek geniş bir ekonomik etki yaratmaktadır (Sanchez vd., 2015; Martin vd., 2016). Bu etkiler, bazı bölgelerde daha derin ve kalıcı izler bırakırken, diğer bölgelerde nispeten daha hafif hissedilmektedir; bazı bölgeler hızlı bir şekilde toparlanırken diğerleri uzun süre etkisi altında kaldıkları görülmektedir (Martin, 2012; Eraydın, 2016; De Siano vd., 2020). Krizlerin yarattığı etkilerin mekânsal olarak farklılık göstermesi ve bu etkilerin derinliği bakımından kentler ve bölgeler arasında eşitsizliklerin yaşanması, önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Boschma, 2015).

Bu bağlamda, krizlere verilen tepkilerin bölgeden bölgeye farklı seviyelerde ortaya çıkması, bu durumun altında yatan faktörleri ve bölgesel dinamikleri açıklamaya yönelik yapılan araştırmalar, bölgesel dayanıklılık kavramının hızla gelişmesine yol açmıştır (Kitsos, 2020). Dayanıklılık kavramı, bölgesel ekonomilerin beklenmedik krizlere verdikleri tepkileri ve bu tepkilerin ekonomik büyüme ile bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini değerlendirmek için büyük bir analitik potansiyele sahip olduğu belirlemektedir (Reggiani vd., 2002; Eraydın, 2016; Martin ve Sunley, 2015). Bölgesel dayanıklılığın sağlanması ve istikrarlı bir ekonomik sistemin inşa edilebilmesi için, dayanıklılığı belirleyen faktörlerin belirlenmesi ve kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu faktörlerin tespiti ve bu doğrultuda uygun politikaların geliştirilmesi, bölgelerin krizlere karşı direnç kapasitelerinin artırılmasında ve uzun vadede sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır (Zolli ve Healy, 2012).

Bir bölgenin ekonomik dayanıklılığı, birçok ekonomik ve sosyal ajanların karmaşık etkileşimlerden ortaya çıktığı görülmektedir. Farklı faktörlerin değişen seviyede farklı bölgelerde bulunması ve faktörlerin arasındaki etkileşimin sonucu olarak bölgesel tepkiler ortaya çıkmaktadır. Başta bölgesel ekonomik yapı olmakla birlikte bölgesel iş gücü, rekabet gücü, girişimcilik, yenilikçilik ve finansal politikalar gibi faktörler, bölgesel dayanıklılığı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Martin, 2010; Eraydın, 2013, Boschma, 2015; Martin ve Sunley, 2015). Bölgesel ekonomi çalışmalarında, endüstriyel yapının, bölgeler arasındaki direnç farklılıklarını açıklamada önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Endüstriyel yapının rolü önemli olarak öne çıkması, endüstrilerin birbirinden farklı hassasiyetleri ve tepkileri ekonominin genel dayanıklılığını ve büyüme potansiyelini etkiler olmasındandır. Örneğin, imalat sektöründe uzmanlaşmış bir bölgenin, hizmet sektöründe uzmanlaşmış diğer bir bölgeden daha az esnek olması öngörülmektedir (Martin vd., 2016).

Bu çalışma, bahsedilen dinamikler çerçevesinde, bölgesel ekonomik yapının dayanıklılık üzerindeki etkisini uzmanlaşma ve çeşitlilik kavramlar perspektifinden incelemektedir. Bölgesel uzmanlaşma, belirli bir sektörün yoğunlaşması ve derinleşmesi sonucu olarak oluşurken, bölgesel çeşitlilik, daha geniş bir endüstri yelpazesi ile ortaya çıkmaktadır (Conroy, 1975; Van der Panne, 2004; Tan vd., 2020). Bu bağlamda, Türkiye’de 2003’ten 2020’ye kadar olan dönemde yaşanan çeşitli ekonomik krizler ve bu krizlerin ardından gelen toparlanma süreçlerinde bölgelerin dayanıklılığı incelenmektedir. Bu inceleme, krizlere karşı yüksek dayanıklılık gösteren bölgelerin performansını hangi ekonomik yapının daha etkili bir şekilde açıkladığını ortaya koymayı ve bu bağlamda uygun stratejileri önermeyi amaçlamaktadır.

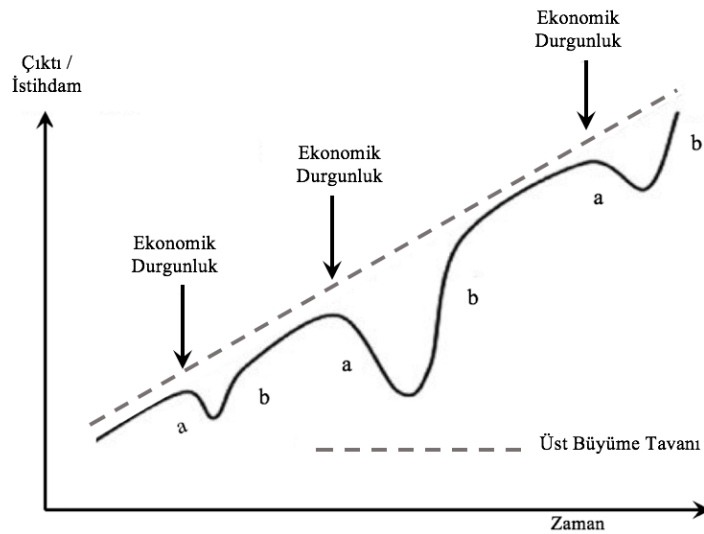
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bölgesel Ekonomik Dayanıklılık:

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için ekonomik istikrar büyük önem arz etmektedir. İstikrar, ekonominin denge içinde kalmasını, işsizlik gibi temel ekonomik sorunların kontrol altında tutulmasını ve uzun vadeli büyüme hedeflerinden sapmaların en aza indirilmesini sağlamaktadır. Bu süreç, ekonomik büyümeyi desteklemenin yanı sıra, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına da katkı sağlamaktadır (Nancy vd., 2013). Ancak, ekonomik krizler nedeniyle ortaya çıkan istikrarsızlık, bölgeler üzerinde derin ve olumsuz etkiler yaratmakta ve bölgelerin dayanıklılığını ciddi şekilde zorlamaktadır. Bu tür şoklara karşı verilen bölgesel tepkiler, bölgelerin ekonomik dayanıklılık düzeyinin yansımasıdır. Dayanıklılık kavramı, akademik araştırmalarda, kalkınma politikalarının oluşturulması ve uygulanması gibi alanlarda sürdürülebilirlik kavramıyla birleşerek daha kapsamlı ve etkili bir yaklaşımın oluşmasına katkı sağlamaktadır (Simon ve Jax, 2007). Bu çalışmada, bölgelerin şoklara karşı gösterdikleri direnç ve istikrarsızlıktan kurtulmak için verdikleri tepki, dayanıklılığın ana kavramını oluşturmaktadır.

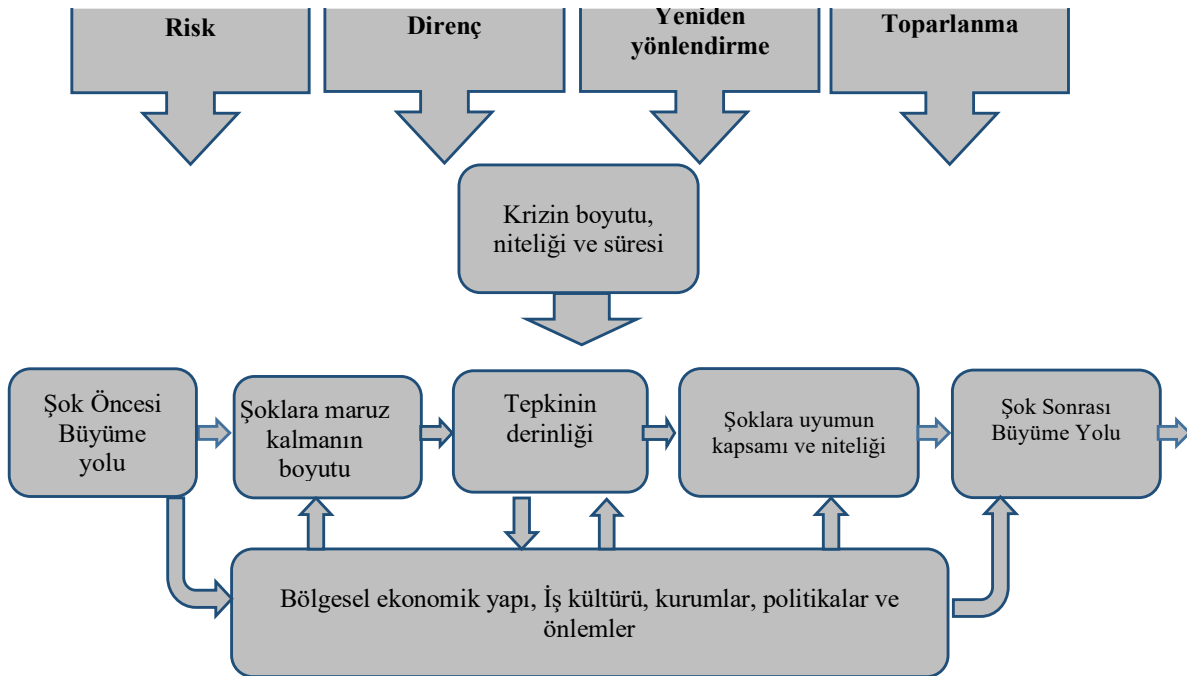
Birçok disiplinde kullanılan ‘dayanıklılık’ kavramı, Latince “resalire” kelimesinden türemekte olup ‘geri sıçrama’ anlamına gelmektedir. Bu terim, özellikle psikoloji, ekoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Community ve Regional Resilience İnstitute, 2013). Kavramın yaygınlaşmasının temel nedenlerden biri farklı disiplinlerde kolaylıkla uygulanabilir ve esnek olmasıdır. Son zamanlarda, iktisat, bölgesel planlama ve ekonomik coğrafya alanlarında da sıkça görülmeye başlamıştır (Toth, 2015). Özellikle 2008 mali krizinden sonra, araştırma ve politika oluşturma alanlarında dayanıklılık kavramına olan ilginin artmasıyla birlikte, bu kavramın popülaritesi de önemli ölçüde artmıştır (Giannakis ve Bruggeman, 2017). Dayanıklılık kavramının hızla popülarite kazandığını vurgulayan Toth (2015), bu durumun başka bir kavram için nadir görüldüğünü belirtmektedir. Toth, “Son on yılda dayanıklılık kavramının hızla kazandığı popülarite başka bir kavramın kazanması çok nadirdir. Dayanıklılık, sürdürülebilirliğin 1980’li ve 1990’lı yıllarda oynadığı rolü oynamakta ve yeni ‘çok konuşulan kelime’ olarak ortaya çıkmaktadır” şeklinde ifade etmektedir.

Dayanıklılık, bölgesel gelişim dinamikleriyle bağlantılı olarak artabilen veya azalabilen dinamik ve değişken bir özellik olarak değerlendirilmektedir (Martin, 2018). Dayanıklı sistemler, şoklara karşı hazırlıklı olma, krizden sonra iyileşme gösterme ve normal işlevselliğine geri dönme konusunda yüksek bir yeteneğe sahiptirler. Bu, dayanıklılığın dış faktörlerle başa çıkma, ekonomik sistemin dengesini koruma ve değişen koşullara uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir (Allenby ve Fink, 2005). Şekil 1’de ekonomik dalgalanmalar, durgunluk ve toparlanma aşamalarıyla birlikte sunulmuştur.

Şekil 1: Bir süreç olarak bölgesel ekonomik dayanıklılık
Kaynak: (Fingleton vd., 2012)

Bazı çalışmalarda, ‘dayanıklılık’ terimi genellikle “yerel sosyo-ekonomik sistemin bir şoktan veya ekonomik daralmadan toparlanma yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Martin, 2012; Pendall vd., 2010; Fingleton vd., 2012). Ancak dayanıklılığın, yalnızca bir sistemin bir şoka tepki olarak geçirdiği toparlanma sürecini değil, aynı zamanda şok öncesindeki denge durumunun bozulmasını önleme kapasitesini ve şokun başlangıcındaki ilk düşüşü de kapsamaktadır (Hill vd., 2011). Popüler tanımların çoğu, dayanıklılığı bir bölgenin olumsuz koşulları öngörme, hazırlama, direnme ve temel işlevlerini yerine getirme ve mevcut kalkınma yoluna geri dönme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Walker vd., 2004; Foster, 2007; Davies, 2011; Martin ve Sunley, 2020). Başka bir deyişle, dayanıklılık, bir kriz sonrası iyileşme ve geri dönmekten daha fazlasını ifade etmektedir. Şekil 2’de bölgesel ekonomik dayanıklılık süreci, krize verilen tepki, uyum sağlama ve toparlanma aşamalarıyla birlikte ele alınmaktadır.

Şekil 2: Bir Süreç olarak bölgesel ekonomik dayanıklılık

Kaynak: Martin ve Sunley (2020)

Dayanıklılık ve Ekonomik Yapı

Ekonomik dayanıklılığın doğası, çeşitli firmalar, çalışanlar ve kurumlar gibi ekonomik aktörlerin tepkileri ve etkileşimleriyle şekillenmektedir (Martin ve Sunley, 2015). Ancak dayanıklılığı belirleyen unsurların karmaşıklığı nedeniyle, bu konuda net bir şey söylemek kolay olmamaktadır (Hu ve Hassink, 2020). Yine de, yapılan ampirik araştırmaların sayısının artmasıyla, bölgesel ekonomik dayanıklılığı etkileyen ana faktörler giderek ortaya çıkmaktadır (He vd., 2022). Öne çıkan faktörler arasında, bölgenin ekonomik yapısı, ihracata odaklanma ve uzmanlaşma, insan sermayesi, yenilikçilik kapasitesi, iş ve kurum kültürü, bölgenin konumu ve kurumsal yapı, mali ve yönetsel alt sistemler bulunmaktadır (Martin, 2012; Boschma, 2015; Martin ve Sunley, 2015). Bu faktörlerden hiçbirisi ekonomik dayanıklılığı tam olarak belirleyemese de, bölgesel ekonomik yapının oynadığı biçimlendirici rol nedeniyle sıkça önemsenmektedir (Boschma, 2015; Martin vd., 2016; Tan vd., 2020; He vd., 2022). Ekonomik yapı, bir bölgenin ekonomisinin genel yapısını, üretim sektörlerinin türleri, büyüklüğünü, dağılımını ve özelliklerini tanımlayan bir terimdir. Bölgesel ekonomik yapı, söz konusu bölgenin içsel özelliklerine, tarihsel mirasına ve diğer çeşitli faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir (Martin ve Sunley, 2015). Uzun vadeli kalkınma sürecinde, bazı bölgeler

belirli bir sanayinin geliştirilmesine bağlı olarak ve farklı avantajları geliştirerek dayanıklılık seviyelerini artırır ve etkili hale gelir (He vd., 2022).

Ekonomik yapının, bölgesel ekonomik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dayanıklılık seviyesinin bölgeden bölgeye değişmesinin en önemli nedenlerinden biri, krizlerin farklı sektörleri ve endüstrileri farklı şekillerde etkilemesidir (McConnell vd., 2017). Bunun sebebi de, arz, talep, rekabet gibi endüstriyel dinamiklerin sektörler arasında farklılık göstermesidir. Bu nedenle, endüstriyel yapı ve yapısal değişikliklerin dayanıklılığı belirlemede büyük bir rol oynadığı savunulmaktadır. Örneğin, krize karşı, imalat endüstrisinin genellikle hizmet sektöründen daha duyarlı olduğu varsayılmaktadır. Martin (2012), Birleşik Krallıkta 1970'ler, 1990'lar ve 2000'lerde yaşanan krizlerin üretim ve hizmetler üzerindeki etkilerini araştırmış ve iki sektör arasında büyük bir ayrım olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla imalat sanayisinde uzmanlaşmış bir bölgenin, hizmetlerin hakim olduğu bir bölgeye göre daha az dirençli olması beklenmektedir (Martin vd., 2016).

Uzmanlaşma ve Çeşitlilik

Bölgede belirli bir sektörün yoğunlaşması veya ekonomik yapının farklı sektörler arasında çeşitlenmiş olmasının bölgesel büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisi, literatürde çok tartışılan ancak henüz tam olarak çözümlenmemiş bir konudur (Conroy, 1975; Tan vd., 2020). Bazı çalışmalara göre, endüstriyel uzmanlaşma, bölgesel ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak tanımlanmaktadır. Bir bölgenin kaynaklarını ve uzmanlığını belirli bir sektörde yoğunlaştırdığında, rekabet avantajı elde ederek yenilikçiliği ve ekonomik büyümeyi teşvik ettiği savunulmaktadır. Öte yandan, birçok çalışma, bölgenin daha yüksek büyüme ve istikrarla ilişkilendirilen ekonomik yapısının çeşitlilikle karakterize edildiğini öne sürmektedir. Çeşitlendirilmiş bir ekonominin, sektörel krizlere karşı daha az duyarlı olduğu ve değişen ekonomik koşullara daha hızlı bir şekilde uyum sağlayabileceği düşünülmektedir (Eraydın, 2013; Evans ve Karecha, 2014; Di Caro, 2015; Brown ve Greenbaum, 2017).

Uzmanlaşmış bölgelerdeki ekonomiler, belirli bir ana endüstri veya sektörden oluşan firmalarla yoğunlaştığı için, diğer sektörlerde meydana gelen şoklardan daha az etkilenme ihtimaline sahiptir; ancak bölgenin uzmanlaştığı sektörde ortaya çıkan krizlerin, bölgesel ekonominin büyük kısmına zarar verebilme olasılığı daha yüksektir. Talep şoklarına karşı özellikle hassas olan bu bölgelerde, uzmanlaşmış sektördeki talebin azalması nedeniyle büyümede ciddi yavaşlamalar, yüksek işsizlik oranları ve sonuç olarak ekonomik çalkantılar yaşanması kaçınılmazdır (Boschma, 2015). Buna karşılık, farklı endüstrilere sahip bölgelerin, riskleri çeşitlendirerek bölgesel dayanıklılığı önemli ölçüde artırdığı değerlendirilmektedir (He vd., 2022). Farklı endüstriler, talep, Pazar ve finansal koşullara farklı derecelerde bağımlı olmalarından dolayı krizlerden farklı şekillerde etkilenirler. Çeşitlenmiş bir bölge, sektörlerden herhangi birine yönelik meydana gelen riskleri çeşitli sektörlerle dağıtarak, zorluklara daha etkili bir şekilde yanıt vererek ve uyum sağlayarak büyüme ve istihdam üzerindeki olumsuz etkiyi hafifletmektedir (Martin vd., 2016).

Çeşitlilik ve uzmanlaşma konusundaki diğer önemli argüman, yayılma kavramı üzerinden ortaya çıkmaktadır. Yayılma, bir bölgedeki ekonomik faaliyetlerin ve endüstrilerin etkileşimini ve bu etkileşimin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Çeşitlilik ve uzmanlaşma, farklı potansiyel yayılma kaynaklarını temsil etmektedir. Bir bölge birkaç sektörde uzmanlaştığında yerleşme ekonomileri (*localization economies*) olarak adlandırılan yayılma tipi ortaya çıkarken, birbirinden farklı çok sayıda sektörün varlığıyla çeşitlendiğinde ise Jacobs dışsallıkları (*Jacob's externalities*) adı verilen yayılma tipi ortaya çıkmaktadır (Van der Panne, 2004). Bir bölgedeki firmaların benzer ürün veya hizmetlerin üretiminde uzmanlaşmasıyla ortaya çıkan yerleşme ekonomileri, firmaların yerleştirilmiş alan içerisinde bilgi, uzmanlık ve kaynak paylaşımının bir sonucu olarak hem artan yenilikçiliği (*incremental innovation*) hem de süreç yeniliğini teşvik etmesi beklenmektedir (Henderson vd., 1995; Rosenthal ve Strange, 2003; Viladecans-Marsal, 2004; Baltzopoulos, 2009).

Diğer yandan farklı endüstrilerin bir bölgede bir arada var olması ve etkileşime girmesi durumunda ortaya çıkan Jacobs dışsallıklarının yayılma etkilerinin radikal yenilikçiliğe ve ürün yenilikçiliğine yol açması beklenmektedir. Radikal yenilikçilik, farklı sektörlerden birleşen bilgi ve teknolojilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yenilikçiliğin yeni pazarlar ve

istihdam yaratma üzerinde önemli bir etkisinin olması öngörülmektedir (Frenken vd., 2007). Bu farklı türdeki yayılmalar, büyüme üzerinde ayrı etkilere sahip olduğundan, iki yayılma kaynağı arasında seçim yaparken, odaklanılan büyüme türüne göre yaklaşım belirlenmelidir. Verimlilik ve üretkenlik artışı açısından yerleşme ekonomilerinin etkilerinin keşfedilmesi tercih edilmelidir. Diğer yandan, istihdam artışı bağlamında Jacobs dışsallıkları öncelikli olarak ele alınmalıdır (Frenken vd., 2007; He vd., 2022). Bölgesel dayanıklılık ile ilişkisi değerlendirildiğinde, Jacobs dışsallıkları iki temel şekilde katkı sunabilir: bir yandan farklı sektörlerin bir arada bulunması, bir sektördeki daralmanın bölgenin genel ekonomik yapısını derinden etkilemesini engelleyerek esneklik sağlarken, diğer yandan istihdam artışı için elverişli bir yapı sunması, bu çalışmada dayanıklılık göstergesi olarak kullanılan istihdam ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, Jacobs dışsallıklarının hem sektörel çeşitlilik hem de istihdam üzerindeki etkileriyle bölgesel dayanıklılığı desteklemesi öngörülmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz ve daralma dönemlerinde hangi ekonomik yapıların bölgesel dayanıklılığa katkıda bulunduğu değerlendirilmiştir. Sunulan tartışmalar temel alınarak, kriz ve toparlanma dönemlerinde hangi stratejilerin daha etkili olduğu ve bu stratejilerin hangi bölgelerde daha yüksek dayanıklılık sağladığı incelenmiştir. Bu çerçevede, araştırmanın temel amacını ve yönünü netleştirmek adına aşağıdaki araştırma sorusu formüle edilmiştir.

Araştırma Sorusu

Bölgesel ekonomik yapı, özellikle sektörel çeşitlilik ve uzmanlaşma bölgesel ekonomik dayanıklılığı nasıl etkilemektedir?

Çalışma, ekonomik dayanıklılığı istihdam üzerinden değerlendirdiği için, istihdam artışıyla ilişkilendirilen sektörel çeşitlilik (Jacobs dışsallıkları) ve dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki beklenmektedir. Araştırma sorusuna dayalı olarak aşağıdaki hipotezler test edilmektedir:

Hipotez 1: Endüstriyel olarak çeşitlendirilmiş bölgeler, uzmanlaşmış yapıya sahip bölgelere göre daha dayanıklıdır.

Hipotez 2: Bölgesel endüstriyel uzmanlaşma (yerleşme ekonomileri) bölgesel dayanıklılıkla önemli bir ilişkiye sahip değildir.

YÖNTEM:

Türkiye’nin düzey 3 bölgelerinde sektörel uzmanlaşma ve çeşitliliğin bölgesel ekonomik dayanıklılık üzerindeki etkisi inceleyen bu çalışmada, bölgesel dayanıklılık performansını ölçmek için bölgesel istihdamdaki¹ oransal artış ve azalma bir vekil gösterge (*proxy*) olarak kullanılmıştır. Ulusal düzeyde istihdamda istikrarlı bir artışın gözlemlendiği 2003-2006 dönemi, diğer dönemlerdeki istihdamdaki sapmaları ölçmek için referans veya temel dönem olarak kullanılmıştır. Bu temel dönemdeki istihdam artış oranı, çalışmanın son yılına kadar herhangi bir ekonomik daralma yaşanmadığı varsayımıyla, sabit bir büyüme oranı üzerinden yansıtılmıştır. Bu sabit istihdam artış oranı, çalışmada “beklenen artış” olarak geçmektedir. Diğer yandan, gerçek istihdam verileri kullanılarak 2020’ye kadar olan “gerçek artış” hesaplanmış ve iki artış arasındaki sapma oranı, kriz ve toparlanma dönemlerini belirlemek amacıyla analiz edilmiştir (Martin, 2012; Han ve Goetz, 2013; Kitsos ve Bishop, 2018).

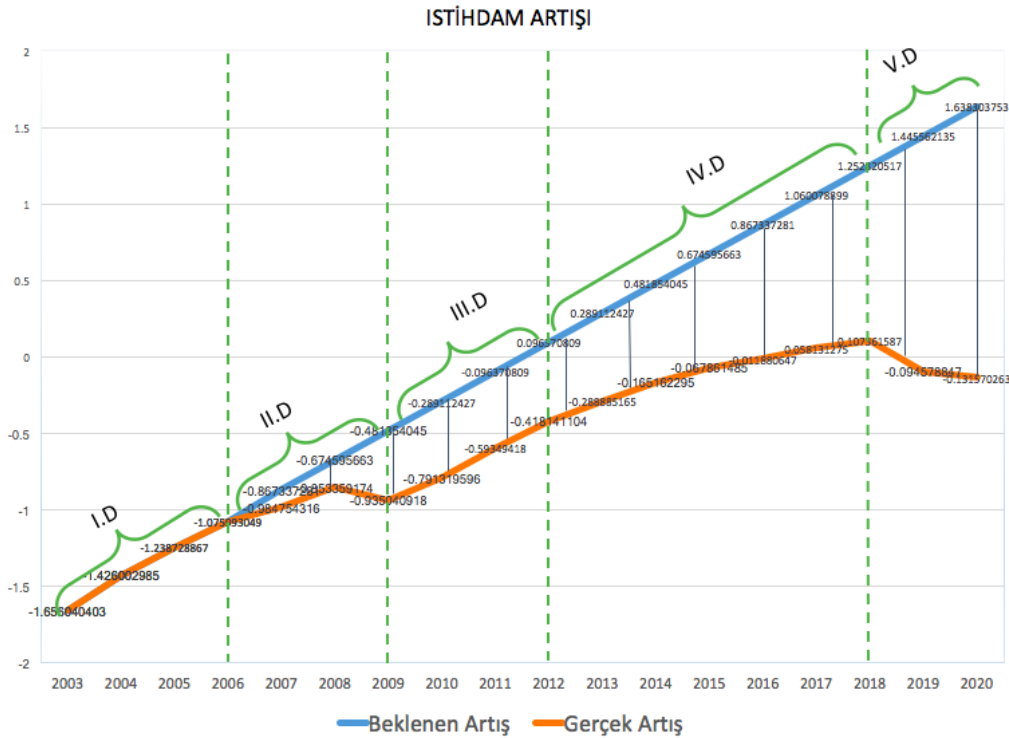
Kriz dönemlerinin belirlenmesinde, ABD Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu’nun (NBER) kriz tanımı dikkate alınmıştır. NBER, krizi “ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkan, ekonomi geneline yayılan ve birkaç aydan uzun süren; genellikle reel GSYH, reel gelir, istihdam, endüstriyel üretim ve toptan-perakende satışlarda görülen önemli bir düşüş” olarak tanımlamaktadır (Leamer, 2008). Bu tanım çerçevesinde, Türkiye’deki ekonomik raporlar ayrıntılı bir şekilde incelenerek, araştırmanın kapsadığı zaman diliminde meydana gelen daralma ve toparlanma dönemleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bir temel dönem, bir tam ekonomik döngü (Daralma ve Toparlama) ve iki ayrı daralma dönemleri olarak beş, farklı dönemler belirlenmiştir.

İlk dönem (2003-2006): Türkiye’de 2000-2001 krizlerin sona erdiği ve ekonomik iyileşmenin başladığı 2003 yılından başlayıp, ekonominin büyüme hızı yeniden azalma eğilimi gösterdiği 2006 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, göreceli olarak ekonomik istikrarın yaşandığı, istihdam artısında tutarlılığın gözlemlendiği ve ekonominin nispeten stabil olduğu

1 Bu araştırma amacına uygun olan veriler, Sosyal Güvenlik Kurumundan elde edilmiştir. SGK tarafından 2004’ten 2020’ye kadar Türkiye’nin il ölçeğinde toplanan sigortalı çalışan sayısı kullanılmıştır.

bir dönem olmuştur. Çalışmada bu dönem, 'temel dönem' olarak adlandırılmaktadır (Temiz ve Gokmen, 2009; Turan, 2011; Emin, 2017; Arslan vd., 2020). İkinci dönem (2006-2009): Türkiye birinci dönemde üstün performans gösterdikten sonra 2006'dan itibaren ekonomik büyümede nispeten düşüş, başladığı ve 2008'de dünya ekonomik krizin olması ile birlikte krizin Türkiye yüzünü gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde meydana gelen kriz, dış kaynaklı olarak, ABD ipotek marketlerde başlayıp bütün dünyayı etkisinin altında alan bir kriz olmuştur. Krizin ilk işaretleri 2006 yılında ortaya çıktıktan sonra ekonomik şokun etkileri 2007 ve 2008 yıllarında hız kazanmıştır (Temiz ve Gokmen, 2009; Öcal, 2011; Aydın ve Cural, 2022; Tutar vd., 2022). Üçüncü dönem (2009-2012): 2008'deki krizden sonra Türkiye ekonominin iyileşme başlamış ve eski büyüme yoluna doğru toparlama eğilimi göstermiştir. Krizin en kritik döneminde, 2009 yılında -4,7 büyüme ile yüksek oranlı küçülme yaşayan Türkiye ekonomisi, kısa bir zamanda toparlanarak başarılı bir performans göstermiştir (Köse, 2016; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2013; Batmaz, 2021). Dördüncü dönem (2012-2017): Türkiye ekonomisi 2009-2012 toparlama döneminde büyüme yolunu izledikten sonra yaşanan krizden tamamen toparlayıp eski büyüme yolunu yakalamadan önce 2012'de ekonomik yavaşlama yeniden başlamıştır. Euro bölgesi borç krizinden kaynaklanan yavaşlama, Suriye iç savaşı, göç krizi, 2015 seçimleri, 15 Temmuz darbe girişimi, terör saldırıları ve komşu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik sorunlarıyla birlikte İstihdam artış, hızında ciddi bir gerileme yaşanmış ve 2017'ye kadar iniş-çıkışlı bir seyir izlemiştir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2012; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2013; Avrupa Komisyonu, 2013; Gürkaynak, 2013; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2015; Güngen, 2015; Maliye Bakanlığı, 2018; Cinel, 2018; Karagöl, 2016). Beşinci dönem (2017-2020): Araştırmanın dördüncü döneminde yaşanan dalgalı büyümeden sonra, Türkiye ekonomisi, 2018 yılında sert ve ani bir düşüşle karşılaşmıştır. 2020'lara kadar devam eden bu düşüşün arkasından art ardından gelen farklı düzeyde sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar bulunmaktadır. Suriye mültecilerin ekonomik yükü, 2017 Referandum etkisi, 2018 – 2019 genel ve yerel Seçimler, Yunanistan ve diğer Avrupa ülkeler ile yaşanan politik sorunları, ABD – Türkiye arasında yaşanan gergin ilişkiler, kur krizleri, Covid-19 salgını gibi iç ve dış sorunlar ekonominin ciddi bir şekilde etkilenmesine yol açan kronik sorunlar olmuştur. Dördüncü dönemde, azalan oranda artan istihdam büyüme, 2018'de tamamen azalan duruma geçmiştir (Grafik – 1), (TOBB, 2021a; Batmaz, 2021; Şanlı, 2021; Tutar vd., 2022).

Grafik 1: Ekonomik daralma ve toparlama dönemleri

Dönemlerin belirlenmesinin ardından, bölgeler arasında kriz ve toparlanma dönemlerindeki performansları karşılaştırmak amacıyla, her bölge ve Türkiye geneli için öncelikle dayanıklılık indeksi (daralma ve toparlanma indeksleri) hesaplanmıştır.

Daralma İndeksi:

Daralma indeksi, bir şoktan sonra istihdam artış oranının ne kadar değiştiğini ölçen bir indekstir. Bu, gerçek istihdam artışının beklenen istihdam artışından sapması olarak hesaplanmaktadır (Han ve Goetz, 2013). Daralma indeksi sıfıra ortalanmış olup negatif değerler bir bölgenin ekonomik durgunluğa karşı dirençli olduğunu, pozitif değerler ise bölgenin durgunluktan etkilendiğini göstermektedir.

$$Daralma = \frac{Beklenen Artış - Gerçek Artış}{Beklenen Artış} \times 100$$

Toparlanma İndeksi:

Toparlanma indeksi, istihdam oranının şoktan ne ölçüde toparlandığını göstermektedir. Toparlanma, bir şoku atlatıp yeni bir büyüme yoluna izleyebilme yeteneğidir. Toparlanma döneminde, istihdam artış hızı, şok öncesi seviyeye tam olarak dönemeyebilir, çünkü yeniden yapılanma süreci ekonomik yapıyı değiştirebilmektedir (Han ve Goetz, 2013). Toparlanma indeksi, sıfıra ortalanmış olup, negatif değerler bir bölgenin ekonomik daralmadan sonra tamamen toparlanmadığını göstermektedir. ‘0’ değeri bölgenin durgunluktan sonra tamamen toparlandığını gösterirken, pozitif değerler ise beklenen trend büyüme yolunun üzerinde iyileşme olduğunu ifade etmektedir.

$$Toparlanma : \frac{Gerçek Artış - Beklenen Artış}{Beklenen Artış} \times 100$$

Elde edilen puanlar üzerinden, bölgeler Türkiye ortalamasına göre dayanıklı ve dayanıklı olmayan olarak sınıflandırılmıştır. Kriz döneminde Türkiye’nin ortalama istihdam düşüşüne kıyasla daha büyük düşüş yaşayan bölgeler, şoklara karşı nispeten düşük bir dirence sahip (dayanıklı olmayan) kabul edilmektedir. Buna karşılık, bölgesel istihdamdaki düşüş oranı ulusal düşüş seviyesinden daha az olan bölgeler nispeten dirençli (dayanıklı) olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, bir ekonomik şok sonrasında istihdam gelişimi ulusal düzeydeki istihdam gelişiminden daha yüksek olan bölgelerin, göreceli olarak daha iyi bir dayanıklılığa sahip olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, istihdam genişlemesinin ulusal düzeyden daha az olduğu bölgeler daha az dayanıklı veya dayanıklı olmayan olarak değerlendirmektedir (Martin ve Sunley, 2015; Giannakis ve Bruggeman, 2017; Fingleton vd., 2012).

Çalışmanın ikinci aşamasında, bölgelerin sektörel uzmanlaşma ve çeşitlilik seviyelerini belirlemek için hesaplamalar yapılmıştır. Uzmanlaşmayı hesaplamak için yaygın olarak kullanılan ölçümlerden biri olan Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) uygulanmıştır. HHI, belirli bir sektöre odaklanmadan, ekonomik faaliyetlerin bir bölgedeki tüm sektörler arasındaki dağılımını dikkate alan bir yoğunlaşma endeksidir. Endeks ne kadar yüksek ise, uzmanlaşma düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır (Goschin, 2019; Hernandez vd., 2022; Sekur, 2020).

Herfindahl-Hirschman endeksi, bölgesel ekonomi i (g_{ij}) içindeki tüm ekonomik sektörlerin (j) paylarının karelerini toplayarak genel mutlak uzmanlaşmayı ölçer:

Herfindahl-Hirschman uzmanlaşma endeksi:

$$HHI = \sum_{j=1}^m (g_{ij}^S)^2$$

Burada:

$HII = \text{Herfindahl} - \text{Hirschman uzmanlık endeksi}$

$i = \text{bölge}$

$j = \text{sektör}$

$g_{ij}^S = j \text{ sektörünün } i \text{ bölgesinin toplam değerindeki payı.}$

HII, 1 değeri, bir bölgenin bir endüstride tamamen uzmanlaştığını gösterirken, 0'a yakın olması ise çeşitlilik yükselmesini göstermektedir.

Bölgesel Çeşitliliği hesaplamak için Krugman çeşitlilik indeksi (KDI) kullanılmıştır. Bu indeksin avantajı, bir sektörün genel ekonomi ile karşılaştırılabilir olmasıdır. KDI, bir bölgenin endüstriyel yapısının ulusal ortalamadan ne kadar farklı olduğunu ölçen bir endekstir. Endeks değeri ne kadar küçük olursa, bu durum, bölgenin ulusal ekonomiyle olan farkının az olduğunu, ulusal yapıyla büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini ve çeşitli sektörlere sahip olduğunu ifade etmektedir (Goschin, 2019). Buna karşılık, yüksek KDI değerleri, bir bölgenin ekonomik yapısının ulusal yapıdan belirgin şekilde farklı olduğunu ve bölgenin az sayıda sektörde uzmanlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, KDI endeksi, hem çeşitliliği hem de göreceli uzmanlaşmayı ölçmek için bir imkan sunmaktadır.

Krugman çeşitlilik indeksi, i bölgesindeki tüm j endüstrilerinin paylarını (g_{ij}) ulusal ekonomideki karşılık gelen paylarıyla (g_j) karşılaştırır.

$$K_i^S = \sum_{j=1}^m |g_{ij}^S - g_j|$$

$K_i^S = \text{Krugman çeşitlilik indeksi}$

$g_{ij}^S = i \text{ bölgesinde } j \text{ endüstrisinin payı}$

$g_j = j \text{ endüstrisinin ulusal ekonomideki payı}$

Son aşamada, Türkiye'de krizlere karşı yüksek bölgesel ekonomik dayanıklılığa sahip bölgelerle ilişkilendirilen ekonomik yapıyı belirlemek için analizler yapılmış ve yapı türlerinin etkileri incelenmiştir. Bu çerçevede, regresyon analizi kullanılarak, bağımlı değişken olarak dayanıklılık üzerinde uzmanlaşmış yapılar ile çeşitlenmiş yapıların etkileri değerlendirilmiştir.

Uygulanan çoklu regresyon analizde, gerçek etkiyi daha doğru bir şekilde ölçmek ve yanlılıkları azaltmak amacıyla, uzmanlaşma ve çeşitlilik ile dayanıklılık arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek bazı değişkenler kontrol altına alınmıştır. Literatürde sıklıkla bahsedilen değişkenlerden yenilikçilik, nitelikli iş gücü, sanayileşme, teknoloji oranı ve şehirleşme, analizde kontrol değişkenleri olarak dahil edilmiştir. *Yenilikçilik*2: Araştırmalar, yenilikçiliğin bölgesel ekonomik dayanıklılığı artırdığını öne sürmektedir. Özellikle ekonomik şok ve toparlanma dönemlerinde, endüstrilerin yeni teknolojiler geliştirerek yenilik yapımlarıyla birlikte, bölgenin yeni kalkınma fırsatlarını daha hızlı bir şekilde yakalayabildiği ve ekonomik dayanıklılık kapasitelerini olumlu yönde geliştirdiği görülmektedir (Simmie ve Martin, 2010; Martin ve Sunley 2015; Bristow ve Healy, 2018; He vd., 2022; Toth vd., 2022). *Nitelikli iş gücü*3: yüksek nitelikli iş gücüne sahip bölgeler, krizler sırasında daha etkili atlatma mekanizmalarına sahiptir. Bu bölgeler, yüksek beceri aktarımı, iyi bilgilendirilmiş ve hızlı karar alma, esneklik ve değişime uyum sağlama yetenekleri sayesinde, bölgenin hızlı bir şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlayarak krizlerle daha etkili bir şekilde başa çıkabilmektedir (Frenken vd., 2004; Briguglio vd., 2009; Martin ve Sunley, 2015; Masik, 2016; Kitsos ve Bishop, 2018; Wanga ve Weib, 2021;

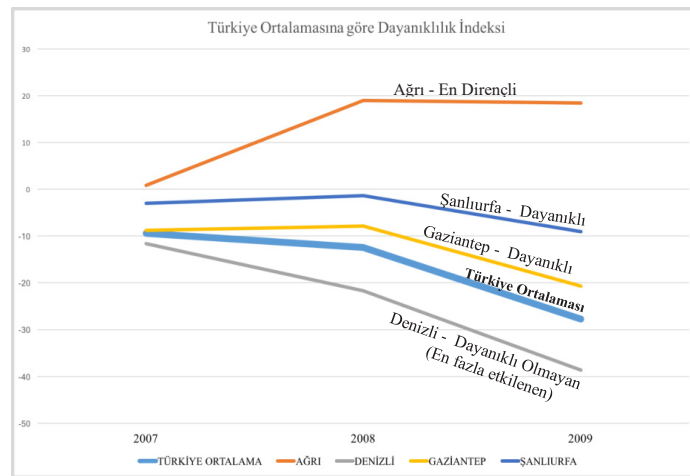
2 Belirli bir dönemdeki ortalama patent sayısının her bölgenin nüfus büyüklüğüne bölünmesiyle hesaplanmıştır.

3 Bölgesel yükseköğretim mezunu, fakülte mezunu ve yüksek lisans ve üzeri mezun olanların toplam nüfusa oranı olarak hesaplanmıştır.

He vd., 2022; Ishaq vd., 2022). *Sanayileşme*⁴: Bazı çalışmalar, krizlerin kaynağı ve tipi farklı olmasına rağmen kriz döneminde genellikle sanayi sektörlerin daha çok etkilendiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, imalatçı uzmanlaşmış bir bölgenin, hizmetlerin hakim olduğu bir bölgeye göre daha hassas ve az dirençli olması beklenmektedir (Martin, 2012; Davies, 2011). *Teknoloji*⁵ : ‘Ekonominin geleceği’ olarak adlandırılan teknoloji, özellikle kentsel alanlarda dayanıklılığa büyük katkı sağlamaktadır. Bir bölgede teknoloji sektörünün payının artması, genel olarak bölgesel dayanıklılığı artırabilir. Ayrıca, teknoloji sektörü genellikle diğer sektörlerle işbirliği yaparak, bölgesel ekosistemin yenilikçiliğini ve rekabet gücünü artırır. Bu nedenle, bölgesel dayanıklılığın teknoloji sektöründen etkilenmesi beklenmektedir (Khan ve Labonte, 2017; He vd., 2023). *Şehirleşme*⁶ : Şehirleşme, özellikle daha büyük bölgelerin doğasında var olan üretkenlik avantajları aracılığıyla, bölgesel ekonomik dayanıklılığın artırılmasında önemli bir rol oynadığı sıklıkla bahsedilmektedir. Şehirleşme oranı arttıkça ve genişledikçe, genellikle kaynakların, yeteneklerin ve sermayenin yoğunlaşmasına atfedilen üretkenliğin merkezi haline gelmektedir. Kent ekonomilerinin bu dinamizmi, ekonomik şoklardan daha hızlı toparlanmayı kolaylaştırmakta ve sürdürülebilir bir ekonomik canlılığı desteklemektedir (Puga, 2010; Hane-Weijman vd., 2018; Kitsos ve Bishop, 2018; Enrique L., 2022).

BULGULAR:

Çalışmada elde edilen bulgular, araştırmanın temel sorularını değerlendirmek üzere aşağıda detaylı bir şekilde sunulmuştur. İlk olarak, üç daralma dönemi (2006-2009, 2012-2017 ve 2017-2020) ve bir toparlanma dönemi (2009-2012) üzerinden yapılan bölgesel dayanıklılık analizde bölgelerin hem durgunluk hem de toparlanma dönemlerinde sergiledikleri performans açısından ciddi bir farklılık gösterdikleri gözlemlenmiştir. Bu farklılıkları her dönemde geçerli olmakla birlikte, Türkiye’yi ciddi şekilde etkileyen 2006-2009 daralma dönemi üzerinden değerlendirdiğimizde, bazı bölgelerin krize karşı dirençli olduğu, diğerlerinin ise ciddi şekilde etkilendiği görülmektedir. 2006-2009 daralma döneminde Türkiye, istihdamda beklenen büyüme oranından büyük bir sapma ile gerileme göstermiştir. İstihdamdaki gerileme, 2007’de %9.40 iken, krizin en şiddetli hissedildiği 2009’da %27.73’e yükselmiştir. 2009 yılında, Türkiye ortalamasına göre, 58 ilin krizden az etkilendiği ve dayanıklı olduğu, geri kalan 22 ilin ise dayanıklı olmadığı görülmektedir. Bölgeler açısından incelediğimizde, aynı krize maruz kalmalarına rağmen büyük farklar olduğu görülmektedir. Ağrı yüksek bir performans göstererek – 18 dayanıklılık indeksiyle, krizin olmadığı halde beklenen büyümenin %18’ üzerinde büyüme kaydeden en dirençli bölge olurken, diğer yandan, 38.65 dayanıklılık indeksiyle Denizli, söz konusu dönemde krizden en çok etkilenen bölge olmuştur (Grafik 2).

Grafik 2: Bölgeler arasında dayanıklılık farklılığı (II. Dönem – 2006-2009)

- 4 Sanayi sektöründe çalışanların bölgedeki toplam çalışanların payı olarak ölçülmüştür.
- 5 Bölgesel teknoloji oranı, yüksek ve orta yüksek teknoloji sektörlerinde çalışanların tüm sektörlerde çalışanların payı olarak ölçülmüştür.
- 6 Kentsel alanlarda yaşayan nüfusun bölgedeki toplam nüfusun payı olarak ölçülmüştür.
- 7 Negatif daralma indeksi dayanıklılığı göstermektedir

İkinci olarak, dayanıklı ve dayanıklı olmayan bölgeler arasında gelişmişlik düzeyi açısından büyük farklar tespit edilmiştir. 2009'da Türkiye ortalamasına göre Dayanıklı olarak sınıflandırılan 58 ilin içerisinde, 12 ilin krizden etkilenmeyip beklenen büyümeden daha iyi bir performans gösterdikleri ve krize karşı dirençli oldukları gözlemlenmektedir (*Tablo-1*). Burada dikkat çeken bir husus, dirençli olarak gösterilen illerin tamamının az gelişmiş bölgelerden oluşmasıdır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre (*SEGE-2017*), Tablo 1'de sıralanan iller, 5. ve 6. kademeli az gelişmiş bölgelerden oluşması görülmektedir (Acar vd., 2019). Bunun aksine 2006-2009 kriz döneminde bir standart sapma üstünde en fazla etkilenen bölgeler ise Tablo 2'de görüldüğü üzere sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre (*SEGE-2017*) 1. ve 2. kademeli gelişmiş bölgelerden oluşmaktadır⁸.

Tablo 1: 2006-2009 daralma döneminde dirençli iller

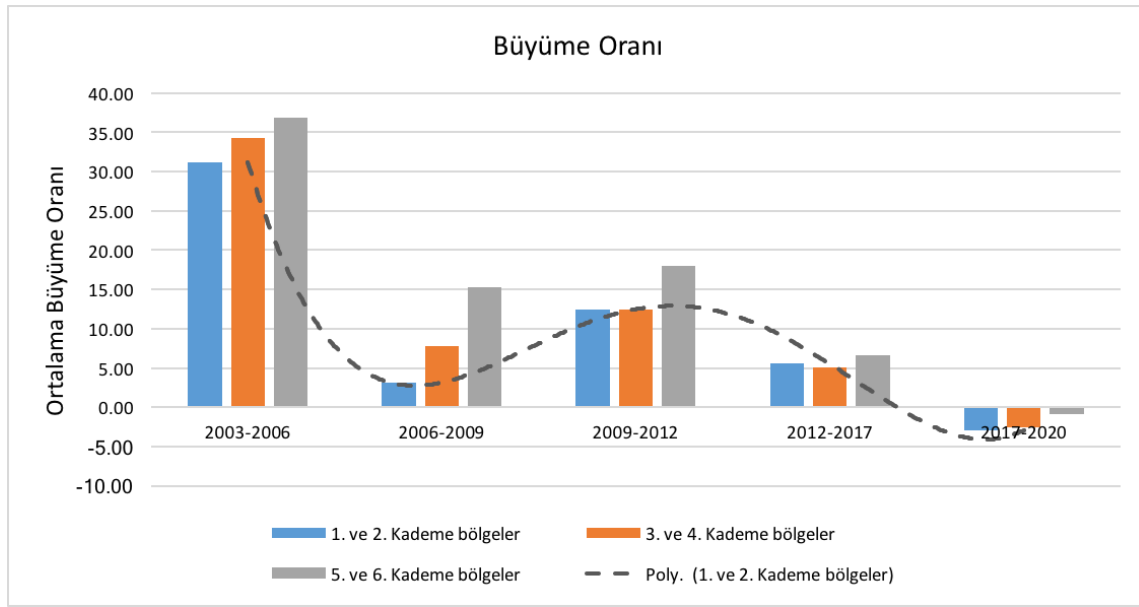
No	İL	Daralma İndeksi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralaması 2017 (Düzy III)
1	AĞRI	-18.41	6
2	BİTLİS	-18.10	6
3	TUNCELİ	-17.25	5
4	ŞIRNAK	-16.63	6
5	BATMAN	-15.92	6
6	KİLİS	-14.04	5
7	HAKKARİ	-12.96	6
8	MUŞ	-10.57	6
9	OSMANİYE	-8.15	5
10	VAN	-6.74	6
11	KARS	-4.23	6
12	MARDİN	-2.44	6

Tablo 2: Kriz döneminde bir standart sapma üstünde (en fazla) etkilenen iller:

No	İL	Daralma İndeksi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralaması 2017 (Düzy III)
1	DENİZLİ	38,65	2
2	HATAY	37,76	3
3	MANİSA	36,34	2
4	AYDIN	35,93	2
5	MUĞLA	35,39	2
6	ANTALYA	35,25	1
7	UŞAK	34,31	2
8	KOCAELİ	34,27	1
9	BURSA	34,09	1
10	İZMİR	33,83	1
11	KAYSERİ	32,43	2

Üçüncü olarak, ilk dönemlerde az gelişmiş ve gelişmiş bölgeler arasında var olan belirgin bir istihdam büyüme oran farkı giderek azaldığı tespit edilmiştir. Gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasındaki büyüme oranı incelendiğinde, az gelişmiş bölgelerin her dönemde gelişmiş bölgelere göre daha yüksek büyüme oranları sergilediği görülmektedir. Ancak, zamanla bu farkın azaldığı ve her iki grup arasındaki büyüme oranlarının birbirine yaklaştığı gözlenmektedir. 2017-2020 döneminde her iki bölge grubu da negatif büyüme göstermiş olup, az gelişmiş bölgelerin daralma oranı daha düşük olmuştur. Bu döneme ait büyüme farklar eğilimler şekil 3'te ayrıntılı biçimde gösterilmektedir.

⁸ 3. Kademe de bulunan Hatay bölgesi hariç

Şekil 3: Farklı Kademe Bölgeler Arasında Büyüme Oranı Farkları

Yukarıda sunulan bulgular, Türkiye’deki bölgelerin kriz ve toparlanma süreçlerindeki performanslarını anlamak ve açıklamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu genel bulgulara ilaveten, aşağıda Türkiye’deki bölgesel ekonomik yapıların (uzmanlaşma ve çeşitlilik) dayanıklılık üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla regresyon analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 4’te sunulan sonuçları incelemeyen önce dikkat edilmesi gereken bir nokta, dayanıklılık endeksinin daralma ve toparlanma dönemlerinde farklı yorumlara sahip olmasıdır. Daralma dönemlerinde negatif değerler dayanıklılığı temsil ederken, pozitif değerler ise dayanıklı olmadığını göstermektedir. Bunun tam tersi, toparlanma döneminde negatif değerler dayanıklı olmadığını, pozitif değerler ise dayanıklılığı göstermektedir. Dolayısıyla, daralma dönemlerinde, dayanıklılık üzerinde negatif etki gösteren değişken katsayıları aslında pozitif etkiler olarak, pozitif etkili olduğu görünen değişkenler ise negatif etkiler olarak yorumlanmaktadır. Toparlanma döneminde ise, pozitif ve negatif katsayı değerleri aynı olduğu şekilde yorumlanmaktadır.

Analizde, yüksek Krugman Çeşitlilik İndeksi (KDI) değerine sahip bölgelerin, kriz ve toparlanma dönemlerinde daha yüksek dayanıklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Buna karşın, düşük KDI değerine sahip bölgelerin krize karşı daha az dayanıklı olduğu bulunmuştur. Yüksek KDI değeri, bölgesel ekonomik yapının ulusal ekonomik yapıdan önemli ölçüde farklı olduğunu ve bu bölgelerin göreceli olarak uzmanlaşmış olduğunu ifade etmektedir. Analiz sonuçlarına göre, göreceli olarak uzmanlaşmış bölgeler daha yüksek dayanıklılık gösterirken, düşük KDI değerine sahip çeşitlenmiş bölgeler krize karşı dayanıklı olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, kriz ve toparlanma dönemleri olmak üzere tüm dönemlerinde tutarlı ve oldukça anlamlıdır.

Diğer yandan, Herfindahl-Hirschman İndeksi (HHI), analiz edilen dönemler boyunca bölgesel dayanıklılık üzerinde karmaşık etkiler göstermektedir. Bir bölgedeki endüstrilerin birkaç sektörde yoğunlaşmasını ölçen HHI, 2006-2009 kriz döneminde, ekonomik dayanıklılık üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkisi gözlemlenmiş olup; diğer dönemlerde ise pozitif, ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki tespit edilmiştir.

Burada dikkat çeken önemli bir husus, göreceli uzmanlaşma (Yüksek KDI) ile mutlak uzmanlaşmanın (HHI) etkileri arasında farklılıklar bulunmasıdır. Göreceli uzmanlaşma, bir bölgenin belirli bir sektörde ulusal ekonomiyle kıyasla daha fazla uzmanlaştığını ifade ederken, mutlak uzmanlaşma, bölgenin bir sektördeki genel yoğunlaşma düzeyini göstermektedir. Bu

yapısal farklılıklar, bölgesel dayanıklılık üzerinde farklı etkiler ortaya çıkardığını ve bu nedenle her iki uzmanlaşma türünün de ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Analiz sonuçları, dayanıklılık ile bölgelerin sanayileşme oranı arasında oldukça anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm dönemler boyunca, sanayileşme oranı değişkeninin dayanıklılığı olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. İmalat sanayii oranı daha düşük olan bölgeler, çalışma dönemi boyunca daha dirençli olma eğilimindeyken, daha yüksek orana sahip bölgelerin ise dayanıklı olmama veya az dayanıklı olma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, tüm dönemlerde tutarlı ve istatistiksel olarak oldukça anlamlıdır.

Tablo 4: Dayanıklılık ve Bölgesel Ekonomik Yapı: Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	2006-2009 (Daralma)			2009-2012 (Toparlanma)			2012-2017 (Daralma)			2017-2020 (Daralma)		
	β (SE)	Std. β	p	β (SE)	Std. β	p	β (SE)	Std. β	p	β (SE)	Std. β	p
HHI	216.875 (80.268)	0.367	0.009 ***	209.176 (173.460)	0.176	0.232	-255.216 (162.280)	-0.211	0.12	-129.384 (156.514)	-0.094	0.411
KDI	-75.678 (12.327)	-0.852	0.000 ***	91.538 (25.772)	0.534	0.001 ***	-105.781 (28.133)	-0.52	0.000 ***	-100.248 (24.012)	-0.49	0.000 ***
Eğitim Oranı	56.197 (92.456)	0.055	0.545	-129.005 (83.876)	-0.13	0.128	133.635 (85.068)	0.138	0.121	431.933 (87.686)	0.412	0.000 ***
Yenilikçilik Oranı	3.723 (1.695)	0.194	0.031 **	-2.720 (1.095)	-0.242	0.015 **	1.010 (0.693)	0.191	0.149	-0.245 (0.349)	-0.085	0.485
Sanayileşme Oranı	0.505 (0.159)	0.267	0.002 ***	-1.055 (0.246)	-0.344	0.000 ***	1.216 (0.323)	0.316	0.000 ***	1.005 (0.255)	0.293	0.000 ***
Teknoloji Oranı	0.835 (0.554)	0.151	0.136	1.259 (1.079)	0.121	0.247	-2.234 (1.640)	-0.18	0.177	-0.440 (1.433)	-0.039	0.76
Şehirleşme Oranı	-0.314 (0.129)	-0.236	0.017 **	0.283 (0.194)	0.154	0.149	-0.211 (0.252)	-0.093	0.404	-0.109 (0.140)	-0.07	0.437
Model R ²	0.592 (p < 0.01) ***			0.577 (p < 0.01) ***			0.526 (p < 0.01) ***			0.679 (p < 0.01) ***		
Adj. R ²	0.552 (p < 0.01) ***			0.535 (p < 0.01) ***			0.480 (p < 0.01) ***			0.648 (p < 0.01) ***		

Bağımlı değişken: Dayanıklılık indeksi

Not: *%10 düzeyinde anlamlı (p<0.10); **%5 düzeyinde anlamlı (p<0.05); ***%1 düzeyinde anlamlı (p<0.01)

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER:

Bulgular, Türkiye'deki bölgeler arasında kriz ve toparlanma dönemlerinde gösterdikleri performans açısından ciddi farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan analizler sonucunda, tüm dönemlerde az gelişmiş bölgelerin daha dayanıklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, Gültekin, (2017) ve Fakioğlu, (2022), tarafından Türkiye bölgeleri üzerine yapılan çalışmalarla uyumlu bir şekildedir. Her iki çalışma da küçük bölgelerin krizlere karşı daha dayanıklı olduğunu ve daha hızlı uyum sağladığını göstermiştir. Gültekin (2017), 2001 ve 2009 kriz dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yüksek dayanıklılık kapasitesine sahip olduğunu, buna karşın İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi büyükşehirlerin daha az

dayanıklı olduğunu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, İtalya bölgeler üzerinde yapılan başka bir çalışma ile de uyumlu bir şekildedir (Faggian vd., 2018). Faggian vd., (2018) göre, İtalyadaki kentsel ve yoğun nüfuslu bölgelerin çoğu kriz döneminde dayanıklı olmamıştır.

Diğer açıdan, uzmanlaşma ve çeşitlilik ile dayanıklılık arasındaki ilişkiye dair farklı sonuçlar elde edilmiştir. Türkiye’deki bölgeler üzerinden yapılan bu çalışmada, bölgesel çeşitliliğin ekonomik dayanıklılık açısından önemi konusundaki literatürdeki ana söylemden farklı olarak endüstriyel çeşitliliğe sahip bölgelerin krize karşı dayanıklı olmadığını göstermektedir. Çeşitlenmiş yapıya sahip bölgelerin, riskleri çeşitli sektörlere dağıtarak bölgesel ekonomik dayanıklılığı sağladığı, Van der Panne (2004), Davies ve Tonts (2009); Boschma (2015), Martin vd., (2016) ve He vd., (2022) gibi çalışmalar tarafından savunulmaktadır. Ancak, analiz sonuçları, çeşitlilik düzeyinin yüksek olduğu bölgeler az dayanıklı olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, araştırmada sunulan ilk hipotezi değerlendirdiğimizde, çeşitlendirilmiş bölgelerin daha dayanıklı olduğunu öne süren hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

Bölgesel uzmanlaşma ile dayanıklılık arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, regresyon analiz sonuçları uzmanlaşma türüne göre iki farklı sonuç ortaya koymaktadır. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) ile ölçülen mutlak uzmanlaşma bölgesel dayanıklılık üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmüştür. Bu da, bölgenin yalnızca birkaç endüstride yoğunlaşmış bir ekonomik yapıya sahip olmasının, dayanıklılığı artırmak için yeterli bir neden olmadığını göstermektedir. Diğer yandan, yüksek KDI diğeri üzerinden ölçülen göreceli uzmanlaşmanın, incelenen kriz ve toparlanma döneminde dayanıklılık üzerinde önemli derecede olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu sonuç, bölgesel ekonomik yapının ulusal ekonomik yapıyla olan benzerlik düzeyinin, bölgesel dayanıklılığı açıklamada daha büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Uzmanlaşmanın istihdam ve üretim artışı üzerindeki olumlu etkisi, Henderson vd., 1995; Rosenthal ve Strange, 2003; Viladecans-Marsal, 2004; Baltzopoulos, 2009; gibi çalışmalarla desteklenmektedir. Ancak, bu çalışmanın analiz sonuçları, dayanıklılık ile uzmanlaşma arasındaki ilişkinin tek boyutlu olarak açıklanamayacak kadar karmaşık ve incelikli olduğunu ortaya koymaktadır. Mutlak ve göreceli uzmanlaşma arasındaki ayrım, Kemeny ve Storper (2015) çalışmasında da gözlemlenmiştir. Ancak, Kemeny ve Storper (2015) çalışmasında, mutlak uzmanlaşmanın önemli ve pozitif bir etki gösterdiği bulunmuştur. Bu kapsamda, bölgesel uzmanlaşmanın bölgesel dayanıklılıkla önemli bir ilişkiye sahip olmadığını öne süren hipotezin kısmen desteklendiği, kısmen ise desteklenmediği görülmektedir. Bulgular, göreceli uzmanlaşmanın dayanıklılığı artırdığını, ancak mutlak uzmanlaşmanın olumsuz veya anlamsız etkiler sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, uzmanlaşmanın dayanıklılıkla ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin kullanılan ölçüm yöntemine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, az çeşitlenmiş ve küçük bölgelerin daha dayanıklı olması ve ulusal yapıya göre daha az sektörde uzmanlaşmış bölgelerin yüksek dayanıklılık göstermesi, dikkatle incelenmesi gereken önemli bir olgudur. Bu sonuçların arkasında yatan nedenleri, birbirini tamamlayan üç önemli unsur çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. İlk olarak, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olmasıdır. Bu durum esas olarak ekonomik büyüme literatüründe sıklıkla “yakınsama teorisi” olarak geçen ünlü klasik büyüme teorisine bağlanabilir. Bu teori, az gelişmiş, bölgelerin gelişmiş, bölgelere göre daha hızlı büyüme eğiliminde olduğunu öne sürmektedir. Bunun nedeni, az gelişmiş, bölgede var olan düşük ücretleri, gelişmiş, bölgelerle olan ilişkileri, teknoloji transferi ve yayılımı, az gelişmiş, ekonomilere gelişmiş, ekonomilere göre daha hızlı bir büyüme ivmesi kazandırmasıdır (Rassekh, 1998). Benzer yorumda, Fakioğlu (2022), gelişmiş, bölgelerin halihazırda yüksek büyüme (GSYH) oranlarına sahip olmaları ve bu nedenle büyüme (GSYH) oranlarında dramatik bir artışın olmamasını temel bir neden olarak yorumlamaktadır. Bunun yanı sıra, ortaya çıkan dayanıklılığın, az gelişmiş bölgelerde yapılan teşvikler ve yatırımların bir sonucu olduğunu da tartışmaktadır. Bu görüşü destekleyen bir diğer yorumda, Eraydın (2013), kamu kesimi tarafından sağlanan teşviklerin yüksek olduğu bölgelerin kriz döneminde daha iyi performans gösterdiklerini belirtmektedir.

İkinci unsur, sanayileşme oranının dayanıklılığı olumsuz yönde etkilemesiyle ilgilidir. Yapılan analizde, dayanıklı görünen az gelişmiş bölgelerde sanayileşme oranının düşük olması, bu bölgelerin tarım gibi imalat dışı sektörlerde veya genel olarak düşük teknoloji sektörlerde uzmanlaştığını göstermektedir. Bu durum, bölgelerin ulusal ekonomik eğilimlere daha az duyarlı olmasına ve dolayısıyla dayanıklılıklarının artmasına katkıda bulunmaktadır. Uzmanlaşmış bölgelerin ekonomileri

belirli bir sektörlerden oluşan firmalarla yoğunlaştığı için, diğer sektörlerde meydana gelen şoklardan daha az etkilendiği belirtilmektedir (Boschma, 2015). Bu bağlamda, ulusal düzeyde meydana gelen kriz, az gelişmiş bölgelerin daha az bağlantılı sektörlerde uzmanlaştığı nedeniyle krizin önlendiği söylemek mümkündür. Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar, sanayi sektörünün daha hassas ve krizlerden en çok etkilenen sektör olduğunu ve istihdam üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir (Fakıoğlu, 2022; Korten ve Elburz, 2018). Sanayi sektörünün hassasiyeti, Martin'in (2012) ve Martin ve Gardiner'in (2019) bulgularıyla da uyumludur. Farklı endüstrilerin farklı hassasiyetlere sahip olması ve ekonomik daralmalara farklı tepkiler göstermesi, ekonomik yapının bölgelerin krizlere karşı dayanıklılığını nasıl etkilediğini anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak, kriz niteliğinin bölgesel dayanıklılık seviyesini belirlemede önemli bir etkiye sahip olduğu dile getirilebilir. Krizlerin sanayi sektörünü daha fazla etkilemesi, sanayide yoğunlaşmış gelişmiş bölgelerin krizden daha fazla etkilenmesine, buna karşılık az sanayileşmiş bölgelerin ise daha dayanıklı olmasına neden olmuştur. Bu durum, kriz niteliğinin sanayiye yönelik olduğunu ve bu niteliğin, bölgelerin dayanıklılık seviyesini belirlemede önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, bölgesel ekonomik yapı ve dayanıklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, ekonomik yapının bölgesel ekonomik dayanıklılığı belirlemede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak, literatürdeki yaygın görüşten farklı olarak, bölgelerde gözlemlenen dayanıklılığın mevcut yapının etkinliği ve uyum kabiliyetinden kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Aksine, bu dayanıklılığın, kriz dönemlerinde en fazla etkilenen sektör olan sanayinin az gelişmiş bölgelerde düşük oranda bulunmasından, az gelişmiş bölgelere yapılan teşviklerden ve bu bölgelerin hızlı büyüme kabiliyetinden kaynaklandığı görülmektedir.

Bu bulgular ışığında, bölgesel dayanıklılığın dinamiklerini daha iyi anlamak için gelecekte yapılacak araştırmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Öncelikle, uzmanlaşma ve çeşitliliğin farklı teknoloji düzeylerine sahip sektörler üzerindeki etkisinin daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Özellikle, son zamanlarda literatürde tartışılan çeşitlenmiş-uzmanlaşma (ilgili çeşitlilik) kavramına yönelik çalışmalar, stratejik planlamaya önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, bölgesel politikaların ve teşviklerin dayanıklılığı nasıl etkilediğine dair daha fazla araştırmanın yapılması, dayanıklılığı belirleyen faktörler hakkındaki literatürün zenginleştirilmesine katkıda bulunacaktır.

| EXTENDED ABSTRACT |

Regional Economic Resilience in Turkey: The Role of Industrial Specialization and DiversificationAbdurahaman MOLU^{ID}, Mutlu YILMAZ^{ID}**INTRODUCTION**

Regional development policy encompasses various objectives, including reducing disparities in regional development, enhancing competitiveness, and fostering economic growth and stability. Achieving economic growth within a stable environment is crucial for long-term development and the establishment of a sustainable economic structure. With the intensification of globalization, the impact of economic crises on regional economies has significantly increased, leading some regions to demonstrate greater resilience while others have become more vulnerable (Sanchez et al., 2015; Martin et al., 2016; Boschma, 2015). The variation in regional responses to crises has brought the concept of regional resilience to the forefront as a key framework for explaining these differences (Kitsos, 2020; Reggiani et al., 2002; Martin & Sunley, 2015).

In regional economic studies, the economic structure is recognized as a key factor in explaining the variation in resilience across regions. Its significance arises from the differing sensitivities and adaptive capacities of industries, which influence the overall resilience and growth potential of regional economies. For instance, regions specialized in manufacturing are generally expected to exhibit lower levels of resilience compared to those specialized in services (Martin et al., 2016).

Building on these dynamics, this study investigates the impact of regional economic structure on resilience through the lenses of specialization and diversity. In this context, the resilience of regions during various economic crises experienced in Türkiye between 2003 and 2020, as well as their subsequent recovery processes, are analyzed. The study aims to identify which type of economic structure more effectively accounts for the strong resilience performance of certain regions and to propose appropriate strategic recommendations accordingly.

CONCEPTUAL FRAMEWORK**Resilience and Economic Structure**

The term economic structure refers to the overall composition of a region's economy, including the types, sizes, distribution, and characteristics of its economic sectors. The regional economic structure is shaped by a combination of internal characteristics, historical legacies, and a variety of other contextual factors (Martin and Sunley, 2015). Structural differences

are considered to play a decisive role in determining resilience, as economic crises affect sectors in varying ways. For instance, the manufacturing sector is generally more vulnerable to economic shocks compared to the service sector; thus, regions with a strong industrial base are often expected to exhibit lower levels of resilience than those oriented toward services (Martin, 2012; Martin et al., 2016; McConnell et al., 2017).

Specialization and Diversification

The impact of sectoral concentration or, conversely, the diversification of economic structures across various sectors on regional growth and development remains a widely debated but unresolved issue in the literature (Conroy, 1975; Tan et al., 2020). While some studies identify industrial specialization as a primary driver of regional economic growth, others argue that a diversified economic structure is more closely associated with long-term growth and stability (Eraydın, 2013; Evans and Karecha, 2014; Di Caro, 2015; Brown and Greenbaum, 2017).

Within this framework, the present study evaluates which types of economic structures contributed to regional resilience during periods of economic crisis and recovery in Türkiye. Drawing on the theoretical discussions outlined above, the study examines which structural strategies proved more effective during both the downturn and recovery phases, and identifies the regions where these strategies fostered greater resilience. Accordingly, the following research question has been formulated to clarify the primary aim and direction of the study:

Research Question

This study seeks to address the following research question: *How does regional economic structure, particularly sectoral diversification and specialization affect regional economic resilience?*

Given that resilience is assessed through employment performance in this research, a positive relationship is expected between sectoral diversification (reflecting Jacobs externalities) and regional resilience. Based on the research question, the following hypotheses are formulated:

- **Hypothesis 1:** Industrially diversified regions are more resilient than regions characterized by sectoral specialization.
- **Hypothesis 2:** Regional industrial specialization (localized economies) is not significantly associated with regional economic resilience.

METHOD

This study investigates the impact of sectoral specialization and diversification on regional economic resilience across Türkiye's Level 3 regions (NUTS-3). In this context, regional resilience performance is assessed using the proportional increase and decrease in regional employment as a proxy indicator.

The analysis focuses on the period from 2003 to 2020, which is divided into five distinct sub-periods reflecting different phases of economic stability, downturn, and recovery (Graphic-1):

- **2003–2006 (Base Period):** This period is considered the reference or base period, during which economic stability was achieved and employment exhibited consistent growth. Deviations in employment observed in subsequent periods are measured relative to this period.
- **2006–2009 (Downturn):** Following the strong performance of the base period, signs of economic slowdown began to emerge in 2006. This period coincides with the 2008 global financial crisis, the effects of which were also felt in Türkiye and resulted in a significant decline in employment.

- **2009–2012 (Recovery):** In the aftermath of the global crisis, the Turkish economy entered a rapid recovery phase, marked by improvements in employment indicators.
- **2012–2017 (Downturn):** This period was characterized by a renewed economic slowdown, driven by both domestic and international political uncertainties. Employment growth became unstable, and fluctuations were observed across regions.
- **2017–2020 (Downturn):** The final period experienced a notable decline in employment growth, largely due to the combined impacts of currency crises, escalating political tensions, and the outbreak of the COVID-19 pandemic.

After identifying the periods, the first stage of the analysis involved calculating a resilience index (drop and recovery indexes) for each region as well as for Türkiye as a whole.

Drop Index:

The drop Index is a metric that captures the degree to which the employment growth rate deviates from its expected trajectory following an economic shock. It is calculated as the difference between the actual and the expected employment growth rates, providing an indication of the immediate impact of the shock on regional labor markets (Han and Goetz, 2013).

Recovery Index:

The Recovery Index measures the extent to which the employment rate rebounds after a shock, reflecting a region's capacity to recover and transition towards a new path of growth. It serves as an indicator of resilience by assessing the speed and completeness of recovery in employment levels following the downturn.

Based on the scores obtained from these indices, regions were classified as either resilient or non-resilient relative to the national average.

In the second stage, the sectoral specialization and diversification levels of the regions were measured. To assess specialization, the Herfindahl-Hirschman Index (HHI), a widely accepted measure in the literature, was employed. For regional diversity, the Krugman Diversity Index (KDI) was utilized. One of the key advantages of the KDI is its ability to compare sectoral structures of regions with the national economy, thereby allowing for the simultaneous assessment of both diversity and relative specialization.

In the final stage, the impact of specialized and diversified economic structures on regional resilience (used as the dependent variable) was analyzed through multiple regression analysis. To more accurately capture the true effect and minimize potential biases, several control variables that may influence the relationship between specialization/diversity and resilience such as innovation capacity, skilled labor force, industrialization level, technological development, and degree of urbanization were incorporated into the model.

FINDINGS:

The regional resilience analysis revealed significant disparities in the performance of regions during both recession and recovery periods. Although these differences are evident across all timeframes, a closer evaluation of the 2006–2009 recession period, which had a substantial impact on Türkiye, highlights that while some regions exhibited resilience to the crisis, others were severely affected. During this period, Türkiye experienced a notable decline in employment, deviating significantly from the expected growth trend. In 2009, relative to the national average, 58 provinces were classified as resilient, having been less affected by the crisis, whereas the remaining 22 provinces were identified as non-resilient.

A regional-level examination further underscores pronounced variations in resilience, despite all regions being exposed to the same macroeconomic shock. For instance, Ağrı demonstrated exceptional performance and emerged as the most resilient region, with a resilience index of -18 , indicating employment growth 18% above the expected level in the absence of a crisis. In contrast, Denizli, with a resilience index of 38.65, was the most adversely affected region during the same period.

Secondly, significant differences in development levels were identified between resilient and non-resilient regions. Among the 58 provinces classified as resilient relative to the Turkish average in 2009, it was observed that 12 provinces were not affected by the crisis and exhibited better-than-expected employment performance, thereby demonstrating resilience to the crisis (Table 1). A noteworthy finding is that all of these resilient provinces are classified as underdeveloped regions. According to the Socio-Economic Development Ranking (SEGE-2017), the provinces listed in Table 1 fall within the 5th and 6th development tiers, indicating their underdeveloped status. Conversely, the provinces most adversely affected by the 2006–2009 crisis, those that experienced a deviation of more than one standard deviation from expected growth, are primarily located in the 1st and 2nd tier developed regions, as per SEGE-2017 classifications.

Thirdly, it was found that the pronounced employment growth rate differences between underdeveloped and developed regions observed in earlier periods gradually diminished over time. When comparing the employment growth rates of developed and underdeveloped regions across periods, underdeveloped regions consistently exhibited higher growth rates. However, this gap narrowed in subsequent periods, suggesting a convergence in growth performance between the two groups (Graphic 5).

In the analysis, it was observed that regions with high Krugman Diversity Index (KDI) values exhibited greater resilience during both the crisis and recovery periods. In contrast, regions with low KDI values were notably less resilient. A high KDI value indicates that a region's economic structure deviates significantly from the national economic structure, reflecting a higher degree of specialization. Consequently, the results reveal that relatively specialized regions tend to demonstrate higher resilience, whereas more diversified regions, characterized by lower KDI values, are less capable of withstanding crisis conditions. This relationship remains consistent and statistically significant across all periods examined.

Conversely, the Herfindahl-Hirschman Index (HHI), which measures the concentration of economic activity in a limited number of sectors, showed more complex effects on regional resilience. While HHI had a significantly negative impact on resilience during the 2006–2009 crisis period, indicating that highly concentrated regional economies were more vulnerable, its relationship with resilience was positive but statistically insignificant in the remaining periods.

An important point to highlight is the distinction between the effects of relative specialization (as measured by high KDI values) and absolute specialization (as measured by the HHI). While relative specialization reflects the extent to which a region is more specialized in certain sectors compared to the national economic structure, absolute specialization captures the overall concentration of economic activity within a limited number of sectors in a given region. These structural differences suggest that relative and absolute specialization influence regional resilience in distinct ways, and as such, both forms of specialization should be evaluated independently in resilience analyses.

The results of the analysis also reveal a highly significant relationship between regional resilience and the level of industrialization. Specifically, the industrialization rate was found to have a consistently negative effect on resilience across all periods examined. Regions with a lower share of manufacturing industry were observed to be more resilient throughout the study period, whereas those with higher manufacturing intensity were either non-resilient or less resilient. This finding is both consistent and statistically robust across all timeframes considered.

DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS:

The findings of this study indicate that significant disparities exist among Türkiye's regions in terms of their performance during crisis and recovery periods. The analyses reveal that underdeveloped regions consistently exhibited higher resilience

across all periods examined. This observation aligns with both national studies (e.g., Gültekin, 2017; Fakioğlu, 2022) and international research (e.g., Faggian et al., 2018), highlighting a pattern whereby less developed regions demonstrate stronger resilience in the face of economic shocks.

Conversely, the results concerning the relationship between specialization, diversity, and resilience deviate from the dominant narrative in the literature. Specifically, the findings indicate that regional industrial diversity does not contribute positively to resilience in the Turkish context, which contrasts with the widely accepted view that economic diversification enhances regional resilience. In light of these results, the first hypothesis proposed in the study, that diversified regions are more resilient, is not supported by the empirical evidence. Instead, the study suggests that industrially diversified regions were less resilient during times of crisis, challenging a key assumption in resilience-related literature.

When the relationship between regional specialization and resilience is examined, the regression analysis results reveal a dual pattern depending on the type of specialization considered. Specifically, absolute specialization, measured by the Herfindahl-Hirschman Index (HHI), was found to have no statistically significant effect on regional resilience. In contrast, relative specialization, captured through higher Krugman Diversity Index (KDI) values, demonstrated a significant and positive association with resilience during both crisis and recovery periods.

These findings underscore the complexity of the relationship between specialization and resilience, suggesting that it cannot be adequately explained through a single-dimensional framework. While relative specialization appears to enhance regional resilience, absolute specialization either exerts a negative influence or remains statistically insignificant. This divergence highlights the importance of the methodological approach used to assess specialization and its implications for resilience outcomes. In this regard, the hypothesis suggesting that regional specialization has no significant relationship with resilience is only partially supported, as the effect varies depending on the conceptualization and measurement of specialization employed.

The findings of this study, that less diversified and smaller regions exhibit greater resilience, and that regions specialized in a smaller number of sectors compared to the national structure demonstrate higher levels of resilience, represent a significant phenomenon that should be carefully examined and interpreted.

First, underdeveloped regions tend to exhibit higher growth rates compared to developed regions. This pattern is largely consistent with the classical economic growth theory, often referred to as the “convergence theory,” which posits that less developed regions grow at a faster rate than their developed counterparts (Rassekh, 1998). In a similar vein, Fakioğlu (2022) interprets the resilience of underdeveloped regions as stemming from the fact that developed regions already operate at high levels of output (GDP), thereby limiting the scope for significant increases in growth rates during recovery phases. He further argues that the observed resilience in less developed regions can be attributed to targeted investments and incentive mechanisms introduced by the state. Supporting this perspective, Eraydın (2013) suggests that regions receiving substantial public sector incentives demonstrated superior performance during crisis periods, underscoring the role of government support in enhancing regional resilience.

The second explanatory factor pertains to the negative impact of industrialization levels on regional resilience. The analysis indicates that underdeveloped regions, which appeared to be more resilient, generally exhibit lower levels of industrialization. These regions tend to specialize in non-manufacturing sectors, such as agriculture or low-technology industries, which contributes to their relative insulation from national economic fluctuations and enhances their resilience. Boschma (2015) suggests that regions heavily concentrated in specific sectors are less exposed to shocks originating in other sectors. In this context, it can be argued that underdeveloped regions, by specializing in less interconnected sectors, were shielded from the adverse effects of the crisis at the national level. Both national and international studies confirm that the industrial sector is more sensitive to economic shocks and is typically the most affected during crises, with significant negative implications for employment (Fakioğlu, 2022; Korten and Elburz, 2018). This heightened sensitivity of the industrial sector aligns with the findings of Martin (2012) and Martin and Gardiner (2019). The varying degrees of vulnerability across sectors and their

distinct responses to economic downturns are thus critical in understanding the role of economic structure in shaping regional resilience to crises.

The third and final element relates to the nature of the crisis, which plays a crucial role in shaping the level of regional resilience. The fact that the crisis disproportionately affected the industrial sector resulted in greater vulnerability in developed regions with a high degree of industrial concentration, whereas less industrialized regions demonstrated greater resilience. This outcome underscores that the sectoral nature of the crisis, specifically its targeting of industry, significantly influenced the varying levels of resilience across regions. Understanding the sector-specific character of economic shocks is therefore essential to explaining regional differences in crisis responses.

When evaluated as a whole, the findings of this study, examining the relationship between regional economic structure and resilience, demonstrate that economic structure plays a significant role in shaping regional economic resilience. However, contrary to the prevailing view in the literature, the observed resilience in certain regions does not stem from the efficiency or adaptability of their existing structures. Rather, this resilience appears to result from the relatively limited presence of the industrial sector in underdeveloped regions, the implementation of state-led incentives targeting these regions, and their inherently higher potential for rapid growth.

In light of these findings, it becomes evident that further research is essential to deepen the understanding of the mechanisms underlying regional resilience. In particular, the effects of specialization and diversity across sectors with varying technological intensities warrant more detailed examination. Future studies focusing on the concept of diversified specialization or related variety, which has gained increasing attention in recent literature, could offer valuable insights for regional strategic planning. Moreover, investigating the role of regional policies and incentive mechanisms in shaping resilience would significantly contribute to the growing body of knowledge on the determinants of regional economic resilience.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acar, S., Bilen Kazanık, L., Meydan, M. C., & Işık, M. (2019). *İllerin ve bölgelerin sosyo – ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması sege-2017*. T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.
- Allenby, B., & Fink, J. (2005). Toward Inherently Secure and Resilient Societies. *Science Journal*, 309(5737).
- Arslan, A., Canpolat, E., & Ateş, M. S. (2020). Türkiye’de İktisadi Krizlerin Toplam Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(2), 332-349.
- Avrupa Komisyonu. (2013). *Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel.
- Aydın, C., & Cural, M. (2022). The Relationship Between Economic Crises and Domestic-External Borrowing After 1980 in Turkey. *Journal of Public Finance Studies* (67), 25-45.
- Baltzopoulos, A. (2009). *Agglomeration Externalities and Entrepreneurship – micro – level evidence from Sweden*. The Royal Institute of Technology, Centre of Excellence for Science and Innovation Studies. Stockholm: The Royal Institute of Technology.
- Batmaz, T. (2021). Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısındaki Gelişimin Seyri. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 6(3).
- Boschma, R. (2015). Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies*, 49(5), 733–751.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2009). Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements. *Oxford Development Studies*, 37(3), 229-247.
- Bristow, G., & Healy, A. (2018). Innovation and regional economic resilience: an exploratory analysis. *The Annals of Regional Science*, 60, 265–284.
- Brown, L., & Greenbaum, R. T. (2017). The role of industrial diversity in economic resilience: An empirical examination across 35 years. *Journal of Urban Studies*, 54(6), 1347-1366.
- Cinel, E. A. (2018). Fragile Structure of Turkish Economy. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 57-66.
- Community & Regional Resilience Institute. (2013). *Definitions of community resilience: an analysis*. Meridian Institute.
- Conroy, M. E. (1975, Jan). The Concept and Measurement of Regional Industrial Diversification. *Southern Economic Journal*, 41(3), 492-505.
- Davies, A., & Tonts, M. (2009). Economic Diversity and Regional Socioeconomic Performance: An Empirical Analysis of the Western Australian Grain Belt. *Geographical Research*, 48(3), 223–234.

- Davies, S. (2011). Regional Resilience in the 2008-2010 Downturn: Comparative Evidence from European Countries. *Regions, Economy and Society*, 4(3), 369 – 382.
- De Siano, R., Sciabolazza, V. L., & Sapio, A. (2020). Economic Resilience and Regional Disparities: The Value Added of Spatial Analysis. *Regional Resilience to Climate and Environmental Shocks*. içinde Cham: Springer.
- Di Caro, P. (2015). Recessions, recoveries and regional resilience: evidence on Italy. *Regions, Economy and Society*, 18(2), 273–291.
- Emin, D. (2017, 07). Türkiye'nin Finansal Krizleri ve Göstergeleri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 115-128.
- Enrique L., K.-V. (2022). Industrial Variety, Firms and Resilience. *Sciando*, 17(2).
- Eraydın, A. (2013, August). Bölgesel ekonomik uyum kapasitesi: Türkiye'deki bölgelerin ekonomik krizler ve sonrasındaki başarımlarını belirleyen etkenler. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 179-208.
- Eraydın, A. (2016). Attributes and Characteristics of Regional Resilience: Defining and Measuring the Resilience of Turkish Regions. *Regional Studies*, 50(4), 600-614.
- Evans, R., & Karecha, J. (2014). Staying on Top: Why is Munich so Resilient and Successful? *European Planning Studies*, 22(6), 1259-1279.
- Faggian, A., Gemmiti, R., Jaquet, T., & Santini, I. (2018). Regional economic resilience: the experience of the Italian local labor systems. *Annals of Regional Science*, 90, 393-410.
- Fakioğlu, P. A. (2022). Bölgesel Ekonomik Dayanıklılık Çerçevesinde Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgelerinin Değerlendirilmesi. *Urban Academy*, 15(2), 861-878.
- Fingleton, B., Garretsen, H., & Martin, R. (2012). Recessionary Shocks and Regional Employment: Evidence On The Resilience Of U.K. Regions. *Journal of Regional Science*, 52(1), 109–133.
- Frenken, K., Oort, F., Verburg, T., & Boschma, R. (2004). *Variety and regional economic growth in the Netherlands*. The Netherlands Institute for Spatial Research, Geowetenschappen. Utrecht University.
- Frenken, K., Van Oort, F., & Verburg, T. (2007, July). Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Regional Studies*, 41(5), 685–697.
- Giannakis, E., & Bruggeman, A. (2017). Determinants of regional resilience to economic crisis: a European perspective. *European Planning Studies*.
- Goschin, Z. (2019). Specialisation vs Diversification. Which One Better Upholds Regional Resilience To Economic Crises? *Journal of Social and Economic Statistics*, 8(2).
- Gültekin, L. (2017). *Bölgesel dayanıklılık ve uyum kapasitesi kavramı: Türkiye'de ekonomik krizlerin bölgesel etkileri*. Ankara Üniversitesi, Coğrafya. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Güngen, A. R. (2015). 2015 Sonuna Doğru Dünya Ekonomisine Dair Notlar. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 343-347.
- Han, Y., & J. Goetz, S. (2013). Predicting the Economic Resilience of US Counties from Industry Input-Output Accounts. *Southern Regional Science Association Annual Meeting* (s. 1-16). Washington DC: Southern Regional Science Association.
- Hane-Weijman, E., H. Eriksson, R., & Henning, M. (2018). Returning to work: regional determinants of re – employment after major redundancies. *Regional Studies*, 52(6), 768-780.
- He, D., Miao, P., & Qureshi, N. A. (2022). Can industrial diversification help strengthen regional economic resilience? *Frontiers in Environmental Science*.
- He, D., Tang, Y., Wang, L., & Mohsin, M. (2023). Can increasing technological complexity help strengthen regional economic resilience? *Economic Change and Restructuring*, 56, 4043–4070.
- Henderson, V., Kuncoro, A., & Turner, M. (1995). Industrial Development in Cities. *Journal of Political Economy*, 103(5), 1067–1090.
- Hernandez, L., Atienza, M., & Modrego, F. (2022). Is industrial related variety an enabling condition for regional entrepreneurship? A comparison between mining and non-mining regions in Chile. *The Extractive Industries and Society*, 11, 101096.
- Hill, E., St. Clair, T., Wial, H., Wolman, H., Atkins, P., Blumenthal, P., . . . Friedhoff, A. (2011). *Economic Shocks and Regional Economic Resilience*. Institute of governmental studies, Macarthur Foundation Research Network on Building Resilient Regions. Berkeley: University of California.
- Hu, X., & Hassink, R. (2020). Adaptation, adaptability and regional economic resilience: A conceptual framework. G. Bristow, & A. Healy (Dü) içinde, *Resilience, Handbook on Regional Economic* (s. 54-68). Cheltenham: Edward Elgar.
- Ishaq, A., Ali, M., & Naveed, S. (2022). Related or Unrelated Variety and Economic Growth of South Asian Countries. *Journal of Asian and African Studies*, 1-20.
- Köse, Z. (2016). Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. 1(1).
- Karagöl, E. T. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 37-50.
- Kemeny, T., & Storper, M. (2015). Is Specialization Good for Regional Economic Development? *Regional Studies*, 49(6), 1003-1018.
- Khan, J., & Labonté, O. (2017). Urban Tech Sector Growth drives Economic Resilience. *Economic Development Journal*, 16(2), 54-62.
- Kitsos, A., & Bishop, P. (2018). Economic resilience in Great Britain: the crisis impact and its determining factors for local authority districts. *The Annals of Regional Science*, 60, 329-347.

- Kitsos, T. (2020). Economic resilience in Great Britain: an empirical analysis at the local authority district level. G. Bristow, & A. Healy içinde, *Handbook on Regional Economic Resilience* (s. 190-207). Cheltenham: Edward Elgar.
- Korten, G., & Elburz, Z. (2018). Looking for Diversified Specialization in the Regions of Turkey. *Megaron*, 13(4), 623-635.
- Leamer, E. E. (2008). *What's Recession, Anyway?* National Bureau of Economic Research. Cambridge: NBER.
- Maliye Bakanlığı. (2018). *Yıllık Ekonomik Rapor 2017*. Maliye Bakanlığı, Ankara.
- Martin, R. (2010). Rethinking Regional Path Dependence: Beyond Lock-in to Evolution. *Economic Geography*, 36(1), 1-27.
- Martin, R. (2012). Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1-32.
- Martin, R. (2018). Shocking aspects of regional development: Towards an economic geography of resilience. G. L. Clark, M. Feldman, M. S. Gertler, & D. Wöjck içinde, *The new Oxford Handbook of Economic Geography* (s. 839-864). Oxford: Oxford University Press.
- Martin, R., & Gardiner, B. (2019). The resilience of cities to economic shocks: A tale of four recessions (and the challenge of Brexit). *Papers in Regional Science*, 98(4), 1801-1832.
- Martin, R., & Sunley, P. (2015). On the notion of regional economic resilience: conceptualization and explanation. *Journal of Economic Geography*, 15, 1-42.
- Martin, R., & Sunley, P. (2020). Regional economic resilience: evolution and evaluation. G. Bristow, & A. Healy içinde, *Handbook on Regional Economic Resilience* (s. 10-35). Edward Elgar.
- Martin, R., Sunley, P., Gardiner, B., & Tyler, P. (2016). How Regions React to Recessions: Resilience and the Role of Economic Structure. *Regional Studies*, 50(4), 561-585.
- Masik, G. (2016). Economic Resilience: The case of Poland and certain European regions. *Geographia Polonica*, 89(4), 457-471.
- McConnell, C., Brue, S., & Macpherso, D. (2017). *Contemporary labor economics*. Dubuque: McGraw-Hill Education.
- Nancy, A., Hal, W., Howard, W., & Mara, M. (2013). *Regional Economic Capacity, Economic Shocks, and Economic Resilience*. Washington DC: Macarthur Foundation Research Network on Building Resilient Regions.
- Öcal, M. (2011). The analysis of Turkey's foreign trade in the context of the effects of global economic crisis on the reel sector. *Electronic Journal of Social Sciences*, 10(36), 204-225.
- Pendall, R., A. Foster, K., & Cowell, M. (2010). Resilience and regions: building understanding of the metaphor. *Journal of Regions, Economy and Society*, 71-84.
- Puga, D. (2010). The magnitude and causes of agglomeration economies. *Journal of regional science*, 50(1), 203-219.
- Rassekh, F. (1998). The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence. *Open economies review*, 9, 85-105.
- Reggiani, A., Graaff, T. D., & Nijkamp, P. (2002). Resilience: An Evolutionary Approach to Spatial Economic Systems. *Networks and Spatial Economics*, 2, 211-229.
- Rosenthal, S. S., & Strange, W. C. (2003). Geography, Industrial Organization, and Agglomeration. *The Review of Economics and Statistics*, 85(2), 377-393.
- Sánchez, A. C., Rasmussen, M., & Röhn, O. (2015). *Economic resilience: what role for policies?* OECD, Economics Department. Paris: OECD Publishing.
- Sekur, T. (2020). Economic concentration and regional specialization in the European union. *Proceedings of FEB Zagreb International Odyssey Conference on Economics and Business*. 2, s. 49-72. University of Zagreb, Faculty of Economics and Business.
- Simmie, J., & Martin, R. (2010). The Economic Resilience of Regions: Towards an Evolutionary Approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 27-43.
- Simon, F. B., & Jax, K. (2007). Focusing the Meaning(s) of Resilience: Resilience as a Descriptive Concept and a Boundary Object. *Ecology and Society*, 12(1), 23.
- Şanlı, O. (2021). Türkiye'de 1994, 2001 ve 2018 – 2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi. *Faculty of Economics Journal, Aydın*.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2012). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2013). *Ekonomik Rapor 2012*. Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2015). *Ekonomik Rapor 2014*. Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2021a). *2019 Ekonomik Raporu*. Ankara: Gökçe Ofset.
- Tan, J., Hu, X., Hassink, R., & Ni, J. (2020). Industrial structure or agency: What affects regional economic resilience? Evidence from resource-based cities in China. *Cities*, 106.
- Temiz, D., & Gokmen, A. (2009). The 2000-2001 Financial Crisis In Turkey and The Global Economic Crisis Of 2008-2009: Reasons And Comparisons. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 1(1).
- Toth, B. I. (2015). Regional economic resilience: concepts, empirics and a critical review. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 19(3), 70-75.

- Toth, G., Elekes, Z., Whittle, A., Lee, C., & Kogler, D. F. (2022). *Technology network structure conditions the economic resilience of regions*. Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies. Budapest: EöTvös Loránd Research Network (ELKH).
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınma Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, IV(I), s. 56-80.
- Tutar, F. K., Yıldırım, G., & Balkaya, D. (2022). Economic Politics of Global And National Crisis: Reflection on Turkey. *Social Sciences Studies Journal*, 8(95), 737-750.
- Van der Panne , G. (2004). Agglomeration externalities: Marshall versus Jacobs. *Evolutionary Economics*, 14, 593–604.
- Viladecans-Marsal, E. (2004). Agglomeration economies and industrial location: city-level evidence. *Journal of Economic Geography*, 565-582
- Walker, B., Holling, C., Carpenter, S., & Kinzig, A. (2004). Resilience, Adaptability and Transformability in Social– ecological Systems. *Ecology and Society* , 9(2).
- Wanga, Z., & Weib, W. (2021). Regional economic resilience in China: measurement and determinants. *Regional Studies*, 55(7), 1228-1239.
- Zolli, A., & Healy, A. (2012). *Resilience: Why Things Bounce Back*. New York: Simon and Schuster.

To Cite This Article: Yurddaş, K., & Karabulut, M. (2025). Gediz Havzası Morfometrik Özelliklerinin Sel Üretme Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 55, 151-173. <https://doi.org/10.32003/igge.1609570>

Gediz Havzası Morfometrik Özelliklerinin Sel Üretme Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi*

The Evaluation of Morphometric Characteristics of the Gediz Basin in Terms of Flood Generation Potential

Kemal YURDDAŞ^{ID}, Murat KARABULUT^{ID}

Öz

Sel, diğer afetlere göre daha öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir yapıya sahiptir. Bu nedenle sel olaylarının önceden tahmin edilmesine yönelik yapılan mekânsal ve hidrodinamik çalışmalar bu afetle mücadelede önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, morfometrik yöntemler kullanılarak Gediz Havzası'nın sel üretme potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Gediz Havzası ve alt havzaları için Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) üzerinden morfometrik indisler ayrı ayrı hesaplanmış, elde edilen sonuçlar arasında karşılaştırmalar yapılarak, havzanın sel üretme potansiyeli ortaya konmuştur. Bu kapsamda, alt havzalar özelinde elde edilen veriler Gediz Havzası'nın tamamına dair sel duyarlılığı değerlendirmesinin daha doğru ve detaylı bir biçimde yapılmasına imkân tanımıştır. Bu yöntemle, sel üretme potansiyeli yüksek alanların tespiti ve yönetimi açısından kritik öneme sahip yeni bilgiler elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, Gediz Havzası'nın sel üretme potansiyeline sahip olduğu, alt havzalar karşılaştırıldığında ise Yukarı Gediz Alt Havzası'nın diğer alt havzalara oranla daha yüksek sel üretme potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sel; Morfometri; Havza; Gediz; CBS

Abstract

Floods, compared to other natural disasters, have a more predictable and controllable nature. Therefore, spatial and hydrodynamic studies aimed at forecasting flood events play a significant role in managing and mitigating the impacts of this hazard. This study aims to evaluate the flood generation potential of the Gediz Basin using morphometric methods. Morphometric parameters were calculated separately for the Gediz Basin and its sub-basins, and comparisons were made between the results to identify the flood generation potential of the basin. In this context, the data obtained for individual sub-basins allowed for a more accurate and detailed assessment of the flood risk across the entire Gediz Basin. Through this method, critical new insights were gained regarding the identification and management of areas with high flood generation potential. The study results indicate that the Gediz Basin has significant flood generation potential. Among the sub-basins, the Upper Gediz Sub-basin was found to have a higher flood generation potential compared to other sub-basins.

Keywords: Flood; Morphometry; Basin; Gediz; GIS

* Bu çalışma, birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Sorumlu Yazar: Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ✉ kemal.yurddas@cbu.edu.tr

1. GİRİŞ

Meteorolojik kökenli afetler, gerçekleşme sıklığı ve miktarı bakımından tüm doğal afetler içerisinde çoğunluğu teşkil etmektedir (Ceylan & Kömüşçü, 2008; Kadioğlu, 2012). Özellikle kentsel alanlardaki seller, iklim değişikliği, hızlı kentleşme ve eskiyen altyapı gibi sebeplerle günümüzde dünyanın en ciddi sorunlarından biri haline gelmiştir. Bununla birlikte 2050 yılına kadar dünya nüfusunun %68'inin şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2018). Gerekli önlemler alınmadığı takdirde bu durumun hem insanlar hem de kritik altyapı sistemleri açısından sel riskinin daha da artmasına neden olacağı düşünülmektedir (Committee, 2017).

Sel ve taşkınlar, dünya genelinde can ve mal kaybı açısından tüm doğal afetler arasında ikinci sırada, meteorolojik kökenli afetler arasında ise birinci sırada yer almaktadır (Anılan vd., 2016; Bozdoğan & Canpolat, 2024; Demir & Keskin. Bununla birlikte seller, meteorolojik afetler arasında meydana gelme sıklığı en yüksek olan afet türüdür (Cred, 2020). Meteoroloji Genel Müdürlüğü Raporu'na göre 2000-2022 yılları arasında sel olaylarında belirgin bir artış görülmüş olup, son on yıl içinde her yıl yaklaşık 100 veya daha fazla sel olayı yaşandığı ifade edilmiştir. Öyle ki, Türkiye'de sadece 2022 yılı boyunca toplam 346 sel olayı gerçekleştiği kaydedilmiştir (MGM, 2023). 1950-2022 yılları arasında meydana gelen sel ve su baskınlarının coğrafi dağılımına bakıldığında, Erzurum'un 425 olayla ilk sırada yer aldığı görülür. Erzurum'u, 315 olayla Sivas, 265 olayla Van ve 247 olayla Bitlis takip etmektedir. Buna karşın, Uşak, Kilis ve Yalova gibi şehirlerde sel ve su baskınları oldukça nadir yaşandığı görülmektedir. Türkiye genelinde, batıdan doğuya ve güneyden kuzeye gidildikçe sel ve su baskını olaylarının arttığı gözlemlenmektedir (Yurddaş, 2022). İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kayıtlarına göre, Gediz Havzası sınırları içerisinde 1940-2023 yılları arasında toplam 78 sel ve su baskını olayı meydana gelmiştir. Bu olayların 38 tanesi Manisa, 10 tanesi İzmir, 3 tanesi Uşak ve 3 tanesi de Kütahya ili sınırları içerisinde gerçekleşmiştir (AFAD, 2025). Bu durum, çalışma alanının sel afetleri açısından önemli potansiyele sahip olduğunu göstermekte ve bu bölgeye yönelik detaylı analizler ile sel potansiyelini ortaya koyacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sel felaketleri tahmin ve kontrol edilebilir bir doğaya sahiptir. Bu özellik selleri depremler ve volkanik patlamalar gibi diğer doğal afetlerden ayıran önemli bir özelliktir. Dolayısıyla sel olaylarının etkisini azaltmak için sel tahmini, erken uyarı sistemleri ve sel kontrol sistemleri geliştirilebilmektedir (Kron, 2003; Terante vd., 2010). Sel felaketlerine karşı mücadele edebilmek, sel olaylarının ve sonuçlarının önceden tahmin edilmesiyle mümkün olabilir. Bu tür tahminler, olası sel olayları ve sonuçları hakkında fikir vererek nasıl başa çıkılacağına dair ipuçları ortaya koyar. Ayrıca, alınabilecek önlemleri doğru olarak değerlendirmek, karar vermeyi desteklemek ve öncelikli olarak korunması gereken alanları belirlemek için kullanılabilir (De Moel vd., 2015).

Sel afet yönetimi temel olarak iki aşamada gerçekleştirilir. Bunlardan birincisi sel tahminine dayanan analizler ve değerlendirmeler, diğeri ise sürecin uygulama boyutunu oluşturan risk azaltma faaliyetleridir. Genel anlamda, sel tahminine dayanan analizler ve değerlendirmelerin amacı, riskin yüksek olduğu ve risk azaltma önlemlerinin gerekli olduğu alanları belirlemektir. Risk azaltma faaliyetleri ise, belirlenen alanlardaki riskleri azaltmak için gerekli değerlendirmeleri ve alınacak önlemleri kapsamaktadır. Bu nedenle, sel afetinin kapsamlı bir şekilde analiz edilerek tahminlerde bulunulması ve değerlendirilmesi, genel risk yönetimi çalışmalarının önemli bir parçasıdır (Meyer vd., 2009).

Yağış sonrası ortaya çıkan suyun hareket kabiliyeti ve sonucunda sel oluşturması, sahanın jeolojik ve litolojik özellikleri ile zemindeki toprağın geçirimsizlik özellikleri tarafından tayin edilmektedir. Bu faktörlerin analiz edilmesinde en çok kullanılan yöntemlerden birisi havza morfometrisinin çeşitli indisler yardımıyla tespit edilmesidir (Özdemir, 2011). Morfometrik analizler ayrıca akarsu aşındırma süreçlerinin ve havzaların tektonik geçmişinin tespit edilmesi gibi farklı çalışmalarda kullanılan, matematiksel olarak geliştirilmiş farklı indislerden müteşekkildir (Cürebal & Erginal, 2007; Karabulut vd., 2013). Bu kapsamda yapılan analizler Gravelius (1914), Horton (1945), Schumm (1956), Smith (1950), Strahler (1964) tarafından yapılan çalışmalar referans alınarak geliştirilmektedir.

Morfometri çalışmalarının geçmişi oldukça geriye gitse de son 20 yılda yapılan çalışmaların sayısı dikkate değer biçimde artmıştır (Elbaşı & Özdemir, 2018). Bu durum şüphesiz Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama teknolojilerinin gelişimiyle doğrudan ilişkilidir (Topuz ve Karabulut, 2016). Günümüzde morfometrik indislerin hesaplanması ve haritalandırılmasının Sayısal Yükseklik Modelleri kullanılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri aracılığıyla yapılması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Turoğlu, 1997; Cürebal, 2004; Cürebal & Erginal, 2007; Erginal & Cürebal, 2007; Öztürk & Erginal, 2008; Sunkar & Tonbul, 2010; Günek vd., 2013). Morfometrik indislerin CBS teknolojileri ile Uzaktan Algılama verileri üzerinden otomatik olarak hesaplanabiliyor olması, klasik yöntemlere kıyasla hız, maaliyet ve doğruluk bakımından büyük avantajlar sağlamaktadır (Topuz & Karabulut, 2016; Avcı vd., 2023; Avcı & Ünsal, 2023).

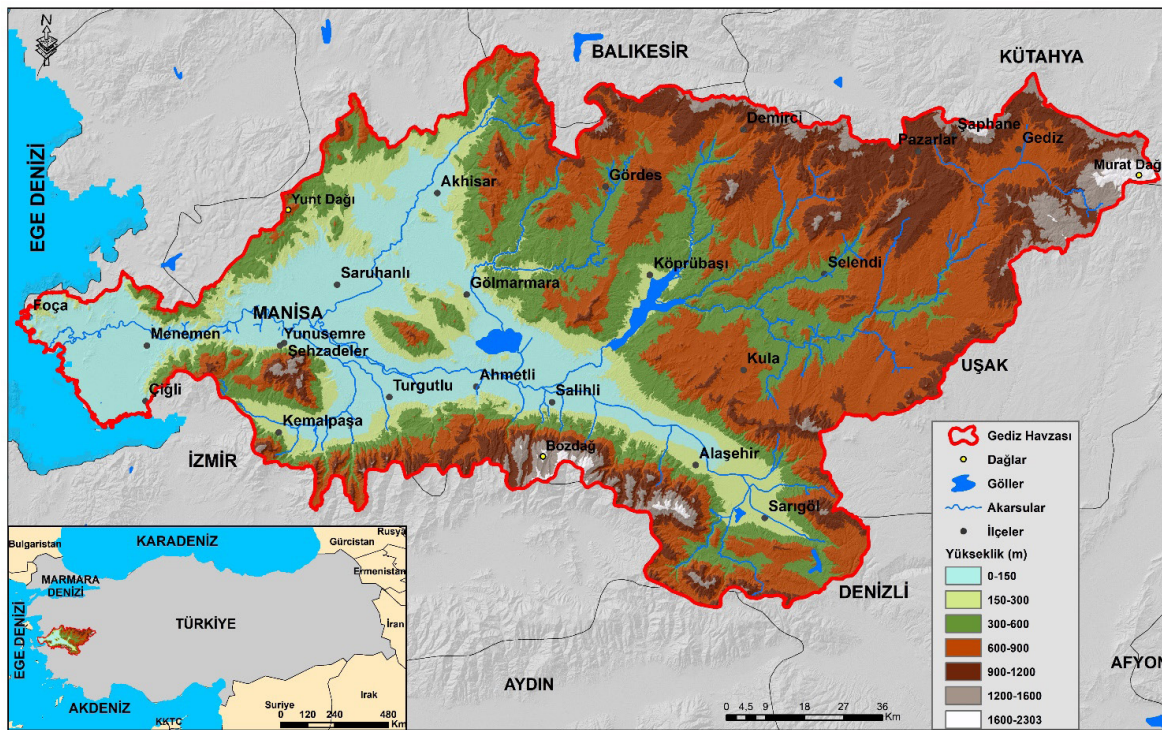
Bu çalışmanın amacı, Gediz Havzası'nda morfometrik indisler temel alınarak havzanın sel üretme potansiyelini belirlemek ve bu doğrultuda arazi kullanım planlamasına yönelik bilimsel bir çerçeve sunmaktır. Elde edilen sonuçların, yerleşim alanlarının ve kritik altyapıların sele duyarlı bölgelerden uzak tutulmasına yönelik karar alma süreçlerine rehberlik etmesi hedeflenmektedir.

2. ÇALIŞMA ALANI

Gediz Havzası, Türkiye'nin Batı Anadolu bölgesinde yer alan 17.500 km² yüzölçümüne sahip önemli bir akarsu havzasıdır. Havza, Murat Dağı'ndan doğan Manisa, Uşak ve Kütahya illerini geçerek İzmir Körfezi'ne ulaşan Gediz Nehri'nin oluşturduğu geniş bir alanı kapsar ve Ege Denizi'ne kadar uzanır. Havzanın sınırları içerisinde Manisa, Uşak, İzmir, Denizli, Kütahya, Aydın ve Balıkesir illerine bağlı alanlar yer almakta olup, en fazla alanı %67 ile Manisa kaplamaktadır (Şekil 1). İzmir'in havzadaki alanı %11, Uşak'ın %10, Kütahya'nın ise %9'dur. Aydın ve Balıkesir'in havzada kapladığı alan ise oldukça küçüktür (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, 2019).

Havza, büyük oranda Neojen döneminde gerçekleşen tektonik çöküntülerle oluşmuştur. Bu çöküntüler sonucu ortaya çıkan Graben yapıları, havzanın doğu-batı doğrultusunda genişlemesine neden olmuştur (Bozkurt Çiftçi & Bozkurt, 2008). Gediz Graben Sistemi, kuzeyde Batı Anadolu Fay Zonu ile güneyde Büyük Menderes Grabeni arasında yer alır ve bu nedenle iki büyük fay hattının etkisi altındadır. Tektonik hareketler, havzanın genişlemesi ve derinleşmesine yol açmış, bu da bölgedeki nehir sistemlerinin yönünü ve akış hızını etkilemiştir. Özellikle Gediz Nehri ve kolları, havzanın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Bozkurt & Sözbilir, 2004).

Gediz Havzası'nın coğrafi yapısı, farklı yükseltilere sahip dağlık ve ovalık alanlarla karakterize edilir. Havza boyunca uzanan dağlık alanlar hem fizyografik hem de iklimsel olarak bölgeyi önemli ölçüde etkilemektedir. Coğrafi koordinatları 38°04'-39°13' kuzey enlemleri ile 26°42'-29°45' doğu boylamları arasında konumlanmıştır. Havzanın güneyinde Bozdağlar, kuzeyinde Yunt Dağı ve doğusunda Murat Dağı, önemli yükseltiler arasında yer almaktadır (Erinç, 1973). Havzanın dağ sıraları dışındaki topografyası, özellikle Gediz Nehri ve kollarının oluşturduğu vadiler ile şekillenmiştir. Bu vadiler boyunca düzlükler ve geniş tabanlı alüvyal ovalar oluşmuştur (Gündoğdu & Kocataş, 2006). Vadiler, bölgenin jeomorfolojik yapısının en önemli unsurlarından biri olarak hem nehir akışını hem de çevresel koşulları etkilemektedir (Güney & Turoğlu, 2020).

Şekil 1: Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

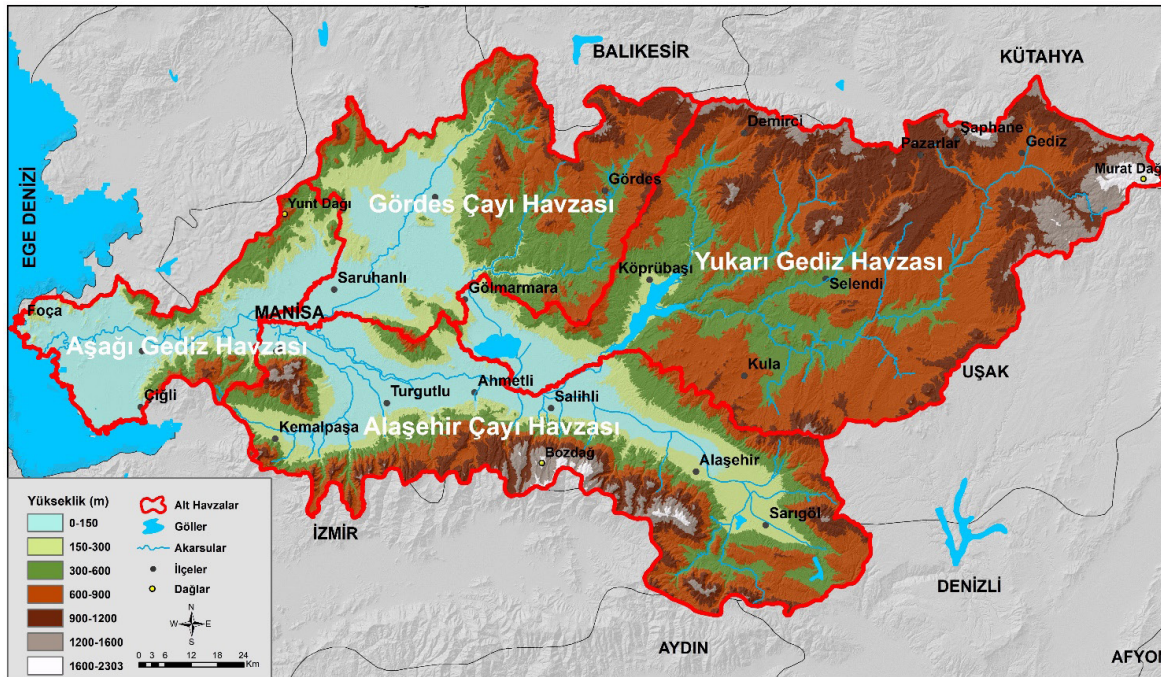
İklimsel çeşitliliği ile dikkat çeken havzanın iklimi, genel olarak Akdeniz iklimi karakterini taşır (Türkeş, 2011), ancak iç kesimlere doğru gidildikçe karasal iklim özellikleri belirginleşir (Güney & Turoglu, 2020). *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Su Yönetimi Genel Müdürlüğü (2019)* verilerine göre Gediz Havzası arazi kullanımının %52'si tarım alanları, %2'si şehir yapısı ile endüstriyel alanlar olmak üzere %54'ünü doğal olmayan alanlar oluşturmaktadır. Doğal alanlar içerisinde havzanın %18'ini orman alanları, %25'ni makilikler ve %3'ünü ise bitki örtüsü az veya olmayan alanlar kaplamaktadır.

3. MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada, havza morfometrisinin Gediz Havzası ve alt havzalarının sel üretme potansiyeli üzerindeki etkileri incelenmiştir. Havza morfometrisi, su toplama alanlarının fiziksel özelliklerini tanımlayan ve suyun akış dinamiklerini anlamamıza yardımcı olan önemli bir analiz aracıdır (Özdemir, 2011). Yapılan analizler, çeşitli morfometrik parametrelerin sel oluşumuna olan katkısını ortaya koymaktadır. Çalışmada kullanılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknikleri, havza morfometrik analizlerinin daha doğru ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır. CBS teknolojileri sayesinde, morfometrik parametrelerin mekânsal dağılımı ve bu parametrelerin sel oluşumu üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Çalışmada, Gediz ana Havzası'nın sel afetine duyarlılığını daha detaylı incelemek amacıyla, havza birinci dereceden Yukarı Gediz, Gördes Çayı, Alaşehir Çayı ve Aşağı Gediz olmak üzere 4 alt havzaya ayrılmıştır (Şekil 2). Bu alt havza yapısının oluşturulması, sel oluşumuna etki eden morfometrik özelliklerin bölgesel farklılıklarını daha net ortaya koyabilmek için gerçekleştirilmiştir. Havza sınırlarının belirlenmesi amacıyla ArcGIS 10.8 yazılımı içerisinde bulunan hidroloji araç seti (Fill, Flow direction, Basin, Flow accumulation, Stream order, Stream to feature) kullanılarak bir dizi analiz gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) üzerinde tespit edilen çukurluklar, hidrolojik olarak tutarlı bir yüzey elde etmek amacıyla doldurulmuştur. Ardından, her bir hücre için olası su akış yönleri (flow direction) belirlenmiştir. Akabinde, akarsu ağı oluşturulmuş ve ana akarsuya bağlanan yan kolların kaynak noktaları tespit edilerek alt havzaların sınırları tanımlanmıştır.

Ana havza ve alt havzaların akarsu ağları, Strahler (1952) yöntemine göre dizinlere ayrılarak morfolometrik analizler için uygun hale getirilmiştir. Daha sonra her alt havza için morfolometrik indisler tek tek hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar arasında karşılaştırmalar yapılarak, havza genelinde sel oluşturma potansiyeli yüksek olan bölgeler belirlenmiştir (Utlı & Özdemir, 2018). Bu kapsamda, alt havzalar özelinde elde edilen veriler, Gediz Havzası'nın tamamına dair sel riski değerlendirmesini daha doğru ve detaylı bir biçimde yapmamıza imkân tanımıştır. Bu yöntemle, sel afetine duyarlı alanların tespiti ve yönetimi açısından kritik öneme sahip yeni bilgiler elde edilmiştir.

Şekil 2: Gediz Ana Havzası ve Alt Havzalar

Havzaların morfometrik özelliklerinin belirlenmesi, Alansal, Çizgisel ve Yüzeysel (Rölyef) morfometri olmak üzere üç ana kategori altında gerçekleştirilen çeşitli analizlere dayanmaktadır (Tablo 1). Bu kategoriler, havzaların jeomorfolojik ve hidrolojik yapısını farklı açılardan inceleyerek, havza yapısı, drenaj sistemleri ve sel üretme potansiyeli gibi önemli konuların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımaktadır (Karataş, 2017).

Çizgisel morfometri, havza içindeki akarsu ağı ve suyun akış yollarına odaklanır. Bu analizler, havzadaki akarsuların sayısı, uzunluğu ve düzenini dikkate alarak, suyun hangi hızda ve hangi güzergâhlardan akacağını ortaya koyar (Horton, 1945; Strahler, 1964). Alansal morfometri ise havzanın büyüklüğü, şekli ve su toplama kapasitesi gibi yüzeyssel özelliklerini analiz eder. Bu parametreler, suyun havza içinde ne kadar alana yayıldığını ve hangi hızda toplandığını göstermesi açısından önemlidir (Chorly vd., 1984). Rölöf morfometrisi ise havzanın topografik yükseklik farklılıkları ve eğim gibi özelliklerini inceleyerek, suyun akış hızını ve yönünü etkileyen topografik faktörleri değerlendirir (Schumm, 1956; Strahler, 1952).

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Çizgisel, Alansal ve Rölyef Morfometri İndisleri

Parametre	Formül	Kaynak
Çizgisel Morfometri		
Çatallanma Oranı (Rb)	$Rb = Nu / (Nu + 1)$	(Horton, 1945)
Akarsu Uzunluk Oranı (Rl)	$Rl = Lu / (Lu - 1)$	(Strahler, 1957)
Tekstür Oranı (T)	$T = Nu \cdot (1/P)$	(Horton, 1945)

Drenaj Tekstür Oranı (Rt)	$Rt=Nu/P$	(Smith, 1950)
Alansal Morfometri		
Drenaj Yoğunluğu (Dd)	$Dd=Lu/A$	(Horton, 1945)
Akarsu Sıklığı (Fs)	$Fs=Nu/A$	(Horton, 1945)
Havza Şekli (Rf)	$Rf=A/Lb^2$	(Horton, 1932)
Uzunluk Oranı (Re)	$Re=(2/Lb)*(A/\pi)^{0.5}$	(Schumm, 1956)
Gravelius İndeks (KG)	$KG= P/(2\sqrt{A*n})$	(Gravelius, 1914)
Rölyef Morfometrisi		
Engelibelik Değeri (Rn)	$Rn= Bh* Dd$	(Melton, 1957)
Form Faktör (Ff)	$Ff=A/Lb^2$	(Horton, 1945)
Havza Reliifi (Bh)	$Bh=Hmax-Hmin$	(Schumm, 1956)
Havza Relief Oranı (Rh)	$Rh=Bh/Lb$	(Schumm, 1956)
Hipsometrik Eğri (Hc)	$y=h/H \quad x=a/A$	(Strahler, 1952)
Hipsometrik İntegral (Hi)	$Hi=(Hort-Hmin)/(Hmax-Hmin)$	(Strahler, 1952)

Gediz Havzası ve alt havzaları için morfometrik indislerin hesaplanmasında, öncelikle havza alanı, havza çevresi, ana akarsu uzunluğu, toplam dizin sayısı gibi temel parametrelerin ölçülmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında, havza sınırları belirlenerek bu parametreler detaylı bir şekilde hesaplanmıştır. Alos Palsar 12,5 metre mekânsal çözünürlüğe sahip Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) kullanılarak (ASF, 2023), havzanın topografik özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, morfometrik analiz için gerekli veriler sağlanmıştır (Tablo 2). SYM, havzanın hidrolojik yapısını anlamak için temel bir araç olup, su akış yollarını, havzanın geometrik ölçümlerini ve su toplama potansiyellerini belirlemekte kullanılmıştır.

Tablo 2: Morfometrik Parametrelerin Hesaplanmasında Kullanılan Bazı Değerler

Havza Adı	Havza Alanı (A)	Havza Çevresi (P)	Ana Akarsu Uzunluğu (L)	Maksimum Havza Uzunluğu (Lb)	Toplam Dizin Sayısı (N)	Maksimum Yükseklik (Hmax)	Minimum Yükseklik (Hmin)	Ortalama Yükseklik (Hmean)
Gediz Ana Havzası	17.034 km ²	1.017 km.	265 km.	266 km.	192.754	2.303 m.	0 m.	570 m.
Alaşehir Çayı Alt Havzası	4.847 km ²	547 km.	161 km.	152 km.	56.332	2.090 m.	21 m.	511 m.
Aşağı Gediz Alt Havzası	1.651 km ²	337 km.	99,8 km.	80,3 km.	16.717	1.266 m.	0 m.	186 m.
Gördes Çayı Alt Havzası	3.483 km ²	459 km.	166 km.	113 km.	39.736	1.484 m.	21 m.	446 m.
Yukarı Gediz Alt Havzası	6.909 km ²	570 km.	210 km.	166 km.	79.969	2.303 m.	66 m.	761 m.

Havza morfometrik özelliklerinin çeşitli indisler yardımıyla hesaplanabilmesi için havzaya ait bazı temel değerlerin öncelikle belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) üzerinden gerekli ölçümler ve hesaplamalar yapılarak elde edilen sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Bu veriler, havzanın topografik yapısının sel oluşumuna yakınlığını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Çizgisel Morfometri

Bu çalışmada çizgisel morfometri analizleri çerçevesinde Gediz Havzası ve alt havzalarının çatallanma oranı (Rb), uzunluk Oranı (Rl), tekstür Oranı (T) ve drenaj tekstür oranı (Rt) hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Gediz Havzası ve Alt Havzalarının Çizgisel Morfometri Değerleri

Çizgisel Morfometri	Gediz Ana Havzası	Alaşehir Çayı Alt Havzası	Aşağı Gediz Alt Havzası	Gördes Çayı Alt Havzası	Yukarı Gediz Alt Havzası
Çatallanma Oranı (Rb)	2,0	2,05	16,42	2,42	1,99
Akarsu Uzunluk Oranı (Rl)	2,11	1,99	13,65	2,29	1,96

Tekstür Oranı(T)	189	102	49	86	140
Drenaj Tekstür Oranı (Rt)	370	206	98	170	268

Çatallanma Oranı (Rb): Çatallanma oranı (Rb), belirli bir dizin numarasındaki dizin sayısının bir sonraki dizin sayısı ile oranlanması sonucunda elde edilen bir değerdir. Çatallanma oranı havza drenaj ağının düzenlenişi ve suyun taşınması açısından önemli bir parametredir. Yüksek çatallanma oranı, daha az dallanmış bir drenaj yapısını göstermekte ve bu durum genellikle geçirgen olmayan, düz yüzeylerde veya yüzey suyu akışının daha kontrollü olduğu ortamlarda görülmektedir. Düşük çatallanma oranı ise dallanmış bir drenaj ağının işaret eder, suyun akarsu ağı boyunca daha geniş bir alana yayıldığını gösterir ve hızlı yüzey akışı potansiyelini artırır (Strahler, 1957; Özdemir, 2011).

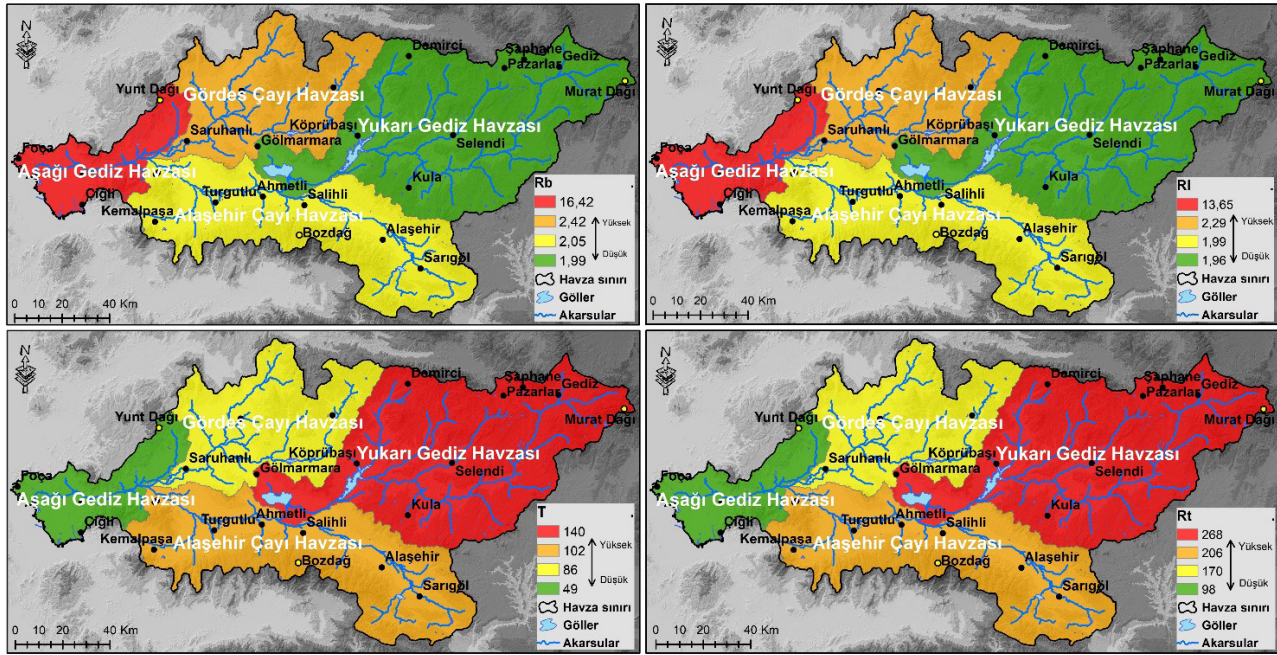
Gediz ana havzası ve dört alt Havzası'nın çatallanma oranları, havza yapısı ve sel üretme potansiyeli açısından değerlendirildiğinde; Gediz Ana Havzası (Rb = 2) ve Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın (Rb = 2,05) birbirine oldukça yakın ve nispeten düşük çatallanma oranları (Tablo 3) bu havzalarda dallanmış bir drenaj ağının işaret eder, suyun akarsular boyunca daha geniş bir alana yayılmasına olanak tanır. Bu durum, yüzey akışının hızlı bir şekilde gerçekleşmesine ve sel oluşumuna neden olabilir. Gördes Çayı Alt Havzası da Rb = 2,42 ve Gediz Alt Havzası ise Rb = 1,99 değerleriyle ana havzaya benzer şekilde dallanmış bir drenaj ağına sahiptir. Bu durum, suyun akarsu ağı boyunca daha geniş bir alana yayıldığını gösterir ve suyun daha hızlı akışa geçmesine yol açarak sellere neden olabilir. "Aşağı Gediz Alt Havzası Rb = 16,42 değeri ile en yüksek çatallanma oranına sahiptir (Şekil 3). Bu havzada yüzey akışının belirgin ölçüde kontrol altında olduğunu ve akarsuların daha az dallandığını gösterir. Yüksek çatallanma oranı ayrıca bu havzada düz ve düze yakın sahaların geniş alanlar kaplamasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, suların hızlıca akışa geçemediğini ve diğer alt havzalara göre sel potansiyelinin daha düşük olduğunu gösterir.

Akarsu Uzunluk Oranı (Rl): Akarsu uzunluk oranı (Rl), bir havzanın akarsu ağı uzunluğunun ne kadar dallanmış olduğunu ve suyun akarsu sistemi boyunca ne kadar mesafe kat ettiğini gösteren önemli bir morfometrik parametredir (Strahler, 1964). Bir başka deyişle, akarsu üst kollarından gelen yoğun miktardaki suyun drene edilmesinde alt kolların yeterli olup olmadıkları hakkında bilgi verir (Özdemir, 2011). Yüksek akarsu uzunluk oranı, suyun daha uzun mesafeler boyunca akmasına işaret eder ve bu durum genellikle akarsu ağı üzerindeki akış hızının düşük olduğunu ve sel oluşma potansiyelinin nispeten azaldığını gösterir. Düşük oranlar ise akarsu sisteminde daha kısa mesafelerde hızlı bir akışı ifade eder ve sel potansiyelinin yüksek olduğuna önemli bir işaret olabilir (Strahler, 1957).

Havza yapısı, litolojik özellikler ve sel üretme potansiyeli açısından değerlendirildiğinde Gediz Ana Havzası Rl = 2,11 ve Alaşehir Çayı Alt Havzası Rl = 1,99 değerleriyle (Tablo 3) orta düzeyde akarsu uzunluk oranlarına sahiptir, bu da suyun havza boyunca daha kısa mesafeler kat ettiğini gösterir. Bu durum, yüzey akışının daha hızlı ve ani olmasına yol açarak sel üretme potansiyelini yükseltebilir. Aşağı Gediz Alt Havzası Rl = 13,65 değeri ile oldukça yüksek bir akarsu uzunluk oranına sahiptir. Bu, suyun daha uzun mesafeler boyunca aktığını ve akarsu ağında uzun bir yol kat ettiğini gösterir. Ayrıca, vadiler boyunca suyun akış hızının daha düşük olabileceğine, dolayısıyla sel üretme potansiyelinin nispeten daha düşük olduğuna işaret eder. Gördes Çayı Alt Havzası Rl = 2,29 değerine sahiptir. Bu değer Gördes Çayı Alt Havzası'nın akarsu uzunluk oranı, suyun nispeten kısa mesafeler boyunca aktığını ve akış hızının daha yüksek olabileceğini gösterir. Ayrıca akarsu ağının daha dik bir yapıya sahip olabileceğini ve ani yüzey akışlarının gerçekleşebileceğini düşündürür. Bu durum sel üretme potansiyelini artırabilir. Yukarı Gediz Alt Havzası Rl = 1,96 değeriyle en düşük akarsu uzunluk oranına sahip olup, suyun daha kısa mesafeler boyunca aktığını ve hızlı akışa eğilimli olduğunu göstermektedir (Şekil 3). Bu durum, sel üretme potansiyeli açısından önemli bir faktör olabilir, çünkü suyun hızla yüzeye çıkması ve daha kısa sürede havza boyunca hareket etmesi sel üretme potansiyelini artırabilir.

Tekstür Oranı (T): Tekstür oranı (T), bir havzanın yüzey akış potansiyelini ve suyun toprakla etkileşimini değerlendirmede kullanılan önemli bir morfometrik parametredir. (Smith, 1950), tekstür oranını, bir havzadaki akarsu sayısının havza çevresiyle olan oranı olarak tanımlamıştır. 1. dizindeki akarsu sayısının havza çevresine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Tekstür oranı, akarsu ağının yoğunluğu ve bölgedeki eğim özellikleriyle ilişkilidir. Yüksek tekstür oranı, genellikle daha sıkı bir akarsu ağına ve dolayısıyla daha yüksek yüzey akışına işaret eder; bu da havzanın sel üretme potansiyelini artırır (Chorly vd., 1984).

Gediz Ana Havzası $T = 189,3$ değeri ile yüksek tekstür oranına sahiptir (Tablo 3). Bu değer akarsu ağının oldukça yoğun olduğunu ve yüzey akışının önemli ölçüde hızlı olabileceğini gösterir. Özellikle geçirimsiz kayaçların mevcut olduğu bir alanda yüzey akışını artırarak sel üretme potansiyelini yükseltebilir. Yukarı Gediz Alt Havzası ($T = 140,2$) yüksek tekstür oranına sahip olup, yüzey akışının hızlı ve sık olduğunu gösterir. Bu sebeple suyun toprak tarafından emilmesi daha da zor hale gelir ve bu durum sel üretme potansiyelini artırabilir. Alaşehir Çayı Alt Havzası ($T = 102,8$) alt havzalar özelinde orta derecede bir tekstür oranına sahip olup, suyun daha az yoğun bir akarsu ağı üzerinden aktığını ve yüzey akışının daha sınırlı olduğunu gösterir. Gördes Çayı Alt Havzası ($T = 86,5$) daha düşük bir tekstür oranına sahiptir. Bu durum akarsu ağının diğer alt havzalara kıyasla yoğun olmadığını ve suyun daha az yüzey akışı gösterdiğini belirtir. Aşağı Gediz Alt Havzası ($T = 49,6$) en düşük tekstür oranına sahiptir (Şekil 3). Bu havzada akarsu ağı nispeten seyrek olup yüzey akışının düşük olabileceğini ve dolayısıyla sel oluşma potansiyelinin diğer havzalara göre daha düşük olduğunu gösterir.

Şekil 3: Alt Havzaların Çizgisel Morfometri Sonuçları

Drenaj Tekstür Oranı (Rt): Drenaj Tekstür oranı (Rt), bir havzanın infiltrasyon kapasitesi hakkında bilgi sunan önemli bir morfometrik parametredir (Horton, 1945; Utlu & Özdemir, 2018). Bir havzadaki akarsu ağının yoğunluğu ve buna bağlı olarak yüzey akış özelliklerinin ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır (Horton, 1945). Ayrıca yüksek Rt değerleri sızma miktarının düştüğü anlamına gelmektedir (Karataş, 2017). Dolayısıyla bu parametre havzaların yüzeyel akış durumlarının ve sel oluşturma potansiyellerinin anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır.

Gediz Ana Havzası için Rt değeri 370 olarak ölçülmüştür (Tablo 3). Bu oldukça yüksek bir değerdir ve havzada eğim değerlerinin yüksek, geçirgenliğin düşük olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca yüksek drenaj tekstür oranı, bu havzada yoğun bir akarsu ağı bulunduğunu ve yüzeyel akış hızının yüksek olabileceğini gösterir. Bölgedeki eğimin dik olması, suyun yüzeyde hızla hareket etmesine ve sel potansiyelinin artmasına yol açabilir. Alaşehir Çayı Alt Havzası $Rt=206$ değeri ile ana havzaya göre daha düşük bir drenaj tekstürüne sahiptir. Bu, akarsu ağının daha az yoğun olduğunu ve bu havzada yüzey akışının daha yavaş gerçekleştiğini gösterir. Aşağı Gediz Alt Havzası $Rt=98$ değeri ile en düşük drenaj tekstürüne sahiptir. Bu, daha az akarsu yoğunluğu anlamına gelir ve yüzeyel akış miktarı ve hızı sınırlı olduğu için, genel olarak sel potansiyelinin en düşük olduğu alt havza olarak öne çıkmaktadır. Gördes Çayı Alt Havzası $Rt=170$ değeri ile diğer havzalara nispeten orta düzeyde bir drenaj tekstürüne sahiptir. Eğimin dik olduğu sahalar yüzeye düşen suyun hızla akmasına neden olabilir ve sel üretme potansiyelini

arttırılabilir. Yukarı Gediz Alt Havzası $R_t=268$ değeriyle daha yoğun bir akarsu ağına ve daha yüksek yüzey akış hızına sahiptir (Şekil 3). Yüzey akışının hızlı bir şekilde sağlanması sel potansiyelinin artmasına yol açabilir.

4.2. Alansal Morfometri

Bu çalışmada Alansal Morfometrisi analizleri çerçevesinde drenaj yoğunluğu (Dd), akarsu sıklığı (Fs), uzunluk oranı (Re), gravelius indeks (KG) ve havza şekli (Rf) parametreleri hesaplanarak (Tablo 4), Gediz Havzası ve alt havzalarının sel üretme potansiyelleri açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 4: Gediz Havzası ve Alt Havzalarının Alan Morfometrisi Değerleri

Alan Morfometrisi	Gediz Ana Havzası	Alaşehir Çayı Alt Havzası	Aşağı Gediz Alt Havzası	Gördes Çayı Alt Havzası	Yukarı Gediz Alt Havzası
Drenaj Yoğunluğu (Dd)	1,07	1,13	1,06	1,08	1,05
Akarsu Sıklığı (Fs)	11,3	12	10	11,4	11,5
Uzunluk Oranı (Re)	0,55	0,51	0,55	0,56	0,56
Gravelius İndeks (KG)	2,20	2,21	2,34	2,19	1,93
Havza Şekli (Rf)	0,24	0,20	0,25	0,27	0,25

Drenaj Yoğunluğu (Dd): Drenaj yoğunluğu (Dd), bir havzada akarsu uzunluğunun havza alanına oranı olarak tanımlanır. İlk olarak (Horton, 1945) tarafından tanımlanan bu kavram, bir havzanın yüzey akışını, suyun akarsular tarafından nasıl taşındığını anlamada kritik rol oynamaktadır. Yağış sonrası ortaya çıkan suyun drene edilmesinde bütün dere ve çatlaklar aktif rol alacağından bu morfometrik parametre sadece akışın olduğu vadileri değil kuru vadileri de dikkate almaktadır. Dolayısıyla Drenaj Yoğunluğu (Dd) sel hidrometrisi açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır (Karataş, 2017). Drenaj Yoğunluğu değeri ile seller arasındaki ilişki pozitif yönlüdür (Utlı & Özdemir, 2018). Yüksek değerler suyun yüzeyde daha hızlı aktığını, suyun toprak tarafından emilmeden hızla vadilere katıldığını ve dolayısıyla sel potansiyelinin daha yüksek olabileceğini ifade etmektedir (Strahler, 1964).

Kuru vadiler de dahil olmak üzere bütün vadiler dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda Gediz Ana Havzası'nın drenaj yoğunluğu 1,07 olarak belirlenmiştir. Diğer alt havzalarla karşılaştırıldığında, drenaj yoğunluğu değerlerinin 1,05 ile 1,13 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 4). Özellikle Alaşehir Çayı Alt Havzası 1,13 değeriyle nispeten en yüksek drenaj yoğunluğuna sahip olup, suyun hızla akışa geçtiği ve toprağın hızla doymaya gelmesiyle sel oluşma olasılığının artabileceğini göstermektedir. Gördes Çayı Alt Havzası 1,08 değeriyle görece orta-yüksek bir drenaj yoğunluğuna sahip olup sel oluşturma potansiyeli açısından dikkat çekicidir (Şekil 4). Suyun akış hızının yüksek olması nedeniyle, yoğun yağış dönemlerinde hızlı bir şekilde yüzey akışı oluşabilir ve sel oluşma potansiyeli artar. Aşağı Gediz Alt Havzası 1,06 değeri ile drenaj yoğunluğu düşük olmakla birlikte, bu alt havza sel oluşumu açısından hala önemli bir potansiyel taşır. Yukarı Gediz Alt Havzası ise 1,05 değeri ile en düşük drenaj yoğunluğuna sahip olmakla birlikte suyun yüzey akışına geçişinin diğer havzalara göre daha yavaş olduğunu göstermektedir. Bu durum, sel oluşma potansiyelini nispeten azaltabilir.

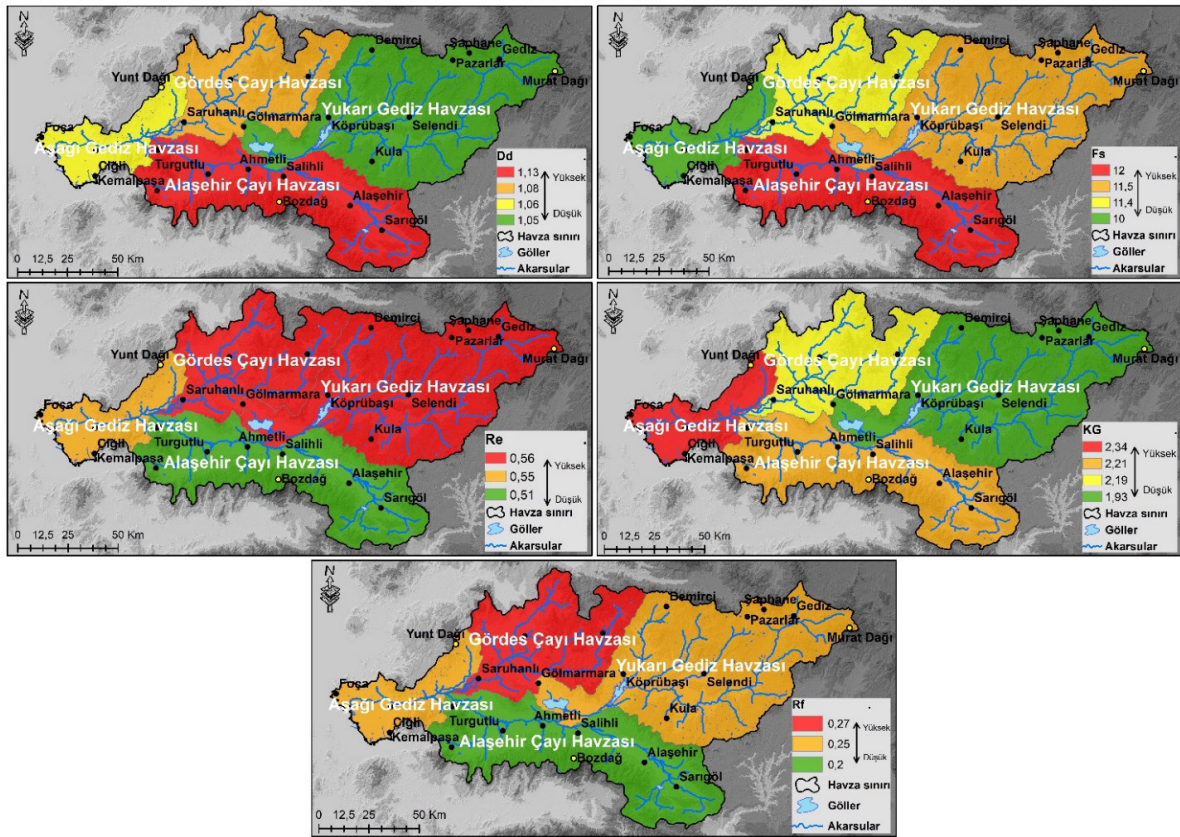
Akarsu Sıklığı (Fs): Akarsu sıklığı (Fs), bir havza içerisindeki toplam akarsu sayısının havza alanına oranını ifade eder ve yüzey akışının havza içerisinde ne kadar yaygın olduğunu belirlemeye yardımcı olur (Horton, 1945). Yüksek akarsu sıklığı değerleri, havzada bitki örtüsünün seyrek, geçirimsiz kayaç yapısı ve yükseltinin fazla olduğuna işaret etmektedir (Pawar-Patil & Mali, 2013). Dolayısıyla yüksek Fs değerleri sel oluşum potansiyelinin artmasına neden olmaktadır.

Gediz ana havzası ve dört alt havzasına ait akarsu sıklığı değerlerinin sel üretme potansiyeline etkisi incelendiğinde Gediz Ana Havzası'nın 11,3 akarsu sıklığı değeri (Tablo 4), alt havzaların çoğuna benzer seviyededir ve havzada km^2 'ye 11'den fazla vadi düştüğünü göstermektedir. Ayrıca suyun toprak yüzeyinde yayılma potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu yapı, yağış aldığında suyun hızlıca akışa geçerek sel oluşumuna neden olabileceği anlamına gelmektedir. Alaşehir Çayı Alt Havzası $F_s = 12$ değeriyle en yüksek akarsu sıklığına sahip olup, akarsuların havza içinde yaygın olduğunu ve suyun hızla yüzey akışına geçtiğini gösterir. Bu havzada sel oluşturma potansiyeli diğer havzalara göre daha yüksektir. Yukarı Gediz Alt Havzası $F_s = 11,5$

ve Gördes Çayı Alt Havzası $F_s = 11,4$ sonuçlarıyla, Gediz ana havzası ortalamasına yakın değerlere sahip olup, orta-yüksek akarsu sıklığı ile yüzey akışının etkin olduğu alanlardır. Bu havzalarda da yağışın ardından sel oluşma riski bulunmaktadır. Aşağı Gediz Alt Havzası $F_s = 10,1$ değeriyle akarsu sıklığı en düşük olan havzadır (Şekil 4). Bu değer suyun yüzeyde daha az yaygın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sel üretme potansiyelinin diğer havzalara kıyasla daha düşüktür.

Uzunluk Oranı (Re): Uzunluk Oranı (Re), bir havzanın yapısal formunu gösteren önemli bir parametre olup, genellikle 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Re değeri 1'e yaklaştıkça havza daha yuvarlak bir form alır ve suyun daha hızlı akmasını sağlar. Düşük Re değerleri ise uzun ve dar bir havza yapısını ifade eder (Schumm, 1956), bu da suyun akış süresini uzatır ve sel potansiyelini azaltır.

Gediz ana Havzası'nın Re değeri 0,55'tir. Orta seviyede bir uzunluk oranına sahip olan bu havza (Tablo 4) ne çok yuvarlak ne de çok uzun ve dar bir yapıya sahiptir. Bu özellik, suyun dengeli bir hızla akmasına ve akış sürecinin daha düzenli olmasına olanak tanır. Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın Re değeri 0,51, Aşağı Gediz Alt Havzası 0,55, Gördes Çayı Alt Havzası 0,56 ve Yukarı Gediz Alt Havzası 0,56 olup birbirine yakın değerlere sahiptirler (Şekil 4). Alaşehir Çayı Alt Havzası en düşük değeri ile daha uzun ve dar bir havza yapısını gösterir ve suyun daha uzun süre akış göstermesine yol açarak sel potansiyelini azaltabilir. Bu nedenle, Alaşehir Çayı Havzasında düşük ila orta düzeyde bir sel potansiyeli beklenebilir. Gördes Çayı Alt Havzası ve Yukarı Gediz Alt Havzası diğer alt havzalara kıyasla daha yuvarlak yapıya sahip bir formdadır ve bu durum suyun daha hızlı akışına olanak tanır. Genel olarak, Gördes ve Yukarı Gediz alt havzalarının daha yüksek sel potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Şekil 4: Alt Havzaların Alansal Morfometri Sonuçları

Gravelius İndeksi (KG): Gravelius İndeksi (KG), bir havzanın ne kadar yuvarlak bir şekle sahip olduğunu gösteren bir parametredir ve genellikle yuvarlaklık derecesini belirlemek için kullanılır. Çalışılan havza ve aynı çevre uzunluğuna sahip bir

dairenin kıyaslanması ile elde edilen bir değer olup (Gravelius, 1914; Karataş, 2017), değer 1'e yaklaşması, havzanın yuvarlak olduğunu ve suyun daha hızlı bir şekilde akış noktasına ulaşma eğiliminde olduğunu gösterir. Yüksek KG değerleri ise daha düzensiz ve girintili bir havza yapısını ifade eder, bu da suyun akış süresini uzatabilir (Gravelius, 1914).

Gediz Ana Havzası'nın KG değeri 2,20'dir (Tablo 4). Bu değer havzanın aynı çevre uzunluğuna sahip bir dairenin iki katını aşan bir uzunluğa sahip olduğunu ve girintili bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Böyle bir yapıda suyun akış yolu uzayabilir ve yüzey akışı daha yavaş gerçekleşebilir. Dolayısıyla Gediz ana Havzası'nın Gravelius Index değeri açısından yüksek sel potansiyeline sahip olmadığı söylenebilir. Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın KG değeri 2,21, Aşağı Gediz Alt Havzası'nın 2,34, Gördes Çayı Alt Havzası'nın 2,19 ve Yukarı Gediz Alt Havzası'nın ise 1,93 olarak ölçülmüştür (Tablo 4). Görüldüğü üzere alt havzaların Kg değerleri de ana havzaya benzer şekilde ölçülmüştür (Şekil 4). Bu durum alt havzaların daire şeklinden uzak, oldukça girintili bir yapıya sahip olduğunu ve suyun akış yolunun uzayarak yüzey akış hızını yavaşlatabileceğini gösterir. Dolayısıyla alt havzaların da Gravelius Index değeri açısından yüksek sel potansiyeline sahip olmadığı söylenebilir. Havzalar kendi arasında kıyaslandığında ise Yukarı Gediz Alt Havzası'nın görece en yüksek sel üretme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Havza Şekli (Rf): Havza şekli (Rf) değeri, bir havzanın biçiminin yuvarlak veya daha uzun ve dar olup olmadığını gösterir (Özdemir, 2011). Havza şekli katsayısı 0 ile 1 arasında değişir ve 1'e yaklaştıkça havzanın daha yuvarlak olduğu, 0'a yaklaştıkça ise daha uzun ve dar bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir. Diğer şartlar eşit olduğunda, yuvarlak havzalar yüzey akışını hızlı bir şekilde aşağı rakımlara ulaştırır ve sel oluşma potansiyelini artırır. Uzun ve dar havzalarda ise suyun akış süresini uzatması dolayısıyla sel üretme potansiyeli nispeten azalmaktadır (Schumm, 1956).

Gediz Ana Havzası literatürdeki referans değerler dikkate alındığında $Rf = 0,24$ değeriyle 0'a yakın bir değer göstererek (Tablo 4) yuvarlaktan ziyade uzun ve dar bir yapıya daha yakın gözükmektedir. Dolayısıyla referans değerler baz alındığında Gediz Ana Havzası'nın sel oluşturma potansiyeli yüksek değildir. Gördes Çayı Alt Havzası $Rf = 0,27$ değeriyle alt havzalar arasında en yüksek havza şekli katsayısına sahip olup, nispeten yuvarlak bir yapıya sahiptir. Bu durum, yüzey akışının hızla havza boyunca yayılmasına ve düşük rakımlarda büyük kütleler oluşmasına neden olabilir. Gördes Çayı Havzası'nın, diğer alt havzalara göre sel üretme potansiyeli daha yüksektir. Aşağı Gediz Alt Havzası ve Yukarı Gediz Alt Havzası $Rf = 0,25$ değeriyle ortalama bir havza şekli katsayısına sahiptir ve hafif yuvarlak bir yapıyı ifade eder. Diğer alt havzalarla kıyaslandığında sel oluşma riskinin ortalama seviyede olduğu söylenebilir. Alaşehir Çayı Alt Havzası ise $Rf = 0,20$ değeri ile en düşük havza şekli katsayısına sahip olup, alt havzalar arasında en uzun ve dar yapıya sahiptir (Şekil 4). Bu durum, sel üretme potansiyelinin diğer havzalara kıyasla daha düşük olduğunu gösterir.

4.3. Rölyef Morfometrisi

Bu çalışmada Rölyef Morfometrisi analizleri çerçevesinde havza reliefi (Bh), relief oranı (Rh), engebелilik değeri (Rn), form faktör (Ff), hipsometrik eğri (Hc) ve hipsometrik integral (Hi) indisleri hesaplanarak (Tablo 5), Gediz Havzası ve alt havzaları sel üretme potansiyelleri açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Gediz Havzası ve Alt Havzalarının Rölyef Morfometrisi Değerleri

Rölyef Morfometrisi	Gediz Ana Havzası	Alaşehir Çayı Alt Havzası	Aşağı Gediz Alt Havzası	Gördes Çayı Alt Havzası	Yukarı Gediz Alt Havzası
Havza Reliifi (Bh)	2303 m.	2069 m.	1266 m.	1463 m.	2237 m.
Relief Oranı (Rh)	8,6	13,7	15,7	13,1	13,8
Engelibellik Değeri (Rn)	2,46	2,33	1,34	1,58	2,34
Form Faktör (Ff)	0,24	0,21	0,26	0,27	0,25
Hipsometrik Eğri (Hc)	0,45	0,39	0,38	0,44	0,50
Hipsometrik İntegral (Hi)	0,24	0,23	0,14	0,29	0,31

Havza Reliifi (Bh): Havza reliefi (Bh), bir havzanın maksimum ve minimum yükseklik farkını temsil etmektedir. Ayrıca havza topografyasının dikliğini, tektonik ve litolojik yapısını gösteren, dolayısıyla akarsu akışını etkileyen temel bir parametredir.

Yüksek havza reliefi, daha dik yamaçlara ve daha hızlı yüzey akışına neden olur, bu da sel üretme potansiyelini artırır (Schumm, 1956; Melton, 1957).

Gediz Ana Havzası Bh = 2303 m. değeriyle (Tablo 5) yüksek havza relief değerine sahiptir, bu da dik yamaçlı bir topografyayı ve hızlı yüzey akışını ifade eder. Yüzeydeki suyun akışa geçiş süresini kısaltarak akarsu kanallarına hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlar ve sel potansiyelini artırır. Yukarı Gediz Alt Havzası Bh = 2237 m. ve Alaşehir Çayı Alt Havzası Bh = 2069 m. değerleri ile Gediz Ana Havzası'na yakın bir havza relief değerine sahiptir ve benzer şekilde dik yamaçlara, hızlı yüzey akışı ile yüzeye düşen suyun hızla alçak sahalara taşınabileceğine işaret ederek sel potansiyelinin artmasına neden olabilir. Gördes Çayı Alt Havzası Bh = 1463 m. ve Aşağı Gediz Alt Havzası Bh = 1266 m. havza relief değeriyle diğer alt havzalara nispeten daha az dik yamaçlara sahiptir (Şekil 6). Bu durumda yüzey akışının daha yavaş olması beklenir, dolayısıyla bu havzaların sel üretme potansiyeli, yüksek relief değerine sahip havzalara göre daha düşüktür.

Relief Oranı (Rh): Relief oranı (Rh), havzanın maksimum yüksekliği ile en düşük nokta arasındaki yükseklik farkının yatay mesafeye oranıdır. Bu parametre, havzanın topografik eğimini ve engebeli yapısını gösterir (Schumm, 1956; Strahler, 1964). Yüksek relief oranı, dik eğimlerin ve hızlı yüzey akışının varlığını göstererek sel oluşum potansiyelinin artmasını sağlar (Utlı & Özdemir, 2018).

Gediz Ana Havzası'nın Rh = 8,6'lık relief oranı değeri (Tablo 5) alt havzalara göre daha düşüktür. Bu durum ana havzanın kapladığı alanın daha fazla olması dolayısı ile maksimum ve minimum yükseltiye sahip noktalar arasındaki yatay mesafenin alt havzalara göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağı Gediz Alt Havzası Rh = 15,7 sonucu ile alt havzalar arasında en yüksek relief oranına sahiptir. Bu durum ana havzayla aynı şekilde maksimum ve minimum yükseltiler arasındaki yatay uzaklığın az olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa gerçekte durum ortaya çıkan sonucun tam tersi şekilde gözlenmektedir. Yani Aşağı Gediz Havzası alt havzalar içerisinde en az engebelenin olduğu havzadır. Yukarı Gediz Alt Havzası Rh = 13,8 ve Alaşehir Çayı Alt Havzası Rh = 13,7 relief oranları ile alt havzalar ölçeğinde ortalama değerlere sahiptir. Dolayısıyla sel üretme potansiyellerinin de orta derecede olduğu söylenebilir. Gördes Çayı Alt Havzası Rh = 13,1 değeriyle en düşük relief oranına sahip olup, bu havzanın nispeten daha düz bir topoğrafyaya sahip olduğuna işaret eder (Şekil 6). Halbuki Gördes Çayı Havzası alt havzalar içerisinde engebелilik durumu en düşük olan havza değildir. Bu durum, Gördes Çayı Alt Havzası'nda maksimum ve minimum yükseklikler arasındaki yatay uzaklığın fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Engelibelik Değeri (Rn): Engelibelik değeri (Rn), havzanın topografik yapısının ne kadar engebeli olduğunu gösteren bir parametredir. Yüksek engelibelik değerleri, havzanın daha dik ve keskin yamaçlara sahip olduğunu, dolayısıyla yağmur sularının hızla akışa geçerek sel potansiyelini artırdığını gösterir (Beven & Kirkby, 1979; Zevenbergen & Thorne, 1987).

Gediz Ana Havzası Rn = 2,46 değeri ile oldukça yüksek engelibelik değerine sahip olup (Tablo 5) oldukça engebeli bir topoğrafya göstermektedir. Bu durum, suyun hızla yüzey akışına geçmesiyle sonuçlanır ve yüksek sel potansiyeli taşır. Yukarı Gediz Alt Havzası Rn = 2,34 ve Alaşehir Çayı Alt Havzası Rn = 2,33 değerleriyle yüksek engelibelik değerlerine sahiptir ve oldukça engebeli bir yapı sergiler. Bu havzaların dik topoğrafyası, yağmur sularının hızla akışa geçmesine neden olur ve sel oluşma potansiyelini yükseltir. Gördes Çayı Alt Havzası Rn = 1,58 değeri ile diğer alt havzalara göre orta düzeyde bir engelibelik değerine sahiptir ve daha az eğimli bir topoğrafya sergiler. Bu havzada suyun yüzey akışına geçişi daha kontrollü olup, sel üretme potansiyeli, yüksek engebeli havzalara göre daha düşük olabilir. Aşağı Gediz Alt Havzası Rn = 1,34 değeri ile en düşük engelibelik değerine sahip olup daha düz ve yumuşak bir topografik yapıya sahiptir (Şekil 6). Bu durum, yağmur sularının daha yavaş yüzey akışına geçmesini sağlar ve sel üretme potansiyeli diğer havzalara kıyasla daha düşüktür.

Form Faktör (Ff): Form faktör (Ff), bir havzanın şekli ve sel üretme potansiyeli hakkında bilgi veren önemli bir parametredir. Ff değeri 0,5'e yaklaştıkça havzanın daha yuvarlak bir yapıda olduğu, bu değer düştüğü durumlarda ise havzanın daha uzun ve dar bir yapıya sahip olduğu anlaşılır. Daha yuvarlak yapıya sahip havzalar, yağış sularının daha kısa sürede akış noktasına ulaşmasına olanak tanıyarak yüksek sel potansiyeline işaret ederken, dar ve uzun yapılar sel potansiyelini azaltabilir (Strahler, 1957; Chorley, 1969).

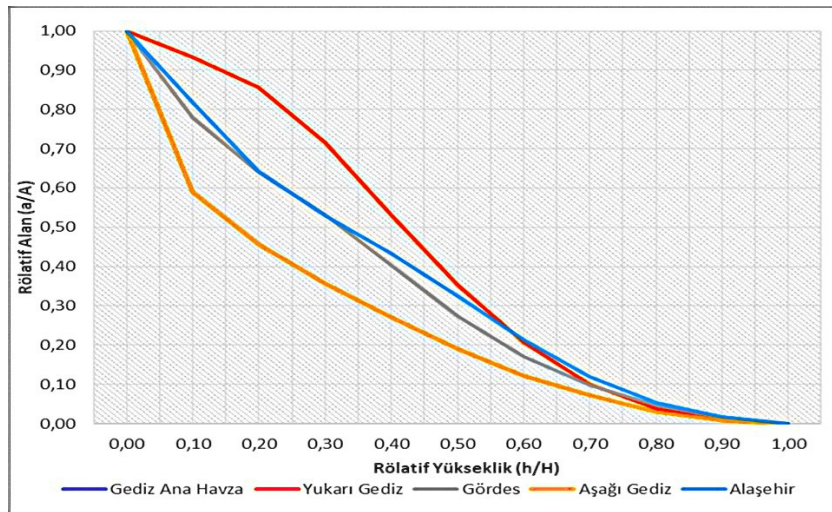
Gediz Ana Havzası Ff: 0,24 olarak ölçülmüştür. Bu değer, havzanın yuvarlaktan çok uzun ve dar bir yapıda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Gediz ana Havzası'nın orta düzeyde bir sel potansiyeli taşıdığı değerlendirilebilir. Alt havzaların

Ff değerleri 0,21 ile 0,27 arasında değerler almıştır (Tablo 5). Bu değerler alt havzaların da ana havzaya benzer şekilde dar ve uzun bir yapıya daha yakın olduğunu göstermektedir (Şekil 6). Dolayısıyla diğer şartlar eşit varsayıldığında Ff değerlerine göre bütün alt havzaların düşük-orta derecede sel potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Alt havzalar karşılaştırıldığında ise Gördes Çayı Alt Havzası'nın diğer alt havzalara göre daha yüksek sel üretme potansiyeline sahip olduğu, Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın ise en düşük sel üretme potansiyeli taşıdığı görülmektedir.

Hipsometrik Eğri (Hc): Hipsometrik eğri (Hc) değeri, havzaların jeomorfolojik evrelerini ve yüzey akış süreçlerini anlamak için kullanılan bir parametredir (Strahler, 1952; Karataş, 2017). Hc değeri, havzanın deniz seviyesine göre yüksekliği ile alanı arasındaki ilişkiyi belirler ve havzanın topografik yapısının yanı sıra erozyona olan direncini yansıtır (Strahler, 1952). Ayrıca Hipsometrik eğrinin dışbükey bir görüntü sergilemesi havzanın genç olduğunu ve havzadaki aşındırma faaliyetlerinin hızla devam ettiğini göstermektedir. Eğrinin içbükey olması durumunda ise havzanın yaşlı olduğunu ve aşındırma süreçlerinden ziyade biriktirme faaliyetlerinin ön planda olduğunu gösterir. Hc değerinin yüksek olması, havzanın genç bir jeomorfolojik evrede olduğunu ve topografik olarak daha fazla kabartıya sahip olduğunu, dolayısıyla yüzey akışına duyarlı ve daha yüksek sel üretme potansiyeline sahip olduğunu gösterir. Düşük Hc değeri ise havzanın daha yaşlı bir evrede olduğunu ve sel üretme potansiyelinin nispeten azaldığını gösterir (Pike & Wilson, 1971).

Gediz ana Havzası'nın Hc değeri 0,45 olup (Tablo 5), bu değer orta düzeye yakın olması havzanın topografik evre açısından dengede olduğunu gösterir. Şekil 5'deki Hipsometrik eğrilere bakıldığında da aynı durum göze çarpmaktadır. Gediz ana havzası diğer şartlar eşit varsayıldığında, dengeli bir Hc değeri ile orta düzeyde bir sel potansiyeli taşımaktadır. Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın 0,39 olan Hc değeri ve içbükeye yakın bir uzanış gösteren Hipsometrik eğrisi (Şekil 5), havzanın ana havzaya nispeten daha yaşlı bir evrede olduğunu ve erozyon süreçlerinin daha etkin olduğunu göstermektedir. Alaşehir Çayı Havzası'nın nispeten düşük sel potansiyeli taşıdığı, ancak yerel topografik ve litolojik özelliklerin bu potansiyeli artırabileceği söylenebilir. Aşağı Gediz Havzası'nın Hc değeri de 0,38 olup, hipsometrik eğrisi içbükey görünümündedir (Şekil 5). Bu havza, Alaşehir Çayı Havzasına benzer sel üretme potansiyeline sahip görünmektedir.

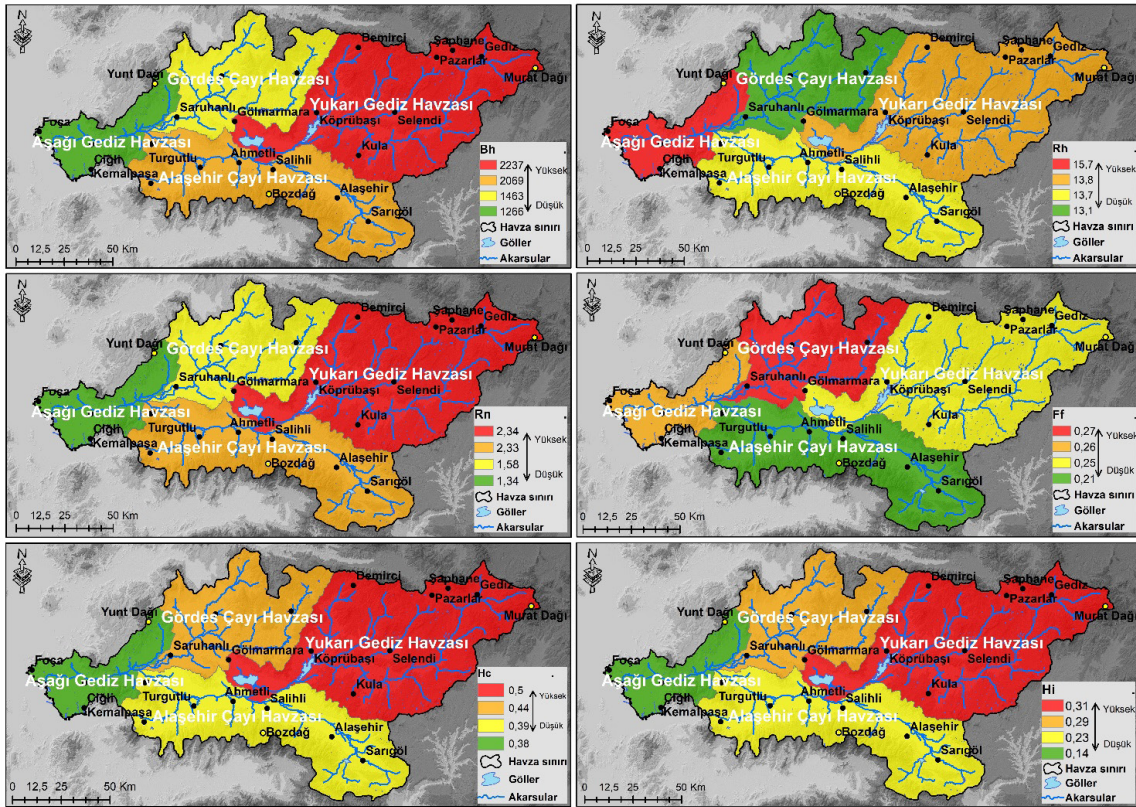
Gördes Çayı Havzası'nın Hc değeri 0,44 olup, Hipsometrik Eğrisi de dengeli bir görünümde olması (Şekil 5), Alaşehir ve Aşağı Gediz Alt Havzalarına kıyasla, erozyon sürecinde olduğunu ve topografik olarak kabartılı bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Gördes Çayı Alt Havzası, nispeten orta düzeyde sel potansiyeli taşımaktadır. Yukarı Gediz Havzası'nın 0,50 olan Hc değeri ve dışbükey uzanan Hipsometrik Eğrisi (Şekil 5), diğer alt havzalarla kıyaslandığında, havzanın düşük düzeyde erozyona uğradığını ve genç bir jeomorfolojik yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 6). Bu durum, topoğrafik kabartının belirgin olduğu ve yüzey akış potansiyelinin yüksek olabileceği anlamına gelir. Yukarı Gediz Havzası, alt havzalar ölçeğinde orta ila yüksek düzeyde sel potansiyeli taşıyabilecek bir havza olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5: Gediz Ana Havzası ve Alt Havzaların Hipsometrik Eğrileri

Hipsometrik İntegral (Hi): Hipsometrik İntegral (Hi) değeri, bir havzanın topografik yaşını ve erozyona maruz kalma derecesini gösteren önemli bir parametredir. Bu değer, bir havzanın yüksekliği ile yüzey alanı arasındaki ilişkinin bir ölçüsüdür (Strahler, 1952; Karataş, 2017). Hipsometrik integral 0-1 arasındaki değerlerle ifade edilir. Bu değer 0,3'ten düşük olması havzanın yaşlı olduğunu, 0,35-0,6 arasında olması olgunluk safhasında olduğunu, 0,6'den yüksek olması ise gençlik evresinde olduğunu göstermektedir (Ramu & Mahalingam, 2012; Utlu & Özdemir, 2018). Genç havzalar, dik yamaçlar ve daha belirgin topografik kabartılarla karakterizedir, ayrıca erozyon süreçlerinin hâlâ aktif olduğunu göstermektedir (Strahler, 1952). Yüksek Hi değerleri, yüzey akış hızının ve dolayısıyla sel üretme potansiyelinin yüksek olabileceğini işaret etmektedir (Schumm, 1956).

Bu kapsamda değerlendirildiğinde; Gediz ana Havzası'nın Hi değeri 0,24 olup (Tablo 5), bu değer havzanın erozyon sürecinde olgunluktan yaşlılığa geçtiğini göstermektedir. Bütün şartlar eşit varsayıldığında sel üretme potansiyelinin düşük seviyede olduğu söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında havzanın orta ve batı bölümlerinde Gediz Nehri ve kollarının oluşturduğu geniş ovalar etkili olmuştur. Alaşehir Çayı Havzası'nın Hi değeri 0,23 olup, Gediz ana havzasına benzer topografik yapıya sahip olduğunu ve düşük seviyede sel üretme potansiyelini göstermektedir. Aşağı Gediz Havzası'nın 0,14 olan Hi değeri, havzanın olgunlaşmış ve erozyon sürecinin ilerlemiş olduğunu gösterir. Aşağı Gediz Havzası'nın engebenin az olduğu daha çok düz ovalardan müteşekkil topoğrafyası bu sonucu doğrular niteliktedir. Düşük Hi değeri, eğimlerin daha düşük ve yüzey akışının daha yavaş olabileceğini, bu nedenle sel potansiyelinin daha düşük olduğuna işaret eder. Gördes Çayı Havzası'nın 0,29 olan Hi değeri, havzanın Aşağı Gediz Havzasına nispeten daha genç bir evrede olduğunu ve erozyona karşı hassasiyetinin yüksek olduğunu gösterir. Bu durumda topografik kabartı oldukça belirgin olup, yüzey akışı hızlı olabilir. Yukarı Gediz Havzası, 0,31'lik Hi değeri ile diğer alt havzalara nazaran erozyon sürecinin daha erken evresinde olduğunu fakat literatürdeki değerler açısından olgunluk döneminde olduğunu gösterir (Şekil 6). Yüksek Hi değeri, diğer alt havzalara kıyasla eğimlerin daha dik ve yüzey akış hızının yüksek olduğunu düşündürür. Bu nedenle alt havzalar içerisinde sel üretme potansiyeli en yüksek olan havzadır.

Şekil 6: Alt Havzaların Rölyef (Yüzeysel) Morfometri Sonuçları

Genel olarak, Gediz Ana Havzası Çizgisel Morfometri açısından düşük çatallanma oranları ile daha dallanmış bir drenaj yapısı gösterir ve yüzey akışını artırma potansiyeli taşır. Orta düzeyde akarsu uzunluk oranı suyun havza boyunca daha kısa mesafeler kat ettiğini gösterir. Havzanın yüksek tekstür oranına ve yüksek drenaj tekstür oranına sahip olması, bu havzada yoğun bir akarsu ağı bulunduğunu ve yüzeysel akış hızının yüksek olabileceğini göstermektedir. Alan Morfometrisi parametrelerinden drenaj yoğunluğu değeri yüzey akışının nispeten hızlı gerçekleştiğini göstermektedir. Akarsu sıklığı değeri suyun toprak yüzeyinde yayılma potansiyelinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Orta seviyede bir uzunluk oranına sahip olan bu havza ne çok yuvarlak ne de çok uzun ve dar bir yapıya sahiptir. Bu özellik, suyun dengeli bir hızla akmasına ve akış sürecinin daha düzenli olmasına olanak tanır. Gravelius indeksi ve Havza şekli değerleri yuvarlaktan ziyade uzun ve dar bir yapıya daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir yapıda suyun akış yolu uzamakta ve yüzey akışı daha yavaş gerçekleşmektedir. Rölyef Morfometrisi açısından değerlendirildiğinde, Gediz Havzası yüksek havza relief değerine, yüksek engebelilik değerine ve orta düzeyde relief oranı değerine sahiptir. Bu da nispeten dik yamaçlı bir topografyayı ve hızlı yüzey akışını ifade eder. Form faktör değeri, havzanın yuvarlaktan çok uzun ve dar bir yapıda olduğunu göstermektedir. Hipsometrik Eğri ve İntegral değerleri havzanın erozyon ve topografik evre açısından dengede olduğunu ve olgunluktan yaşlılığa geçiş aşamasında olduğunu gösterir. Bu durumda havzanın topografik yapısı henüz tamamen aşınmamış, ancak erozyona karşı hassasiyeti de yüksek değildir. Ayrıca, litolojik özellikler ve eğim, yüzey akış hızını etkileyebilir.

4.4. Gediz Havzası'nın Sel Üretme Potansiyeline Alt Havzaların Etkisi

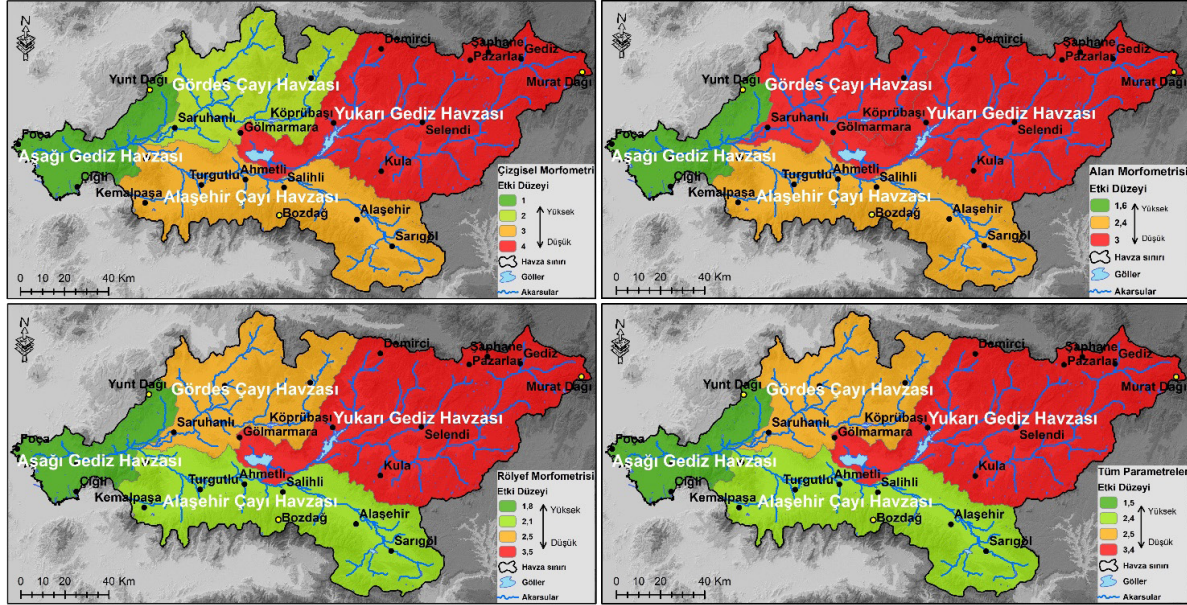
Gediz Havzası ve alt havzalarının sel üretme potansiyelleri çizgisel, alansal ve rölyef morfometrisine ait çeşitli indislerle değerlendirilmiştir. Öncelikle ana havzanın sel üretme potansiyeli yapılan hesaplamalarla ortaya konmuş, sonrasında ise alt havzaların sel üretme potansiyelleri ayrı ayrı değerlendirilerek, ana havzanın potansiyeli üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda alt havzaların çizgisel, alansal ve rölyef morfometri sonuçlarının sınıflandırması yapılarak toplam ve ortalama etki değerleri hesaplanmıştır (Utlı & Özdemir, 2018). Ayrıca tüm morfometri değerleri toplam ve ortalama değerler şeklinde birlikte ele alınmış ve çıkan sonuçlar Tablo 6 ve Şekil 7'de şeklinde sunulmuştur.

Tablo 6: Gediz Havzası Alt Havzalarının Sel Üretme Potansiyeli Değerleri

Parametreler	Alaşehir Çayı Alt Havzası	Aşağı Gediz Alt Havzası	Gördes Çayı Alt Havzası	Yukarı Gediz Alt Havzası
Çizgisel Morfometri				
Çatallanma Oranı (Rb)	3	1	2	4
Akarsu Uzunluk Oranı (RI)	3	1	2	4
Tekstür Oranı (T)	3	1	2	4
Drenaj Tekstür Oranı (Rt)	3	1	2	4
Toplam	12	4	8	16
Ortalama	3	1	2	4
Alan Morfometrisi				
Drenaj Yoğunluğu (Dd)	4	2	3	1
Akarsu Sıklığı (Fs)	4	1	2	3
Uzunluk Oranı (Re)	1	2	3	4
Gravelius İndeksi (KG)	2	1	3	4
Havza Şekli (Rf)	1	2	4	3
Toplam	12	8	15	15
Ortalama	2,4	1,6	3	3
Rölyef Morfometrisi				
Havza Reliefi (Bh)	3	1	2	4
Relief Oranı (Rh)	2	4	1	3
Engelibilik Değeri (Rn)	3	1	2	4
Form Faktör (Ff)	1	3	4	2

Hipsometrik Eğri (Hc)	2	1	3	4
Hipsometrik İntegral (Hi)	2	1	3	4
Toplam	13	11	15	21
Ortalama	2,1	1,8	2,5	3,5
Genel Toplam	37	23	38	52
Genel Ortalama	2,4	1,5	2,5	3,4

Sınıflandırma işlemi dört alt havzanın her bir parametre için 1'den 4'e kadar değerler alacağı biçimde gerçekleştirilmiştir. Buna göre sel üretme potansiyeline etki etme düzeyi açısından 1 en düşük değer, 4 en yüksek değer olarak belirlenmiştir.

Şekil 7: Alt Havzaların Morfometrik Özelliklerine Göre Sel Üretme Potansiyeline Etkileri

Yapılan analizler sonucunda, çizgisel, alansal ve rölyef morfometrisi indislerinin tamamı dikkate alınmış, Gediz Ana Havzası'nın sel üretme potansiyeline etkisi en yüksek alt havzanın Yukarı Gediz Havzası olduğu görülmüştür. Gördes Çayı Havzası, alansal morfometri sonuçlarına göre Yukarı Gediz Havzası ile eşdeğer bir değer göstererek ana havzanın sel üretme potansiyeline yüksek düzeyde katkı sağlamıştır. Rölyef morfometrisi sonuçlarına göre ikinci sırada, çizgisel morfometri açısından ise üçüncü sırada yer almıştır. Tüm parametrelerin ortalamaları değerlendirildiğinde, Gördes Çayı Havzası ana havzanın sel üretme potansiyeline ikinci derecede etki eden alt havza olduğu görülmüştür. Alaşehir Çayı Havzası'nın, çizgisel morfometri açısından ikinci sırada, alansal ve rölyef morfometrisi değerlerine göre üçüncü sırada yer aldığı ve tüm parametrelerin ortalamasına göre de üçüncü sırada Gediz Ana Havzası'nın sel üretme potansiyeline anlamlı düzeyde katkı yaptığı tespit edilmiştir. Aşağı Gediz Havzası, yapılan tüm değerlendirmeler ve analizler çerçevesinde, ana havzanın sel üretme potansiyeline en az etki eden alt havza olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuçlar, alt havzaların hidrolojik karakteristiklerinin, Gediz Ana Havzası sel üretme potansiyeli üzerindeki farklı etkilerini ortaya koymuş ve bu etkilerin morfometrik özelliklere bağlı olarak değiştiğini göstermiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim değişikliği ve küresel ısınmayla birlikte seller daha sık meydana gelmekte ve ortaya çıkardığı zararlar büyük boyutlara ulaşmaktadır. Sel felaketlerinin önceden tahmin edilmesi ve önlem alınabilmesi açısından havza esaslı değerlendirilmelerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, sel üretme potansiyelleri açısından Gediz Havzası ve alt havzalarının morfometrik

özellikleri, morfometrik indisler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Havza morfometrik özellikleri, su toplama alanlarının fiziksel özelliklerini tanımlayan ve suyun akış dinamiklerini anlamamıza yardımcı olan önemli göstergelerdir. Yapılan analizler, çeşitli morfometrik parametrelerin sel oluşumuna olan katkısını ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen morfometrik analiz sonuçları, havzaların sel üretme potansiyelini ortaya koyarak afet yönetimi ve önleyici tedbirlerin alınması hususunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Uygulanan morfometrik indislerin sonuçları incelendiğinde, Havzanın mevcut çatallanma oranı, tekstür oranı ve drenaj ağı, yüzey akışının hızlı gerçekleşmesine ve sel potansiyelinin artmasına neden olabileceği görülmektedir. Havzanın uzun ve dar yapısı, suyun akış süresini uzatarak sel potansiyelini bir ölçüde azaltabilirken, relief ve engebellik değerleri, dik yamaçlar nedeniyle yüzey akışını hızlandırarak sel üretme potansiyelini artırmaktadır. Hipsometrik eğri ve integral değerleri, havzanın olgunluktan yaşlılığa geçiş aşamasında olduğunu göstermektedir. Alt havzalar kıyaslandığında Yukarı Gediz Alt Havzası'nın diğer alt havzalara göre daha yüksek sel üretme potansiyeline sahip olduğu, Aşağı Gediz Alt Havzası'nın ise en düşük sel üretme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Gördes Çayı Alt Havzası'nın sel üretme potansiyeli açısından alt havzalar arasında ikinci, Alaşehir Çayı Alt Havzası'nın ise üçüncü sırada geldiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Gediz Havzası'nın sel üretme potansiyeli, havzanın morfometrik özellikleri, topografik yapısı ve litolojik özelliklerin etkileşimiyle şekillenmekte olup, özellikle yoğun yağış dönemlerinde sel riskinin artabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, havza yönetimi ve sel önleme stratejileri geliştirilirken bu morfometrik parametrelerin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu çalışma kapsamında, havza morfometrik özelliklerinin sel afetinin mekânsal ölçekte öngörülebilmesinde önemli ipuçları taşıdığı ve bu tip çalışmaların her akarsu havzası için yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

| EXTENDED ABSTRACT |

The Evaluation of Morphometric Characteristics of the Gediz Basin in Terms of Flood Generation PotentialKemal YURDDAŞ^{ID}, Murat KARABULUT^{ID}**INTRODUCTION**

Floods rank second among all natural disasters and first among meteorological disasters in terms of loss of life and property worldwide (Anılan et al., 2016; Bozdoğan & Canpolat, 2024; Demir & Keskin. According to the records of the Ministry of Interior Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD), a total of 78 floods and inundations occurred within the Gediz Basin between 1940 and 2023. 38 of these incidents took place in Manisa, 10 in Izmir, 3 in Uşak and 3 in Kütahya (AFAD, 2025). This shows that the study area has a significant potential for flood disasters and there is a need for detailed analysis and studies to reveal the flood potential of this region.

The fight against floods can only be possible if flood events and their consequences can be predicted in advance. Such forecasts provide insight into possible flood events and their consequences, with clues on how to cope. It can also be used to accurately assess the measures that can be taken, support decision-making and identify areas that should be prioritized for protection (De Moel et al., 2015). Therefore, a comprehensive analysis, prediction and assessment of a flood disaster is an important part of overall risk management efforts (Meyer et al., 2009).

The mobility of the water after precipitation and the resulting flooding is determined by the geological and lithological features of the site and the permeability properties of the soil on the ground. One of the most commonly used methods to analyze these factors is to determine the basin morphometry with the help of various indices (Özdemir, 2011). Morphometric analyses also consist of different mathematically developed indices that are used in different studies, such as the determination of river erosion processes and the tectonic history of basins (Cürebal & Erginal, 2007; Karabulut et al., 2013). Analyses in this context are developed with reference to studies by Gravelius (1914), Horton (1945), Schumm (1956), Smith (1950) and Strahler (1964).

The aim of this study is to determine the flood generating potential of the Gediz Basin based on morphometric parameters and to provide a scientific framework for land use planning in this direction. The results are intended to guide decision-making processes to keep settlements and critical infrastructure away from flood-prone areas.

STUDY AREA

The Gediz Basin is an important river basin with a surface area of 17,500 km² located in the Western Anatolia region of Türkiye. The basin covers a large area formed by the Gediz River, which originates from Murat Mountain and flows through

the provinces of Manisa, Uşak and Kütahya before reaching the Gulf of Izmir and extends to the Aegean Sea. Manisa, Uşak, İzmir, Denizli, Kütahya, Aydın and Balıkesir provinces are located within the borders of the basin, and Manisa covers the largest area with 67%. İzmir's area in the basin is 11%, Uşak's is 10%, and Kütahya's is 9%. The area of Aydın and Balıkesir in the basin is quite small (Ministry of Agriculture and Forestry General Directorate of Water Management, 2019).

Its geographical coordinates are located between 38°04'-39°13' north latitude and 26°42'-29°45' east longitude. Boz Mountains in the south of the basin, Yunt Mountain in the north and Murat Mountain in the east are among the important elevations (Erinç, 1973). The topography of the basin, other than the mountain ranges, is shaped by the valleys formed by the Gediz River and its tributaries. Broad-based alluvial plains were formed along these valleys (Gündoğdu & Kocataş, 2006). As one of the most important elements of the geomorphological structure of the region, valleys affect both river flow and environmental conditions. The climate of the basin, which attracts attention with its climatic diversity, generally has a Mediterranean climate character (Türkeş, 2011), however, as you move inland, continental climate characteristics become more pronounced (Güney & Turoglu, 2020).

MATERIAL AND METHOD

In this study, the effects of basin morphometry on the flood generating potential of the Gediz Basin and its sub-basins were investigated. Catchment morphometry is an important analysis tool that describes the physical characteristics of catchment areas and helps us understand water flow dynamics (Özdemir, 2011). The analysis reveals the contribution of various morphometric parameters to flood formation. The Geographic Information Systems (GIS) techniques used in the study allowed for more accurate and comprehensive basin morphometric analysis.

In the study, in order to examine the susceptibility of the main Gediz Basin to flood disasters in more detail, the basin was divided into 4 sub-basins, namely the first Yukarı Gediz, Gördes Çayı, Alaşehir Çayı and Aşağı Gediz. The creation of this sub-basin structure was carried out in order to reveal more clearly the regional differences in morphometric characteristics affecting flood formation. In this context, the data obtained for sub-basins allowed us to make a more accurate and detailed flood risk assessment for the entire Gediz Basin. This method has provided new information that is critical for the identification and management of areas susceptible to flood risk.

The determination of the morphometric characteristics of the basins is based on various analyses performed under three main categories: Areal, Linear and Relief morphometrics. These categories examine the geomorphological and hydrological structure of watersheds from different perspectives, allowing for a more comprehensive understanding of important issues such as watershed structure, drainage systems and flood generating potential (Karataş, 2017).

In order to calculate the morphometric parameters of the Gediz Basin and its sub-basins, firstly, basic parameters such as basin area, basin perimeter, main river length, total number of indexes should be measured. Within the scope of this study, basin boundaries were determined and parameters were calculated in detail. Using the Alos Palsar Digital Elevation Model (DEM) with a spatial resolution of 12.5 meters (ASF, 2023), the topographic features of the basin were examined in detail and the necessary data for morphometric analysis were provided. DEM is a fundamental tool for understanding the hydrological structure of the basin and has been used to identify water flow paths, geometric measurements of the basin and catchment potentials.

FINDINGS AND DISCUSSION

The flood generating potentials of the Gediz Basin and its sub-basins were evaluated with various indices of linear, areal and relief morphometry. Firstly, the flood generating potential of the main basin was revealed through calculations, and then the flood generating potentials of the sub-basins were evaluated separately and their effects on the potential of the main basin were analyzed. Accordingly; Gediz Main Basin shows a more branched drainage structure with low bifurcation rates in terms of Linear Morphometry and has the potential to increase surface runoff. A medium stream length ratio indicates that water travels shorter distances across the basin. The fact that the basin has a high texture ratio and a high drainage texture

ratio indicates that there is a dense river network in this basin and the surface runoff rate may be high. Among the Areal Morphometry parameters, the drainage density value indicates that surface runoff occurs relatively fast. The stream frequency value indicates that the potential for water to spread on the soil surface is high. This basin has a medium length ratio and is neither very round nor very long and narrow. This feature allows the water to flow at an even rate and the flow process to be more regular. Gravelius index and basin shape values indicate that it is closer to a long and narrow structure rather than round. In such a structure, the flow path of water becomes longer and the surface runoff is slower. In terms of relief morphometry, the Gediz Basin has a high basin relief value, high ruggedness value and moderate relief ratio value. This implies a relatively steep sloping topography and rapid surface runoff. The form factor value shows that the basin is long and narrow rather than round. Hypsometric Curve and Integral values indicate that the basin is in equilibrium in terms of erosion and topographic stage and is in the transition phase from maturity to old age. In this case, the topography of the basin is not yet completely eroded, but its susceptibility to erosion is not high. Lithological features and slope can affect runoff velocity.

In the second stage of the study, total and average impact values were calculated by classifying the linear, areal and relief morphometry results of the sub-basins. The classification process was carried out in such a way that the four sub-basins received values from 1 to 4 for each parameter. Accordingly, 1 is the lowest value and 4 is the highest value in terms of the level of impact on flood generation potential.

As a result of the analyses, all linear, areal and relief morphometry indices were taken into account and it was seen that the sub-basin with the highest impact on the flood generating potential of the Gediz Main Basin is the Yukarı Gediz Basin. According to the results of areal morphometry, Gördes Basin showed an equivalent value with Yukarı Gediz Basin and contributed highly to the flood generating potential of the main basin. It ranked second in terms of relief morphometry results and third in terms of linear morphometry. When the averages of all parameters are evaluated, it is seen that Gördes Basin is the second most effective sub-basin for the flood generating potential of the main basin. Alaşehir Basin ranked second in terms of linear morphometry, third in terms of areal and relief morphometry values, and third according to the average of all parameters, and it was determined that it contributed significantly to the flood generating potential of the Gediz Main Basin. The Aşağı Gediz Basin has been found to be the sub-basin with the lowest impact on the flood generating potential of the main basin within the framework of all evaluations and analyzes.

RESULTS

With climate change and global warming, floods are occurring more frequently and the damages they cause are reaching great dimensions. Basin-based assessments are needed to predict flood disasters and take precautions. In this study, the morphometric characteristics of the Gediz Basin and its sub-basins in terms of flood generating potentials were evaluated through morphometric indices. Catchment morphometric features are important indicators that describe the physical characteristics of catchment areas and help us understand the dynamics of water flow. The analysis reveals the contribution of various morphometric parameters to flood formation.

When the results of the applied morphometric indices are analyzed, it is seen that the existing bifurcation rate, texture ratio and drainage network of the Basin may cause rapid surface runoff and increase the flood potential. While the long and narrow nature of the basin can reduce the flood potential to some extent by extending the flow time of water, relief and ruggedness values increase the potential to produce floods by accelerating surface runoff due to steep slopes. When the sub-basins are compared, it is seen that the Yukarı Gediz Sub-basin has a higher flood generating potential than the other sub-basins, while the Aşağı Gediz Sub-basin has the lowest flood generating potential. Gördes Sub-Basin ranks second among sub-basins in terms of flood generating potential and Alaşehir Sub-Basin ranks third.

In conclusion, the flood generating potential of the Gediz Basin is shaped by the interaction of the morphometric features, topographic structure and lithological features of the basin, and it is predicted that flood risk may increase especially during periods of heavy rainfall. Therefore, it is of great importance to consider these morphometric parameters when developing

watershed management and flood prevention strategies. In addition, within the scope of this study, it is thought that basin morphometric characteristics have important clues in predicting flood disasters at the spatial scale and that such studies should be carried out for every river basin.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- AFAD. (2025). T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Afet İstatistikleri. <https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri>
- Anılan, T., Yüksek, Ö., & Kankal, M. (2016). Regional Flood Frequency Analysis of Eastern Black Sea Basin Based on L-Moments. *Teknik Dergi*, 27(2). <https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/da876ff6-c66c>
- ASF. (2023). *Alaska Satellite Facility. (2023). ALOS PALSAR Radiometric Terrain Corrected (RTC) 12.5m Digital Elevation Model (DEM) [Data set]. ASF DAAC.* <https://asf.alaska.edu>.
- Avcı, V., Dölek, İ., & Uzelli, T. (2023). Araklı ve çevresinde (Trabzon) Sel ve Taşkına Neden Olan Derelerin Morfometrik Analizlerle Taşkın Duyarlılıklarının Belirlenmesi. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 13(3), Article 3. <https://doi.org/10.31466/kfbd.1286455>
- Avcı, V., & Ünsal, Ö. (2023). A Morphometric Approach to Bozkurt (Kastamonu-Türkiye) Flood. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 9(2), 216–239. <https://doi.org/10.21324/dacd.1210797>
- Beven, K. J., & Kirkby, M. J. (1979). A Physically Based, Variable Contributing Area Model of Basin Hydrology / Un Modèle À Base Physique De Zone D'appel Variable De L'hydrologie Du Bassin Versant. *Hydrological Sciences Bulletin*, 24(1), 43–69. <https://doi.org/10.1080/026.266.67909491834>
- Bozdoğan, M., & Canpolat, E. (2024). Delibekirli Havzası'nın Taşkın Tekerrürünün Hesaplanması ve HEC-RAS ile Modellenmesi (Kırıkhan/Hatay). *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 10(2), 478–503.
- Bozkurt Çiftçi, N., & Bozkurt, E. (2008). Folding of the Gediz Graben Fill, SW Türkiye: Extensional and/or Contractual Origin? *Geodinamica Acta*, 21(3), 145–167. <https://doi.org/10.3166/ga.21.145-167>
- Bozkurt, E., & Sözbilir, H. (2004). Tectonic Evolution of the Gediz Graben: Field Evidence for An Episodic, Two-Stage Extension in Western Türkiye. *Geological Magazine*, 141(1), 63–79. <https://doi.org/10.3166/ga.21.145-167>
- Ceylan, A., & Kömüşçü, A. Ü. (2008). Meteorolojik karakterli doğal afetlerin uzun yıllar ve mevsimsel dağılımları. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1(1), 1–10.
- Chorley, R. J. (1969). The Elevation of the Lower Greensand Ridge, South-East England. *Geological Magazine*, 106(3), 231–248. <https://doi.org/10.1017/S001.675.6800057940>
- Chorly, R. J., Schumm, S. A., & Sugden, D. E. (1984). *Geomorphology* Methuen Co. Ltd. New York and London.
- Committee, C. C. (2017). *UK Climate Change Risk Assessment 2017 Synthesis Report: Priorities for the Next Five Years*. London: Committee on Climate Change. www.theccc.org.uk/wp-content/uploads/...
- Cred, U. (2020). Human Cost of Disasters. An Overview of the last 20 years: 2000–2019. *CRED, UNDRR, Geneva*, 609.
- Cürebal, İ. (2004). Madra Çayı Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(11), 11–24.
- Cürebal, İ., & Erginal, A. E. (2007). Mıhlı Çayı Havzası'nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 126–135.
- De Moel, H., Jongman, B., Kreibich, H., Merz, B., Penning-Rowsell, E., & Ward, P. J. (2015). Flood risk assessments at different spatial scales. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 20(6), 865–890. <https://doi.org/10.1007/s11027.015.9654-z>
- Demir, V., & Keskin, A. Ü. (2022). Taşkınların Ekonomik Zararlarının Değerlendirilmesi (Samsun-Mert Irmağı havzası). *International Journal of Engineering Research and Development*, 14(2), 663–678. <https://doi.org/10.29137/umagd.1090447>
- Elbaşı, E., & Özdemir, H. (2018). Marmara Denizi Akarsu Havzalarının Morfometrik Analizi. *Coğrafya Dergisi*, 36, 63–84. <https://doi.org/10.26650/JGEOG418790>
- Erginal, A. E., & Cürebal, İ. (2007). Soldere Havzasının Jeomorfolojik Özelliklerine Morfometrik Yaklaşım: Jeomorfik İndisler ile Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 203–210.
- Eriş, S. (1973). *Türkiye'nin Jeomorfolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Gravelius, H. (1914). *Grundriß der Gesamten Gewässerkunde: In vier Bänden*. Göschen.
- Gündoğdu, V., & Kocataş, A. (2006). Gediz Nehir Havzası Yönetim Planı Oluşturulmasına Yönelik Bir Yaklaşım. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 23(3), 371–378.
- Güneş, H., Sunkar, M., & Toprak, A. (2013). Muş Şehrini Etkileyen Çar ve Muş Derelerinin Bazı Jeomorfometrik İndislere Göre Analizleri. *Proceeding of TMMOB Congress on Geographic Information Systems*, 11–13. <https://www.academia.edu/download/32584059/>
- Güney, Y., & Turoglu, H. (2020). Selendi Çayı Havzası'nda İklim Özelliklerindeki Eğilimler ve Erozyona Etkileri. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 4, 15–31

- Horton, R. E. (1932). Drainage-basin characteristics. *Transactions, American Geophysical Union*, 13(1), 350–361. <https://doi.org/10.1029/TR013i001p00350>
- Horton, R. E. (1945). Erosional development of streams and their drainage basins; hydrophysical approach to quantitative morphology. *Geological Society of America Bulletin*, 56(3), 275–370. [https://doi.org/10.1130/0016-7606\(1945\)56\[275:EDOSAT\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1130/0016-7606(1945)56[275:EDOSAT]2.0.CO;2)
- Kadıoğlu, M. (2012). Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. *Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını*, 172.
- Karabulut, M., Küçükönder, M., & Topuz, M. (2013). Alata (Erdemli) Deresi’nin Jeomorfometrik Analizi. *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, 450–459.
- Karataş, A. (2017). *Karasu Çayı havzasının hidrografik planlaması*. Çantay Kitapevi. İstanbul. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/175163>
- Kron, W. (2003). Flood Risk= Hazard X Exposure X Vulnerability. *Journal of Lake Sciences*, 15, 185–204. <https://doi.org/10.18307/2003.sup23>
- Mahalingam, B. (2012). Hypsometric Properties of Drainage Basins in Karnataka Using Geographical Information System. *New York Science Journal*, 5(12), 156–158.
- Melton, M. A. (1957). *An Analysis of the Relations Among Elements of Climate, Surface Properties, and Geomorphology* (Vol. 11). Department of Geology, Columbia University New York. <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/d8-d84w-8c49/download>
- Meyer, V., Scheuer, S., & Haase, D. (2009). A Multicriteria Approach for Flood Risk Mapping Exemplified at the Mulde River, Germany. *Natural Hazards*, 48(1), 17–39. <https://doi.org/10.1007/s11069.008.9244-4>
- Özdemir, H. (2011). Havza Morfometrisi ve Taşkınlar. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları*, 507–526.
- Öztürk, B., & Erginal, A. (2008). Bayramdere Havzasında (Biga Yarımadası, Çanakkale) Havza Gelişiminin Morfometrik Analizler ve Jeomorfik İndislerle İncelenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 61–68.
- Pawar-Patil, V. S., & Mali, S. P. (2013). Watershed Characterization and Prioritization of Tulasi Subwatershed: A Geospatial Approach. *Int J Innov Res Sci Eng Technol*, 2(6), 2182–2189.
- Pike, R. J., & Wilson, S. E. (1971). Elevation-Relief Ratio, Hypsometric İntegral, and Geomorphic Area-Altitude Analysis. *Geological Society of America Bulletin*, 82(4), 1079–1084. [https://doi.org/10.1130/0016-7606\(1971\)82\[1079:ERHIAG\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1130/0016-7606(1971)82[1079:ERHIAG]2.0.CO;2)
- Schumm, S. A. (1956). Evolution of Drainage Systems and Slopes in Badlands at Perth Amboy, New Jersey. *Geological Society of America Bulletin*, 67(5), 597–646. [https://doi.org/10.1130/0016-7606\(1956\)67\[597:EODSAS\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1130/0016-7606(1956)67[597:EODSAS]2.0.CO;2)
- Smith, K. G. (1950). Standards for Grading Texture of Erosional Topography. *American Journal of Science*, 248(9), 655–668. <https://doi.org/10.2475/ajs.248.9.655>
- Strahler, A. N. (1957). Quantitative Analysis of Watershed Geomorphology. *Eos, Transactions American Geophysical Union*, 38(6), 913–920. <https://doi.org/10.1029/TR038i006p00913>
- Strahler, A. N. (1952). Hypsometric (Area-Altitude) Analysis of Erosional Topography. *Geological Society of America Bulletin*, 63(11), 1117–1142. [https://doi.org/10.1130/0016-7606\(1952\)63\[1117:HAAOET\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1130/0016-7606(1952)63[1117:HAAOET]2.0.CO;2)
- Strahler, A. N. (1964). Quantitative Geomorphology of Drainage Basin and Channel Networks. *Handbook of Applied Hydrology*. <https://cir.nii.ac.jp/crid/157.282.4500442828288>
- Sunkar, M., & Tonbul, S. (2010). İluh Deresi Havzası’na (Batman) Yönelik Sel ve Taşkın Riski Analizleri. *Nature Sciences*, 5(4), 255–273.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2023). 2022 Yılı Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi. <https://www.mgm.gov.tr/genel/raporlar.aspx>
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Taşkın ve Kuraklık Yönetimi Dairesi Başkanlığı. (2019). *Gediz Havzası Kuraklık Yönetim Planı Cilt*. Retrieved December 28, 2024. <https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/KURAKLIK>
- Terante, D. C., Lamberte, A. E., & Sevilla, M. E. P. (2010). Risk-Based Analysis of a Flood Plain: A Case in the City of Malabon, Philippines. *Australian Structural Engineering Conference (2010: Sydney, NSW)*, 859–867. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/INFORMIT.847.819.806367717>
- Topuz, M., & Karabulut, M. (2016). *Limonlu ve Alata Havzalarının (Mersin-Erdemli) Jeomorfometrik Analizi*. Retrieved December 28, 2024. <https://www.academia.edu/download/45046763/>
- Türkeş, M. (2011). Akhisar ve Manisa Yörelerinin Yağış ve Kuraklık İndisi Dizilerindeki Değişimlerin Hidroklimatolojik ve Zaman Dizisi Çözümlemesi ve Sonuçların Çölleşme Açısından Coğrafi Bireşimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 79–99. https://doi.org/10.1501/Cogbil_000.000.0119
- Turoğlu, H. (1997). İyidere Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 355–364.
- United Nations. (2018). *World Urbanisation Prospects: The 2018*. (n.d.). Retrieved December 28, 2024, from <https://www.un.org/en/desa/2018-revision-world-urbanization-prospects>
- Utlı, M., & Özdemir, H. (2018). Havza Morfometrik Özelliklerinin Taşkın Üretmedeki Rolü Biga Çayı Havzası Örneği. *Coğrafya Dergisi*, 36, 49–62. <https://doi.org/10.26650/JGEOG408101>

Yurddaş, K. (2022). *Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) İle Kuşunlu Çayı Havzası'nda Taşkın Risk Analizi* (pp. 9–31).

Zevenbergen, L. W., & Thorne, C. R. (1987). Quantitative Analysis of Land Surface Topography. *Earth Surface Processes and Landforms*, 12(1), 47–56. <https://doi.org/10.1002/esp.329.012.0107>

To Cite This Article: Ekinci, S. & Kocalar, A.O. (2025). Göçmen emeğin mekânsal hareket-dağılımı ve göçmenlerin yaşadıkları sorunlar. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE),55, 174-190. <https://doi.org/10.32003/igge.1669567>

Göçmen Emeğin Mekânsal Hareket-Dağılımı ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sorunlar Spatial Movement-Distribution of Migrant Labor and the Problems They Experience

Sedat EKİNCİ^{ID}, Ali Osman KOCALAR^{ID}

Öz

Göç, basitçe tanımlamak gerekirse bir yer değiştirme hareketidir. İnsanlar bedenleriyle, kültürel ve maddi sermayeleri ile yeni ikamet bölgelerine hareket edip oranın mekânsal dağılımını yeniden şekillendirmektedir. Dünyada gerçekleşen uluslararası göçlerin %60'dan fazlası işçi göçüdür. Bu göçler genellikle gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğrudur. Ülke içinde ise göçler çoğunlukla kırdan kente ya da kentten daha büyük kente doğrudur. Bu göç hareketleri başarı ile sonuçlansa da göç ile gelen bazı sorunlar göçmenleri beklemektedir. Göçmenlerin istenmeyen bir unsur olarak normalleştirildiği yönetim mantığı, başka kesimlere göre yaşadıkları dezavantajlı farklılığın neticesi olan mekânsal, çevresel, sosyal adaletsizlik, başka olmaktan kaynaklı ırka ve yerleşim yerine dayalı ayrımcılık, uyum sağlama sıkıntısı olan "göçmenlerin etnikleşmesi" göçmenlerin karşılaştıkları sorunlardır. Bunların dışında mekânsal ayrışma, ücret hırsızlığı ve manipülatif sözleşme, yüksek eğitilmiş göçmenlerin potansiyellerinin tamamını kullanamamaları ifade eden beyin israfı, sistemin sürdürülebilirliğinin teminatı olan toplumsal yeniden üretim (maddi gen) ve matta etkisi, göç endüstrisinde gerçekleşen iktisadi sömürü gibi sorunlar da göçmenler tarafından deneyimlenmektedir. Bu çalışmada göçmen emeğin hareketi göç teorileri ve güncel bulgularla ifade edilmiş, hareket anlamında göçün bitmesiyle karşılaşılan sorunlar açıklanmıştır. Bu çalışma göçmen emeğin mekânsal hareket-dağılımlarını ve sorunlarını tespit etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırmada "Göçmen işgücünün mekânsal dağılımı nasıl bir yapı sergilemektedir?" ve "Göçmen işgücü hangi sorunlarla karşılaşmaktadır?" sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Mekânsal Hareket-Dağılım, Etnikleşme, Göç Endüstrisi

Abstract

Migration is, to put it simply, a movement of displacement. People move to new places of residence with their bodies, cultural and material capital, and reshape the spatial distribution of that place. More than 60% of international migrations in the world are labor migrations. These migrations are usually from developing countries to developed countries. Within the country, on the other hand, migrations are mostly from the countryside to the city or from the city to the larger city. Although these migration movements are successful, some problems that come with migration await migrants. Governmentality that normalizes migrants as an unwanted element, spatial, environmental and social injustice as a result of the disadvantaged difference they experience compared to other segments, discrimination based on race and place of residence due to being different, "immigrants ethnosizing" which is a problem of adaptation, spatial segregation, wage theft and manipulative contract, brain waste that means highly educated migrants cannot use their full potential, social reproduction (material gene) and the matta effect that guarantee the sustainability of the system, economic exploitation in the migration industry are some of these problems. In this study, the movement of migrant labor is expressed with migration theories and current findings, and the problems encountered with the end of migration in terms of movement are explained. This study was written in order to determine the spatial movement-distribution and problems of migrant labor. The research seeks answers to the questions "What is the structure of the spatial distribution of migrant labor?" and "What problems does migrant labor face?"

Keywords: Migration, Migrant, Spatial Movement-Distribution, Ethnosizing, Migration Industry

* **Sorumlu Yazar:** Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, ✉ ekinci.sedat33@gmail.com

GİRİŞ

Tarihin her döneminde insanlar belli sebeplerden bulundukları yerlerden ayrılma ihtiyacı hissetmiş ve başka yerlerde yeni yerleşmelerin arayışına girmiştir. Pleistosen'deki buzul-buzullar arası dönemlerde insanoğlunun kitlesel göçleri başlamıştır. (Berk, 2020) Daha sonraki tarihi süreçlerde Kavimler Göçü, Türklerin Anadolu'ya yaptığı göçler, Afrika'dan ve Avrupa'dan Amerika kıtasına yapılan göçler gibi büyük göçler gerçekleşmiştir (Manning, 2015). Binlerce yıldır gerçekleşen bu hareket her yönü ile farklılaşmasına rağmen günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde yaklaşık 280 milyon insan doğup büyüdüğü ülkelerin sınırları dışında ikamet etmektedir (BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2022). Ülke içi göçleri de hesaba katarsak sayısal bağlamda muazzam bir göç ile karşılaşmaktadır. Göç, "Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Bu tanım gayet basit olmasına rağmen kullanışlıdır, fakat insan göçünü tanımlamada yetersizdir. Çünkü insanların göç hareketi sadece fiziksel bir yer değiştirme hareketi değildir. İnsanların yaptığı göçler; diğer insanları ve canlıları yerinden edebilir, çevreyi değiştirebilir, kültürel çatışmaya yol açabilir, ekonomik bir canlanmaya sebep olabilir, işsizlik problemini ortaya çıkarabilir ya da göçe katılan unsurları yaşadıkları mekânın yabancısı, toplumun ikincil kısmı kılabilir (Skeldon, 2008; Ekici & Tuncel, 2015). Çünkü insanların yer değiştirme hareketi insana ait kimliğin, nesnelerin ve kültürün de yer değiştirmesi ve yeniden konumlanıp dönüşmesidir. Bu yüzden göç ile ilgili konular incelenirken olaya sadece bir yer değiştirme hareketi olarak bakılmamalıdır.

Geniş bir içeriğe sahip olan göç farklı parametrelere göre çeşitli türlere ayrılmıştır. Yasal olup olmamasına göre düzenli göç (yasal göç) ve düzensiz göç (yasadışı göç), göç edilen yere göre iç göç ve dış göç; konusuna göre emek göçü (işçi göçü), beyin göçü, mübadele göçü, doğal afet göçü, sosyal olay ve savaş göçü; süresine göre sürekli göç ve mevsimlik göç, istekliliğe göre gönüllü göç veya zorunlu göç olarak çeşitli türlere sahiptir (Barışık, 2020). Bütün bu göç süreçlerine katılan insanlar sığınmacı, mülteci ya da göçmen olarak sınıflandırılmaktadır. Göç terimleri sözlüğüne göre (Perruchoud & Redpath-Cross, 2004) sığınmacı "Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi" olarak, mülteci "Bir devlet veya BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından menşee ülkedeki objektif koşullar baz alınarak ilgili mülteci tanımındaki kriterleri yerine getirdiği varsayılarak mülteci kabul edilen kişiler" olarak, göçmen "sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey" olarak tanımlanmıştır. Buradaki göçmen tanımı uluslararası göçe katılan göçmenleri içermektedir. Ülke içindeki göçe katılanlar da göçmen olarak nitelendirilir. Daha doğru bir tabirle göçmenleri ifade edecek olursak göçmen, doğduğu yerden (ülke, şehir, köy) başka bir yerde yaşayanlara denir ve göçmen başka bir ülkeye göç edip orada vatandaşlık alsa bile uluslararası anlayışa göre hala göçmendir (Black, 2021). Göçmenler ekonomik göçmenler, siyasi göçmenler, çevre göçmenleri ve aile birleşimi gibi farklı şekillerde kategorileştirilmişlerdir (Beets & Willekens, 2009).

Göçmenler içinde bulundukları sosyo-ekonomik durumların getirdiği belli motivasyonlarla göç etmektedirler. Bu motivasyonlardan en önemlisi ise iş bulmaktır. Emek göçü, genellikle iş bulmak amacıyla yapılan ülke-şehir ötesi hareket olarak tanımlanmaktadır. Yıldırımoglu'na (2005) göre "emeğin, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı dış göç veya iç göç yoluyla yer değiştirmesi emek göçü olarak nitelendirilmektedir" (Yıldırımoglu, 2005). Daha iyi bir hayat amacıyla yapılan bu göç tercihten ziyade ekonomik bir ihtiyaçtır (Subaşı Ertekin & Yüce Dural, 2013). Bu göçe katılanlar göçmen emek (işgücü) olarak isimlendirilmektedir (Dakua, 2019). Dünyada yaklaşık 169 milyon göçmen emek bulunmaktadır ve bu göçmen emek toplam işgücünün %5'ini oluşturmaktadır (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021a). Göçmen emeğin sektörel dağılımına bakıldığında çoğunluk hizmet sektöründe çalışmaktadır. Göçmen emeğin %66,2'si hizmet sektöründe, %26,72'si sanayide, %7,1'i ise tarım sektöründe çalışmaktadır. Erkekler sanayi ve tarım sektöründe oransal olarak kadınlara nazaran daha fazla yer almaktadır. Kadınlar erkeklere nispetle hizmet sektöründe daha fazla çalışmaktadır. Kadınların ev işlerinde ve sağlık sektöründe çalışmalarından dolayı hizmet sektöründeki oranı daha fazladır. Erkekler ise, imalat ve inşaat

gibi ağır işlerde çalıştıkları için sanayi sektöründeki payları kadınlara göre daha fazladır (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021b).

Emek göçünün sebeplerinden en önemlisi yoksulluktur (De Haan & Yaqub, 2010). Dünya bankası verilerine göre 2024 yılında günde aşırı yoksulluk sınırı kabul edilen 2,15 dolardan daha az kazanan insan sayısı yaklaşık olarak 700 milyon civarındadır. Aşırı yoksulluğun dünya üzerinde daha fazla yoğunlaştığı bölge ise, Afrika Sahra-altı ülkeleridir (The World Bank, 2022). Türkiye’de ise son 4 yıllık panel veriler kullanılarak hesaplanan sürekli yoksulluk oranı 2023 yılında %12,3 olarak hesaplanmıştır. Yoksulluk ve sosyal dışlanma yaşayanların oranı %31 iken, kendilerine ait konutu bulunmayanların oranı %56,2, sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere çerçeveleri vb. problemlerden dert yananların oranı %32 olmuştur. Türkiye’nin göreceli yoksulluğu en fazla olan bölgesi Kuzeydoğu Anadolu (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2024). Az kazanan ve mülkiyeti bulunmayan bu insanlar için göç, yeni bir hayat için güçlü bir motivasyondur. Dünyada ve Türkiye’de yoksulluk içerisinde bulunan bu bölgeler aynı zamanda göç veren yerlerdir (Kansu Karadağ, 2018). Daha iyi bir hayat ümidiyle gerçekleşen bu göçler göçmenlerin temel isteklerini karşılama bile bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu insanların vardıkları yerlerde tekrardan etnik temelli kategorileşmeler, yerli halka göre daha fazla çalışıp daha az kazanmak, kayıt dışı bulunanların sigortalanmaması, riskli işlerde çalışma gibi problemleri yaşama ihtimalleri vardır (Capps vd., 2005; McDermott vd., 2019).

Bu araştırma göçmen emeğin mekânsal bağlamda bir incelemesidir. Bununla birlikte araştırma göçmen emeğin ekonomik bağlamda mekânsal hareket ve dağılımlarını ve göçmen emeğin yaşadığı sorunları açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı göçün oluşturduğu mekânsal hareket ve dağılım sürecini ve bunların sonucunda oluşan sorunları açıklamayı hedeflemektedir. Bu araştırmanın amaç ve hedefi doğrultusunda “Göçmen işgücünün mekânsal hareket-dağılımı nasıl bir yapı sergilemektedir?”, “Göçmenlerin yaşadıkları sorunlar nelerdir” sorularına cevap aranmaktadır. Çalışmada göçmen işgücünün hareketleri ve bunun neticesindeki dağılımların ekonomik ve mekânsal etkileri ele alınmıştır. Bu araştırmanın eleştirel bir yaklaşımla göçmen işçilerin sorunlarına dikkat çekmesi ve akademik anlamda göç konusuna katkı sunması önem ifade etmektedir.

GÖÇ TEORİLERİ VE GÖÇMEN EMEK

Göçmen emeğin göçünü ve diğer göçleri çözümleme girişimleri göç teorilerini ortaya çıkarmıştır. Göç teorileri göçlerin sebeplerini anlamak için kullanılan birden çok perspektif barındıran teorilerdir. Her teori göçü belli bağlamlarda ele almakta ve tek başına göçü açıklama da yetersiz kalmaktadır (Gezgin, 1991). Bu teoriler bazen birbirleriyle ters düştükleri gibi bazen de birbirlerini tamamlamaktadır (Tablo 1). Bu teorilerin eskilerinden biri, Ravenstein’in 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı “Göç Kanunları” başlıklı iki makalesinde ortaya koyduğu yedi göç kanununa dayanan teorisidir. 19. Yüzyılı İngiltere’sinin nüfus verilerine göre oluşturulmuş bir kuramdır. Bu teoriye göre göç etmek isteyenler genellikle kısa mesafeleri tercih etmektedirler. Kırsal alanda yaşayanların göç etme eğilimi daha fazladır. Göçlerin yönü ise daha çok ticaretin ve sanayinin geliştiği kentlere doğrudur. Göçmenler daha çok iş bulma motivasyonu ile göç etmişlerdir (Çağlayan, 2006).

Tablo 1. Göç teorilerinde göçmenlerin hareket yönü ve hâkim göç motivasyonu

Göç Kuramları	Hareket Yönü (Uluslararası)	Hâkim Göç Motivasyonu
Ravenstein’in göç kanunları	Ticaretin ve sanayinin geliştiği büyük kentler	İş bulma (Ekonomi)
İtme çekme teorisi	Daha gelişmiş ülkeler	Refah yaşam (Ekonomi)
Dünya sistemi teorisi	Çevreden merkeze (daha gelişmiş ülkelere)	İş bulma (Ekonomi)
Göç sistemleri teorisi	İlişkilerin yüksek olduğu gelişmiş ülkeler	İş bulma (Ekonomi)
Kesişen fırsatlar teorisi	Gelişmiş yakın ülkeler	İş bulma (Ekonomi)
Dual işgücü piyasası teorisi	Gelişmiş ülkelere	İş bulma (Ekonomi)
İlişkiler ağı teorisi	Sosyal ağların bulunduğu gelişmiş ülkelere	Sosyal ağların varlığı
Neoklasik teori	Gelişmiş ülkelere	İş bulma (Ekonomi)

Everett Lee'nin ortaya koyduğu itme-çekme teorisinin odak noktası göçe sebep olan ya da göçü engelleyen itici ve çekici faktörlerdir. Bir göçün başlaması için çekici faktörlerin (iş imkânı, kaliteli yaşam, ekonomik istikrar, gelişmiş insan hakları vb.) itici faktörlere göre daha ağır basması gerekmektedir. Bu faktörleri belirlerken dört uyarıcı göz önünde bulundurulmaktadır: Kaynak ülke ile ilgili faktörler, hedef ülke ile ilgili faktörler, dış zorluklar ve kişisel özellikler. İnsanlar terk edecekleri yerlerde olmayan çekici özellikler ve bu yerlerdeki itici özellikler için başka bir yere göç etmek isterler, ama sadece bu faktörler değil aynı zamanda göç yolunda karşılaşılabilecek sorunlar ve sağlık, ekonomi, eğitim, aile gibi kişisel parametrelerde göç kararı almada önemlidir (Lee, 1966; Zanaabazar, Kho & Jigjiddorj, 2021; Orallı & Atasever, 2023).

Dünya sistemi (merkez-çevre) teorisine göre dünya iki kısımdan oluşmaktadır. Dünyayı sömüren kapitalist ülkeler (merkez ülkeler) ile bunların sömürdüğü (çevre ülkeler) ülkeler olarak dünya ikiye ayrılır. Bu iki kısım arasında kolonyal dönemden kalma bir bağılılık söz konusudur. Kapitalist düzende bu iki kısım birbirlerine bağımlıdır. Merkez ülkeler kaynak (hammadde, işgücü, toprak) olarak çevre ülkelere bağımlıdır, çevre ülkeler ise başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda merkez ülkelere bağımlıdır. Çevre ülkelerden hareket eden göçmenler iş bulmak amacıyla merkez kapitalist ülkelere göç etmektedirler. Merkez ülkeler ise daha ucuz kaynakların bulunduğu çevre ülkelere yatırım yaparak zenginleşmektedir (Ela Özcan, 2016; Ari, 2020).

Göç sistemleri teorisine göre, göçler ilişkiler çerçevesinden değerlendirilmektedir. Bu teoriye göre birbirleri arasında göç akışı olan iki ülke ya da ülke grupları bir göç sistemi oluşturmaktadır (Dedeoğlu & Ekiz Gökmen, 2020). Bir ülke birden fazla göç sistemi içerisinde yer almaktadır. Bu göç sistemlerini belirleyen, göç yollarını önceleyen unsur ise ülkelerin birbirleriyle kurduğu ekonomik, politik, kültürel, tarihi ilişkilerdir. Göçmenler göç edecekleri ülkeleri seçerken bu ilişkileri göz önünde bulundurmaktadırlar ve göçmenler için bu durum mesafeden çok daha önemlidir. Göçler genellikle sömürgeci ülkelerle onların sömürdüğü ülkeler arasında gelişmektedir. Örneğin Batı Afrika'dan Fransa'ya ve Pakistan'dan İngiltere'ye yapılan göçler gibi. İki ülke arasında ya da ülke grupları arasında göçe sebep olan bu ilişkilerin sömürgecilğe indirgenmemesi lazımdır. Kültürel, tarihi, politik ilişkiler de göç yönünü etkilemektedir. Örneğin Türkistan'dan Türkiye'ye olan göçler kültürel ve tarihi ilişkilerin sonucudur (Tamer, 2020).

Kesişen fırsatlar teorisi, itme-çekme teorisine benzer özellikler barındırmaktadır. Bu teoriye göre göç hususunda mesafe önemlidir. Mesafe arttıkça göç etmenin önündeki engeller artacağı için göçün gerçekleşmesi zorlaşmaktadır. Mesafe dışında kişinin/kişilerin göç etmesi için varılacak ülkenin imkanları çok önemlidir. Kişi kaynak ve hedef ülke arasındaki imkanları karşılaştırarak kar ve zarar hesaplamasına göre göç edip etmeyeceğine karar vermektedir. Bu yüzden göçün başlaması ve göç edecek kişi sayısı göç edilecek yerdeki istihdam potansiyeli ile doğru orantılıdır. Bu teoriye göre göçü engelleyen faktörler sadece kaynak ve hedef ülkelerdeki olumsuz şartlar değildir. Aynı zamanda göç yolunda karşılaşılan potansiyel olumsuzluklar göçü engelleyebilmektedir. Bu teori iş imkanlarına yaptığı vurgu sebebiyle özellikle emek göçü çalışmalarında kullanılmaktadır (Shiraliyev, 2022).

Dual işgücü piyasası teorisine göre emek göçleri gelişmiş ülkelerin işgücü taleplerinden doğmaktadır (Uslu Ak, 2021). Burada göç gönderen ülkelerin itici faktörlerinden daha çok göç alan ülkenin çekici faktörleri (İstihdam gücü, yüksek ücret, iş bulmak için daha az rekabet) önemlidir. Ekonomik yönden gelişmiş ülke ve toplumların sürekli hale gelen işgücü talepleri dört özellikten kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi *yapısal enflasyondur*. Çalışanların aldığı ücretler mesleki ve toplumsal statülerini de etkilemektedir. Bu da beraberinde hiyerarşik bir yapı meydana getirmektedir. İşverenlerin bu hiyerarşinin en altında yer alan vasıfsız işçilere yapacağı yüklü bir zam, hiyerarşinin üstünde olan meslek gruplarında zam talebini doğuracaktır. Eğer hiyerarşinin üstünde yer alan gruplara zam yapılmazsa hiyerarşinin altüst olacağından dolayı işverenler vasıfsız işçilere düşük ücret verme ve yüklü bir zam vermeme eğilimindedirler. Eğer bir zam verilecekse bütün bir iş hiyerarşisini kapsaması gerekmektedir ve bu da epey maliyetlidir. İşverenler zam vermek yerine ucuz işgücüne çalışabilecek göçmen emeği tercih etmektedir. İkincisi *motivasyon sorunlarıdır*. İşçiler sadece para kazanmak için değil toplumsal statülerini de arttırmak için çalışırlar. Düşük ücretli mesleklerde ilerlemenin yolları az olduğundan dolayı motivasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun işverenler nezdinde çözümü yine göçmen emektir. Çünkü onlar için

göç etmeyi başarmak ve hedef ülkede yaşamak bile bir motivasyondur. Üçüncüsü *ekonomik ikiliktir*. Sermaye yoğun birincil sektörde çalışanlar bilgi ve deneyim gerektiren ve yüksek maaş ve haklara sahip işlerde çalışmaktadır. Emek yoğun ikinci sektörde çalışanlar ise istikrarsız ve vasıfsız işlerde çalışıp düşük maaş ve her an işten çıkarılma tehlikesiyle çalışırlar. Bu yüzden ikinci sektör yerli işçilerin taleplerini karşılamadığı için göçmenlere yönelmektedir. Dördüncüsü ise *işgücü arzının demografisidir*. Eskiden vasıfsız işlerde ucuza çalışabilecek kişiler kadınlar ve gençlerdi. Kadınların iş hayatına atılması ve işten elde ettikleri kaynağın artık birincil düzeyde olması ve gençlerin eğitim hayatlarından dolayı işgücüne katılımının azalması eskiden kadın ve gençlerle doldurulan vasıfsız işgücünün göçmenlerle doldurulmasına sebep olmuştur (Massey vd., 1993).

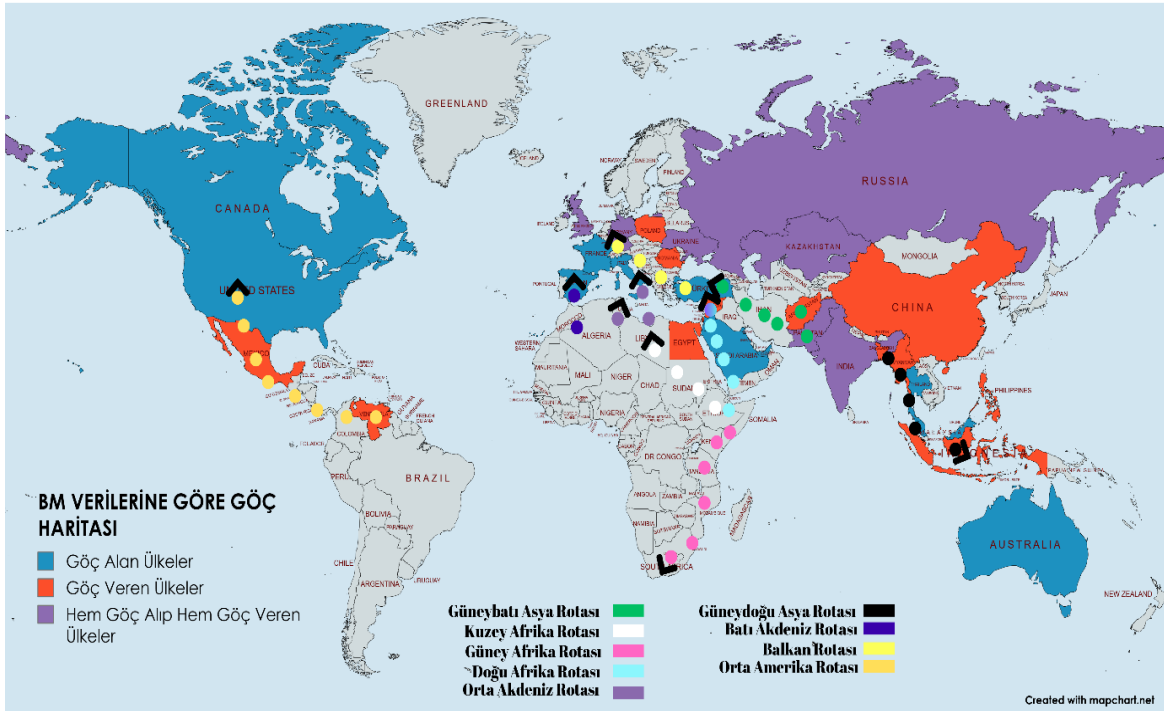
İlişkiler ağı teorisi, sürekli hale gelen göçleri daha önce gelen göçmenlerin oluşturdukları ağlar üzerinden inceler. Bu ağlar göç etmiş, yeni göç eden, göç etme potansiyeline sahip, göç etmeyen insanların akrabalık, dostluk, milliyet gibi bağlarla oluşturdukları geniş bağlantılardır. Bütün bu ağlar kişilerin ulaşım, konaklama, iş bulma gibi göçü zorlaştıran unsurları aşma kabiliyetini artırarak yeni gelecek göçleri kolaylaştırmakta ve onları cesaretlendirmektedir. Yeni gelen göçlerle ağlar daha da büyüyerek devam etmektedir. Bu ağların sayesinde göçmenler yeni geldikleri ülkelerde anavatanlarıyla ilişkileri kopmadan ve kültür şoku yaşamadan hayatlarını sürdürebilirler. Bu teori diğer teorilere göre sadece yapısal etkenler üzerinde durmadan bireyi daha aktif görmektedir (Sinin, 2023, Develi, 2017).

Neoklasik teori ise göç ile ilgili süreçleri makro ve mikro yaklaşım olmak üzere ikiye ayırarak inceler. Makro yaklaşıma göre uluslararası göç emek fazlası ülkelerle emek talebi olan ülkeler arasında gelişmektedir. Emek fazlası ülkelerde düşük işçi ücretleri varken emek ihtiyacı olan ülkelerde ise işçi ücretleri yüksektir. Bu ücret farkları düşük ücretli işçi çalıştıran ülkelere daha yüksek ücret veren ülkelere doğru göçe sebebiyet vermektedir (Bozkaya & Kum, 2022). Mikro yaklaşımda ise makro yaklaşıma benzer söylemler bulunmakla birlikte odak noktasını kişilere yöneltmiştir. Bu yaklaşıma göre bireylerin göç etme üzerinde verdikleri kararlar kar-zarar analizinin sonucunda şekillenmektedir. Göç sonucunda yüksek yaşam kalitesini sağlayacak iş ücretlerine ulaşım gerçekleşecekse bireyler göç kararı almaktadır (Tamer, 2020; Demir, 2023).

Bütün göç teorileri değerlendirildiğinde uluslararası hareketin yönü ekonomik bağlamda gelişmiş ülkelere doğrudur. İnsanların göç etmesindeki en büyük motivasyon ise ekonomik sebeplerdir (Tablo 1). Kaynak ülkede işsizlik ve düşük ücretler gibi olumsuz koşulların ve hedef ülkede refah, işgücü ihtiyacı, daha yüksek maaş gibi olumlu koşulların varlığı göçü sürekli hale getirmektedir. Şunu unutmamak gerekir ki göç teorileri bütün göç süreçlerini açıklamaya çalışmaktan ziyade göç sürecine belli bir noktadan bakan perspektiflerdir.

GÖÇMEN EMEĞİN MEKÂNSAL HAREKETİ VE DAĞILIMI

Kavimler göçü, yeni keşfedilen kıtalara yapılan göçler tarih boyunca kitlesel anlamda yapılan büyük göçlere örnektir. Yakın zamanlarda küreselleşmenin etkisiyle azalan devlet etkisi, bazı bölgelerde sınırların daha ince olması, gelişen ulaşım yolları ve vasıtaları kitlesel ve bireysel göçleri arttırmaktadır. Küresel çağda üç göç dalgası meydana gelmiş ve bu göç dalgaları dönemlerinin hakim göç hareket noktalarını oluşturmuştur. Birinci göç dalgası Avrupa'dan yeni dünyaya yapılan göçlerle birlikte aşırı kalabalık ülkelere daha az nüfusa sahip ülkelere doğru olmuştur (1870-1913). İkinci göç dalgası (1950-1980) çoğunlukla iş bulmak amacıyla yoksul ülkelere daha zengin ülkelere doğru olmuştur. Üçüncü dalga ise (1980 ve sonrası) Doğu Blokunun çökmesi ile birlikte Doğu Avrupa ülkelerinden yapılan göçlerle başlamıştır. Batı Avrupa, ABD, Rusya, Arabistan bu dönemde önemli göç alan ülkelere olmuştur (Subaşı Ertekin & Yüce Dural, 2013).

Şekil 1. Dünyadaki büyük göç rotaları (S. Ekinci tarafından hazırlanmıştır). Kaynak: Uluslararası Göç Örgütü – McAuliffe & Oucho, 2024; UNICEF, 2024

Uluslararası göç hareketlerine (Şekil 1) bakıldığında *Güneybatı Asya*, *Orta Amerika*, *Orta Akdeniz*, *Doğu Afrika* göç rotaları en büyük göç rotalarındandır. Güneybatı Asya rotası Türkiye'nin de üzerinde bulunduğu bir rotadır. Özellikle Suriye'den Türkiye'ye olan bu geçişler bu rotanın en yoğun güzergahıdır. Orta Amerika rotasında ise en aktif yer, dünya üzerinde ülkeden ülkeye geçişin en fazla olduğu Meksika ile ABD arasındaki güzergahıdır (McAuliffe & Oucho, 2024). Orta Akdeniz rotası ise, bunlar arasındaki en ölümcül rotadır. Bu rotada göç edenler kara üzerinde birden fazla ülke geçebilecekleri gibi Akdeniz gibi bir denizi aşarak karşı kıyı olan Avrupa'ya ulaşmaktadırlar. Doğu Afrika ise rotası hem kara hem de deniz yolu içeren bir güzergaha sahiptir. Bu yüzden riskli rotalardan biridir. Afrika boynuzundan Ortadoğu ülkelerine hatta daha ilerisine kadar uzanabilen bir rotaya sahiptir, ama daha çok Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerine gitmek için tercih edilmektedir (UNICEF, 2024).

Uluslararası göç hareketi bazen tek bir varış rotasına sahip olmaz, bazı mülteci ve sığınmacılar göç ettikleri ülkeden başka bir ülkeye de göç edebilir. Buna *ikincil hareket* denir. Bazen bu koruma aramak maksatlı ilk ülkeye yapılan geçici göçten sonra asıl ülkeye varışı ifade edebilir, bazense ilk ülkede aradığını bulamayan mülteci ve sığınmacının yeni bir göçünü ifade eder (Radjenovic, 2017). Bu kavram daha çok mülteci ve sığınmacıları içerirken *ikincil göç* kavramı ise, göçmenleri ihtiva etmektedir. İkincil göç; iş, sağlık, eğitim vb. sebeplerle geldikleri ülkeden başka bir ülkeye göç etmektir. Yani doğdukları ülkeden başka bir ülkeye ve oradan da başka bir ülkeye göçü ifade eder (Takenaka, 2007).

Genel bir değerlendirmeye ifade edebiliriz ki uluslararası göçte hareket ekonomik anlamda az gelişmiş ülkelere doğru. Uluslararası göç hareketinin yaklaşık 4/3'ü bu şekilde gerçekleşmektedir (Black, 2021; Kansu Karadağ, 2018). Bu göç hareketini oluşturan insanların büyük çoğunluğunu yoksul insanlar teşkil etmektedir. Yeni yerlerde yeni iş bulma motivasyonu onları göç etmeye itmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki işverenler vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştırmak istedikleri işçilere yüksek maaş vermek istemezler. Yerli insanlar da düşük gelir getiren işlerde çalışmak istemezler. Dolayısıyla bir işgücü açığı meydana gelir. Bu açık da göçmen emeği (işgücünü) bu bölgelere çekmektedir (Yıldırımoglu, 2005).

Hindistan, Meksika, Rusya, Çin, Suriye, Bangladeş, Pakistan, Ukrayna, Filipinler, Afganistan gibi çevresinde daha geniş iş imkanlarının olduğu ülkeler ya da güvenlik sorunu yaşayan ülkeler yurtdışına yoğun göç vermektedirler. Dünyanın en fazla göç alan yerleri ABD, Almanya, Suudi Arabistan, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Kanada, Avustralya, İspanya, İtalya gibi ekonomik alanda gelişmiş ve iş anlamında geniş fırsatlar sunan ülkeleridir (McAuliffe & Oucho, 2024). Bu ülkelerde göçmenlerin nüfus içindeki oranı yüksektir. Örneğin 2019 verilerine göre Birleşik Arap Emirlikleri'nde göçmenlerin toplam nüfus içindeki oranı %88'dir. Bir ülkedeki yüksek göçmen nüfusu oranı genellikle yüksek verimlilikle ilişkilendirilir (Kraler & Reichel, 2022).

Uluslararası anlamda, göçmen dağılımı gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmıştır. Perspektifi uluslararası bağlamdan koparıp ülke içine odakladığımız zaman göç hareketi köyden kente ya da kentten daha büyük kente doğrudur. Bu yüzden ülke içinde göçmenlerin yoğun olduğu alanlar daha çok büyük şehirlerdir (BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı-Nüfus Bölümü, 2013). Şehirler göç için ana lokasyonlardır. İnsanların yerleşmek veya ayrılmak için geldikleri büyük merkezlerdir. New York ve Londra gibi şehirler göç ile bugünkü hallerini alan şehirlerin en başındadır. İstanbul, Toronto, Varşova, Nairobi, Shenzhen gibi büyük şehirler de göç ile şekillenmiştir. Fakat bu şehirler içerisinde göçmenlerin sahip oldukları din, kültür gibi çeşitlilikler; konut ve sosyal ayrışma ile eşitsizlik gibi sorunlar şehirlerde benzersiz sosyal ve mekânsal manzaraların oluşmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı göçmenler kentin her yerine eşit şekilde bir dağılım gösterememiştir (Pisarevskaya & Scholten, 2022).

Gelişmiş yerlere gelen ve onu deneyimleyen göçmenler daha sonra kaynak ülke (göç edilen ülke) ve hedef ülke (göçle gelinen ülke) içinde kurduğu ağlar ile yeni göçleri motive edip kolaylaştırmaktadır. Göçler başka göçleri tetikleyerek göç alan yerlerde birtakım mekânsal-toplumsal konfigürasyonlar ve mekânsal örüntüler oluşturmaktadır. Dışarıdan gelen göçlerin şehir nüfusu yoğunlaştırması mekânsal anlamda şehrin genişlemesiyle dengelenmektedir. Göçmenlerin geldiği çekirdek alan ve genellikle çekirdek alanın etrafında gelişen yayılma alanı şehrin örüntüsünü ve genişliğini değiştirir. Unutmamak gerekir ki her şehrin yerelliğine bağlı olarak farklı şekilde mekânsal örüntüler gelişebilir (Ma vd., 2021). Göç hareketi sonucunda ortaya çıkan nüfus ve alan dağılımı yeni mekânsal örüntüler getirdiği gibi toplumsal değişimler de meydana getirmektedir. Kimi zaman mekân yeni sakinleri için sorunlarla bürümlü bir yer haline gelmektedir.

GÖÇMEN EMEĞİN SORUNLARI

Yönetim mantığı (Governmentality), neyin iyi ya da neyin kötü olduğunu belirleyen ve buna karar veren, gücünü devletten alan akıldır. Ulus devletler zamanı olan bu çağda yönetim mantığı, devletleri oluşturan ulusları merkeze aldığı için göçle gelen diğer unsurları mevcut dinamiklere tehdit olarak görmektedir. Bu mantığa göre göçmenler (özellikle göçmen emek) ülkedeki mevcut karmaşıklığı arttıran, ulus kimliğini zedeleyen demografik ve bazen de ekonomik bir tehdittir. Devletler tarafından görülen bu tehdit; düşünce mekanizmaları devlet etkisinde olan bireylerin, çoğunluğunu oluşturduğu milletler için de bir tehdit haline gelmektedir. Bu tehdidi etkisiz hale getirmek için iktidarlar günümüz ABD'si gibi sınırlarını ciddi bir şekilde koruyan, göçmen karşıtı bir hudut rejimine dönüşmekte ya da göçmenleri uyumlu bir göçmen işçi olmaları yönünde teşvik etmektedir. Bu da beraberinde o ülkelerde yaşayan göçmenler için ikincil olmanın ötesinde daha farklı sorunları beraberinde getirmektedir (Astonitas, 2025).

Mekânsal, çevresel, sosyal adaletsizlik, göçmenlerin her gün deneyimledikleri ağır sorunlardır. Göçmen emeğin yaşadıkları, çalıştıkları, vakit geçirdikleri mekânlar sosyoekonomik durumlarının bir sonucu olarak yerli insanlara göre negatif bir farklılık barındırmaktadır. Göçmenlerin önemli bir kısmı kötü durumda olan mahallelerde gecekondularda ya da küçük dairelerde yaşamaktadır. Mekânsal adaletsizlik göçmen mahallelerinin görünümünü şekillendirmektedir. Çevresine nazaran gösterişsiz, yabancılar için güvenlik sorunu olan bu yerler aynı zamanda çevresel adaletsizliğin de vücut bulduğu yerlerdir. Park, huzurevi, çocuk bakım evleri, otopark gibi çevresel hizmetlerden geri kalan bu yerler; çöp toplama merkezleri, atık tesisleri, fabrikalar gibi çevresel yüklerle sahiptir. Bütün bu adaletsizliklerin temelinde sosyal adaletsizlik yatmaktadır. Genelde göçmen işgücünün yerli insanlara göre daha düşük gelir düzeyine sahip olması onların hiyerarşik bir yapıya sahip olan toplumda daha düşük statüler edinmelerini sağlamaktadır (Samacá Pulido, 2022).

Irka ve yerleşme yerine dayalı ayrımcılık, göçmenleri yaşadıkları yerin ve toplumun ötekisi yapmaktadır. Son dönemlerde artan yabancı düşmanlığı göçmenleri yaşadıkları yerin bir unsuru olarak kabulünü yerli halk nezdinde zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte genelde göçmen işçilerin sosyoekonomik durumunun diğer farklılıklarla kesişimselliği yüzünden yerleşim yerine ve ırka dayalı ayrımcılık göçmenlere karşı artmaktadır (Fibbi, Midtbøen & Simon, 2021). Göçmenler hedef ülkede kurduğu ağlar sayesinde şehirlerin belli yerlerine kümelenirler. Bu da onlarla yerli halk arasında mekânsal bir farklılık meydana getirir. Zamanla bu farklılık, yabancı düşmanlığı ve farklı olana korku nedeniyle antagonizm inşa eder. Yani biz ve onlar karşıtlığı gelişir ve göçmenlerin yaşadığı yerler yerli halkta negatif bir algıya sahip olur. Sonuç olarak şehrin çoğunluğunu oluşturan yerli halk tarafından bu bölgeler ayrımcılığa uğrar ve geldikleri ülkeden farklı olan bir ülkede kabul görmemek göçmenleri arada kalmış bir fert yapar (Murphy, 2018).

Göçmenlerin “etnikleşmesi” ve yerelötesi (translocal) kimlik, göçmenlerin stabil bir kimliğe sahip olmadıklarını anlatan kavramlardır. “Etnikleşme” kavramı göçmenlerin yaşadıkları etnik kimlik değişimini ifade etmektedir. Göçmenler içinde yaşayacağı yeni kültüre karşı kendini konumlandırmaktadır. Bu da dört boyut olarak karşımıza çıkmaktadır: entegrasyon, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşme. Entegrasyon boyutu yeni kültüre uyumu ve kültürlenmeyi temsil etmektedir. Burada göçmen yeni kültürün öğelerini belli miktarda almıştır. Asimilasyon boyutunda ise göçmen kendi kültürünü neredeyse terk etmiş ve yeni kültürü özümsemiştir. Ayrılma boyutunda ise entegrasyon ve asimilasyonda olduğu gibi bir kültürlenme hareketi yoktur. Tam tersi yeni kültürü reddetme girişimi bulunmaktadır ki bu da yeni kültüre karşı zayıf katılımı oluşturmaktadır. Bu yüzden göçmen kendini yeni kültüre karşı yabancı görmektedir. Marjinalleşme ise ayrılmanın da ötesinde belli bir oranda yeni kültürden rahatsızlık, nefret ve aşırı milliyetçilik içermektedir. Bu da kişilerin yeni kültüre karşı daha agresif olduğunu göstermektedir. Marjinalleşme sonucunda kuşaklar değişse bile eski kültür bir şekilde muhafaza edilir (Zimmermann vd., 2006). Yerelötesi kimlik ise birden fazla lokasyona ait kimlikleri benimsemek olarak ifade edilebilir (Özgür, 2018). Bu gayet tabii bir durumdur. Fakat kişi kültürel entegrasyonu başarılı bir şekilde yapamazsa kimlik karmaşası yaşayabilir.

Mekânsal ayrışma; göçmenlerin mekânsal olarak ayrışması, göçmen nüfusun yerli nüfus kadar eşit bir dağılım göstermesi yerine, belli yerlerde kümelenmesi olarak tarif edilmektedir. Göç ile gelen nüfus belli sebeplerle (iş merkezlerine yakınlık, ucuz konut vb.) belli yerlerde yoğunlaşırlar (STATEC, 2023). Göçmenlerin mekânsal olarak ayrışması yerlilerin yaşadığı yerlerden farklı dünyalar inşa edilmiş mekânlar var etmektedir. Bu mekânlar ekonomik olarak eşitsizlik ve mekânsal olarak adaletsizlik yaşayan sahalardır. Bu yerler bazen şehir merkezinin cazibesini yitirmiş sahalarında bazen de şehrin dışında yer alır. Şehir dışlarında yer alan göçmen mahalleleri zamanla şehrin büyümesine bağlı olarak şehrin merkezine dahil olabilir ve yerli mahalleleri tarafından kuşatılabilir. Yerliler için anklav, göçmenler için eksklav sayılabilecek bu alan her iki kesim için mekânsal bir sıkışmaya neden olabilmektedir (Panori vd., 2019). Mekânsal ayrışma şehir hayatının bir normalidir. Evler, iş yerleri ve faaliyet alanları olarak zaten şehirler ayrışmış durumdadır. Şehrsel hareketlilik ev alanları ile iş yerleri arasında yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla işçilerin hayatının büyük bir çoğunluğu ev ve iş mekânlarında geçmektedir (Chai vd., 2011; Liu vd., 2022). Peki bir göçmen olmanız durumunda mekânsal ayrışma nasıl gelişebilir? Göçmenler belli merkezlerde yoğunlaşmaktadır ve bu alanlar umumiyetle dar ve mekânsal-sosyal eşitsizlikler barındıran alanlardır. Göçmen iş gücünün bu dar alanlardan kurtulma ihtimali mekânsal ayrışmaya uğrayan aynı gelir düzeyine sahip yerli bireylere göre daha düşüktür. Yabancılar ev verilmemesi, komşu olarak istenilmemesi ve göçmenin yaşadığı ayrımcılık korkusu onu bu dar alana hapsetmektedir. Aynı zamanda göçmen mekânları, iş verenler için ucuz iş gücünün merkezleri olduğu için işçi ve iş bulmak için daha avantajlı yerler olabilmektedir. Çünkü buralar güvencesiz çalışabilecek ve daha fazla risk alabilecek, daha itaatkâr işçilerin mekânıdır (Şen & Şen, 2015).

Ücret hırsızlığı ve manipülatif sözleşme, göçmen emeğinin işverenlerle yaşadığı sorunlardır. Göçmenler etnik kökenleri itibarıyla yerli halktan daha düşük ücret kazanmaktadır. Kayıt dışı çalıştırma, izinsiz ücret kesintileri, maaşı geç yatırma gibi iş ile ilgili sorunlara maruz kalabilmektedir. Etnik kimlikten doğan bu ayrımcılık durağan olmayan etnik kimlik sayesinde değişebilir. Kişinin tercih edeceği etnik kimlik iş gücüne katılacağını ve alacağı ücreti etkileyebilir (Epstein & Heizler-Cohen, 2014). Şirketler kendi kültürel değerlerine, normlarına ve kodlarına sahip fertlerle çalışmak isteyebilirler. Bu durumu Mason'ın (2004) yaptığı çalışmada bulunan ampirik bir örnekle delillendirebiliriz. Bu araştırmada ABD'de yaşayan Hispanik

asıllı (Meksika ve Küba) olup Hispanik olmayan başka bir beyaz ırka ait bir kimliği benimseyenlerin, Hispanik kimliğine sahip olanlardan daha fazla maaş aldıkları ortaya çıkarılmıştır. Burada sizin doğduğunuz yerin kültürü ile yaşadığınız yerin kültürü arasındaki konumunuz önemlidir. Kökeniniz ile bağı kopardığınızda ise doğduğunuz ülke ile ya da yaşadığınız ülkedeki aynı kökene sahip insanlarla iş yapma ihtimalinizde düşmektedir. Kişinin ne yönde “etnikleşeceği” aynı zamanda ekonomik bir karardır. Manipülatif sözleşme ise hedef ülkenin kanunlarını ve dilini iyi bilmeyen göçmenleri zor duruma sokan sözleşmelerdir. Örneğin Singapur’da çalışanların %20’si acenteler ve işverenler tarafından kandırılmaktadır (Humanitarian Organization for Migration Economics, 2017). Bütün bu durumların en sert halini ise belgesiz göçmenler yaşamaktadır. Ülke yasalarına göre orada olmamaları gereken göçmenler yasalara başvuramayacakları için en ağır koşullara, hatta insani olmayan koşullara razı gelmektedir.

Beyin israfı, yüksek eğitilmiş göçmenlerin yaşadıkları ülkede potansiyellerini daha az kullandıklarını ifade eden bir kavramdır. Göçmenler aldıkları eğitimleri ve edindikleri donanımları yerli insanlara göre daha az kullanmaktadırlar. Kendi ihtisaslaştıkları alanlarda çalışmak istemelerine karşın göçmenler bir dizi engeller ile karşılaşmaktadır. Bu da beraberinde kendi seviyelerinin altında işlerde ya da başka alanlarda çalışma ile geçici ücretlere razı olmayı getirmektedir. Hakkettikleri konuma ve ücrete sahip olamayan işçilerin bilgileri ve yetenekleri potansiyellerinin çok altında gerçekleşerek donanımlı göçmen işçilerin hayatları ve emekleri harcanmaktadır (Pires, 2015).

Toplumsal yeniden üretim (maddi gen) ve matta etkisi, toplumsal hiyerarşinin sürekliliğini anlatan kavramlardır. Toplumsal yeniden üretim (maddi gen), düşük gelirli insanlar ile yüksek gelirli insanlar arasındaki sosyal eşitsizliğin nesiller boyunca aktarıldığını ifade eder ve sınıfsal geçişlerin yukarıya doğru hareketinin zorluğunu gösterir. İnsanlar belli bir statüye doğarlar ve o statü içinde hayatlarını idame ettirirler. Yetişkin olduklarında ise yine bu statüde devam ederler ve çocuklarına da bu durumu aktarırlar (Yanıklar, 2010). Toplumsal yeniden üretimi daha iyi açıklamak için matta etkisini de anlamak gerekir. Matta etkisi, sosyoekonomik seviyesi yüksek insanların başarıya ulaşmak için var olan imkanlarının fazla olmasından dolayı başarı ihtimalinin çok kuvvetli olması, ya da sosyoekonomik durumu düşük olan insanların eldeki imkansızlıklardan dolayı başarısızlık ihtimalinin çok kuvvetli olmasıdır. Matta etkisi sayesinde toplumsal yeniden üretim devamlılığını sağlamaktadır. Elbette bütün bu süreçlerden göçmen işgücü de etkilenmektedir (Özer, 2023). Göçmen işgücünün hiyerarşik konumu ekonomik durumlarından dolayı yerli halktan daha düşük durumdadır. Toplumsal yeniden üretim ile göçmenler nesiller boyunca bu konumu muhafaza etmekte ve yerli halka nazaran başarıya ulaşmak için birçok engelle mücadele etmektedir.

Göç endüstrisi, göç ile ilgili tüm ekonomik süreçleri ifade eden kavramdır. Göç, başlamadan önce, hareket esnasında ve hedef ülkeye varıldıktan sonra her daim iktisadi aktörlerle ve ağlarla var olmaktadır. Bu ekonomik ilişkiler her zaman olumlu neticelerle sonuçlanmamaktadır. Göç endüstrisi içinde iyi şeyler olduğu gibi kötü durumlarla da barındırmaktadır (Sørensen & Gammeltoft-Hansen, 2012). Göç başlamadan önce ajanslar tarafından yanlış ve manipüle edilmiş bir bilgi ile kaynak ülke vatandaşları göçe ikna edilebiliyor ya da paraları alınarak kandırılabilir. Göç esnasında transit ülkelerde konaklarken parasının karşılığını alamadığı gibi sınır muhafızlarından da rüşvet talep edilebiliyor (Schloenhardt, 2002). Eğer bir de yasa dışı olarak göç etmeyi planlıyorsa o zaman ya insan kaçakçılarının eline düşecek ya da göçmen kaçakçılarının. İnsan kaçakçıları göçmenleri göçe yardım etme bahanesiyle kaçırmaktadırlar. Ya zorla bir işte çalıştırmakta ya da organ çalma işlemi gibi suistimaller uygulamaktadır. Göçmen kaçakçıları ise insan kaçakçılarının göre nispeten iyidir. Onlar sadece yasadışı yollardan göçmenlere göç hizmeti sunmaktadır. Tabi bu kadar masum değildir. Genellikle fahiş ücretler alarak insani olmayan koşullarda göç temin etmektedirler ki bu bazen ölümle sonuçlanmaktadır (UNODC, 2011). Göç bittikten sonra ise kamu işlerinde sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu sıkıntıların aşılması için bazen rüşvet talep edilmektedir. Özellikle belgesiz göçmenler kamu haklarından faydalanamadıkları için kamu hizmetlerini ya alamamaktadır ya da özel kurumlardan bu hizmetleri para karşılığında almaktadır. Bunların dışında para kazandıkları yerlerde kötü şartlarda daha fazla çalıştırılarak yerli halka göre daha düşük ücretler almaktadırlar. Belgesiz oldukları ve paraya olan ihtiyaçlarından dolayı sigortasız ve güvencesiz olarak çalışmaya razı gelmektedirler. Bu da bazı sermaye odakları için ucuz ve istenilen bir işgücü olmakta ve göçmen emek sömürülmektedir (Barsky, 2016).

SONUÇ

Göç, karmaşık süreçleri içinde barındıran bir olgudur. Bu yüzden geçmişten günümüze bu olguyu çözümlemeye çalışan birçok teori ortaya atılmıştır. Çalışma içerisinde yer alan Ravenstein'in göç kanunları teorisi, itme-çekme teorisi, dünya sistemi (merkez-çevre) teorisi, göç sistemleri teorisi, kesişen fırsatlar teorisi, dual işgücü piyasası teorisi, ilişkiler ağı teorisi, neoklasik teori göç teorilerinin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu teorileri genel olarak değerlendirildiğinde göçün sebebi olarak ekonomiyi gördükleri söylenebilir. Akyıldız (2016) Göç Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi isimli çalışmasında benzer bulgulara yer vermiştir. Göçün sebebi ekonomik olunca hareket yönü de ekonomik olarak daha gelişmiş bölgelere doğru olmaktadır. Günümüz göçlerini tanımlamada bu teoriler perspektif olarak zenginlik sunsa da tek başına bir teori göç kavramını açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Göç genellikle daha müreffeh bir hayat için ekonomik sebeplerden ya da korunmak amacıyla yapılan bir harekettir (Barışık, 2020). Korunma amacı bile olsa bir süre sonra eğer belli bir sermayesi yoksa göçmen, ekonomik gerekçelerden dolayı bir işgücü haline gelmek zorundadır. Dolayısıyla düşük gelirli insanların göçü potansiyel bir işçi göçüdür. Martin'in (2005) Migrants in the Global Labor Market adlı çalışması da bu söylenenleri destekler niteliktedir. Bütün bu göçler kaynak ülke ile hedef ülke arasında belli rotalara sahiptir. Bu rotalardan kapasite olarak en büyükleri Güneybatı Asya, Orta Amerika, Orta Akdeniz, Doğu Afrika göç yollarıdır. Mekânlar arasında harekete imkân tanıyan tüm göç yolları ekonomik anlamda daha az gelişmiş bölgelerle daha fazla gelişmiş bölgeler arasındadır. Bu uluslararası göç hareket akışı ve sonucu bu çalışmada mekânsal ve ekonomik bağlamda değerlendirilmiştir. Uluslararası göç hareketiyle ilgili demografik (Dao vd., 2018), küreselleşme (Subaşı Ertekin & Yüce Dural, 2013), politik etkiler (De Haas vd., 2019) ve ekonomik büyüme (Koczan vd., 2021) bağlamlarında değerlendirmeler literatürde mevcuttur.

Göç hareketi bittikten sonra artık dağılım aşamasına geçilir. Göçmenler vardıkları destinasyonda belli mekânları seçerler ya da seçmek zorunda kalırlar. Göçmen dağılımına bakıldığında uluslararası bağlamda kendilerine yakın olan gelişmiş ülkeler ve bölgeler daha çok tercih edilmektedir. Ülke içinde ise, köylerden şehirlere ya da küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru göçler neticesinde büyük şehirlerde göçmen sayısı daha fazladır. Şehir merkezlerinde ise ev fiyatlarının daha ucuz, iş imkanlarının çok, toplu taşıma ulaşımının kolay olduğu; yerliler için cazibesini kaybetmiş şehir merkezleri ya da şehir merkezinin dışındaki bölgelerde dağılım göstermektedirler. Dünya Ekonomik Forumu (WEF)'nin 2017 yılında yayınladığı dünyadan 20 büyük şehrin göçmen analizinin de içinde bulunduğu Migration and Its Impact On Cities adlı raporda yer alan bulgular da göçmenlerin cazip olmayan belli bölgelerde yoğunlaştığını desteklemektedir.

Göçmen işçiler, göç sürecinde ve vardıkları yerlerde yerli halkın yüzleşmediği ya da bu denli yaşamadığı sorunlarla muhatap olmaktadır. Göçmenlerin istenmeyen bir unsur olarak normalleştirildiği yönetim mantığı, başka kesimlere göre yaşadıkları dezavantajlı farklılığın neticesi mekânsal, çevresel, sosyal adaletsizlik, başka olmaktan kaynaklı ırka ve yerleşim yerine dayalı ayrımcılık, uyum sağlama sıkıntısı olan "etnikleşme", mekânsal ayrışma, ücret hırsızlığı ve manipülatif sözleşme, yüksek eğitilmiş göçmenlerin potansiyellerinin tamamını kullanamamaları ifade eden beyin israfı, sistemin sürdürülebilirliğinin teminatı toplumsal yeniden üretim (maddi gen) ve matta etkisi, göç endüstrisinde gerçekleşen iktisadi sömürü göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlardır.

Göç alan ve gündeminde sürekli göç ve göçmenler olan bir ülkede göç ile yapılmış çalışmalara ihtiyaç vardır. Konunun doğrudan araştırılması ya da göçmenlerin yaşadıkları haksızlıkları da içerecek pek çok bağlamda göç endüstrisi hakkında çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır ve bu yönde çalışmalar yapılmalıdır. Coğrafya derslerinde göç türlerini tanımlayıp geçmekten ziyade göçün ekonomik, sosyal ve bireysel avantajları ve zorlukları da konulara dahil edilmelidir.

| EXTENDED ABSTRACT |

Spatial Movement-Distribution of Migrant Labor and the Problems They ExperienceSedat EKİNCİ*, Ali Osman KOCALAR**INTRODUCTION**

Migrants migrate with certain motivations brought about by their socio-economic conditions. The most important of these motivations is to find a job. Labor migration is generally defined as a movement across countries and cities in order to find a job. According to Yıldırımoglu (2005), “the displacement of labor through external migration or internal migration due to social and economic reasons is defined as labor migration” (Yıldırımoglu, 2005). This migration for a better life is an economic need rather than a choice (Subaşı Ertekin & Yüce Dural, 2013). Those who participate in this migration are called migrant labor (workforce) (Dakua, 2019). There are approximately 169 million migrant workers in the world, and this migrant worker constitutes 5% of the total workforce (International Labor Organization, 2021a). When we look at the sectoral distribution of migrant labor, the majority works in the service sector. 66.2% of migrant labor works in the service sector, 26.72% in industry, and 7.1% in agriculture. Proportionally more men work in the industry and agriculture sectors, while proportionally more women work in the service sector. Women have a higher share in the service sector due to their work in housework and the health sector. Men, on the other hand, have a higher share in the industry sector than women because they work in heavy work such as manufacturing and construction (International Labor Organization, 2021b).

This research is an examination of migrant labor in a spatial context. However, the research was written to explain the spatial movement and distribution of migrant labor in the economic context and the problems experienced by migrant labor. Therefore, it aims to explain the spatial movement and distribution process created by migration and the problems that arise as a result of these. In line with the purpose and objective of this research, answers are sought to the questions “What is the structure of the spatial movement-distribution of migrant labor?”, “What are the problems experienced by migrants?” The study addresses the movements of migrant labor and the economic and spatial effects of the resulting distributions. It is important that this research draws attention to the problems of migrant workers with a critical approach and contributes to the issue of migration in an academic context.

MIGRATION THEORIES AND MIGRANT LABOR

Attempts to analyze the migration of migrant labor and other migrations have led to the emergence of migration theories. Migration theories are theories that contain more than one perspective used to understand the causes of migration. Each theory addresses migration in certain contexts and is insufficient to explain migration alone (Gezgin, 1991). These theories

sometimes contradict each other and sometimes complement each other. When all migration theories are evaluated, the direction of international movement is towards economically developed countries. The greatest motivation for people to migrate is economic reasons (Table 1). The existence of negative conditions such as unemployment and low wages in the source country and positive conditions such as welfare, need for labor, and higher wages in the target country make migration permanent. It should not be forgotten that migration theories are perspectives that look at the migration process from a certain point rather than trying to explain all migration processes.

SPATIAL MOVEMENT AND DISTRIBUTION OF MIGRANT LABOR

Internationally, the distribution of immigrants is concentrated in developed countries. When we detach the perspective from the international context and focus it within the country, the migration movement is from village to city or from city to larger city. Therefore, the areas where immigrants are concentrated within the country are mostly large cities (UN Department of Economic and Social Affairs – Population Division, 2013). Cities are the main locations for migration. They are large centers where people come to settle or leave. Cities such as New York and London are at the top of the cities that have taken their current form with migration. Large cities such as Istanbul, Toronto, Warsaw, Nairobi, Shenzhen have also been shaped by migration. However, the diversity of religion and culture that immigrants have in these cities; problems such as housing and social segregation and inequality cause the formation of unique social and spatial landscapes in cities. For this reason, immigrants have not been able to show an equal distribution throughout the city (Pisarevskaya & Scholten, 2022).

Migrants who come to developed places and experience them later motivate and facilitate new migrations with the networks they establish within the source country (country of immigration) and the destination country (country of arrival). Migrations trigger other migrations and create certain spatial-social configurations and spatial patterns in the places receiving migration. The concentration of the city population by migration from outside is balanced by the expansion of the city in a spatial sense. The core area where migrants come from and the expansion area that generally develops around the core area change the pattern and width of the city. It should not be forgotten that spatial patterns may develop differently depending on the locality of each city (Ma et al., 2021). The population and area distribution that emerges as a result of migration movement brings about new spatial patterns as well as social changes. Sometimes the place becomes a place full of problems for its new residents.

PROBLEMS OF MIGRANT LABOR

Governmentality is the mind that determines and decides what is good or bad, and derives its power from the state. In this era of nation states, governmentality sees other elements coming with immigration as a threat to the current dynamics, since it centers on the nations that form the states. According to this logic, immigrants (especially immigrant labor) are a demographic and sometimes economic threat that increases the existing complexity in the country and damages the national identity (Astonitas, 2025).

Spatial, environmental and social injustice are serious problems that immigrants experience every day. The places where immigrant labor lives, works and spends time have a negative difference compared to native people as a result of their socioeconomic status. A significant portion of immigrants live in shantytowns or small apartments in poorly maintained neighborhoods. Spatial injustice shapes the appearance of immigrant neighborhoods. These places, which are modest compared to their surroundings and pose a security problem for foreigners, are also places where environmental injustice is embodied. These places, which are left behind from environmental services such as parks, nursing homes, childcare centers and parking lots, have environmental burdens such as garbage collection centers, waste facilities and factories. Social injustice lies at the root of all these injustices. In general, the fact that immigrant labor has a lower income level than native people allows them to acquire lower status in a hierarchical society (Samacá Pulido, 2022).

Discrimination based on race and place of residence makes immigrants the other of the place and society where they live. Recently, increasing xenophobia makes it difficult for locals to accept immigrants as an element of the place they live. However, due to the intersectionality of the socioeconomic status of migrant workers with other differences, discrimination based on place of residence and race increases against immigrants (Fibbi, Midtbøen & Simon, 2021). Thanks to the networks they establish in the target country, immigrants cluster in certain parts of the cities. This creates a spatial difference between them and the locals. Over time, this difference builds antagonism due to xenophobia and fear of what is different. In other words, antagonism between us and them develops, and the places where immigrants live have a negative perception in the locals. Consequently, these areas are often subjected to discrimination by the native population, which constitutes the majority of the city. The lack of acceptance in a country different from their homeland renders migrants individuals caught in a state of in-betweenness (Murphy, 2018).

The “**ethnosizing**” immigrants and **translocal identity** are concepts that describe how immigrants do not have a stable identity. The concept of “ethnosizing” refers to the change in ethnic identity experienced by immigrants. Immigrants position themselves against the new culture they will live in. This emerges as four dimensions: integration, assimilation, separation and marginalization. The integration dimension represents adaptation to the new culture and acculturation. Here, the immigrant has taken on a certain amount of the elements of the new culture. In the assimilation dimension, the immigrant has almost abandoned his/her own culture and has internalized the new culture. In the separation dimension, there is no acculturation movement as in integration and assimilation. On the contrary, there is an attempt to reject the new culture, which creates a weak participation in the new culture. Therefore, the immigrant sees himself/herself as a stranger to the new culture. Marginalization, on the other hand, includes a certain degree of discomfort, hatred and extreme nationalism towards the new culture, beyond separation. This shows that people are more aggressive towards the new culture. As a result of marginalization, even if generations change, the old culture is somehow preserved (Zimmermann et al., 2006). Translocal identity can be expressed as adopting identities belonging to more than one location (Özgür, 2018). This is a very natural situation. However, if a person cannot successfully integrate their culture, they may experience identity confusion.

Spatial segregation is defined as the spatial separation of immigrants, and the clustering of the immigrant population in certain places instead of being distributed as equally as the native population. The population coming with immigration is concentrated in certain places for certain reasons (proximity to business centers, cheap housing, etc.) (STATEC, 2023). The spatial segregation of immigrants creates places where worlds are built that are different from the places where natives live. These places are areas that experience economic inequality and spatial injustice. These places are sometimes located in areas that have lost their appeal in the city center and sometimes outside the city. Immigrant neighborhoods located outside the city may be included in the city center over time depending on the growth of the city and may be surrounded by native neighborhoods. This area, which can be considered an enclave for natives and an exclave for immigrants, can cause spatial confinement for both segments (Panori et al., 2019).

Wage theft and manipulative contracts are problems that migrant workers experience with employers. Migrants earn lower wages than locals due to their ethnic origins. They may be exposed to work-related problems such as undeclared work, unauthorized wage deductions, and late payment of wages. Manipulative contracts are contracts that put migrants who do not know the laws and language of the target country in a difficult situation. For example, 20% of workers in Singapore are deceived by agencies and employers (Humanitarian Organization for Migration Economics, 2017). The most severe of all these situations are experienced by undocumented migrants. According to the laws of the country, migrants who should not be there accept the harshest conditions, even inhumane conditions, because they cannot apply to the law.

Brain waste is a concept that expresses that highly educated migrants use their potential less in the country they live in. Migrants use the education they receive and the skills they acquire less than locals. Despite wanting to work in their own specialized fields, migrants face a series of obstacles. This brings with it the acceptance of temporary wages by working in jobs below their level or in other fields. The knowledge and skills of workers who do not have the position and wage they deserve are realized far below their potential, and the lives and labor of equipped migrant workers are wasted (Pires, 2015).

Social reproduction (material gene) and the matta effect are concepts that describe the continuity of social hierarchy. Social reproduction (material gene) expresses that social inequality between low-income people and high-income people is transmitted across generations and shows the difficulty of upward class transitions. People are born into a certain status and continue their lives within that status. When they become adults, they continue this status and pass it on to their children (Yanıklar, 2010). In order to better explain social reproduction, it is necessary to understand the matta effect. The matta effect is the very strong possibility of success for people with high socioeconomic status due to the high opportunities they have to achieve success, or the very strong possibility of failure for people with low socioeconomic status due to the impossibilities at hand. Thanks to the Matta effect, social reproduction ensures continuity. Of course, migrant labor is also affected by all these processes (Özer, 2023). The hierarchical position of migrant labor is lower than the local people due to their economic situation. With social reproduction, migrants maintain this position for generations and struggle with many obstacles to achieve success compared to the local people.

The migration industry is the concept that refers to all economic processes related to migration. Migration always exists with economic actors and networks before it starts, during the movement and after reaching the destination country (Sørensen & Gammeltoft-Hansen, 2012). Before migration starts, citizens of the source country can be convinced to migrate or deceived by taking their money with false and manipulated information by agencies. During migration, they cannot get their money's worth while staying in transit countries and they can also demand bribes from border guards (Schloenhardt, 2002). If they also plan to migrate illegally, then they will either fall into the hands of human smugglers or migrant smugglers. Human smugglers kidnap migrants under the pretext of helping them migrate. They either force them to work in a job or apply abuses such as organ harvesting. Migrant smugglers are relatively better than human smugglers. They only provide migration services to migrants through illegal means. Of course, they are not that innocent. They often charge exorbitant fees to ensure migration under inhumane conditions, which sometimes result in death (UNODC, 2011).

RESULTS

After the migration movement is over, the distribution phase begins. Migrants choose or are forced to choose certain places in the destination they arrive at. When looking at the distribution of migrants, developed countries and regions that are close to them in the international context are preferred more. Within the country, as a result of migration from villages to cities or from small cities to large cities, the number of migrants is higher in large cities. In city centers, they are distributed in city centers or areas outside the city center where house prices are cheaper, job opportunities are abundant, and public transportation is easy; and which have lost their appeal for locals. The findings in the report titled Migration and Its Impact on Cities, published by the World Economic Forum (WEF) in 2017, which also includes the migration analysis of 20 major cities in the world, also support the fact that migrants are concentrated in certain unattractive regions.

Migrant workers encounter problems that locals do not face or do not experience to such an extent during the migration process and in the places they arrive. Governmentality that normalizes immigrants as an unwanted element, spatial, environmental and social injustice as a result of the disadvantageous difference they experience compared to other segments, discrimination based on race and place of residence due to being different, "ethnosizing" which is the difficulty of adaptation, spatial segregation, wage theft and manipulative contract, brain waste which means that highly educated immigrants cannot use their full potential, social reproduction (material gene) and the matta effect which guarantee the sustainability of the system, economic exploitation which takes place in the immigration industry are the problems that immigrants face.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, İ. E. (2016). Göç teorilerinin karşılaştırmalı analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 127-176.
- Ari, Y. O. (2020). Çağdaş Göç teorileri çerçevesinde küresel göçlerin ekonomik belirleyicileri. A. Kara (Ed.), *Ekonomi Perspektifinden Sosyal bilimlerde güncel çalışmalar* (s. 31-45) içinde. Gazi Kitabevi.
- Astonitas, L. M. (2025). *Development subjectivities, governmentality, and migration management in the pacific*. Cambridge University Press.

- Barişık, S. (2020). *Küreselleşen dünyada fırsat eşitliği arayışında uluslararası göç ve Türkiye'nin Suriye deneyimi*. Gazi Kitabevi.
- Barsky, R. (2016). *Undocumented immigrants in an era of arbitrary law: The flight and the plight of people deemed 'illegal'*. Routledge.
- Beets, G., & Willekens, F. (2009). The global economic crisis and international migration: An uncertain outlook. *Vienna Yearbook of Population Research*, 7, 19-37.
- Berk, F. M. (2020). Göç fenomeni: tarihsel perspektif bağlamında ilk insan göçleri. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 115-134.
- Black, J. (2021). Global migration indicators 2021. International Organization for Migration (IOM), Retrieved from https://publications.iom.int/system/files/pdf/Global-Migration-Indicators-2021_0.pdf
- BM Ekonomik ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı (DESA), (2022). International migration 2020 highlights. United Nations Publication, Retrieved from <https://www.un.org/en/desa/international-migration-2020-highlights>
- BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı (DESA) Nüfus Bölümü, (2013). World population policies 2011. United Nations Publication, Retrieved from <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2011/wpp2011.pdf>
- Bozkaya, Ş., & Kum, H. (2022). Neoklasik makro göç kuramı çerçevesinde uluslararası göç: En çok göç alan ülkeler üzerine bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 15(1), 177-194. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1007970>
- Capps, R., Fix, M., Henderson, E., & Reardon-Anderson, J. (2005). A profile of low-income, working immigrant families. *The Urban Institute*, B-67.
- Chai, Y., Zhang, Y., & Liu, Z. L. (2011). Spatial differences of home-work separation and the impacts of housing policy and urban sprawl: Evidence from household survey data in Beijing. *Acta Geographica Sinica*, 66(2), 157-166.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Dakua, T. (2019). Labour migration. *International Journal of Research in Geography*, 5(1).
- Dao T. H., Docquier F, Maurel, M., Schaus, P. (2018) Global migration in the 20th and 21st centuries: The unstoppable force of demography. FERDI Working paper P223, Retrieved from <https://ferdi.fr/dl/df-Zk26mfKfrFABx6eLN4wnhGRa/ferdi-p223-global-migration-in-the-20th-and-21st-centuries-the-unstoppable.pdf>
- De Haan, A., & Yaqub, S. (2010). Migration and poverty: Linkages, knowledge gaps and policy implications. In K. Hujo & N. Piper (Eds.), *South-South migration: Implications for social policy and development* (pp. 190-219). Palgrave Macmillan UK.
- De Haas, H., Czaika, M., Flahaux, M. L., Mahendra, E., Natter, K., Vezzoli, S., & Villares- Varela, M. (2019). International migration: Trends, determinants, and policy effects. *Population and Development Review*, 45(4), 885-922.
- Dedeoğlu, S. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2020). Göç teorileri, göçmen emeği ve entegrasyon: Kadınların yeri. K. Biehl ve D. Daniş (Ed.), *toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* içinde (ss. 18-37). SU Gender ve GAR.
- Demir, E. (2023). Uluslararası göç teorileri üzerine sosyoekonomik bir değerlendirme. *Turkish Academic Research Review*, 8(4), 1407 – 1428.
- Develi, E. (2017). 21. Yüzyılda göç olgusu: uluslararası göç teorilerinin ekonomi politiği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1343-1353.
- Dünya Ekonomik Forumu (WEF). (2017). Migration and Its Impact on Cities. World Economic Forum. Retrieved from <https://www.weforum.org/publications/migration-and-its-impact-on-cities/>
- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22. <https://doi.org/10.20493/bt.71783>
- Ela Özcan, E. D. (2016) Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme, *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Epstein, G. S., & Heizler-Cohen, O. (2015). Ethnosizing immigrants: A theoretical framework. *Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper*, 384.
- Gezgin, M. F. (1991). İşgücü göçü teorileri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 23, 31-50.
- Humanitarian Organization for Migration Economics. (2017). Wage theft and exploitation among migrant workers in Singapore, 23 Şubat 2025 tarihinde <https://www.home.org.sg/statements/wage-theft-and-exploitation-among-migrant-workers> adresinden edinilmiştir.
- Kansu Karadağ, A. (2018). Göç, yoksulluk ve insan hakları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 485-498. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.477182>
- Koczan, Z., Peri, G., Pinat, M., & Rozhkov, D. (2021). The impact of international migration on inclusive growth: A review. International Monetary Fund Working Paper No. 2021/088, Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/03/19/The-Impact-of-International-Migration-on-Inclusive-Growth-A-Review-50169>
- Kraler, A., Reichel, D. (2022). Migration statistics. In P. Scholten (Eds.), *Introduction to migration studies* (pp. 439-462). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92377-8_27
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57.
- Liu, J., Meng, B., Yang, M., Peng, X., Zhan, D., & Zhi, G. (2022). Quantifying spatial disparities and influencing factors of home, work, and activity space separation in Beijing. *Habitat international*, 126. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102621>
- Ma, Z., Zhang, S., & Zhao, S. (2021). Study on the spatial pattern of migration population in Egypt and its flow field characteristics from the perspective of "source-flow-sink". *Sustainability*, 13(1), 350. <https://doi.org/10.3390/su13010350>

- Manning, P. (2015). Migration in human history. In D. Christian (Eds.), *The cambridge world history: Volume 1, introducing world history, to 10,000 bce* (pp. 277-310). Cambridge University Press.
- Martin, P. L. (2005). *Migrants in the global labor market*. Global Commission on International Migration.
- Mason, P. L. (2004). Annual income, hourly wages, and identity among Mexican-Americans and other latinos. *Industrial Relations: A Journal of Economy & Society*, 43(4), 817-834. <https://doi.org/10.1111/j.0019-8676.2004.00363.x>
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- McAuliffe, M., & L.A. Oucho (Eds.). (2024). World Migration Report 2024. International Organization for Migration (IOM), Geneva. Retrieved from <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>
- McDermott, M., Knowles, E. D., & Richeson, J. A. (2019). Class Perceptions and Attitudes Toward Immigration and Race Among Working-Class Whites. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 19(1), 349-380. <https://doi.org/10.1111/asap.12188>
- Murphy, C. C. (2018). The spatial impact of migration. *The Journal of Public Space*, 3(3), 159-170. <https://doi.org/10.32891/jps.v3i3.1139>
- Orallı, L. E., & Atasever, B. (2023). Modern göç teorileri. *TESAM Strateji Akademik Aktüel Dergi*, 5, 33-35.
- Özer, M. (2023). Matta etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(4), 974-984. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1374798>
- Özgür, E. M. (2018). Küresel göçün sosyo-mekânsallığı: ulusötesi mekânlar/yerelötesi yerler, topluluklar ve kimlikler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), 1-35.
- Panori, A., Psycharis, Y., & Ballas, D. (2019). Spatial segregation and migration in the city of Athens: Investigating the evolution of urban socio-spatial immigrant structures. *Population Space and Place*, 25(5), Article e2209. <https://doi.org/10.1002/psp.2209>
- Perruchoud, R., & Redpath-Cross, J. (ed), (2004) *Göç terimleri sözlüğü*. IOM (Uluslararası göç örgütü).
- Pires, A. J. G. (2015). Brain drain and brain waste. *Journal of Economic Development*, 40(1), 1-34.
- Pisarevskaya, A., & Scholten, P. (2022). Cities of migration. In P. Scholten (Eds.), *Introduction to migration studies* (pp. 249-262). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92377-8_16
- Radjenovic, A. (2017). Secondary movements of asylum seekers in the EU asylum system. European Parliamentary Research Service. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762326/EPRS_BRI\(2024\)762326_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762326/EPRS_BRI(2024)762326_EN.pdf)
- Samacá Pulido, J. (2022). Social justice as a moral and normative framework for social intervention with migrant citizens. *Cadernos Brasileiros de Terapia Ocupacional*, 30(spe), e3066. <https://doi.org/10.1590/2526-8910.ctoAR232230662>
- Schloenhardt, A. (2002). Organised crime and migrant smuggling: Australia and Asia Pacific. Australian Institute of Criminology Research and Public Policy Series, No. 44. Retrieved from <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/rpp044.pdf>
- Shiraliyev, M. (2022). *Göç kuramları: Kesişen fırsatlar ve ilişkiler ağı üzerine bir inceleme*. Küresel İklim Krizi ve Yeni Ekonomik Yapı Gençlerle 360 Derece 8. Uluslararası Öğrenci Kongresi, Manisa, Retrieved from https://www.academia.edu/95820754/G%C3%96%C3%87_KURAMLARI_KES%C4%B0%C5%9EEN_FIRSATLAR_VE%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER_A%C4%9EI_%C3%9CZER%C4%B0NE_B%C4%B0R_%C4%B0NCELEME
- Sinin, S. (2023). Tarihsel süreçte göç olgusu ve göç kuramları üzerine genel bir değerlendirme. Y. E. Tansü (Ed.), *Tarih alanında seçme yazılar-VI* içinde (s. 31-48). Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub397.c1738>
- Skeldon, R. (2008). Migration and development. United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development in Asia and The Pacific, Retrieved from https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/14/P04_Skeldon.pdf
- Sørensen, N. N., & Gammeltoft-Hansen, T. (2012). The migration industry and future directions for migration policy. *DIIS Policy Brief*, 2012 (April).
- STATEC. (2023). RP 1st results 2021 N°09 – Geographical distribution of immigrants in Luxembourg: Spatial dynamics and segregation with natives, 2023, 03 Temmuz 2024 tarihinde <https://statistiques.public.lu/fr/recensement.html> adresinden edinilmiştir.
- Subaşı Ertekin, M. & Yüce Dural, B. (2013). International migration movements in the waves of globalization. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (10), 45-66.
- Şen, B., & Şen, A. A. (2015). İstanbul'un öteki yüzü ve araftakiler: Suriçi İstanbul'da göç, yoksulluk ve göçmen mekânları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 31-58.
- Takenaka, A. (2007). Secondary migration: Who re-migrates and why these migrants matter. *Migration Information Source*, 26, 1-13.
- Tamer, M. (2020). Uluslararası göç ve teorileri. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 4(8), 274-282.
- TDK (2023). Güncel Türkçe sözlük, 16 Temmuz 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- The World Bank. (2022). Poverty, 16 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK. (2024). Yoksulluk ve yaşam koşulları istatistikleri, 2023, 16 Temmuz 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53713> adresinden edinilmiştir.
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (2021a). Küresel işgücü göçü 5 milyon arttı, 5 Ekim 2024 tarihinde [https://www.ilo.org/tr/resource/news/kuresel-isgucu-gocu-5-milyon-artti#:~:text=CENEVRE%20\(ILO%20Haber\)%20%E2%80%93%20Uluslararası%20B1,y%C4%B1l%C4%B1nda%2016%2C8%20milyona%20ula%C5%9F%C4%B1](https://www.ilo.org/tr/resource/news/kuresel-isgucu-gocu-5-milyon-artti#:~:text=CENEVRE%20(ILO%20Haber)%20%E2%80%93%20Uluslararası%20B1,y%C4%B1l%C4%B1nda%2016%2C8%20milyona%20ula%C5%9F%C4%B1) adresinden edinilmiştir.

- Uluslararası Çalışma Örgütü. (2021b). ILO global estimates on international migrant workers results and methodology, 10 Ekim 2024 tarihinde https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_808935.pdf adresinden edinilmiştir.
- UNICEF. (2024). World refugee day: The biggest migration routes in the world, 30 Haziran 2024 tarihinde <https://www.unicef.ch/en/current/blog/2024-06-19/world-refugee-day-biggest-migration-routes-world#:~:text=The%20biggest%20migration%20routes%20in%20the%20world%20include%20the%20Central,have%20to%20traverse%20several%20countries.> adresinden edinilmiştir.
- UNODC. (2011). Smuggling of migrants a global review and annotated bibliography of recent publications. United Nations, Retrieved from https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Migrant-Smuggling/Smuggling_of_Migrants_A_Global_Review.pdf
- Uslu Ak, B. (2021). Göç kavramı ve kuramları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(72), 1749-1758. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2579>
- Yanıklar, C. (2010). Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu'nün Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *Sosyoloji Dergisi*, (22), 121-138.
- Yıldırımoglu, H. (2005). Uluslararası emek göçü: Almanya'ya Türk emek göçü. *Kamu-İş Dergisi*, 8(1), 1-24.
- Yıldız, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür taramasına genel bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 367-386.
- Zanabazar, A., Kho, N. S., & Jigjiddorj, S. (2021). The push and pull factors affecting the migration of Mongolians to the Republic of South Korea. *SHS Web of Conferences*, 90, p. 01023. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202.190.01023>
- Zimmermann, K. F., Gataullina, L. & Constant, A. F. (2006): Ethnosizing immigrants. *Journal of Economic Behavior Organization*, 69(3), 274-287.

To Cite This Article: Arı, Y. (2025). “İnsan ve Doğa”nın izinde: George Perkins Marsh’ın Osmanlı gözlemlerinin çevreci fikirlerine etkisi. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE),55, 191-211. <https://doi.org/10.32003/igge.1628882>

“İNSAN VE DOĞA” NIN İZİNDE: GEORGE PERKINS MARSH’IN OSMANLI GÖZLEMLERİNİN ÇEVRECİ FİKİRLERİNE ETKİSİ

In the Trace of “Man and Nature”: The Impact of George Perkins Marsh’s Ottoman Observations on His Environmentalist Ideas

Yılmaz ARI

Öz

İnsan ve Doğa başlıklı kitap 1850-1853 yılları arasında ABD’nin İstanbul’da yerleşik Osmanlı elçiliğini yapmış olan George Perkins Marsh tarafından ilk kez 1864 yılında yayımlanmıştır. *İnsan ve Doğa* hem modern coğrafi düşüncenin başlangıcını hem de doğa koruma ve çevreciliğin doğuşunu temsil eden bir başyapıttır. Kitabın temel tezi insan faaliyetlerinin dünyayı hızla yaşanmaz bir yer haline getirmekte olduğu ve bunu tersine çevirmek için acilen tedbirler alınması gerektiği düşüncesi idi. Marsh’ın İstanbul’da yaşamış olmasının kitabın yazımına ne gibi katkılar yaptığına odaklanan bir çalışma henüz yoktur. Bu kapsamda bu yazının amacı George Perkins Marsh’ın Osmanlı seyahatleri ve gözlemlerini inceleyerek bu kitaba olan katkılarını ortaya koymaktır. Marsh, çevrenin tahrip edilmesinin toplumu uzun dönemde nasıl etkilediğinin çarpıcı örneklerini Türkiye’de görmüş ve böyle bir kitap yazma fikri de Türkiye’de oluşmuştur. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz edilen temel dokümanlar *İnsan ve Doğa*’nın ilk baskısı ile Caroline Marsh’ın 1888 yılında yayımladığı ve eşinin hayatı ve mektuplarını konu alan kitaptır. *İnsan ve Doğa*’nın büyük ölçüde Marsh’ın Türkiye’deki yaşamı boyunca aldığı notlar üzerine kurulu olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: George Perkins Marsh, Coğrafya Tarihi, Peyzajın Değişimi, Antroposen, Doğa Koruma, İnsan Etkisi

Abstract

The book titled *Man and Nature* was first published in 1864 by George Perkins Marsh, who was the US minister resident to the Ottoman Empire in Istanbul between 1850 and 1853. *Man and Nature* is a masterpiece that represents both the beginning of modern geographical thought and the birth of nature conservation and environmental movements. The basic thesis of the book was that human activities were rapidly turning the world into an uninhabitable place and that urgent measures needed to be taken to reverse this. In this context, the aim of this article is to examine Marsh’s Ottoman travels and to question the contributions of life in Türkiye to this book. The document analysis method was employed in the study. The first edition of *Man and Nature* and Caroline Marsh’s 1888 book on her husband’s life and letters were the primary sources examined. It was recognized that a substantial portion of *Man and Nature* was derived from the notes Marsh took while living in Türkiye.

Keywords: George Perkins Marsh, History of Geography, Landscape Change, Anthropocene, Nature Conservation, Human Impact.

* Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Yılmaz ARI, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, yari@bandirma.edu.tr

“Dünya en asil sakini için hızla uygunsuz bir yuva haline geliyor” (Marsh, 1864: 44).

GİRİŞ

İnsan ve Doğa, diğer adıyla *İnsan Faaliyetleri ile Değiştirilen Fiziki Coğrafya* (*Man and Nature or Physical Geography as Modified by Human Action*) başlıklı kitap 1849-1853 yılları arasında ABD’nin İstanbul’da yerleşik Osmanlı elçiliğini yapmış olan George Perkins Marsh (Fotoğraf 1) tarafından 1864 yılında yayımlanmıştır. *İnsan ve Doğa* kitabı hem modern coğrafi düşüncenin başlangıcını hem de doğa koruma ve çevreciliğin doğuşunu temsil eden bir başyapıttır (Lowenthal, 2003; Olwig, 2022; Sauer, 1941; Tufano, 2017; Wulf, 2017). Kitabın temel tezi Marsh’ın yukarıdaki alıntıda ifade ettiği endişesidir; yani insan faaliyetleri dünyayı hızla yaşanmaz bir yer haline getirmektedir ve bunu tersine çevirmek için acilen tedbirler alınmalıdır. *İnsan ve Doğa*’yı özgün yapan asıl husus Batı’da kaynakların bol ve sınırsız olduğuna inanıldığı bir dönemde Marsh’ın sınırsız bolluk iddiasını çürütmüş olmasıdır. Ona göre eski medeniyetlerin birçoğu insanın doğa üzerindeki tahripkâr faaliyetleri nedeniyle yok olmuştur. Özellikle uzun süreli gözlemler yaptığı Akdeniz Havzası’nda eski uygarlıkların, toprakların verimsizleşmesi ve nüfusu besleyemeyecek hale gelmesi sonucu ortadan kalktığını iddia etmiştir (Marsh, 1864). Marsh hayatının ilk yıllarını geçirdiği ABD’nin kuzeydoğusunda Yeni İngiltere (New England) Bölgesi’nde doğanın nasıl hızla tahrip edildiğine şahit oldu. Daha sonraki yıllarda elçi olarak görev yaptığı Osmanlı ve İtalya’da insan tahriplerinin arazileri nasıl verimsiz hale getirdiğini bizzat gördü. Marsh doğal olarak bu iki farklı dünya arasında bağ kurarak Amerika’nın olası geleceği hakkında çıkarımlarda bulundu. Ona göre eğer Amerikalılar eski uygarlıkların yıkıcı tutum ve davranışlarının farkında olmaz ve doğaya karşı tavrını değiştirmezse Amerika da diğer büyük uygarlıklar gibi gerileyip yok olacaktı (Bendix & Urban, 2021; Cronon, 2003; Koelsch, 2012).

Fotoğraf 1. George Perkins Marsh (Kaynak: Clark Üniversitesi, George Perkins Marsh Enstitüsü).

Marsh, insanın çevreye olan etkilerinin yalnızca muazzam ve korkutucu değil, aynı zamanda felaket niteliğinde ve geri döndürülemez olduğunu fark eden ilk kişilerden biriydi (Lowenthal, 2003). Birçoklarına göre *İnsan ve Doğa* kitabı, ondan 5

yıl önce yayımlanan Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni Üzerine* isimli kitabı gibi sonraki dönemler ve düşünürler üzerinde olağanüstü etki yapmıştır. Lowenthal, (2003) onun coğrafya bilimi adına yaptıklarının Adam Smith'in politik ekonomi, Buffon'un doğa tarihi, Wheaton ve Grotius'un uluslararası hukuk için yaptıkları ile kıyaslanabilecek kadar önemli olduğunu iddia etmiştir.

İnsan ve Doğa yayımlandığı ilk yıllarda çok dikkat çekmese de kitaba olan ilgi kısa sürede artmıştır. Buna bağlı olarak da yeniden yayımlanmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1874'te İnsan Faaliyetleri ile Değiştirilen Yeryüzü (The Earth as Modified by Human Action) başlığı ile yayımlanmıştır. Gittikçe daha geniş kitlelerin talebiyle 1877 ve 1885'te yeniden yayımlanmış ve sonuncusu 1907'de olmak üzere üç kez tıpkı basımı yapılmıştır (Lowenthal, 2003). Kitap zamanla hem coğrafyanın hem de doğa korumanın klasik metinleri arasına girmiştir. Nitekim 2003 yılında kitabın orijinal baskısındaki bazı hataların düzeltilmesi, William Cronon'un önsözü ve David Lowenthal'ın giriş bölümü yazısı ile bu kez *İnsan ve Doğa* adıyla yeniden basılmıştır. Kitabın verdiği mesaj dünyanın bugün karşı karşıya olduğu çevresel problemler düşünüldüğünde halen geçerliliğini korumaktadır.

Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmanın iki temel amacı vardır: Bunlardan birincisi Marsh'ın Türkiye ile bağlantısını ortaya koymak ve bu kitabı yazmaya Türkiye'de karar verdiğini göstermektir. Zira Marsh Şubat 1850'de ABD elçisi olarak İstanbul'a gelmiş ve bu görevde fiilen yaklaşık dört yıl kaldıktan sonra ABD'ye dönmüştür. Bir süre Vermont'ta kaldıktan sonra 1861 yılında ABD'nin o zamanki İtalya Krallığı'na elçi olarak atanmış ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır (Lowenthal, 2003). İtalya'daki yaşamının onun fikirlerinin oluşumundaki etkisi daha önce inceleme konusu olmuştur (Barron, 2007; Ducci, 2011; Madden, 2023). Ancak onun İstanbul'dayken bu kitaba ve fikirlerine altlık oluşturan ne tür gözlemler ya da faaliyetler yaptığına odaklanan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmanın ikinci amacı hem coğrafya bilimi hem de doğa koruma tarihi açısından özel bir öneme sahip olan *İnsan ve Doğa* ve onun yazarı George Perkins Marsh'ı Türk okurlara ayrıntılı olarak tanıtmaktır. Türkçe literatürde bu kitaba çokça atıf yapılmasına rağmen (Ör. Bkz. Ardoğan, 2012; Arı, 2017; 2024; Demirci, 2021; Dinavasova., 2019; Kefeli, 2009; Çoban & Kılıç, 2009; Sümer vd., 2020; Tozar & Ayaşlıgil, 2007) bu çalışmalardan hiçbirisi tek başına Marsh'ı konu edinmemiştir. Oysaki İngilizce literatürde hem *Man and Nature* üzerine hem de Marsh üzerine çokça makaleler (Bendix & Urban, 2021; Clark & Foster, 2002; Davis, 1909; Faybusovich, 1968; Feltmate, 1968; Fleischman, 2007) ve kitaplar (Elder, 2008; Ducci, 2011; Lowenthal, 1958; 2000; 2003; Vallino, 2014) yazılmıştır.

Çalışmada bu giriş bölümünden sonra Marsh'ın yaşamına kısaca yer verilmiş ve *İnsan ve Doğa* kitabının içeriğine değinilmiştir. Sonraki bölümde Marsh'ın çalışmasının coğrafya ve doğa koruma tarihi için ne anlama geldiği değerlendirilmiştir. Daha sonra Marsh'ın İstanbul'daki görevi ve yaşamının ana hatları anlatılmış ve onun Osmanlı seyahatlerine değinilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel veri kaynağını *İnsan ve Doğa* kitabının metni ve Osmanlı seyahatlerinde Marsh'a eşlik eden eşi Caroline Crane Marsh'ın 1888'de yayımladığı *George Perkins Marsh'ın Yaşamı ve Mektupları* (Life and Letters of George Perkins Marsh) başlıklı kitaptır. Doküman incelemesi yöntemi birincil veri kaynağı olarak belirli metinleri bazı temalar ve kavramlar çerçevesinde inceleme, sorgulama ve analiz etmeye imkân verdiği için (Yıldırım & Şimşek, 2018) tercih edilmiştir. Çalışma, Marsh'ın fikirlerinin önemi ile dünyada ve Türkiye'de nasıl karşılık bulduğu üzerine bir değerlendirme ile son bulmaktadır.

MARSH'IN HAYATI VE "İNSAN VE DOĞA"

George Perkins Marsh 15 Mart 1801'de ABD'de, Vermont'ta bugün bile küçük bir kasaba olan Woodstock'da dünyaya geldi. Marsh'ın çocukluğu Vermont'un ormanları içerisinde geçti ve burada ormanların hızla yok edildiğine şahitlik etti. Bizzat kendisi de arazi açma işi ve kereste ticareti yaptığı için ormansızlaştırmanın yol açtığı sorunları ilk elden gözlemledi (Clark Üniversitesi, 2024). Marsh, Dartmouth Koleji'nden 1820 yılında mezun oldu ve hukuk alanında kariyer yapmaya başladı. Hukuk kariyerinden sonra ABD Kongresi'nde Vermont milletvekili olarak görev yaptı. Marsh aslında dilbilimi eğitimi aldı ve yaklaşık 20 dilde okuyup, yazabiliyordu (Lowenthal, 1958). Kuzey Amerika'daki en önemli İskandinav uzmanıydı (Lowenthal,

1957). İngilizcenin tarihi ve kökeni, İzlanda dilinin grameri ve yine İngilizce dilinin çeşitli yönleri ile ilgili yayımlanmış çalışmaları vardır (Marsh, 1857; 1859; 1862). Ancak her ne kadar zaman zaman mektuplarında Türkçe kelimeler kullansa da ilginç bir şekilde Osmanlı Türkçesine ilgi duyduğuna dair bir kanıt yoktur. Birçok sözlük ve ansiklopedinin yazımına katkı yaptı (Marsh, 1877). Osmanlı Devleti’ndeki görevini bitirip ABD’ye döndüğünde yoğun kullanımını gördüğü deve hakkında da bir kitap yazdı (Marsh, 1856).

Marsh’ın ilgi alanları oldukça geniş olup, çobanlık, değirmen işletmeciliği, avukatlık, öğretim görevliliği ve diplomatlık yaptı. Mermer ocağı işletmeciliği, demiryolu yatırımcılığı, yün imalatı gibi bazı iş deneyimleri de oldu ancak neredeyse hepsinde başarısız oldu (Wulf, 2017). Kongre üyesi olarak Smithsonian Enstitüsü’nün¹ kuruluşuna yardım etti ve sonrasında da bu kuruluşun geliştirilmesi yönünde çalışmalar yaptı. Yaklaşık 5.000 kitaptan oluşan (Wulf, 2017) büyük kütüphanesi sayesinde çok farklı konularda bilgi edindi (The Guardian, 2024). Hatta onun için “*yürüyen ansiklopedi*” tanımlaması yapıldı (Wulf, 2017: 596). Marsh, *İnsan ve Doğa*’da İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerinden 210 farklı kaynağa atıf yapmıştır. Adına Clark Üniversitesi’nde George Perkins Marsh Enstitüsü dahil olmak üzere çeşitli araştırma kurumları kurulmuştur (George Perkins Marsh Enstitüsü, 2024).

Marsh, 1847’de Rutland İlçesi’nde bir dernekte yaptığı konuşmada insanın tarım alanı ve mera açmak amacıyla ormanları kesmesi ve bataklıkları kurutmasının yerel iklimi etkilediğini iddia etti (Marsh, 1847). Ancak bu etkilerin boyutunu tam olarak tahmin edemeyeceğimizi belirtti. Bu düşüncesini *İnsan ve Doğa*’da şu şekilde dile getirdi: “Hayvan ve bitki yaşamının denklemi, insan zekâsının çözemeyeceği kadar karmaşık bir problemdir ve organik yaşam okyanusuna en küçük bir taş attığımızda bunun doğanın uyumlarında ne kadar geniş bir rahatsızlık dalgası ürettiğini asla bilemeyiz” (Marsh, 1864: 103). Doğal ortama müdahalenin uzun dönemli sonuçlarını ABD’de görmesi mümkün değildi, çünkü oradaki yerleşmeler henüz yeni yeni doğal alanlara yayılmaya başlamıştı.

İnsan etkisinin sonuçlarını ancak Eski Dünya’ya yolunun düşmesiyle daha iyi anladı. Marsh, 1849 yılında Başkan Zachary Taylor tarafından üçüncü ABD elçisi olarak Osmanlı İmparatorluğu’na atandı. 11 Mart 1850 yılında İstanbul’daki görevine başladı ve 19 Aralık 1853 yılına kadar bu görevde kaldı (Lowenthal, 1958). Bu görev, Marsh’a farklı ekosistemleri ve insan-doğa etkileşimini anlamada geniş bir perspektif kazandı. Marsh doğanın dilini anlamayı çok önemsiyordu. Kahire’den Prof. Dr. Spencer Fullerton Baird’a² 3 Mayıs, 1851’de yazdığı bir mektupta “Doğa ananın çocuklarıyla konuştuğu birçok dil hakkındaki bilginize nasıl da gıpta ediyorum. Aslında jeoloji, fiziki coğrafya ve doğa tarihi bilgisizliğini bir suç sayıyorum ve bunun için idam edilsem bile, yine de cezanın adil olduğunu söylerim” diyerek bilgiye olan açlığını ifade etti (Marsh, 1888: 223).

İnsan ve Doğa’nın önsözünde Marsh, kitabın amacının temelde insan faaliyetlerinin dünyanın fiziki koşullarında yaptığı değişikliklerin karakterini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak Marsh, doğaya karşı tedbirsiz davranmanın tehlikelerini ve dünyanın doğal işleyişine yapılan müdahalelerde dikkatli olma gerekliliğini göstermek istemiştir. Ayrıca bozulmuş doğal uyumun yeniden sağlanmasının zorluğunu ve bir canlı türü olarak insanın diğer yaşam formlarından daha yüksek bir güç olduğu doktrinini açıklamak istemişti (Marsh, 1864).

İnsan ve Doğa, insanın tarih boyunca çevresel kaynakları bilinçsizce tüketerek doğal sistemlere verdiği zarar üzerine yoğunlaştı. Marsh’a göre, insanlık, çevreyi yalnızca kendi ihtiyaçlarına hizmet eden bir araç olarak görmekte ve bunun sonucunda uzun vadeli ekolojik dengeleri bozmaktaydı. Ona göre insanın doğayı dönüştürme gücü hem yaratıcı hem de yıkıcı olabilirdi. Marsh, bu görüşünü desteklemek için tarihsel ve coğrafi örneklerle yer verdi. Antik Akdeniz uygarlıklarında ormansızlaşma, toprak erozyonu ve çölleşmenin etkilerini analiz ederek, insan müdahalesinin geri döndürülemez sonuçlar doğurabileceğini

1 Smithsonian Enstitüsü, zengin bir İngiliz’in ABD’de hiç bulunmamış gayri meşru çocuğu olan James Smithson’un (1765–1829) mirasını bağışlaması ile 1846 yılında Washington’da kuruldu. Bugün 21 müze, ulusal hayvanat bahçesi ve dokuz araştırma tesisiyle dünyanın en büyük müze, eğitim ve araştırma kompleksi haline gelmiştir (Smithsonian Enstitüsü, 2025).

2 Prof. Spencer Fullerton Baird (1823-1887) Amerikalı doğa bilimci, ornitolog, ihtiyolog ve müze küratörüyü. Baird, Smithsonian Enstitüsü’nün ilk küratörüyü ve 1878’e kadar Smithsonian’ın sekreter yardımcısı 1878’den 1887’ye kadar da sekreteri olarak görev yapmıştır (Smithsonian Enstitüsü Arşivi, 2025).

gösterdi. Yani o, yeryüzündeki temel değişimin doğal faktörler tarafından değil, kültür tarafından meydana getirildiğini iddia etti (Hall, 2004).

İnsan ve Doğa 6 bölümden oluşur. Bu bölümler 1) Giriş, 2) Bitki ve Hayvan Türlerinin Transferi, Değiştirilmesi ve Yok Edilmesi, 3) Ormanlar, 4) Sular, 5) Kumullar, 6) İnsanın Yapması Mümkün Olan ve Öngörülen Coğrafi Değişiklikler adlarını taşımaktadır. Kitabın ilk bölümü insanın doğa üzerindeki dönüştürücü etkisi ile ilgilidir. Bu bölümde Roma İmparatorluğu örneği üzerinden insanların doğal süreçleri nasıl değiştirdiği, doğa üzerindeki yıkıcı etkileri ve doğanın kendini yenileme kapasitesinin sınırlı olduğuna değinildi. Antik Roma, Yunanistan, Anadolu ve Orta Doğu gibi tarihsel örnekler üzerinden insan faaliyetlerinin çevresel sonuçları analiz edildi. Marsh, söz konusu bölgelerdeki uygarlıkların ormansızlaşma, toprak verimliliğinin azalması ve su kaynaklarının tükenmesi gibi çevresel bozulmalar neticesinde toplumsal ve ekonomik açıdan büyük zararlar gördüğünü bilimsel bir çerçevede temellendirdi. Sonraki bölümde tarımsal faaliyetlerin toprak kalitesine ve yapısına etkilerini ele aldı. Marsh, yanlış arazi kullanımının toprak erozyonuna, verimliliğin azalmasına ve çölleşmeye yol açacağını vurguladı. Daha sonra ormanların yok edilmesinin çevresel sonuçlarını detaylı bir şekilde inceledi. Marsh, ormanların su döngüsüne, iklim düzenine ve toprak korumasına olan etkilerini inceledi. Ormansızlaşmanın uzun vadeli etkilerini tartışarak, ormanların korunması gerektiğini savundu. Doğa korumaya temel olan düşünceleri de bu çıkarımlardan geldi. Kitabın devamında Marsh, insan faaliyetlerinin su kaynaklarını nasıl etkilediğini ele aldı. Barajlar, sulama projeleri ve nehirlerin yönünün değiştirilmesi gibi müdahalelerin ekosistemler üzerindeki etkilerini tartıştı. Ayrıca, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı konusundaki görüşlerini açıkladı. Örneğin bataklıkları kurutma, nehir yataklarını değiştirme ve kıyılara setler inşa etmenin atmosfere, iklime ve su kaynaklarına olumsuz etkileri olacağını belirtti. Kitabın son bölümünde, insanlığın çevreye karşı olan sorumluluğu ve bilinçli bir şekilde hareket etme gerekliliğini vurguladı.

Marsh, doğanın bir parçası olduğumuzu ve her ne kadar bu kelimeyi kullanmamış olsa da sürdürülebilir bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini ima etti. Ayrıca, insanın doğaya zarar vermeden de ihtiyaçlarını karşılayabileceğini savundu. Kitap, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkisini tarihsel, bilimsel ve ahlaki boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir çalışma olarak kabul edilir. Bölümlerin her biri, çevresel sorunlara yönelik erken bir farkındalık yaratmayı amaçlar ve Marsh'ın sürdürülebilirlik anlayışının temelini oluşturur.

MARSH'IN COĞRAFYA VE DOĞA KORUMA TARİHİ İÇİN ÖNEMİ

İnsan ve Doğa yayımlandıktan sonra kısa bir sürede dikkat çekici bir etki yapmıştır. Ancak bu etkinin yaklaşık aynı zamana denk gelen akademik coğrafyanın kurucu nesli üzerinde de benzer bir etki yaptığını söylemek zordur. Hatta Marsh'ın çalışmasının coğrafyacıların dikkatini çekmesinin bir tesadüf sonucu olduğu iddiası da vardır (Koelsch, 2012). Buna göre Kentucky Jeolojik Araştırmalar Kurumu başkanı Shaler, 1875 yılında düzenlediği bir jeoloji yaz okuluna katılan William Morris Davis'i Harvard'a asistanı olarak aldı ve Davis ertesi yıl ikinci yaz okulunun da asistanlığını yaptı. Shaler (1891), bu yaz okullarında Marsh'ın 1874 baskısı *The Earth as Modified by Human Action*'dan uzun alıntılar yaptı ve kitabı “büyük bir şaheser” olarak tanımladı. Amerikan akademik coğrafyasının kurucularından birisi olan Davis böylece Marsh ve onun kitabı ile tanıştı. Daha sonra 1906'da Ulusal Bilimler Akademisi üyesi olarak Marsh'ın biyografisini yazmak ve sunmak görevi Davis'e verildi (Davis, 1909). Dönemin önde gelen coğrafyacısı olan Davis'in bu yazısı doğal olarak bazı coğrafyacıların dikkatini çekmiş olmalıdır.

Marsh'ın 1920'lerden sonra Sauer, Barrows, Hartshorne gibi önde gelen Amerikalı coğrafyacıların önemseddiği biri olduğu söylenemez. Hatta Sauer, Marsh'ın çalışmasının kendisinin ve Kaliforniya'daki meslektaşlarının dikkatini çekmediğini ve *İnsan ve Doğa*'nın kendi öğrencilik yıllarında bilinmediğini yazmıştır (Sauer, 1966). Dolayısıyla Marsh'ın o zamana kadar unutulmuş ya da göz ardı edilmiş olduğuna dair bir kanaat vardır. Dönemin coğrafyacıları Marsh'ı Lewis Mumford isimli bir mimarlık/kent tarihçisi sayesinde tanıdı. Mumford o zamanlar çalışmalarını yakından takip ettiği ve iletişim içerisinde olduğu İskoç biyolog Patrick Geddes'in bu kitabı kendisinden istemesi sayesinde Marsh'ın kitabından haberdar oldu. Kitabın bir kopyasını Geddes'e gönderdi, bir tane de kendisi aldı. Mumford, kitaptaki bazı konulara Amerikan mimarlık tarihini anlattığı

Stick and Stone (1924) ve edebiyat ve felsefe tarihini incelediği *The Golden Day* (1926) kitaplarında değindi. Ancak asıl 1931’de yazdığı ve 19.yy’nin sonunda Amerikan sanatını ele aldığı *The Brown Decades* başlıklı kitabında onun düşüncelerini ayrıntılı olarak tartıştı ve Marsh’tan Amerikan kültürünü yükselten kişilerden birisi olarak bahsetti (Koelsch, 2012).

Berkeley ekolüne mensup coğrafyacılar, Sauer’un çalıştığı dönemde, Mumford’un eserleri aracılığıyla Marsh’ın çalışmalarından haberdar oldular. Sauer, ancak 1938 sonrasında Marsh’ın ormansızlaşma, erozyon, toprak verimliliğinin kaybı ve insan etkisi konularındaki görüşlerini derinlemesine inceleyerek bu fikirlere atıf yapmaya başladı (Koelsch, 2012; Sauer, 1941). Aslında Marsh’ın savunduğu fikirler 1920’lerde felsefi olarak değişmeye başlayan Amerikan coğrafyasında yavaş yavaş dillendirilmeye başlanmıştı. Sauer’un kültürel coğrafyası (Sauer, 1925), Barrows’un insan ekolojisi (1923), Jackson’un peyzaj ekolü hatta Hartshorne’un koroloji anlayışı (1939) temelde insan faaliyetlerinin değiştirici gücü üzerinde duruyordu. Bu bağlamda, yaklaşık 50–60 yıl önce benzer düşünceleri sistematik biçimde ortaya koymuş olan Marsh’a sıkça atıf yapılması beklenirdi. Ancak, tarihsel süreç incelendiğinde bu beklentinin karşılanmadığı görülmektedir (Lowenthal, 2016a; Martin, 1984).

Çevresel determinizm yaklaşımıyla tanınan Semple, ünlü eseri *Influences of Geographic Environment*’da (Semple, 1911) Marsh’ın çalışmalarına yalnızca sınırlı ve bağlamından kopuk biçimde, 4. ve 9. bölümlerin dipnotlarında atıfta bulunmuştur (Lowenthal, 2013). Dolayısıyla Marsh, 1900’lerin başlarında coğrafyacılar arasında tamamen bilinmez değildi (Koelsch, 2012) ancak *İnsan ve Doğa* normalde beklenileceği gibi yaygın dolaşımda olan bir çalışma da değildi. Marsh’ın gerçek anlamda coğrafyacıların gündemine girmesi Sauer’un öğrencisi David Lawenthal’a 1950’lerin başında onu işaret ederek, Marsh konusunda uzmanlaşmasını sağlaması ve ardından yine Sauer’un öncülük ettiği 1956 tarihli *İnsanın Yeryüzünün Değiştirilmesindeki Rolü* (*Man’s Role in Changing the Face of the Earth*) başlıklı konferans ve aynı adla yayımlanan kitapta (Thomas, 1956). Bu konferansın ve akabinde yayımlanan kitabın coğrafya tarihi için önemi oldukça büyüktü. Bunun nedeni coğrafyanın 1950 ve 1960’larda nicel yöntemlere yönelen mekânsal bir bilim olduğunu ispatlama derdine düşmesi ve fiziki çevreye yapılacak herhangi bir vurgunun coğrafyayı 1930’larda terk edilen çevresel determinist anlayışa geri döndüreceği endişesiydi (Lowenthal, 2013). Dolayısıyla Marsh’ın düşüncelerinin coğrafyada popüler olması, çevre hareketinin başladığı 1950’ler ile doruğa ulaştığı 1970’lerde, yani onun *İnsan ve Doğa*’yı yazmasından yaklaşık 100 yıl sonra ancak gerçekleşmiştir (Gade, 1983).

Marsh’ın coğrafya disiplinindeki etkisinin beklendiği düzeyde olmamasının, kuşkusuz başka sebepleri de vardır. Bu nedenlerin başında, Marsh’ın dönemin önde gelen coğrafyacıları gibi coğrafya ya da ilgili bir alanda bir üniversite eğitimi almamış olması ve herhangi bir akademik kurum bünyesinde görev yapmamış olması gelmektedir. Nitekim Marsh da kendini profesyonel bir coğrafyacı olarak görmemiştir (Lowenthal, 2016b). Eğer öyle olsaydı diğer coğrafyacılarla üniversitede ya da konferanslarda karşılaşp, konuşma ve fikirlerini tartışma imkânı bulabilirdi. Zaten Marsh’ı “yeniden keşfeden” Mumford da üniversite bitirmemiş popüler bir yazardı. Ancak Marsh’ın sahip olduğu kütüphanenin zenginliği, bildiği diller, atıf yaptığı kaynaklar, farklı konularda yazdıkları ve metinleri basılan konuşmalarına bakıldığında Marsh’ın üniversitede olmayan bir bilim insanı portresine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun dil ve diğer bazı konulardaki çalışmaları (Marsh 1856; 1859; 1862; 1877) ayrı tutulursa, insanın doğaya etkisi konusunda yayımlanmış başka akademik bir çalışması da yoktur. İkinci sebep Marsh’ın 1850 yılından sonra çoğunlukla ABD dışında, önce Türkiye’de sonra da İtalya’da yaşamış olmasıdır. Etki eksikliğinin üçüncü önemli nedeni ise daha önce de değinildiği üzere, çevresel meselelerin kamuoyu gündeminde belirginleşmesinin 1950’lerde başlaması ve özellikle 1970’li yıllarda çevre hareketlerinin doruk noktasına ulaşmasıdır. O tarihten yaklaşık bir asır önce bu temaya odaklanmış olan Marsh’ın eserinin yeniden keşfedilmesi artık kaçınılmaz hâle gelmişti.

Peki, *İnsan ve Doğa*’da ifade edilen görüşler coğrafi düşüncede hangi yeniliğe sebep olmuştur? Bu soruyu cevaplamak için öncelikle şunu belirtmek gerekir ki 19.yy’nin sonlarında ve 20.yy’nin başlarında Amerikan coğrafyası büyük ölçüde çevresel determinist görüşlerin etkisindeydi (Arı, 2018; Yavan & Anlı, 2017). Dönemin önde gelen coğrafyacıları Ellen Churchill Semple, Elsworth Huntington, William Morris Davis, Arnold Guyot ve Carl Ritter gibi coğrafyacılar coğrafyayı fiziki çevrenin insan topluluklarına ve gelişimine etkisinin incelenmesi olarak düşünüyordu. Önde gelen temsilcisi Semple 1911 tarihli *Influences of Geographic Environment* başlıklı çalışmada bu düşüncüyü şöyle özetliyordu:

İnsan yeryüzünün sunduğu bir üründür. Bu, insanın yeryüzünün sadece bir çocuğu olduğu anlamında değil aynı zamanda yerin ona bir annelik yaptığı, onu beslediği, ona görevler verdiği, düşüncelerini yönlendirdiği, ona vücudunu ve aklını güçlendirecek zorluklar verdiği... anlamındadır. Yeryüzü insanın canına, kanına, hatta aklına ve ruhuna girmiştir (Semple, 2018: 40).

Marsh, bunun aksine insanın doğa üzerindeki etkilerinin endişe verici boyutta olduğunu iddia ediyordu. Şüphesiz bu görüşü dile getiren ilk kişi Marsh değildir. Tarihin ilk dönemlerinden beri insanın doğaya etkisinden bahseden düşünürler olmuştur. Örneğin Plato daha M.S. 400'lü yıllarda erozyonun verimli toprakları götürerek geriye "hasta bir adam iskeleti" bıraktığını belirtmiştir (Jordan-Bychkov & Domosh, 2005). Benzer şekilde Buffon, insanın doğayı kontrol ederek, ona yeni bir düzen getirdiğini belirtmiştir. Ona göre insan ormanları, çalılıkları ve bataklıkları çayırılara ve ekilebilir alanlara dönüştürerek doğayı "iyileştirdi". Buffon buna "İnsan Çağı" adını verdi (Williams, 2004). Yine Malthus dünya kaynaklarının sınırlı olduğunu ve gelecekte artan nüfusu besleyecek yeterlilikte olmayacağını ifade etti. Marsh ise Malthus'un endişesini gidermek için yapılan tarım gibi yiyecek elde etme faaliyetlerinin dünyayı dönüştürmede önemli bir rol oynadığını iddia etti (Robertson, 2012). Marsh'ın kitabında atıf yaptığı Alexander Von Humboldt ise insanın orman tahripleri ve erozyon gibi nedenlerle doğaya zarar verdiğini belirtti. Marsh, zengin kütüphanesi sayesinde şüphesiz kendisinden önceki bütün bu çalışmalardan haberdardı (Lowenthal, 1953; Wulf, 2017). Ancak Marsh, aşağıdaki sözleri ile kendisinin konuyu sistematik olarak bir kitap konusu yapan ilk kişi olduğunu iddia etti. Bu sözleri ile Marsh, hem kendi çalışmasını coğrafi literatür içerisinde değerlendirmiş hem de coğrafyaya bir düşünsel değişim getirdiğinin farkında olduğunu göstermiştir.

Humboldt, Ritter, Guyot ve onların takipçilerinin çalışmaları, ...dışsal fiziksel koşulların ve özellikle de yeryüzünün yapılandırmasının ve kara ve suyun dağılımının, ana hatlarının ve göreceli konumunun, insanın toplumsal yaşamını ve toplumsal ilerlemesini ne ölçüde etkilediğini araştırmışlardır... Ancak, gördüğümüz gibi, insan organize ve inorganik doğaya tepki vermiş ve böylece dünyevi evinin maddi yapısını belirlemezse bile değiştirmiştir... Fakat bu konu birçok coğrafyacı tarafından tesadüfen ele alınmış ve insan çabasının belirli sınırlı alanları ve insan eyleminin belirli özel etkileri açısından çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olsa da bildiğim kadarıyla bir bütün olarak hiçbir bilimsel araştırmacı tarafından özel bir gözlem veya tarihsel araştırma konusu yapılmamıştır (Marsh, 1864: 8-9).

Nitekim Marsh'ın asıl mesajı "insanın yeryüzünün bir ürünü" olduğu şeklindeki çevresel determinist iddianın tam aksine, "yeryüzünün insanın bir ürünü" olduğu düşüncesidir (Lowenthal, 2003)³. Bu yaklaşım coğrafi düşünce tarihinde bir dönüm noktasıdır (Olwig, 1980). O, bunu yaparken insanın hem kendisini hem de dünyayı yok edebilme potansiyeli olduğunu belirtti. *İnsan ve Doğa* bu tehlikeli potansiyeli açığa çıkardı, nedenlerini açıkladı ve bunun nasıl önlenilebileceği konusunda öneriler getirdi. 1847'de verdiği bir konferanstaki konuşmasında söylediği ve benzer ifadeleri *İnsan ve Doğa*'da sıkça gördüğümüz şu sözler çevresel determinist bakış açısının anlamsızlığını, yeni bir coğrafi anlayışı ve aynı zamanda doğa korumanın gereksesi ve felsefesini açıklar:

İnsan, istediği zaman yağmuru ve güneşi, rüzgârı, donu ve karı kontrol edemez, ancak iklimin kendisinin birçok durumda insan eylemiyle kademeli olarak değiştiği ve iyileştirildiği veya kötüleştirildiği kesindir. Bataklıkların kurutulması ve ormanların yok edilmesi, topraktan buharlaşmayı ve elbette havada asılı kalan ortalama nem miktarını belirgin şekilde etkiler. Aynı nedenler, atmosferin elektriksel durumunu ve yüzeyin güneş ışınlarını yansıtma, emme ve yayma gücünü değiştirir ve sonuç olarak ışık ve ısıнын dağılımını ve rüzgârların kuvvetini ve yönünü etkiler. Dar sınırlar içinde, ev yangınları ve yapay yapılar da bitki örtüsünü etkileyebilecek ölçüde artan bir sıcaklık yaratır ve yayar. Londra'nın ortalama sıcaklığı, çevresindeki alanların sıcaklığından bir veya iki derece daha yüksektir ve Pallas⁴, Rusya gibi nüfusu az bir ülkenin ikliminin bile benzer nedenlerle belirgin şekilde değiştiğine inanıyordu (The Guardian, 2024).

Sonuçta Marsh, bu anlayışı ile coğrafya bilimini yeniden tanımladı. Ona göre coğrafya "dünyanın yüzeyinin ve atmosferinin mutlak ve görece koşullarının bilimi ve insan ile içinde yaşadığı ortam arasındaki etki ve tepki ilişkilerinin araştırılması" olmalıydı (Lowenthal, 1960: 413). Coğrafyanın yeryüzü ile ilgili birbirinden bağımsız nicel bilgilerin öğrenilmesi olduğu

3 George Perkins Marsh'tan Spencer F. Baird'e mektup, 21 Mayıs 1860, George Perkins Marsh, Prophet of Conservation, (David Lowenthal), Seattle, 2003'te atıf yapılmıştır.

4 1741-1811 yılları arasında yaşamış Prusyalı coğrafyacı, botanikçi ve zoolog. (<https://delicesucre.ru/en/petr-simon-pallas-short-biography>).

yönündeki geleneksel anlayışa kesinlikle karşı çıkıyor ve coğrafyanın insanın doğayı değiştirmedeki gücü üzerine odaklanması gerektiğini savunuyordu (Bendix & Urban, 2021). *İnsan ve Doğa* metodolojisi, yaklaşımları ve ulaştığı sonuçlar bakımından dönemin bilimsel anlayışının çok ötesinde bir perspektifle kaleme alınmış bir coğrafya eseridir. Eser; coğrafya disiplininde bir düşünsel dönüşümün öncüsü olmakla kalmamış, aynı zamanda doğa koruma hareketinin felsefi temellerini de oluşturmuştur. (Mitchell & Diamant, 2015). ABD’de doğa koruma hareketinin öncüleri arasında yer alan John Muir, Gifford Pinchot, Theodore Roosevelt ve Henry David Thoreau Marsh’ın kitabından derinlemesine etkilenmiş ve onun fikirlerinden önemli ölçüde yararlanmışlardır (Fleischman, 2007). ABD’de birçok çevre programı onun *İnsan ve Doğa*’da ifade ettiği görüşler temelinde başlatılmıştır. İlk uygulamalardan birisi ABD’nin kuzeydoğusunda 1892 yılında kurulan ve Adirondack Dağları’nı korumayı hedefleyen aynı isimli parktır. Onun görüşlerini esas alan American Association for the Advancement of Science, 1873 yılında Amerikan Kongresi’ne ulusal bir ormancılık komisyonu kurulması için başvuru yapmış, bu başvurudan bir orman rezerv sistemi, su havzaları koruma yasası ve doğal kaynakların korunması için bir federal program ortaya çıkmıştır (Judd, 2004). ABD’deki ilk doğa koruma şefi olan Gifford Pinchot, doğa koruma çağını kastederek *İnsan ve Doğa*’yı “çağı açan kitap” olarak nitelendirmiştir (Feltmate, 2006). Kitabın 1907 baskısı yapıldığı sırada ABD başkanı Theodore Roosevelt ulusal bir doğa koruma komisyonu kurmuştu (Judd, 2004).

İnsan ve Doğa sadece Amerikalı doğa korumacıların ilham kaynağı olmamış, aynı zamanda dünyanın çeşitli ülkelerinde de doğa koruma konusunda bir farkındalık oluşturmuştur. Zaten onun fikirleri sadece Amerika kıtası’na özgü değildi, aksine uzun yıllar çalıştığı Osmanlı ve İtalya’daki tecrübelerine de dayanıyordu. Dolayısıyla çıkarımlarının küresel bir bağlamı vardı. Hatta Avrupalılar Marsh’ın fikirlerini Amerikalılardan daha erken uygulamaya başladılar (Colten, 1998). Fransız coğrafyacı Elise Reclus *La Terre* başlıklı çalışması için Marsh’tan çokça faydalanmıştı. 1877 yılında çıkarılan ilk İtalyan Orman Yasası Marsh’tan esinlenerek restorasyon konusuna özel bir yer vermişti. Onun fikirleri Hindistan’daki orman tahribatını durdurmaya çalışan korumacılara da ilham vermişti. Hatta bunlardan Hugh Cleghorn, Marsh’a yazdığı bir mektupta Himalayalar, Keşmir ve Tibet’e giderken kitabını yanında götürdüğünü ifade etmiştir (Payne & Newman, 2005). Marsh’ın fikirleri Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Japonya’daki akademisyenler ve doğa korumacıların da ilham kaynağı olmuştur (Lowenthal, 2000; Tyrrell, 2004). Dolayısıyla *İnsan ve Doğa* kitabının dünyada doğa koruma hareketleri tarihi içerisinde özel bir önemi vardır (Halsey, 2017; O’Riordan, 1988).

GEORGE PERKINS MARSH’IN TÜRKİYE’DEKİ YAŞAMI VE COĞRAFİ GÖZLEMLERİ

Marsh dünyanın farklı yerlerine seyahat etmek istiyordu. Bunu yapmanın bir yolunun ABD’nin diplomatik temsilcisi olmak olduğunu düşünüyordu. Bu amaçla Berlin’e elçi tayin edilmek için girişimde bulunduyorsa da bu gerçekleşmedi. Ancak bu isteği Osmanlı elçisi olarak tayin edilmesiyle gerçek oldu. İstanbul’daki görevi Berlin’e kıyasla daha az yoğun olacaktı ve kendi deyimi ile “yılın önemli bir bölümünde İstanbul’dan uzakta olma özgürlüğüne sahip” olacaktı (Wulf, 2017: 597). Nitekim İstanbul’dayken eşi Caroline ile Mısır, Filistin, Suriye, Lübnan ile bazı Avrupa devletlerine seyahat etme fırsatı buldu. Zaten daha İstanbul’a gelirken önce Fransa’ya oradan da İtalya’ya uğrayıp keşif seyahatleri yaptılar. İtalya’dayken Vezüv’ün patlama zamanına denk geldiler ve oradayken her gün püskürme noktalarına yakın yerlere giderek olaya ilk elden şahitlik ettiler (Marsh, 1888).

Marsh yeni görevine başlamak üzere 15 Şubat 1850’de Napoli’den Mississippi isimli buharlı bir Amerikan gemisine binerek 22 Şubat sabahının erken ışıkları ile İstanbul’a vardı.⁵ Yolculuk sırasında kendisine eşi, iki baldızı ve iki yeğeni eşlik etti. İstanbul’a geliş anını eşi Caroline kitabında şöyle ifade etmiştir.

22 Şubat sabahının erken saatlerinde “Mississippi”, Saray Burnu’nun romantik küçük dönemecini dolaşp Haliçe yöneldi ve Sezarlar ve Sultanların dünyaca ünlü başkenti aniden tam görüş alanımıza girdi. Görenlerin asla unutamayacağı ve tarif

5 Marsh’ın ünvanı elçi değil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ikamet eden Birleşik Devletler bakanı (United States minister resident in the Ottoman Empire) olarak geçmektedir. “Minister resident” ifadesi “yabancı bir hükümet merkezinde ikamet eden ve tam yetkili bir bakanın altında rütbeyle sahip diplomatik kişi” anlamında kullanılmaktadır (Kaynak: Merriam-Webster Dictionary).

edilemeyecek bir manzaraydı. Güzel şehrin ayaklarının dayandığı sudan yukarı bakan biri için, şehir gün doğumunda cılalı altın gibi parıldayan binlerce kubbe ve minareyle taçlandırılmış, başı göğe değiyormuş gibi görünüyordu (Marsh, 1888: 154).

Odalarında şömine ya da soba gibi ısıtma düzeni olmayan, bir tür mangal ile ısındıkları Pera Otelinde yaklaşık iki ay geçici olarak kaldılar. Ancak buradan pek memnun kalmadılar. Diplomatik temsilcilerin tarihi yarımada olan o zamanki İstanbul kent merkezinde kalması yasak olduğundan merkezden yaklaşık 18 km uzaklıkta, Tarabya'da bir ev kiraladılar. Ancak Tarabya'da oturmak zorunda kalmalarından zaman zaman şikâyet ettiler (Marsh, 1888). Burada hem kent merkezinden uzakta kalıyorlar hem de farklı yerlere dağılmış diğer diplomatik temsilcilerle rahatça görüşemiyorlardı. Oysaki Osmanlı yönetimi nezdinde belirli bir ağırlığa sahip olan ve 33 yıl boyunca İngiltere'nin Osmanlı elçiliğini yapan Sir Stratford Canning ile daha yakından görüşebilmeyi çok istiyorlardı (Marsh, 1888)⁶.

İstanbul'a gelişlerinden hemen sonra Sultan Abdülmecid tarafından kabul töreni yapıldı ve karşılıklı nezaket cümleleri ifade edildi. Daha sonra 1 Temmuz 1850'de Sultan Abdülmecid'in Çırağan Sarayı'nda yabancı temsilcileri kabulüne Marsh da katıldı. Yazdığı mektuplarda sarayın iç dekorasyonundan mimari yapısına ve kullanılan eşyalara kadar ayrıntılı bilgiler verdi. Aynı zamanda dönemin sultanı Abdülmecid'i şu cümlelerle tarif etti:

Sultan Abdülmecid şu anda (1850) yirmi yedi yaşında. Yüzünde büyük bir nezaket, neredeyse hüznün ifadesi (gözlerinde ara sıra eğlenceye düşkünlüğü ele veren bir parıltı olsa da) ve entelektüel olmamaktan çok uzak bir görüntüsü var. Yetenekleri orta düzeyde ve gerçekten asil ve cömert bir mizaca sahip bir adam. Aşırı cömertlik neredeyse tek hatası gibi görünüyor ... imparatorluğu süresince hem Türkler hem de Hristiyanlar kendisine neredeyse tapıyor (Marsh 1888: 160). Sultan, koyu mavi kumaştan yapılmış, dar altın işlemelerle çevrili bir fes (siyah ...) ve bol beyaz pantolon giymişti. Kılıç kemeri elmaslarla süslenmişti, ...Boynuna asılı süsleme, gördüğüm en zengin mücevher topluluğuydu ve ortasındaki taş sanırım dünyadaki en iyi 6 elmastan biriydi (Marsh, 1888: 159).

İstanbul'a geldiklerinde önce boğazın ve İstanbul'un coğrafyasını tanımaya çalıştılar. Diplomatik işlerde ise Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Osmanlı'ya sığınan mültecilerle ilgili problemler gündemlerini meşgul etti. Ancak onun aklında özellikle kadim medeniyetlerin yaşadığı bölgelere yapacağı seyahatler vardı. Nitekim İstanbul'a gelişlerinden bir yıl sonra Ocak 1851'de diplomatik işlerde kendi yerine bakacak bir sekreteri bırakıp eşi Caroline ile Mısır seyahatine çıktılar. Bu amaçla 14 Ocak 1851'de İstanbul'dan ayrılıp, 2 gün İzmir'de kaldıktan sonra 21 Ocak'ta İskenderiye'ye vardılar. Oradan Kahire'ye gidip, buharlı bir gemi ile Nil Nehri'nin yukarı kısımlarına seyahat ettiler. Thebes ve Asvan'ı geçip 24 Şubat'ta bugün Sudan sınırları içerisinde kalan, Akdeniz'den yaklaşık 1500 km güneydeki İkinci Şelaleye kadar gidip, oradan geri döndüler. Marsh bu geri dönüşün pişmanlıkla yapıldığını ve imkân olsaydı bu yolculuğunu Hartum'a kadar devam ettirmek istediğini, o yıl bunun mümkün olmadığını ancak imkân olursa bir sonraki yıl bunu yapacağını bir arkadaşına yazdığı mektupta ifade etti (Marsh, 1888).

Marsh tekrar Kahire'ye geldiğinde İstanbul'a dönmek için aynı güzergahı takip etmedi. Kahire'den Süveyş'e geçti, buradan Sina Dağı ve Çölü'nü geçerek Akabe'ye vardı. Oradan Petra, Hor Dağı, Hebron, Kudüs, Nazareth, Şam Beyrut güzergâhını takip etti. 19 Ağustos günü bir Avusturya buharlı gemisi ile Beyrut'tan İzmir'e geldi. Hasta olarak seyahat ettiği için İzmir'de bir süre karantinada kaldıktan sonra yine Mississippi gemisi ile 31 Ağustos günü İstanbul'a döndü. Böylece "Doğu seyahatlerimizi ancak büyük zevkler yaşadığımız, büyük acılar çektiğimiz ve büyük merhamet gördüğümüzü söyleyerek özetleyebilirim" (Marsh, 1888: 248) şeklinde tarif ettiği Nil yolculuğu yaklaşık 8 ay sürdü.

İstanbul'a döndükten sonra kendisi ve eşi bir süre sağlık sorunları yaşadı ve bu yüzden 1851-1852 kışını neredeyse tamamen Tarabya'daki evlerinde geçirdiler. Bu süre zarfında kendilerini meşgul eden asıl mesele İran ile Amerika arasında yapılması planlanan bir ticaret anlaşması ve Avrupalı göçmenlerin durumuydu. O tarihte Osmanlı Devleti Avrupa'nın her tarafından sığınmacıların akınına uğruyordu. Avusturya'da 1848 İhtilalleri sonrasında birçok İtalyan, Leh ve Macar sığınmacı Osmanlı Devleti'nden sığınma talep etmişti. İtalyan sığınmacılardan olan Cristina Trivulzio di Belgiojoso (1808-1871) ve Macaristan devriminin devrik lideri Lajos Kossuth, Polonyalı Count Ladislaus Vay gibi önde gelen kişiler yanlarında çok sayıda mülteci ile

6 Marsh İngilizlere özel bir yakınlık duyuyordu. İngilizlerin Osmanlı ve diğer orta doğu topraklarını sömürgeleştirmesinin hem İngiliz hem de Amerikan çıkarları için iyi olacağını düşündüğünü mektuplarında açıkça ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti’ne iltica etmişti (Gür & Canbulat, 2023). Bunlardan bazıları Amerika’ya gitmek istediği, bazıları da Osmanlı Hükümeti’nden istedikleri imtiyazları elde etmede aracılık etmesi için Marsh’tan yardım istiyorlardı. Marsh bir yandan İstanbul’da coğrafi gözlemler yapıp Smithsonian Enstitüsü koleksiyonu için boğaz coğrafyasına dair canlı örnekler toplarken bir yandan da bu tür diplomatik işlerle ilgilendi. Yunanistan’da Amerikan temsilciliği olmadığı için oradaki diplomatik işlerle de Marsh ilgileniyordu. Nitekim 1852 yazında aldığı bir talimat üzerine Yunanistan’a hareket etti (Marsh, 1888).

Yunanistan’da bir Amerikan vatandaşı misyonerin⁷ hapsedilmesi ve Atina’da kendine ait arazilerin Yunan hükümeti tarafından kamulaştırılması üzerine bu konu ile ilgili Amerikan Hükümetine bir rapor hazırlamak için Yunanistan’a gitmesi istendi. 1852 Temmuz’unun ortalarında Yunanistan’a gitti. Birkaç hafta konu üzerinde yoğun bir çalışmayla hazırladığı raporları Amerika’ya gönderdi. ABD’de konu ile ilgilenen bakanın vefat etmesi ve cevabın gecikecek olmasından dolayı kendisine yeni bir seyahat fırsatı çıktı. Bu kapsamda Avusturya, Almanya ve İtalya’da çeşitli yerlere seyahat etti. Yeni bakanın direktifleri doğrultusunda Napoli’den deniz yolu ile yola çıkarak 29 Nisan 1853’te yeniden Atina’ya vardı. Oradaki pazarlık ve görüşmeleri tamamlayıp raporunu Amerikan Hükümetine sunduktan sonra Atina’dan ayrıldı ve 5 Temmuz 1853’te tekrar İstanbul’a geldi. Kasım ayında bu sefer küçük bir Anadolu turuna çıktı. Önce gemi ile Bursa’ya oradan İzmit’e gitti ve kasım sonunda İstanbul’a döndü. 19 Aralık’ta resmi görevinin bitmesinden sonra aralık ayı sonunda Türkiye’den ayrıldı ve bir süre Malta ve İtalya’da kaldıktan sonra ABD’ye döndü. Türkiye’deki hayatından memnundu ve dönmek istemiyordu. Hatta Prof. Baird’e yazdığı bir mektupta bu isteğini şöyle ifade etmişti: “Başkan’a söyle...eşim serbest bir tüccar oldu ve eğer beni kovuyorsa, onun kalmasına izin vermeli. Elçilik sekreteri, ataşe, ne isterse o olurum” (Marsh, 1888: 327). Her ne kadar tekrar Mısır’a, ayrıca Suriye ve Mezopotamya’ya seyahat etmeyi planladığı da bu seyahatler için vakti olmamıştır (Marsh, 1888).

Marsh’ın Türkiye’deki asıl görevi diplomatik işler olsa da o daha çok bir bilim insanı gibi çalışmıştır. İstanbul’dan yazdığı bir mektupta kullandığı “Smithsonian Enstitüsü’nün parası İstanbul’daki bir doğa bilimciye yetmez” (Marsh, 1888: 174) ifadesinden kendini bir doğa bilimci olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Aynı mektupta İstanbul’da doğa bilimi adına yapılacak çok şey olduğunu ifade etti. Gördüğü yerlerin coğrafyasını not etti, sıcaklık, basınç ve yağış miktarlarını ölçtü, bitki ve hayvan örnekleri topladı ve bunları düzenli olarak Smithsonian Enstitüsü için ya da tanıdığı diğer araştırmacılar için posta ile Amerika’ya gönderdi. Tuttuğu kayıtlar bakımından Alexander von Humboldt’tan etkilendiği bilinmektedir (Wulf, 2017).

Her gittiği yerden amfibi, sürüngen, balık, kuş ve bitki örnekleri topladığı ve bunları korunaklı kaplarla sürekli olarak Smithsonian Enstitüsü’nden Prof. Baird’e⁸ gönderdiği anlaşılmaktadır. Bir mektupta Prof. Baird’a şunu yazmıştır: “İstanbul Boğazı’nın içinde veya etrafında uçan, yüzen veya sürüngenlerden hangisini en çok arzuluyorsun? ...adını söyle, sana göndereyim” (Marsh, 1888: 140). Kendisine yapılan ödemenin az olduğu ve hayatını idame ettirebilmesi için yeterli olmadığına dair mektuplar yazsa da⁹ oldukça pahalıya mal olan bitki ve hayvan örnekleri toplama¹⁰ ve posta ile gönderme konusunda oldukça gayretli ve kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onun asıl motivasyonu hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Her ne kadar bilimsel amaçla olsa da birçok emperyal zihniyetli insan gibi örnek toplamada kendisine sınırsız bir özgürlük tanımıştır. Smithsonian Enstitüsü’nün koleksiyonunu zenginleştiren bu örnekleri gerek postayla göndermede gerekse şahsen götürmede idari anlamda herhangi bir zorlukla karşılaşmadı.

7 Dr. King, merkezi Boston’da bulunan Amerikan Board adlı bir kuruluş adına Filistin’de birkaç yıl misyonerlik yapıp Amerika’ya dönmüş, daha sonra aynı kurum tarafından Yunanistan’a gönderilmiş ve kendisine büyük miktarda fon ve malzeme sağlanarak yardım faaliyetlerine orada devam etmiştir. Daha sonra İzmirli bir Yunan kadınla evlenmiş ve yardım faaliyetlerine devam etmiştir. O sırada Atina’nın merkezi bir yerinde yaklaşık 6 dönümlük bir arazi almıştır. Daha sonra çok değerlenen ve kentin merkezinde kalan bu arazinin değerinin çok altında bir fiyatla kamulaştırılmak istenmesi üzerine Yunan hükümeti ile ters düşen Dr. King, Marsh’ın hazırladığı rapora göre adil olmayan bir mahkeme sürecinden sonra tutuklanmış, daha sonra da ülkeye girişi yasaklamıştı. Bu durum iki ülke arasında önemli bir krize sebep olmuştu (Marsh, 1888).

8 Prof. Spencer Fullerton Baird (1823-1887) Amerikalı bir doğa bilimci, ornitolog, ihtiyolog, herpetolog ve müze küratörüdür. Baird, Smithsonian Enstitüsü’nde adı geçen ilk küratördür. Sonunda 1850’den 1878’e kadar Smithsonian’ın sekreter yardımcısı 1878’den 1887’ye kadar da sekreter olarak görev yaptı (Smithsonian Enstitüsü, 2025).

9 Bir mektubunda İstanbul’da yaşamının daha pahalı olduğu ve seyahat etmenin daha az maliyetli olduğunu belirterek, neden sık seyahat ettiğini gerekçelendirmiştir (Halsey, 2017).

10 Hem Marsh’ın hem de eşinin kitabında canlı örneklerini her gittiği yerde para vererek çocuklara ya da yerel halktan diğer kişilere toplattığı belirtilmektedir.

Mektupları oldukça uzun ve bilgi doludur. Öyle anlaşılmaktadır ki bu mektupları yazmaya çok fazla zaman ayırıyordu. Mektuplar bir bakıma onun günlükleri gibiydi (Şekil 1). Çiftçi olduğu için kardeşine tarımsal konularla ilgili, bilim insanlarına coğrafya ve doğa tarihi ile ilgili ve annesine günlük hayat ve halk kültürü hakkında yazdı. 12 Aralık 1853'te İstanbul'dan Prof. Baird'e yazdığı bir mektupta Petra'da yakaladığı bir bukalemun, Boğaz kıyılarındaki salyangozlar ve Karadeniz'den gelen deniz yosunları ve bunlara yapışmış küçük kabuklu deniz hayvanları, Akabe Körfezi'nden kabuklu deniz hayvanları ve balık yavruları ile Bursa'dan topladığı salyangozları gönderdiğini ifade etti (Marsh, 1888: 343-344). Gönderdiği örnekleri bazen kendisi topladığı gibi bazen de yerel halka para ödeyerek toplattığını, bazı durumlarda para verse bile halkın bunları toplamaya yanaşmadığını belirtti. *İnsan ve Doğa*'da bu örneklerle ilgili şunları kaydetti:

Vahşi, çingiraklı yılanı bile keyfi olarak öldürmez ve barbar dediğimiz Türk, dilsiz canavara bir çocuk kadar nazik davranır. Türkiye'de insanların...hayvanlara karşı gösterdiği nezaketin dokunaklı örneklerine tanık olmadan haftalar geçirilemez ve ben bile çocukları kertenkeleleri ve diğer sürüngenleri numune olarak saklamak için yakalamaya ikna etmenin çok zor olduğunu gördüm (Marsh, 1864: 121)... İstanbul'da Türkler tarafından Jeb, ..olarak adlandırılan bir kuş var. ...Bu kuş İngiliz sarayının bahçesine yuva yapmıştı ve yeğenimi onun yumurtalarını çalması için gönderdim, (Marsh, 1888: 287). Boston'a yelken açacak bir Amerikan gemisiyle size bir fıçı hazine göndermeyi umuyorum (Marsh, 1888: 342-343).

" CONSTANTINOPLE, Oct. 19, 1850.

" DEAR BAIRD :

" By the Lucinda Sears, which sailed from Constantinople for Boston, via Smyrna, on the 29th of September, I shipped a keg of fish &c., directed to the Smithsonian Institution. The keg is consigned to Yasigi and Goddard of *Boston*, and I have written to them to send it by *packet* unless directed to the contrary. If therefore you want any other disposition made of it, write to Yasigi & Goddard accordingly. Of the smaller fish of the Bosphorus, there are about 250 specimens, of more than 20 species. There are a few crabs, and some *pisces minutissimi*, which latter with a couple of tree frogs, and other oddities, are by themselves in cotton batting. I could get but one lizard, and he is minus a part of the tail, but I shall do better next time. Some of the specimens have lost the back fin, the fisherman, ignorant wretch, cut it out because it was poisonous. I am sorely afraid the whole will spoil. They were in perfect order, and I had two tin cases prepared to pack them. On the morning of the 28th Sept. I was informed that the ship would sail that day, instead of remaining a week longer, as had been intended, and immediately packed the fish in the cases in fresh spirit. Unluckily, in spite of the pains I had taken to have the cases re-soldered at all the joints, they proved leaky, and I was obliged to use a cask which had not been opened with proper precautions. The cooper warranted it tight, but after all, it did *transfuse* a little. The Captain promised to set his cooper about it and I *hope* he will make it tight, but after all it is not

Şekil 1. Marsh'in İstanbul'dan 19 Ekim 1850 tarihinde Prof. Spenser Baird'e yazdığı ve Türkiye'den gönderdiği canlı örneklerin neler olduğunu tarif ettiği mektup (Kaynak: Marsh, 1888: 176)11.

Marsh, Mısır seyahatinde tarım ve sulama sistemlerini inceledi, antik kentleri ve piramitleri ziyaret etti (Marsh, 1888). Burada binlerce yıllık tarımsal faaliyetlerin şekillendirdiği bir dünya gördü. Antik medeniyetlerin tarihinin sadece tapınaklar ve piramitlerde değil aynı zamanda işlenen toprakta olduğunu fark etti. Geniş sulama sistemlerinin çölü yemyeşil tarlalara dönüştürdüğünü, ancak aynı zamanda yabancı otları yok ettiğini de fark etti. Bu seyahatin sonuna doğru Marsh, nesiller boyunca yapılan çiftçiliğin Mısır'ı etkisiz ve yıpranmış bir gezegene dönüştürdüğüne inanmaya başladı. Bu, hayatında bir

11 George Perkins Marsh'in mektuplarına Vermont Üniversitesi kütüphanesi dijital arşivinden (<https://digitalcollections.uvm.edu/>) ulaşılabilir. Ancak mektupların orijinal el yazması metinlerine değil, dijital ortama aktarılmış biçimlerine ulaşılabilir.

dönüm noktasıydı (Wulf, 2017: 598). Bu seyahat onun insanın çöl ortamlarını nasıl değiştirdiğine dair fikirlerinin temelini oluşturdu (Marsh, 2001).

Marsh, Osmanlı seyahatleri sırasında bir kitap yazma fikrine kapıldı. Bununla ilgili 24 Mayıs 1852’de İstanbul’dan Profesör Baird’a yazdığı bir mektupta şunu söylemiştir: “Peki, eğer ben senin bilgine sen de benim son dönem sahip olduğum imkânlarla sahip olsaydın, bu birliktelikten kim bilir nasıl bir kitap çıkardı ama!” (Marsh, 1888: 271). Marsh’ın aklındaki kitap şüphesiz *İnsan ve Doğa* idi ve daha o zaman aslında bu kitabın hazırlıklarını yapıyordu.

Caroline, kitabında Marsh’ın mektuplarına kronolojik olarak yer vermiştir. Dolayısıyla Marsh’ın kendi deyimi ile Türkiye’deki¹² yaşamı, gördükleri ve bu gördükleri ile ilgili düşüncelerini gerçek anlamda Türkiye’deyken arkadaşlarına ve tanıdıklarına yazdığı mektuplardan açık bir şekilde anlamaktayız. Mektupları onun gerçek dünyasında neleri öncelediğini açıkça göstermektedir. Gözlemleri ve arkadaşlarına yazdıklarına göre bir değerlendirme yapılırsa o, bir diplomattan çok bir coğrafyacı bilim insanıydı. Bunu iklim, bitki örtüsü, ekonomik durum, jeomorfoloji, canlı türleri ile ilgili yaptıkları ve yazdıklarından kolayca anlamak mümkündür.

Albay W. W. S. Bliss’e, yazdığı bir mektupta Mısır ziyareti sırasında Nil Nehri ile Mississippi Nehri’nin kıyaslamasını yaptı ve nehrin aşağı çığırındaki en belirgin farkın Nil’in çevresinin ormansız olması olduğunu belirtti. Nil’in yukarı çığırında Fransız mühendislerince yapılmaya başlanan bir barajın doğa (değişen akıntının akarsu depoları üzerindeki etkisi gibi) ve ulaşım üzerine etkilerinden bahsetti (Marsh, 1888: 189-190). Ayrıca iddia edildiği gibi Mısır’daki bütün ağaçların Mehmet Ali Paşa tarafından dikilmediğini, ondan önceki dönemlerden çok sayıda çınar ağacını etrafta görmenin mümkün olduğunu ifade etti.

Marsh oryantalist görüşlere de sahipti. Bilimsel olarak çok ileri görüşlü birisi olmasına rağmen, coğrafi bilgileri toplama konusunda coğrafyanın sabıkalı tarafını¹³ kullanmak istediği anlaşılmaktadır. İngilizlerin Orta Doğu’daki nüfuzunu artırmasının hatta burayı sömürgeleştirmesinin Amerikan ve İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğini düşündü ve bunu her fırsatta dile getirdi. Amerika’dan tanıdığı İngiliz elçi Estcoute’a yazdığı bir mektupta şu ifadeleri kullandı:

Türkiye acınası bir durumdadır ve tamamen çökmesi için görünüşe göre tek bir darbeye ihtiyacı var. ... parçalar dağıldığında, umarım siz de payınıza düşeni alırsınız. Kandiye (Girit) ve Mısır sömürge mülklerinize güzel bir katkı sağlar ve geri kalan her şeye sahip olmanızı yürekten dilerim (Marsh, 1888: 254).

Mektuplarında ve kitabında Türklere ve Osmanlı Devleti’ne bakışı tipik emperyalist düşünceleri yansıtmaktadır. Bütünyle değerlendirildiğinde sanki ileride gerçekleşecek bir güç devri için ön hazırlık yapıyormuş gibi bir izlenim vermektedir. Örneğin *İnsan ve Doğa*’da şöyle bir paragraf vardır:

Gelibolu Yarımadası boyunca Marmara Denizi’nin çıkışından Saros Körfezi’ne bir kanal açmanın uygulanabilir olduğu düşünülmüştür. Böyle bir çalışmanın mekanik zorluklarının aşılmaz bulunup bulunmayacağı şüphelidir; ancak İstanbul doğal olarak kendisine ait olan önemli siyasi ve ticari rütbeyi geri kazandığında, böyle bir kanalın yapılması askeri uygunluk ve ticaret çıkarları açısından güçlü gerekçelerle önerilecektir. Yarımada boyunca açık bir kanal, şu anda Çanakkale Boğazı’ndan akan suyun bir kısmını yönlendirecek, bu güçlü akıntının hızını azaltacak ve böylece boğazın seyrini engelleyen zorlukları kısmen ortadan kaldıracaktır. Böyle bir kanal İstanbul ile Ege’nin kuzey kıyısı arasındaki su yolu mesafesini önemli ölçüde kısaltacaktır ve bir düşmanı bir yerine iki abluka filosu bulundurmaya zorlama gibi önemli bir avantaja sahip olacaktır. (Marsh, 1864: 527).

Marsh kitabında asırlar boyu devam eden insan kullanımları ve doğa tahribatlarının bir yeri nasıl değiştirdiğine Anadolu ve Akdeniz Havzası’ndan çarpıcı örnekler verdi. Örneğin *İnsan ve Doğa*’da şöyle bir cümle geçer: “Küçük Asya, Kuzey Afrika, Yunanistan ve hatta Avrupa Alplerinin bazı bölgelerinde, insanın harekete geçirdiği nedenlerin işleyişi, yeryüzünü neredeyse Ay’ınki kadar tam bir ıssızlığa sürüklemiştir” (Marsh, 1864: 43).

12 Hem Marsh’ın hem de Caroline’nin yazdığı kitaplarda Osmanlı’daki hayatlarından daha çok Türkiye’deki yaşamları olarak bahsedilmektedir. İstanbul’a çoğu kere Constantinople demekle birlikte bazen Stamboul şeklinde kullanmışlardır. Osmanlı bürokrasisi ise The Porte olarak geçmektedir.

13 Coğrafya sağladığı bilgilerle sömürgecilğe yardım ve destek sağladığından dolayı sabıkalı bir bilim olduğu zaman zaman coğrafya tarihçilerince ifade edilmektedir.

İstanbul'dan Atina'ya gemi yolculuğu sırasındaki gördüklerini Atina'dan yazdığı bir mektupta şöyle dile getirdi:

Sürekli olarak adaları veya Küçük Asya anakarasını ya da Avrupa'yı görüyorduk. Adalar ve kıta aynı şekilde dik, çıplak ve kayalık tepeler ve dağlardır ...sonsuz maliyet ve emekle teraslar yapılan tepelerin yamaçlarında neredeyse hiç bitki örtüsü yoktur. Bu terasların çoğu çok daha eski ve daha müreffeh bir dönemin eseridir ve birçok yerde yıkılmaya terk edilmişlerdir. Bu mevsimde bitki örtüsüyle kaplı yüzey oranı o kadar küçüktür ki, bunlar ancak yanına yaklaşıldığında fark edilir ... Dağların ... Renkleri, günün farklı saatlerindeki güneş ışığının değişimlerine göre maviden kahverengiye, gül rengine ve mora değişir ve çalılardan ve topraktan tamamen çıplak olduklarında, genellikle (mermer veya kireçtaşı) kar beyazlığındadır (Marsh, 1888: 279-280).

İnsan etkisinin en çarpıcı örneklerini Mısır, Filistin ve Suriye seyahati gözlemlerinden elde etmiştir. Mısır'da Nil Nehri boyunca seyahatinde tarımın ve özellikle sulamanın doğa üzerindeki etkisine dair çarpıcı tespitleri vardır. Dönüş yolunda Sina Yarımadasını geçerken gördüklerini *İnsan ve Doğa*'daki temel argümanını desteklemek için kullandı. Bir mektubunda o notlara şöyle yer verdi:

Vadilerin kesiştiği dağlar, birkaç istisna dışında, tamamen bitkisel topraktan yoksundur ve Sina Dağı rahiplerinin küçük bahçelerindeki toprağın Mısır'dan getirildiği söylenir. Bu çıplaklığa rağmen, kişi nadiren tüm bitki örtüsünden uzak kalır. Birçok çalı ve ot, çözülen kaya parçalarında besin bulur ve vadi yataklarında genellikle dağınık çalılar ve gezginler için yakıt ve develer için yiyecek sağlamaya yetecek kadar küçük ağaç benzeri çalılıklar bulunur. Çöl bitkilerinin hemen hepsi çok hoş kokuludur ve bazıları, özellikle daha küçük olanlar, güzeldir; ancak Wade el Araba'da olduğu gibi nadiren yüzeye bütünüyle yeşil bir renk verecek kadar çoktur (Marsh, 1888: 229).

Türkiye'deyken dikkatli bir gözlemci olarak örneğin leyleklerin nerede yuvalandığı, boğazda hangi balıkların yaşadığı ve salyangozlar, yengeçler, amfibiler, bitki çeşitleri gibi canlılara dair notlar aldı. Hatta türlerin göçü ve yer değiştirmesi, işgallerin ve savaşların türlerin yayılımı üzerindeki etkisi gibi konulara değindi. Kıyısında yaşadığı İstanbul Boğazı'ndaki balık türlerine özel bir ilgi gösterdi. Aldığı notlar içerisinde oldukça sıra dışı olaylara da yer verdi. Örneğin *İnsan ve Doğa*'da İstanbul Boğazı'nda oraya ait olmayan bir balık türü ile ilgili şu bilgiye yer verdi:

Birkaç yıl önce güvenilir bir kaynaktan, İstanbul'da, hiç bilinmeyen bir türe ait birkaç balığın yerliler tarafından Boğaz'da yakalandığını öğrendim. Bunların Thames'ten gelen bir İngiliz gemisini takip ettiği ve yolculuk sırasında mürettebat tarafından sık sık gözlemlendiği iddia ediliyordu, ancak ben bunların özel karakterini öğrenemedim (Marsh, 1864: 116).

Benzer şekilde boğazın akıntısına dair bilgilere de yer verdi ve ilginç bir olaya atıf yaptı. Buna göre boğazda o zamandan 150 yıl önce batan bir geminin kalıntılarındaki toplara kadar inen dalgıçlar, bu topların üzerinin çamurla ya da kumla kaplanmadığını, güçlü akıntının bu birikimlere izin vermediğini ifade etti. Benzer şekilde limandaki bir gemiden denize düşen bir kese paranın düştükten sonra nereye gidebileceğini anlamak için suya bilerek atılan bir fıçı çivinin akıntı tarafından birkaç yüz metre sürüklendikten sonra tabana ulaştığını belirtti (Marsh, 1864: 457). Böylece boğazdaki akıntının hem yüzeyde hem de derinde oldukça güçlü olduğunu kaydetti.

Marsh'ın en önemli tespitleri ormanların tahrip edilmesinin neden olduğu çevresel sorunlar ile ilgiliydi. Bu konuya özel bir önem vermesinin temel nedeni kendi çocukluk ve ilk gençlik yıllarında Vermont'ta ormanların hızla yok edilmesinden duyduğu endişeydi. Türkiye'deki uzun yerleşim tarihi sonunda ormanların yok edilmesinin toprağın verimsizleşmesinde ve diğer bazı çevresel olaylarda başat rol oynadığını tespit etti. Örneğin Anadolu'daki ormansızlaşma ile çekirge istilaları arasındaki nasıl bir bağ olduğunu *İnsan ve Doğa*'da şöyle izah etti:

Kırsal faaliyetler için en zararlı şey olan böcekler, ormanlarda veya ormanların yakınında çoğalamazlar. Doğu'yu obur ordularıyla harap eden çekirge, yumurtalarının çatlamasını hızlandırmak için güneş ışınlarını tam alan, onları yok edecek nemi toplayamayan ve larvalarla beslenecek kuşları barındırmayan geniş, açık ovalarda çoğalır. Ancak Küçük Asya ve Kirene ormanlarının kesilmesinden sonra çekirge bu ülkelerde korkunç derecede yıkıcı hale geldi. Ve şimdi Kuzey Amerika topraklarının bazılarında tarım için neredeyse aynı ölçüde büyük bir zararlı olma tehlikesi oluşturan çekirge, yalnızca geniş bir yüzeyin ormansız olduğu yerlerde aşırı şekilde üreyebilir (Marsh, 1864: 291).

Aynı zamanda tarımsal sulamanın neden olduğu olumsuzluklara da Türkiye’den örnekler verdi. Ona göre Mısır, Suriye ve Küçük Asya gibi yazların neredeyse hiç yağmur yağmadığı yerlerde sulamanın gerekliliği açıktır. Ancak eski sulama sistemlerinin yok edilmesi, söz konusu yerlerin çoğunun verimliliğini azaltmıştır (Marsh, 1864: 368). Ona göre Orta Doğu’nun ve Türkiye’nin birçok yerindeki mimari kalıntılar ve diğer arkeolojik kanıtlar şimdi terk edilmiş bu bölgelerde eski çağlarda yoğun bir nüfusun yaşadığını göstermektedir. Böyle bir nüfus ancak ve ancak toprağın verimliliği ile ayakta kalabilirdi. Toprak verimliliğinin sağladığı bolluk Perslerin, Haçlıların ve Anadolu’yu işgal eden diğer büyük orduların uzun yürüyüşleri esnasında yeterli erzakı nasıl sağlayabildiğini de açıklar. Bütün buralar “şimdi çok daha az sayıda asker için bile yiyecek sağlamaya yetmeyecek bölgelerdir” (Marsh, 1864: 10).

Osmanlı gözlemleri onun farklı biri olarak ABD’ye dönmesini sağladı. 1854’te Vermont’a döndüğünde bu sefer çok iyi tanıdığı doğal çevresine Eski Dünya’daki gözlemlerinin penceresinden baktı ve Amerika’nın da oralarda gördüğü gibi bir çevresel yıkıma doğru gittiğini fark etti. Bu endişelerini dillendirmeye başladı ve çeşitli platformlarda konuşmalar yaptı, yazılar yayımladı. Sonunda 1860 yılının bahar aylarında daha önce tuttuğu notlara dayanarak *İnsan ve Doğa’yı* yazmaya başladı ve kitabın ilk müsveddesini Temmuz 1863 yılında tamamlayarak yayımcısına gönderdi (Wulf, 2017). Yani İtalya’daki elçilik görevine 1861’in haziran ayında başladığında *İnsan ve Doğa’yı* yazmaya çoktan başlamıştı. Zaten İtalya’daki görevi Osmanlı’dakinden daha yoğundu. Rutin ziyaretler yanında oturduğu Torino bölgesine gelen Amerikalı turistler kendisine adeta özel sekreterleri gibi davranıyor ve onu meşgul ediyordu (Wulf, 2017). Dolayısıyla *İnsan ve Doğa* büyük ölçüde Marsh’ın Osmanlı seyahatlerinde gördükleri üzerine kurulmuştur. Nitekim Hall (2004), Marsh’ın bulgularına çok seyahat etmesi ve diğer ülkelerdeki deneyimlerini kendi ülkesindekilerle karşılaştırması sayesinde ulaştığını belirtmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma Marsh üzerine metinde atıf yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak onun Osmanlıda mukim elçi olarak görev yaptığı dönemde *İnsan ve Doğa* kitabının yazımı için yaptığı hazırlıklara odaklanmaktadır. Yazıda metnine yer verilen mektubunda belirttiği gibi Marsh bu kitabı yazmaya Türkiye’de karar vermiş ve buradaki zamanının çoğunda seyahat ederek kitap için veriler toplamıştır. Ancak Prof. Baird’e yazdığı mektuptan kendisini henüz yetkin görmediği için kitabın yazımına o dönemde başlamamış olduğu anlaşılmaktadır. Marsh İstanbul’dan ayrıldıktan sonra da kitap için veri toplamaya devam etmiş ve sonunda *İnsan ve Doğa’yı* 1864 yılında yayımlamıştır. George Perkins Marsh, kitapta insanın doğa üzerindeki etkisinin genellikle iyi huylu veya ihmal edilebilir olduğu yönündeki genel inancı çürüttü ve Akdeniz’in kadim medeniyetlerinin çevreyi kötüye kullanarak kendi çöküşlerine yol açtığını iddia etti. Uzun dönemli insan kullanımlarının yamaçları ormansızlaştırarak toprakları aşındırdığını, bunun da toprakların doğal verimliliğini yok ettiğini belirtti. Marsh, ABD’deki yurttaşlarını, genç Amerikan cumhuriyetinin doğal kaynakların yıkıcı israfına son vermezse kadim dünyanın bu hatalarını tekrarlayabileceği konusunda uyardı. Marsh aslında bugün antroposen denilen dönemin süreçlerini dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde tarif etmiştir (Bendix & Urban, 2021; Craig, 2020; Garvey, 2009; Lowenthal, 2016b; Tufano, 2017). Kültürü doğayla, bilimi tarihle ilişkilendiren *İnsan ve Doğa*, Darwin’in onun kitabından sadece beş yıl önce yayımlanan *Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabından sonra zamanının en etkili metniydi (Lowenthal, 2003).

Marsh’ın İstanbul’da yaşadığı yaklaşık dört yıl boyunca Osmanlı topraklarında yaptığı gözlemler, onun çevre bilinci geliştirmesinde ve insanın doğa üzerindeki olumsuz etkilerini anlamasında kritik bir rol oynamıştır. Bu gözlemler, *İnsan ve Doğa’nın* temel argümanlardan biri olan doğanın insan faaliyetlerinden geri döndürülemez bir şekilde zarar görebileceği fikrini güçlendirmiştir. Marsh’ın doğa ile insan arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması gerektiği yönündeki çağrısı, çağdaş çevrecilik hareketlerinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onun Osmanlı deneyimi, çevre tarihi literatüründe insan-çevre ilişkilerinin erken dönem analizlerinden biri olarak öne çıkar. Marsh’ın tespitleri ve uyarıları doğa koruma konusundaki uygulamalara ilham vermiş ve ABD’de onun fikirleri üzerine kurulu bir doğa koruma hareketi gelişmiştir.

İnsan ve Doğa, ABD dışında İtalya başta olmak üzere dünyanın başka birçok ülkesinde ilk doğa koruma alanlarının ilan edilmesinde kayda değer bir rol oynamıştır. Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Japonya gibi ülkeler *İnsan*

ve Doğa'daki görüşleri esas alarak doğa koruma çalışmalarını başlatmış ya da bu görüşler doğrultusunda düzenlemeler yapmıştır. Dünyada doğa korumanın öncü isimleri de *İnsan ve Doğa*'yı başucu kitabı olarak almış ve oradaki fikirleri kendi çalışmalarında rehber edinmişlerdir. Marsh'ın öngörülleri ve uyarıları bugün daha da anlam kazanmıştır. Küresel ısınma, ormansızlaşma, çölleşme, erozyon, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi küresel sorunlar, onun işaret ettiği tehlikelerin somutlaşmış hâlidir.

Marsh'ın çalışması yukarıda sayılan ülkelerde yaptığı etkiyi Türkiye'de yapmamıştır. Hatta Türkiye'de akademisyenlerin ve doğa korumacıların son zamanlara kadar *İnsan ve Doğa*'dan haberdar olup olmadıkları da şüphelidir, çünkü bu kitabı Türkçe kaynaklarda yapılan atıfların neredeyse tamamı 2000 yılı sonrasındaki çalışmalardır. Bu durum şaşırtıcıdır, çünkü Marsh, kitapta ifade ettiği fikirlerine dayanak oluşturan pek çok örneği Türkiye'den vermiştir. Eğer *İnsan ve Doğa* diğer ülkelerde görmüş olduğu ilgiyi Osmanlı zamanında ya da cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de görmüş olsaydı muhtemelen doğa korumaya ve insan etkisine yönelik tutumlarda değişiklik yaratabilirdi. Türkiye'de resmi doğa korumanın Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nın ilanı ile ancak 1958 yılında başladığı düşünülürse bunun diğer ülkelere kıyasla geç bir başlangıç olduğu söylenebilir. Belki de erken farkındalık Türkiye'deki doğa koruma çalışmalarının tarihini ve şeklini de etkileyebilirdi. Diğer yandan Türk akademik coğrafyası Türkiye'de ilk coğrafya bölümünün kurulduğu 1915 yılından 2000'li yıllara kadar büyük ölçüde Marsh'ın daha 1864'te artık geçersiz ilan ettiği çevresel determinizm etkisinde gelişmiştir. Şüphesiz *İnsan ve Doğa*'daki fikirler kuruluşunun ilk yıllarında Türk akademik coğrafyasını etkilemiş olsaydı belki de coğrafya Türkiye'de insanın doğa üzerindeki yıkıcı faaliyetlerini inceleyen daha analitik bir bilim olarak gelişebilirdi. O halde Marsh'ın çalışması diğer ülkelerde yaptığı etkiyi neden Türkiye'de yapmamıştır? Şüphesiz bu sorunun cevabı karmaşık bazı sebeplerle açıklanabilir. Yaşamı ve mektuplarından oldukça entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Marsh'ın diğer bazı ülkelerdeki bilim çevreleriyle mektuplar yolu ile iletişim kurup, bilimsel konuları görüştüğü ve tartıştığı açıktır. Onun benzer ilişkileri Osmanlı'da kuramadığını görüyoruz. Bunun Marsh'ın düşüncelerinin Osmanlı'da yer edinmemesinin nedenlerinden birisi olduğu düşünülmektedir. Osmanlı toplumunun 19. yy'nin sonunda yaşamış olduğu sosyo-ekonomik bağlam ve Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde olmasının zorlukları böyle bir ilişkinin gelişmesine imkân vermemiş gibi görünmektedir. İnsanın doğa üzerindeki tahripkâr etkilerinin her alanda yoğun bir şekilde görüldüğü Türkiye'de bu konulara kavramsal bir rehber olabilecek böyle bir kaynaktan haberdar olunmaması bir talihsizlik olarak görülmektedir.

KATKI BELİRTME

Makalenin önceki müsveddelerini okuyarak geliştirme önerileri sunan Prof. Dr. Murat Karabulut ve Doç. Dr. Ferhat Arslan ile eleştiri ve önerileri ile makaleye önemli katkılar yapan IGGE hakemlerine teşekkür ederim.

| EXTENDED ABSTRACT |

In the Trace of “Man and Nature”: The Impact of George Perkins Marsh’s Ottoman Observations on His Environmentalist IdeasYılmaz ARI **INTRODUCTION**

George Perkins Marsh, who served as the United States’ minister resident in the Ottoman Empire in Istanbul from 1849 to 1853, published the book *Man and Nature*, also known as *Man and Nature or Physical Geography as Modified by Human Action*, in 1864. Later, the book was republished multiple times. The book is a masterpiece that marks the emergence of environmentalism and nature protection as well as the start of contemporary geographical thinking (Koelsch, 2012; Cronon, 2003; Wulf, 2017). The fundamental idea of the book is Marsh’s worry, which is echoed in the quotation in the beginning of this text: urgent action is required to stop human activity from quickly making the planet uninhabitable. At a period when resources were thought to be plentiful and limitless in the West, *Man and Nature* challenged the notion of limitless abundance, which is what made it unique (Lowenthal, 1958; 1960; 2003; 2013). Marsh claims that human activity’s harmful effects on the environment are to blame for the demise of numerous ancient civilizations. He found that old civilizations vanished because the soil became barren and could no longer support the people, particularly in the Mediterranean Basin, where he conducted long-term investigations (Halsey, 2017; O’Riordan, 1988; Payne & Newman, 2005). Despite being widely quoted in Turkish literature, there hasn’t been a single piece written in Turkish that particularly discusses the book’s content and its increasing significance over time. (see, for example, Ardoğan, 2012; Ari, 2017; 2024; Demirci, 2021; Dinavasova, 2019; Kefeli, 2009; Çoban & Kılıç, 2009; Sümer et al., 2020; Tozar & Ayaşlıgil, 2007). Nonetheless, there are numerous books (Elder, 2008; Ducci, 2011; Lowenthal, 1958; 2000; 2003; Vallino, 2014) and articles (Bendix & Urban, 2021; Clark & Foster, 2002; Davis, 1909; Faybusovich, 1968; Feltmate, 1968; Fleischman, 2007) about Marsh and *Man and Nature* in the English literature.

This study has two goals: The first is to demonstrate Marsh’s relationship with Türkiye and argue that he, indeed, decided to write this book while he was in Türkiye. The second goal is to introduce the book *Man and Nature* and its author George Perkins Marsh to Turkish readers and evaluate Marsh’s theories in relation to geography and nature conservation.

MARSH’S LIFE AND “MAN AND NATURE”

George Perkins Marsh was born on March 15, 1801, in Woodstock, a small town in Vermont, USA. He spent his childhood in the forests of Vermont and witnessed how the forests were rapidly being destroyed. He personally observed the problems caused by deforestation, as he was also involved in land clearing and the timber trade (Clark University, 2024). Marsh graduated from Dartmouth College in 1820 and initially began a career in law. However, his interest in nature and intellectual curiosity led his

life in a different direction. After his law career, Marsh served as a Vermont deputy in the US Congress (1843-1849). Marsh was originally trained in linguistics and was a well-equipped linguist. He could read and write in about 20 languages, including Swedish and Icelandic (Marsh 1856; 1859; 1862; 1877). He was the most notable Scandinavian expert in North America at that time. He had published works on the history and origin of English, the grammar of Icelandic, and various aspects of the English language (Marsh, 1956; 1857; 1859; 1877; 1862). He contributed to the writing of many dictionaries and encyclopedias (Marsh, 1877). He even wrote a book about the camel, which he saw in widespread use when he returned to the United States after completing his duty in the Ottoman Empire (Marsh, 1856). He was appointed as the US ambassador to Italy in 1860 after returning to America from his Ottoman ambassadorship. He held this post until his death in 1882, and his grave is in Rome.

MARSH'S SIGNIFICANCE FOR THE HISTORY OF GEOGRAPHY AND NATURE CONSERVATION

Shortly after it was published, *Man and Nature* had a tremendous impact. This is evident in the book's subsequent editions. It is challenging to determine whether this influence had the same or a comparable effect on the founding generation of academic geography, which occurred around the same period. Mumford, an urban/architectural historian, rediscovered Marsh's work. Geographers at Berkeley, where Sauer worked, became aware of Marsh's work through Mumford's 1924, 1926 and 1931 books. It wasn't until 1938 that Sauer started to thoroughly understand and use Marsh's theories on deforestation, erosion, soil degradation, and human impact (Koelsch, 2012; Sauer, 1941). Marsh redefined geography. According to him, geography should be the science of the absolute and relative conditions of the earth's surface and atmosphere and the study of the action and reaction relationships between man and the environment (Lowenthal, 1960). With its emphasis on human impact, this approach represented a paradigm shift in a field where environmental determinism was then prevalent. The philosophy of the nature conservation movement was also established by the book *Man and Nature*. Marsh's book had a significant impact on the pioneers of nature conservation in the United States, including John Muir, Gifford Pinchot, Theodore Roosevelt, and Henry David Thoreau (Fleischman, 2007). Marsh brought about a dramatic shift in public perceptions about the environment. His ideas in *Man and Nature* served as the foundation for several environmental initiatives in the United States.

LIFE AND GEOGRAPHICAL OBSERVATIONS OF GEORGE PERKINS MARSH IN TÜRKİYE

Marsh was appointed as the minister resident to Ottoman State in 1849 and arrived in Istanbul on February 22, 1850. Despite being headquartered in Istanbul, he has taken several trips and spent more time outside of the city than inside. A year after his arrival in Istanbul, in January 1851, he left a secretary to take his place in diplomatic affairs and despite his various illnesses, he and his wife Caroline set off on a trip to Egypt. They returned to Istanbul in August from this 8-month expedition. He was given a duty in Athens and went to Greece. He crossed into Italy, reaching Venice in mid-December, and from there to Verona, Milan, and Florence. Setting out from Naples by sea, he arrived in Athens again on April 29, 1853. After completing the negotiations and discussions there and presenting his report to the American Government, he left Athens and returned to Istanbul on July 5, 1853. In November he embarked on a short tour of Anatolia. He first went to Bursa by ship and then to Izmit and returned to Istanbul at the end of November. He left Türkiye at the end of December after his official duty ended on December 19. He is known to have described the local geography, gathered specimens of fish, amphibians, reptiles, birds, and plants wherever he went, and transported them in safe containers to Professor Baird of the Smithsonian Institution.

Marsh had the inspiration to write a book while traveling in the Ottoman State. On May 24, 1852, he wrote the following in a letter to Professor Baird from Istanbul: "Well, if I had your knowledge, or you my late opportunities, what a book would come, of the cross!" (Marsh 1888: 271). *Man and Nature* was certainly the book Marsh had in mind, and he was indeed taking notes for it at the time. He continued to take notes for the book after leaving Istanbul, began writing it in 1860, and finally published it in 1864.

CONCLUSIONS

This study, unlike the previous studies on Marsh cited in the text, focuses on his preparations for the writing of *Man and Nature* during his time as the resident minister in İstanbul. Marsh continued to collect data for the book after leaving İstanbul and eventually published *Man and Nature* in 1864. In the book George Perkins Marsh challenged the widespread notion that human activity had little or no effect on the natural world. He maintained that by mistreating the environment, the ancient Mediterranean civilizations had brought about their own demise. He noticed that the soil’s inherent fertility had been destroyed by long-term human use, which had eroded it through hillside deforestation. Marsh sternly warned his fellow Americans that the new American republic would repeat the ancient world’s mistakes if it did not stop its catastrophic waste of natural resources. The processes of what we now refer to as the Anthropocene were meticulously and thoroughly detailed by Marsh (Garvey, 2009; Lowenthal, 2016b; Tufano, 2017). Following Darwin’s *On the Origin of Species*, which was published only five years before his book. *Man and Nature* was the most significant work of its day, connecting science with history and culture with nature (Lowenthal, 2003). During his four years in İstanbul, Marsh made observations in Ottoman territories that were crucial to his growth in environmental consciousness and his comprehension of how humans harm the environment. One of the core claims of *Man and Nature*—that human activity has the potential to permanently harm the natural world—was reinforced by these observations. One of the main tenets of modern environmental movements is Marsh’s demand that the connection between humans and nature be reinterpreted. Marsh’s Ottoman experience stands out as one of the early analyses of human-environment relations in environmental history literature.

Marsh’s work has not had the impact in Türkiye that it has in some other countries. If *Man and Nature* had been sufficiently known in Türkiye, it would probably have changed attitudes towards nature conservation and Turkish academic geography would not have developed largely under the influence of environmental determinism, which Marsh declared invalid as early as 1864. It is unfortunate that such a book, which could have provided a conceptual guide to these issues, has not been known in Türkiye, where the destructive effects of man on nature have been intensely seen in almost every field.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ardoğan, R. (2012). Tüketim, nüfus ve çevre sorunları: Orantısız denklem. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(4), 81-106.
- Arı, Y. (2017). Çevresel determinizmden politik ekolojiye: Son 100 yılda Dünya’da ve Türkiye’de insan-çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 1-34. <https://doi.org/10.17295/ataunidecd.269463>
- Arı, Y. (2024). İnsansız korumadan biyokültürel korumaya: son 150 yılda dünyada doğa koruma paradigmalarının değişimi. *International Journal of Geography and Geography Education*, (53), 298-317. <https://doi.org/10.32003/igge.1492106>
- Arı, Y. (Ed.) (2018). *20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi* (2. Baskı), Çizgi.
- Barron, P. (2007). *Pilgrimage to Vallombrosa: from Vermont to Italy in the footsteps of George Perkins Marsh*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Barrows, H. H. (1923). Geography as human ecology (İnsan ekolojisi olarak coğrafya). *Annals of the Association of American Geographers*, 13(1), 1-14. (Çeviri: Erol Tümertekin). *20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi* içinde. Yılmaz Arı (Ed.). 2. Baskı, 2018. (ss. 57-72). Çizgi Kitabevi.
- Bendix, J., & Urban, M. A. (2021). Nothing new under the sun? George Perkins Marsh and roots of US physical geography. *Annals of the American Association of Geographers*, 111(3), 709-716. <https://doi.org/10.1080/24694.452.2020.1761769>
- Clark, B., & Foster, J. B. (2002). George Perkins Marsh and the transformation of Earth: An introduction to Marsh’s *Man and Nature*. *Organization & Environment*, 15(2), 164-169.
- Clark Üniversitesi. (2024). <https://www.clarku.edu/centers/marsh-institute/about-us/george-perkins-marsh/>. 08.11.2024 tarihinde erişildi.
- Colten, C. E. (1998). Historical geography and environmental history. *Geographical Review*, 88(2), iii-iv. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.1998.tb00103.x>
- Craig, R. K. (2020). George Perkins Marsh: Anticipating the Anthropocene. <https://dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1186&context=scholarship>. 09.04.2025 tarihinde erişildi.
- Cronon, W. (2003). Foreword: A classic of conservation. Foreword to *Man and Nature* edited by Dawid Lowenthal. University of Washington Press.
- Çoban, A., & Kılıç, S. (2009). Türkiye’de yerel yönetimlerin çevreye yönelik politikaları: Konya Selçuklu Belediyesi SELKAP örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 117-130.

- Davis, W. M. (1909). Biographical memoir of George Perkins Marsh, 1801-1882. *Biographical Memoirs* 6: 71-80. National Academy of Sciences.
- Demirci, K. (2021). Sürdürülebilir geleceğin önündeki tehdit: Yeşil boyama (greenwashing) Türkiye kentleri üzerinden bir değerlendirme. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 34-55. <https://doi.org/10.48118/yykentcevre.1012216>
- Dinavasova, J. (2019). *Bireylerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi üzerine bir araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Ducci, L. (2011). *George P. Marsh correspondence: Images of Italy, 1861-1881*. Lexington Books.
- Elder, J. (2008). *Pilgrimage to Vallombrosa: from Vermont to Italy in the footsteps of George Perkins Marsh*. University of Virginia Press.
- Faybusovich, E. L. (1968). Centennial of the Russian edition of George Perkins Marsh's *Man and Nature*. *Soviet Geography*, 9(10), 886-890.
- Feltmate, B. W. (2006). The unlearned eyes of George Perkins Marsh. *Corporate Knights*, 4(5), 41.
- Fleischman, L. (2007). *Elite environmentalism: The roots of the modern environmental movement in the 19th century whig philosophy of George Perkins Marsh*. (Doktora Tezi, Haverford College. Tarih Bölümü, ABD).
- Gade, D. W. (1983). The growing recognition of George Perkins Marsh. *Geographical Review*, 73(3), 341-344. <https://doi.org/10.2307/214840>
- Garvey, T. G. (2009). The civic intent of George Perkins Marsh's anthropocentric environmentalism. *The New England Quarterly*, 82(1), 80-111. <https://doi.org/10.1162/tnsq.2009.82.1.80>
- George Perkins Marsh Enstitüsü, (2024). <https://www.clarku.edu/centers/marsh-institute/>. 10.11.2024 tarihinde erişildi.
- Gür, D., & Canbulat, İ. (2023). Türkiye'de Cristina Trivulzio di Belgiojoso'nun kızı Maria'ya ait arazi, çiftlik ve mülkler. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(1), 113-135. <https://doi.org/10.14230/johut1344>
- Hall, M. (2004). The provincial nature of George Perkins Marsh. *Environment and History*, 10(2), 191-204. <https://doi.org/10.3197/096.734.0041159803>
- Halsey, S. M. (2017). *Sight is a faculty; seeing, an art: george perkins marsh, the classical environment, and 19th-century conservation policy*. (Bitirme Tezi. Union College, ABD).
- Hartshorne, R. (1939). *The character of regional geography* (Bölgesel coğrafyanın karakteri). *Annals of the Association of American Geographers*, 29(4), 436-456. (Çeviri: Yılmaz Arı). 20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi içinde. Yılmaz Arı (Ed.). 2. Baskı, 2018. (ss. 107-126). Çizgi Kitabevi.
- Jordan-Bychkov, T. G. ve Domosh, M. (2005). *The human mosaic: A thematic introduction to cultural geography*. Macmillan.
- Judd, R. W. (2004). George Perkins Marsh: the times and their man. *Environment and History*, 10(2), 169-190. <https://doi.org/10.3197/096.734.0041159821>
- Kefeli, E. (2009). Coğrafya merkezli okuma. *Electronic Turkish Studies*, 4, 423-433.
- Kılıç, S. (2013). Yükseköğretimde çevre eğitiminin çevre bilinci oluşumuna etkisi: Niğde Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 63-80.
- Koelsch, W. A. (2012). The legendary "rediscovery" of George Perkins Marsh. *Geographical Review*, 102(4), 510-524. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2012.00172.x>
- Lowenthal, D. (1953). George Perkins Marsh and the American geographical tradition. *Geographical Review*, 43(2), 207-213. <https://doi.org/10.2307/211934>
- Lowenthal, D. (1957). GP Marsh and Scandinavian studies. *Scandinavian Studies*, 29(2), 41-52. <https://www.jstor.org/stable/40916123>
- Lowenthal, D. (1958). *George Perkins Marsh: Versatile Vermonter*. Columbia University Press.
- Lowenthal, D. (1960). George Perkins Marsh on the nature and purpose of geography. *The Geographical Journal*, 126(4), 413-417. <https://doi.org/10.2307/1793376>
- Lowenthal, D. (2000). Nature and morality from George Perkins Marsh to the millennium. *Journal of Historical Geography*, 26(1), 3-23. <https://doi.org/10.1006/jhge.1999.0188>
- Lowenthal, D. (2003). *George Perkins Marsh: Prophet of conservation*. University of Washington Press.
- Lowenthal, D. (2013). Marsh and Sauer: Reexamining the rediscovery. *Geographical Review*, 103(3), 409-414. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2013.00006.x>
- Lowenthal, D. (2016a). Marsh and Sauer: Geography and morality. *Geographical Review*, 106(2), e41-e43. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2016.12176.x>
- Lowenthal, D. (2016b). Origins of Anthropocene awareness. *The Anthropocene Review*, 3(1), 52-63.
- Madden, E. (2023). Writing *Man and Nature* (1864) in Italy: George and Caroline Marsh on human-environmental relations. *Rivista Italiana di Filosofia Politica*, (4), 197-214.
- Marsh, C.C. (1888). *Life and Letters of George Perkins Marsh*. C. Scribner's Sons.
- Marsh G. P (1847). Address delivered before the Agricultural Society of Rutland County, Sept. 30, 1847.
- Marsh, G. P. (1856). *The camel: his organization, habits and uses*. Gould and Lincoln.

- Marsh, G. P. (1857). *Report made under authority of the legislature of Vermont: On the artificial propagation of fish*. Free Press Print.
- Marsh, G. P. (1859). *An apology for the study of English*. Wynkoop, Hallenbeck & Thomas.
- Marsh, G. P. (1862). *Lectures on the English language: First Series*. C. Scribner.
- Marsh, G. P. (1864). *Man and nature, or physical geography as modified by human action*. London: Sampson Low, Son and Marston.
- Marsh, G. P. (1874). *The earth as modified by human action: a new edition of man and nature*. Scribner, Armstrong & Company.
- Marsh, G. P. (1877). *Lectures on the English language*. Murray.
- Marsh, G. P. (1885). *The earth as modified by human action*. C. Scribner’s Sons.
- Marsh, G. P. (2001). *So great a vision: the conservation writings of George Perkins Marsh*. UPNE.
- Marsh, G. P. (2003). *Man and nature*. University of Washington Press.
- Martin, G. J. (1984). Paradigm change: a study in the history of geography in the United States, 1892-1925. *Organon*, 20, 261-276.
- Merriam-Webster Dictionary. (2025). Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/minister%20resident>. 08.05 2025 tarihinde erişildi.
- Mitchell, N. J., & Diamant, R. (2015). The necessity of stewardship: George Perkins Marsh and the nature of conservation. *The George Wright Forum*, 32(3), 257-265.
- Mumford, L. (1924). *Sticks and stones: A study of American architecture and civilization*. Boni and Liveright.
- Mumford, L. (1926). *The golden day: A study in American experience and culture*. Boni and Liveright.
- Mumford, L. (1931). *The brown decades: A study of the arts in America, 1865-1895*. New York: Dover Publications.
- O’Riordan T (1988). ‘The earth as transformed by human action’: An international symposium. *Environment*, 30(1): 25–28. <https://doi.org/10.1080/00139.157.1988.9930868>
- Olwig, K. R. (1980). Historical geography and the society/nature “problematic”: the perspective of JF Schouw, GP Marsh and E. Reclus. *Journal of Historical Geography*, 6(1), 29-45. [https://doi.org/10.1016/0305-7488\(80\)90042-0](https://doi.org/10.1016/0305-7488(80)90042-0)
- Olwig, K. R. (2022). David and Max Lowenthal—and Marsh: public intellectuals and advocates in the political landscape. A personal view. *Landscape Research*, 47(4), 477-487. <https://doi.org/10.1080/01426.397.2020.1791811>
- Payne, D. G., & Newman, R. S. (2005). George Perkins Marsh (1801–1882). In *The palgrave environmental reader* (pp. 79-95). New York: Palgrave Macmillan US.
- Reclus, E. (1868) *La terre*. Hachette.
- Robertson, T. (2012). *The Malthusian moment: global population growth and the birth of American environmentalism*. Rutgers University Press.
- Sauer, C. O. (1925). *The Morphology of Landscape (Peyzajın Morfolojisi)*, University of California, Publications in Geography, No:22, 19-54 (Çeviri: Yılmaz Arı). İçinde 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi. Yılmaz Arı (Ed.). 2. Baskı, 2018. (ss. 73-105). Çizgi Kitabevi.
- Sauer, C. O. (1941). Foreword to historical geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 31(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/000.456.04109357211>
- Sauer, C. O. (1966). *On the background of geography in the United States*. Franz Steiner.
- Semple, E. C. (1911). *Influences of geographic environment, (coğrafi çevrenin insana etkileri)*. (Çeviri: Yılmaz Arı). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi içinde Yılmaz Arı (Ed.). 2. Baskı, 2018. (ss. 39-55). Çizgi Kitabevi.
- Smithsonian Enstitüsü Arşivi (2025). <https://siarchives.si.edu/history/spencer-fullerton-baird>. 06.05.2025 tarihinde erişildi.
- Smithsonian Enstitüsü. (2025). <https://www.si.edu/about/history>. 07.05.2025 tarihinde erişildi.
- Shaler, N. S. (1891). *Nature and man in America*. C. Scribner’s sons.
- Sümer, Ö., Alak, A., & Tekin, A. (2020). Antropojen ve Antroposen kavramlarının tarihsel gelişimine yerbilimsel bir bakış. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 63(1), 1-20. <https://doi.org/10.25288/tjb.605167>
- The Guardian. (2024). <https://www.theguardian.com/environment/blog/2011/jun/20/george-perkins-marsh-climate-speech>. 18.10.2024 tarihinde erişildi.
- Thomas, W. L., (Ed.). (1956). *Man’s role in changing the face of the Earth*. University of Chicago Press.
- Tozar, T., & Ayaşlıgil, T. (2007). Doğal kaynakların sürdürülebilirliği için geliştirilen ekolojik planlama yöntemleri. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 58(1), 17-36. <https://doi.org/10.17099/jffiu.85088>
- Tufano, A. (2017). Man’s role in changing the face of the earth (1955): From the rediscovery of Marsh to the emergence of urban metabolism. *Global Environment*, 10(2), 335-362. <https://doi.org/10.3197/ge.2017.100204>
- Tyrrell, I. (2004). Acclimatisation and environmental renovation: Australian perspectives on George Perkins Marsh. *Environment and History*, 10(2), 153-167. <https://doi.org/10.3197/096.734.0041159812>
- Vallino, F. C. O. (2014). *Nature conservation, political events, and diplomatic activity. George Perkins Marsh in Italy, 1861-1882*. <http://hdl.handle.net/2067/2335>

- Williams, M. (2004). The origin and construction of knowledge. *Environment and History*, 10(2), 127-131. <https://www.jstor.org/stable/20723480>
- Yavan, N., & Anlı, C. K. (2018). (Un) making human geography in Turkey under the dominance of environmental determinism. *Posseible*, (13), 77-98. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7419634>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

To Cite This Article: Ünlü, M. (2025). Orman varlığı ve orman yangınlarının etkisi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*. 55, 212-229. <https://doi.org/10.32003/igge.1634171>

Orman Varlığı ve Orman Yangınlarının Etkisi Forest Existence and Effects of Forest Fires

Mehmet ÜNLÜ

Öz

Ormanlar, çeşitli bitki formasyonlarının bir araya gelmesiyle oluşan ve biyosferin en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilen ekosistemlerdir. Doğal dengenin korunması, ekosistem işlevlerinin sürdürülebilirliği ve insan yaşamı açısından kritik bir role sahiptirler. Ancak, orman ekosistemlerinin sürdürülebilirliğini tehdit eden en önemli faktörlerden biri orman yangınlarıdır. Orman yangınları, geniş alanlara hızla yayılabilmekte; bitki örtüsünü, hayvan popülasyonlarını ve toprak yapısını ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir. Çoğunlukla insan kaynaklı (kasıtlı veya dikkatsiz) nedenlerle ortaya çıkan bu yangınlar, dünya genelinde sıklık, şiddet ve süre açısından artış göstermektedir. Bu çalışma, orman ekosistemlerini ve orman yangınlarını tanımlayarak, bileşenlerini ve etkilerini ele almayı, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orman, Orman Yangını, Ekosistem, Yeşil Küre

Abstract

Forests are ecosystems formed by the combination of various plant formations and are recognized as one of the most important components of the biosphere. They have a critical role in terms of preserving the natural balance, sustainability of ecosystem functions and human life. However, one of the most important factors threatening the sustainability of forest ecosystems is forest fires. Forest fires can spread rapidly over large areas and have a serious negative impact on vegetation, animal populations, and soil structure. These fires, which are mostly caused by anthropogenic (intentional or careless) causes, are increasing in frequency, severity, and duration worldwide. This study aims to define forest ecosystems and forest fires, address their components and impacts, and contribute to the literature in this field.

Keywords: Forest, Forest Fire, Ecosystem, Green Globe

* **Sorumlu Yazar:** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi., munlu@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Biyolojik çeşitliliğin korunması ve karbon depolama açısından kritik öneme sahip olan ormanlar, yalnızca canlı bir ekosistem değil, aynı zamanda organik madde üretimi sağlayan birincil üreticilerdir. Bitki örtüsünün bulunmadığı bir ortamda, enerji ve madde döngüsünün devam etmesi mümkün değildir; zira otçullar, etçiller ve hepçiller besin zincirinde bitkilere bağımlıdır. Güneş enerjisini fotosentez yoluyla kimyasal bağlarla dokularına aktaran ve ayrışma sürecinde bu enerjiyi diğer canlılar için kullanılabilir hale getiren bitkiler, ekosistem dengesinin temelini oluşturmaktadır (Atalay, 2014). Bitki formasyonlarının bir araya gelmesiyle oluşan ormanlar, biyosferin en önemli bileşenlerinden biri olan *yeşil küreyi* meydana getirir. Ormanlar çoğunlukla ağaçlarla tanımlansa da, yalnızca ağaçlardan oluştuğunu düşünmek eksik bir yaklaşımdır. Ormanlar, ağaçlarla birlikte çalılar, otlar, mantarlar, likenler, hayvanlar ve mikroorganizmalar gibi milyonlarca farklı türün yanı sıra hava, toprak ve su gibi unsurları içeren, karmaşık ve dinamik etkileşimlerle işleyen bir ekosistemidir.

Orman formasyonlarını oluşturan klimaks bitki toplulukları, belirli bir bölgenin özgün ekolojik koşullarında gelişmiş ve çevre ile dengeye ulaşmış bitki gruplarıdır. Klimaks durumu, bitki gelişiminin en istikrarlı ve olgun evresini temsil ederken, bu denge zamanla çevresel koşullardaki değişimlere bağlı olarak bozulabilir. Fiziki (iklim, su, toprak, topografya), beşerî (nüfus, yerleşme, tarım, sanayi) ve ortam (kara, akarsu, göl, deniz, kıyı ve alt bileşenleri) faktörleri, bitki türlerinin dağılımını doğrudan etkilemekte ve fitocoğrafi örüntünün şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktörler arasındaki dengenin bozulması, bitkilerin büyüme, gelişme ve çoğalma süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Mekânsal değişkenlikler, yeryüzünde rastgele dağılmayan, belirli ekolojik ve klimatik koşullara bağlı olarak ortaya çıkan fitosistem birlikteliklerini oluşturur. Ekosistem bileşenlerinin birinin eksikliği veya bozulması, tüm sistemin dengesini sarsabilir. Örneğin, bitki çeşitliliğinin tahrip edilmesi yalnızca insanlar için değil, ekosistemde yer alan tüm canlılar açısından ciddi tehditler oluşturur (Ünlü, 2023).

Orman ve bitki gruplarının tahribatı, doğal ve beşerî faktörlere bağlı olarak tarih boyunca farklı seviyelerde gerçekleşmiştir. İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle başlayan bu süreç, özellikle Sanayi Devrimi ile hız kazanmıştır. Her yıl 15 milyardan fazla ağacın kesildiği ve insan medeniyetinin başlangıcından bu yana küresel ağaç varlığının yaklaşık %46 oranında azaldığı tahmin edilmektedir (URL 1). Ormansızlaşmanın temel nedenleri arasında tarım arazisi açma, orman yangınları, kereste ticareti, arazi kullanım değişiklikleri, sanayi ve madencilik faaliyetleri yer almaktadır. Bunlara ek olarak, orman ekosistemleri iklim değişikliği, yangınlar, zararlı böcek istilaları ve ağaç hastalıkları gibi biyotik ve abiyotik tehditlerle karşı karşıyadır. Bu süreçler, ekosistem dengesini bozarak ormanların biyolojik çeşitlilik ve karbon depolama işlevlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

1. ORMAN VARLIĞI VE YERYÜZÜNE DAĞILIŞI

Bitkilerin yeryüzüne dağılımı incelendiğinde, sürekli kar ve buzla kaplı alanlar hariç tutulduğunda, bitkilerin farklı ekosistemlerde varlık gösterdiği görülmektedir. Ancak, bitkilerin bulunduğu ortamda belirleyici çevresel faktörler, rekabet koşulları ve habitatın özellikleri bitki dağılımında önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalara göre, bitkilerin yeryüzündeki dağılımları üç temel yayılma modeli (rastgele, düzenli ve kümeli yayılma) ve sıçramalar şeklinde gerçekleşmektedir (Ünlü, 2022: 258). Günümüz araştırmalarına göre, dünya genelinde yaklaşık 400.000 bitki türü bulunmaktadır ve bunların tamamı ağaç formunda olmadığı gibi, her ağaç da orman oluşturmaz. Bu durum, orman ekosistemlerinin karmaşıklığını ve biyolojik çeşitliliğin yalnızca ağaçlarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Ormanlar; ağaçların yanı sıra çeşitli bitki örtüsü, hayvan türleri ve mikroorganizmalar gibi farklı canlıların bir arada bulunduğu, dinamik ve dengeli bir ekosistem yapısına sahiptir.

Orman denildiğinde genellikle akla ağaçlar gelse de, belirli bir yoğunluk ve yapısal özelliklere sahip olmayan ağaç toplulukları orman olarak kabul edilmez. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre bir alanın orman olarak nitelendirilebilmesi için bazı kriterler gereklidir. Buna göre orman, ağaçların olgunluk döneminde en az 5 metre boya ulaşabilmesi, toprak yüzeyinin en az %60'ını kaplayacak sıklıkta bulunması ve alanın en az 0,5 hektar (5.000 m²) büyüklüğünde

olması gerekmektedir. Ayrıca, bu ağaç topluluklarının orman ekosistemine özgü türlerden oluşması (örneğin meşe, kayın, çam, köknar, ladin, gürgen vb.) önemli bir ölçüttür.

Orman örtüsü, dünya yüzeyinin yaklaşık %9,4'ünü, kara alanlarının ise %31'ini kaplamakta olup toplamda 4,06 milyar hektarlık bir alanı temsil etmektedir. Bu oran, kişi başına yaklaşık 0,52 hektar orman alanı düşüğünü göstermektedir. Ormanlar, tropikal yağmur ormanları ve ılıman yaprak döken ormanlarda olduğu gibi küçük alanlarda çok sayıda ağaç türünü barındırabileceği gibi, tayga ve yüksek dağlık iğne yapraklı ormanlarda olduğu gibi geniş alanlarda daha az tür içerebilir. Bununla birlikte, tarımsal amaçla dikilmiş meyve ağaçları (elma, armut, kiraz, ceviz, badem, vişne, dut vb.) orman ekosistemleri içinde değerlendirilmemektedir. Günümüzde ormanlar, toplam kara yüzeyinin yaklaşık üçte birini oluşturmaya rağmen, tarihsel süreçte kara alanlarının yaklaşık %50'sini kapladığı bilinmektedir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre ormanlar, insan müdahalesine göre iki ana kategoriye ayrılmaktadır: birincil ormanlar ve ekilmiş ormanlar. Birincil ormanlar, insan faaliyetlerinin belirgin olmadığı, ekolojik süreçlerin büyük ölçüde doğal işlediği ve yerel türlerin kendiliğinden yenilediği ekosistemlerdir. Bu gruba, seçici kesime tabi tutulan ormanlar, tarım sonrası doğal yollarla tekrar gelişen alanlar ve yangın sonrası kendini yenileyen bölgeler dahildir. Ekilmiş ormanlar ise, ağaçların büyük ölçüde insan eliyle dikildiği veya ekildiği alanları ifade etmektedir (Ritchie, 2021). Dünya ormanlarının %93'ü doğal olarak yenilenen ormanlardan oluşurken, geri kalan %7'si ekili ormanlardır. Ekili ormanların yaklaşık %45'i (131 milyon hektar) plantasyon ormanlarından meydana gelmektedir.

Ormanları oluşturan ağaçlar, yapraklarını dökme sürelerine bağlı olarak iğne yapraklı (ibreliler) ve geniş yapraklı ormanlar olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. İğne yapraklı ormanlar yıl boyunca yeşil kalırken, geniş yapraklı ormanlar belirli dönemlerde yapraklarını dökmektedir. Bu ayrım, ormanların ekolojik özelliklerini, iklim koşullarına uyum yeteneklerini ve sundukları ekosistem hizmetlerini anlamada önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir.

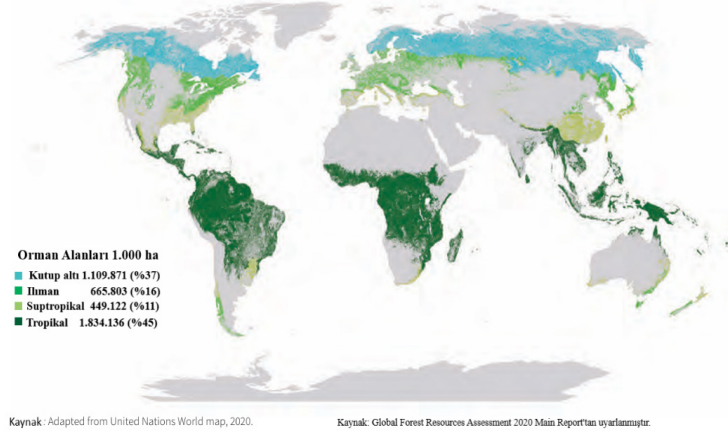
Orman ağaçlarının yeryüzündeki yayılımı ve dağılımı üzerine yapılan küresel haritalama çalışmaları, karasal biyosferin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, dünya genelinde her kıtadan 429.775 farklı noktada ağaç yoğunluğu ölçümleri gerçekleştirilmiş ve belirlenen kriterlere göre (göğüs hizasında çapı 10 cm'den büyük ve odunsu gövdeye sahip ağaçlar) küresel ağaç sayısının yaklaşık 3,04 trilyon olduğu tahmin edilmiştir. Bu ağaçların 1,30 trilyonu tropikal ve subtropikal ormanlarda, 0,74 trilyonu boreal bölgelerde, 0,66 trilyonu ise ılıman ormanlarda bulunmaktadır (Crowther vd., 2015).

Dünya yüzeyinin %30'unu kaplayan ormanlar, iklim koşullarına bağlı olarak üç ana kuşakta sınıflandırılmaktadır. Soğuk bölgelerde kutup altı kuşağında yer alan boreal (ibrelili) ormanlar, sıcak bölgelerde ekvatorial kuşakta yer alan tropikal yağmur ve subtropikal ormanlar ve ılıman bölgelerde orta kuşakta yer alan ılıman yaprak döken ve iğne yapraklı ormanlar.

Dünya genelindeki ormanların yüzdelik dağılımı incelendiğinde, %45'i tropikal kuşakta, %27'si kutup altı bölgelerde, %16'sı ılıman kuşakta ve %11'i subtropikal alanlarda yer almaktadır (Görsel 1). Kıtalarla göre orman dağılımı ise şu şekildedir: %25'i Avrupada, %21'i Güney Amerikada, %19'u Kuzey ve Orta Amerikada, %16'sı Afrika'da, %15'i Asya'da, %5'i Okyanusya'da bulunmaktadır (FAO, 2020).

Ekosistem sürekliliği açısından değerlendirildiğinde, tropikal yağmur ormanları ve boreal iğne yapraklı ormanlar nispeten daha az parçalanmış durumdadır. Buna karşın, dünya nüfusunun büyük bir kısmının yakınında yer alan subtropikal kuru ormanlar ve ılıman okyanus ormanları, insan etkisiyle daha fazla parçalanmış ve tahrip olmuş ekosistemler arasında yer almaktadır.

Klimatik Bölgelere Göre Yeryüzünde Ormanların Dağılışı Haritası

Görsel 1. Klimatik bölgelere göre yeryüzünde ormanların dağılışı

Dünya genelindeki orman alanlarının ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, küresel orman varlığının %54'ü yalnızca beş ülkenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Rusya Federasyonu, Brezilya, Kanada, ABD ve Çin, toplam orman alanının yarısından fazlasına sahiptir. Rusya, 815 milyon hektarlık orman varlığı ile dünya genelindeki ormanların %20'sine tek başına sahiptir. Onu Brezilya, %10'luk payla (497 milyon ha) takip etmektedir. Kanada (347 milyon ha), ABD (310 milyon ha) ve Çin (220 milyon ha) ise küresel orman alanının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu beş ülkeye ek olarak Avustralya (134 milyon ha), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (126 milyon ha), Endonezya (92 milyon ha), Peru ve Hindistan (72 milyon ha) gibi ülkeler, toplamda 1,375 milyar hektarlık orman alanına sahip olup, dünya genelindeki ormanların %34'ünü kapsamaktadır (FAO, 2020).

Türkiye'de Orman Varlığı ve Dağılışı

Türkiye, fiziki coğrafya koşulları nedeniyle yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip ülkelerden biridir. Zaman içerisinde doğal süreçler (adaptasyon ve süksesyon) ile antropojenik etkiler altında değişime uğrayan orman ekosistemleri, varlıklarını sürdürerek orman çeşitliliğini artırmıştır. Tarihsel süreçte, Anadolu'nun yaklaşık %70'inin ormanlarla kaplı olduğu tahmin edilmektedir. Ancak günümüzde ormanlık alan oranı, özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaşarak %29'a kadar gerilemiştir (Görsel 2).

Türkiye Orman Varlığı Haritası

Görsel 2. Türkiye orman varlığı haritası (OGM, 2021).

Anadolu, tarih boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olup, bu durum orman varlığını olumsuz etkilemiştir. İnsanların doğal, tarihi ve kültürel faktörlerle şekillenen müdahaleleri, orman alanlarının azalmasına ve verimliliğin düşmesine neden olmuştur (Doğanay, 2011: 33). Türkiye'nin farklı bölgelerinde antropojenik etkiler bitki örtüsü üzerinde belirgin kayıplara yol açmıştır. Bunun başlıca sebebi, yerleşim yerlerine yakın ormanlık alanların tarımsal faaliyetler için dönüştürülmesidir (Bozyiğit & Kaya, 2019: 898).

Türkiye'de orman alanlarını artırmaya yönelik ağaçlandırma çalışmaları, 1839 yılında kurulan Orman Genel Müdürlüğü (OGM) tarafından yürütülmektedir. Kurumsal yapıların güçlendirilmesi ve sürdürülebilir ormancılık politikaları sayesinde son yıllarda orman varlığında artış gözlenmiştir. 1999 yılında 20,8 milyon hektar olan orman alanı, 2004 yılı sonunda 21,2 milyon hektara ulaşarak ülke yüzölçümünün %27,2'sini kaplamıştır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'nin orman varlığı 23,2 milyon hektara ulaşmış ve ülke yüzölçümünün %29,4'ünü kaplamıştır (OGM, 2024). Bu artışla Türkiye, dünya orman alanı sıralamasında 27. sırada yer almakta olup, 2010-2020 yılları arasında en fazla ağaçlandırma yapan ülkeler arasında 6. sırada gösterilmiştir (FAO, 2020: 18). 2024 yılı itibarıyla Türkiye, Avrupa'da ağaçlandırma çalışmaları açısından birinci, dünya genelinde ise dördüncü sıraya yükselmiştir.

Ormanların Sağladığı Faydalar

Ormanlar, sosyoekonomik kalkınmaya katkıda bulunan ve milyonlarca insana iş ve gelir sağlayan kritik doğal kaynaklardan biridir. Orman ekosistemleri, yakacak odun, meyve, ot, bal gibi gıda kaynaklarının yanı sıra yaban hayatı için barınma alanları sunar. Ormancılık sektörü, dünya genelinde tahmini 40-60 milyon kişiye doğrudan veya dolaylı istihdam sağlamaktadır. Ormanlar, düşük gelirli aileler için ekonomik fırsatlar sunarak gelir eşitsizliğini azaltmada önemli bir rol oynar. Bunun yanı sıra, ormanlardan elde edilen ürünler gıda, ilaç ve biyoyakıt kaynaklarıyla milyarlarca insanın yaşamını doğrudan desteklemektedir (Ahlenius, 2010). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 250 milyon insanın geçimi orman kaynaklarına bağlıdır. Ormanların sunduğu ekosistem hizmetleri arasında trafik gürültüsünü 20-30 desibel azaltma, hava kalitesini iyileştirme ve fiziksel-ruhsal sağlığa olumlu etkileri bulunmaktadır (OGM, 2024). Bu paha biçilemez ekosistemlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için koruma politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Ormanlar, sadece ağaç topluluklarından ibaret olmayıp, barındırdığı biyolojik çeşitlilik açısından da büyük önem taşımaktadır. Dünya karasal biyolojik çeşitliliğinin %75'inden fazlasına ev sahipliği yapan ormanlar, toprak ve su kaynaklarını koruyarak iklim değişikliğiyle mücadelede önemli rol oynar. Orman ekosistemleri, amfibi türlerinin %80'ine, kuş türlerinin %75'ine ve memelilerin %65'ine yaşam alanı sunar. Sulak alanlara özgü mangrov ve longoz ormanları, sucul ekosistemlerin devamlılığını sağlayarak balık popülasyonları ve higrofit bitkiler için kritik habitatlar oluşturur (Duman, 2023: 293).

FAO verilerine göre, tropikal ormanların %80'i büyük ölçekli tarımsal üretim için arazi dönüşümüne maruz kalmaktadır. Özellikle palmye yağı üretimi, soya tarlaları ve sığır çiftlikleri için yapılan ormansızlaştırma, sürdürülemez tarımsal kalkınmaya neden olmaktadır. Ormanların yok edilmesi, küresel iklim dengelerini bozarak, ekosistem hizmetlerini ve biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir. Yağmur ormanları, modern ilaçların dörtte birinin kaynağını oluştururken, bu ekosistemlerin tahribatı, henüz keşfedilmemiş tıbbi potansiyele sahip bitkilerin yok olmasına neden olabilir.

Ormanların iklim ve karbon döngüsünün düzenlenmesindeki rolü hayati önem taşır. Örneğin, Amazon ormanlarındaki ağaçların, atmosferdeki insan kaynaklı sera gazlarının büyük bir kısmını depoladığı tahmin edilmektedir. Ancak bu ağaçların yok edilmesi, atmosfere daha fazla karbon salınımına neden olarak küresel sıcaklık artışını hızlandırmaktadır. Ormanlar, nemi tutarak ve güneş ışığını emerek havayı 8°C'ye kadar soğutabilir, aynı zamanda dondurucu soğukları önleyerek iklim dengesi üzerinde doğrudan etkili olur.

2010-2020 yılları arasında, dünya genelinde en fazla orman kaybı Afrika (3,9 milyon ha) ve Güney Amerika'da (2,6 milyon ha) yaşanmıştır. Her ne kadar bu kayıplar gelişmekte olan ülkelerde meydana gelse de, esas etken Çin, ABD ve Avrupa Birliği gibi yüksek tüketim bölgelerinin oluşturduğu baskıdır.

Dünya genelinde ormanların %30'u öncelikli olarak ticari odun üretimi için yönetilmektedir. Yaklaşık 1,15 milyar hektar orman, odun ve odun dışı ürünlerin üretimi için kullanılırken, 749 milyon hektar çok amaçlı ormancılık faaliyetlerine ayrılmıştır. Buna ek olarak, 186 milyon hektarlık ormanlık alan rekreasyon, turizm, eğitim, araştırma ve kültürel alanların korunması amacıyla yönetilmektedir (FAO, 2020).

2. ORMAN YANGINLARI VE ÖZELLİKLERİ

Yangın, yanma olayının kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmesi olarak tanımlanırken, orman yangını ise orman ekosistemindeki yanıcı materyallerin (odun, yaprak, dal vb.) ve canlı ağaçların tutuşması sonucu ortaya çıkan bir doğal afettir. Orman yangınları, çalılıklar, otlaklar, savanlar ve tarım alanlarını da kapsayan geniş alanlardaki bitki örtüsünü hızla tüketebilir. Açık alanda meydana gelmesi ve hızlı yayılma eğilimi göstermesi, orman yangınlarının kontrol altına alınmasını zorlaştıran başlıca faktörlerden biridir. Yanıcı maddelerin konumuna ve yanma şekline bağlı olarak orman yangınları üç temel kategoriye ayrılmaktadır: toprak yangını, örtü yangını ve tepe yangını.

Orman yangınları, yeryüzündeki en yıkıcı afetlerden biri olup, ekosistemlerin sürekliliğini tehlikeye atmaktadır. Ekvatordan kutuplara kadar dünyanın dört bir yanında her yıl sıklık, şiddet ve süre bakımından artış gösteren orman yangınları, ekolojik dengeyi bozmakta ve insan sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkilere yol açmaktadır. Orman yangınları; biyolojik çeşitliliği tehdit etmekte, ekonomileri olumsuz etkilemekte, su kaynaklarını ve iletişim ağlarını sekteye uğratmakta ve geçim kaynaklarını riske atmaktadır. Ayrıca, milyonlarca ton karbonun atmosfere salınmasına neden olarak küresel ısınmayı daha da hızlandırmaktadır. Eğer mevcut eğilimler devam ederse, orman ekosistemleri, yaban hayatı ve iklim üzerinde geri dönüşü zor, yıkıcı sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Günümüzde afet boyutuna ulaşan büyük orman yangınları, yalnızca rastlantısal olaylar olarak değerlendirilemez; aksine, yangına neden olan faktörlerin artışıyla doğrudan ilişkilidir. İnsanoğlunun hatalı arazi kullanımı, ormansızlaşma ve nüfus artışına bağlı olarak doğal ekosistemlerin tahrip edilmesi, orman yangınlarını doğal afet boyutuna taşıyan unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle sanayi devriminden bu yana hızla artan karbon emisyonları ve iklim değişikliği, yangın sezonlarının uzamasına ve daha büyük alanların yanmasına neden olmaktadır.

Orman yangınları, biyolojik kökenli doğal afetler arasında yer almakta olup (Özey & Ünlü, 2020: 105), tarihsel süreçte dünya genelinde çok sayıda büyük yangın felaketi yaşanmıştır (Özey & Ünlü, 2022: 127). Geçmişten günümüze orman yangınlarında sürekli bir artış eğilimi gözlemlenmektedir (Tablo 1). Bu yıkıcı olayların etkilerini hafifletmek, büyüklüğünü azaltmak ve önleyici tedbirler geliştirmek için öncelikle yangınların temel nedenlerini anlamak gerekmektedir. Bilimsel araştırmalar ve uluslararası kuruluşlar, iklim krizi, aşırı sıcak hava dalgaları ve arazi kullanımındaki değişikliklerin orman yangınlarının sıklığını artıran başlıca faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler'e göre, yüzyılın sonuna kadar aşırı yangın olaylarının yaklaşık %50 oranında artması beklenmektedir, bu da küresel ölçekte ekosistem yönetimi ve orman yangınlarıyla mücadele stratejilerinin önemini daha da artırmaktadır.

Tablo 1. Tarihteki 10 büyük yangın ve özellikleri

Yangının adı	Yılı	Meydana geldiği Ülkeler	Yanan Alan (Dönüm)	Açıklama
Sibirya Tayga Yangınları	2003	Rusya, Kuzey Çin ve Kuzey Moğolistan	55 milyon	Sıcak yaz sonrası
Avustralya Orman Yangınları	2019-2020	Avustralya (Güneydoğu kısmı)	42 milyon	Avusturalya'daki en kurak dönemden sonra meydana geldi. 36 insan ve 3 milyar hayvan öldü, 1 milyar hayvan etkilendi, 3.500 bina yandı.
Kuzeybatı Toprakları	2014	Kanada	8,5 milyon	150'den fazla ayrı yangından 13'ü insan kaynaklıdır. 44,4 milyon ABD dolarına mal olmuştur.

Alaska Yangın Sezonu	2004	ABD (Alaska)	6,6 milyon	701 yangınla yandı. 215'i yıldırım düşmesi 426'sı ise insanlar kaynaklıdır.
1939 Black Friday Orman Yangını	1939	Avustralya (Victoria)	5 milyon	71 insan öldü 700'den fazla ev 69 kereste fabrikasını yandı
1919 Büyük Yangını	1919	Kanada (Alberta ve Saskatchewan)	5 milyon	Kereste endüstrisi için kesilen odun, kuru rüzgârlarla birleşme Birkaç günde yüzlerce bina yandı ve 11 can kaybı oldu.
1950 Chinchaga Yangını	1950	Kanada	4,2 milyon	Kuzeydoğu Amerika ve Avrupa'da birkaç gözlemlenen büyük duman örtüsü oluştur.
Bolivya Orman Yangınları	2010	Bolivya	3,7 milyon	Tarım arazisi kazanma ve anız yangınları sebep olduğu 25.000'den fazla yangın çıktı.
Connecticut Büyük Yangını	2010	ABD (Connecticut)	3 milyon	85 kişi hayatını kaybetti.
1987 Black Dragon (Kara Ejderha) Yangını	1987	Çin	2,5 milyon	İnsan kaynaklı olduğu tahmin ediliyor. 191 kişi öldü, 250 kişi daha yaralandı. Yaklaşık 33.000 kişi yerinden olmuştur.

Orman yangınlarının meydana gelmesi için üç temel unsur gereklidir: yanıcı madde, oksijen ve tutuşturucu kaynak. Bu bileşenler, yangın üçgeni olarak adlandırılır. Tutuşma sıcaklığı, oksijen ve yanıcı madde yeterli miktarda bir araya geldiğinde yanma olayı gerçekleşir. Orman ekosistemlerinde oksijen ve yanıcı madde bol miktarda bulunduğu için, yangının çıkmasındaki temel belirleyici unsur tutuşturucu kaynağın varlığıdır. Bu kaynak doğal etkenlerden (yıldırım düşmesi, volkanik patlamalar vb.) veya insan faaliyetlerinden kaynaklanabilir. İklim değişikliğiyle birlikte artan sıcaklıklar ve kuraklık, yıldırım düşmesi gibi doğal yangın tetikleyicilerinin daha sık görülmesine neden olmaktadır (İgini, 2023).

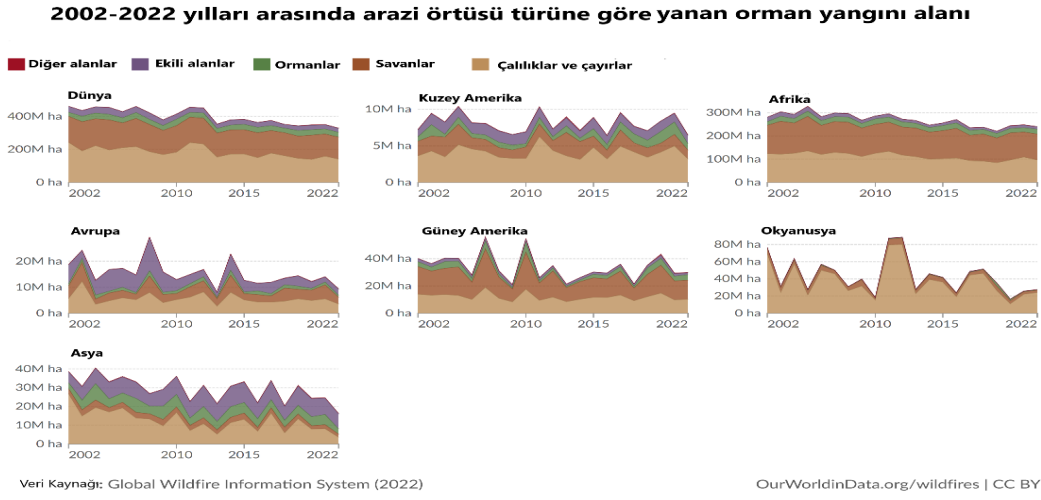
İnsan kaynaklı orman yangınları, kundaklama, ihmal, müdahale edilmeyen küçük yangınlar veya planlı yangınların kontrolden çıkması gibi nedenlerle meydana gelmektedir. Orman yangınlarının %85'i insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. En yaygın nedenler arasında anız yakma, bahçe temizliği, piknik ateşi, sigara izmaritleri ve enerji nakil hatlarından kaynaklanan yangınlar yer almaktadır. Kasıtlı olarak çıkarılan yangınlar ise daha düşük oranda olmakla birlikte büyük zararlar doğurabilmektedir. Örneğin, WWF'nin (2024) raporuna göre Kuzey Amerika'daki 100.000 orman yangınının yaklaşık %85'i insan kaynaklıdır. ABD'nin Kaliforniya eyaletinde 5 Ocak 2025'te meydana gelen büyük orman yangınında 50 kişi hayatını kaybetmiş, yüz binlerce kişi tahliye edilmiş ve 30.000'den fazla bina küle dönmüştür. Yangının neden olduğu ekonomik kaybın 200 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir.

Türkiye'de 2022 yılında çıkan orman yangınlarının %41,2'sinin çıkış nedeni belirlenememiş, %31,5'i ihmal ve dikkatsizlikten, %6,94'ü kazalardan, %4'ü kasıtlı olarak çıkarılmış, %16,5'i ise yıldırım düşmesi nedeniyle meydana gelmiştir (OGM, 2024). İstanbul'da 2015-2020 yılları arasında gerçekleşen orman yangınlarının en yaygın nedenleri arasında sigara izmaritleri ve elektrik kaynaklı yangınlar öne çıkmaktadır (İBB, 2024).

Orman kaybı en fazla, insanların yoğun olarak yaşadığı ılıman ve subtropikal bölgelerde gerçekleşmektedir. Tropikal ve subtropikal alanlarda tarımsal üretim için ormanların kasıtlı olarak yakılması ve kötü orman yönetimi, yangınların sıklığını ve şiddetini artıran başlıca etkenler arasındadır. Son 20 yılda tropik bölgelerde orman örtüsü kaybının %5 oranında (yaklaşık 36.000 hektar) arttığı rapor edilmiştir (MacCarthy vd., 2023).

Orman yangınlarının çevresel etkileri sadece ağaçların kaybıyla sınırlı değildir. Biokütlenin yanması sonucu açığa çıkan siyah karbon, uçucu organik bileşikler, nitrojen oksitler (NOx) ve PM2.5 gibi hava kirleticileri, hava kalitesini bozarak insan sağlığını olumsuz etkilemektedir (URL_2). Orman yangınları sonrasında bölgede haftalarca kalabilen duman, solunum yolu hastalıkları ve kardiyovasküler rahatsızlıklara yol açarak her yıl dünya genelinde yaklaşık 340.000 erken ölüme neden olmaktadır (URL_3).

Orman yangınları sadece sık ağaç formasyonlarını etkilemez, aynı zamanda tropikal yağmur ormanlarından savanlara, otlaklardan tundralara kadar farklı biyomları da tehdit eder. Yangın bölgelerinde klimaks, endemik ve relikt türler geri dönüşü olmayan şekilde yok olabilir. Örneğin, Akdeniz iklim kuşağında kızılçam ormanlarının tahribi sonucu maki formasyonu, makilerin yok olmasıyla da kısa boylu dikenli çalı türü olan garigler ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Afrika ve Güney Amerika'da savanlar, Okyanusya'da çalı ve çayırlar, Avrupa ve Kuzey Amerika'da ise tarım arazileri en fazla yangın tehdidi altında bulunan alanlardır (Samborska ve Ritchie, 2024) Görsel 3).

Görsel 3. 2002-2022 yılları arasında arazi örtüsü türüne göre yanan orman yangını alanı

Orman yangınlarının yayılma hızı ve şiddeti, bitki örtüsünün türü ve yoğunluğu, topoğrafik yapı, rüzgâr yönü ve hızı, nem seviyesi ve hava sıcaklığı gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Yanıcı madde yoğunluğu, yangının ilerleme sürecinde kritik bir rol oynar; çam ağaçları gibi reçineli ve yüksek yanıcı özelliğe sahip bitkiler, kuru otlar, çalılar ve fidanların yoğunluğu yangının şiddetini artırır. Hava koşulları da yangının seyrini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Şiddetli rüzgârlar alevlerin hızla yayılmasına neden olurken, düşük nem oranı ve yüksek sıcaklık, orman yangınlarının başlamasını ve sürmesini kolaylaştırmaktadır. Eğimli arazilerde yangına müdahale daha zor olduğundan, yangının kontrol altına alınması gecikebilir.

Bunun yanı sıra, yangınların erken tespit edilememesi, müdahale ekiplerinin ulaşımında yaşanan gecikmeler, söndürme çalışmalarında görev alan personelin eğitim düzeyi ve fiziksel yeterliliği ile yangın söndürme ekipmanlarının kapasitesi ve teknolojik yeterliliği gibi faktörler, yangınların kontrol altına alınmasını doğrudan etkilemektedir.

İklim değişikliği doğrudan orman yangınına neden olmasa da, aşırı sıcaklık artışı, kuraklık ve düşük bağıl nem oranları nedeniyle yangın riskini önemli ölçüde artırmaktadır (Dabanlı, 2021). İklim değişikliği ve orman yangınları birbirini besleyen iki temel faktördür. Küresel ısınmanın etkisiyle yangın sezonlarının daha erken başlaması ve daha geç bitmesi, yangın sayılarında ve büyüklüğünde ciddi artışlara neden olmaktadır (WWF, 2024).

Orman yangınları, havanın kirlenmesine ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açan birçok tehlikeli maddeyi atmosfere salmaktadır. Yangın dumanı PM10, PM2.5, kükürt dioksit (SO₂), karbon monoksit (CO), ozon (O₃), aromatik hidrokarbonlar ve ağır metaller gibi kirleticiler içererek havayı zehirli hale getirmektedir (URL_2). Yangına maruz kalan bölgelerde, solunum yolu hastalıkları ve kardiyovasküler rahatsızlıkların yaygınlaşması nedeniyle ölüm oranlarında artış gözlenmektedir.

Aşırı sıcaklık ve kuraklık dönemleri yangın riskini artıran başlıca iklimsel faktörlerdir. Örneğin, 2019 yılında Okyanusya kıtasında meydana gelen büyük orman yangını, kaydedilen en sıcak yıl ile çakışmış ve aşırı sıcaklıkların 43 gün boyunca devam ettiği belirlenmiştir. Bu yangınlar sonucu Güney Galler ve Victoria eyaletlerinde yaklaşık 3 milyar hayvan telef olmuş, 11 milyon hektar orman ve mera alanı yok olmuştur. Benzer şekilde, Kanada'da 2023 yılı Ocak-Temmuz döneminde sıcak ve kurak hava koşulları nedeniyle 9,5 milyon hektar orman alanı yanmıştır.

Küresel ısınma, yıldırım düşme sıklığını da artırarak doğal yangınların daha fazla görülmesine neden olmaktadır. Sıcaklıkta her 1°C'lik artışın, yıldırım düşme sıklığını %12 oranında artırdığı tahmin edilmektedir. Kolombiya'da yükselen sıcaklıkların yıldırım aktivitesini artırdığı ve orman yangınlarının %60'ının bu nedenle meydana geldiği rapor edilmiştir (Igini, 2023).

Ayrıca, orman yangınları sonucunda atmosfere büyük miktarda karbon salınımı gerçekleşmekte, bu durum küresel ısınmayı daha da şiddetlendirerek bir kısır döngü oluşturmaktadır (MacCarthy vd., 2023). Ormanların yok edilmesi, tarım alanlarının genişletilmesi ve altyapı projeleri gibi insan kaynaklı faaliyetler, yangın riskini daha da artırmaktadır.

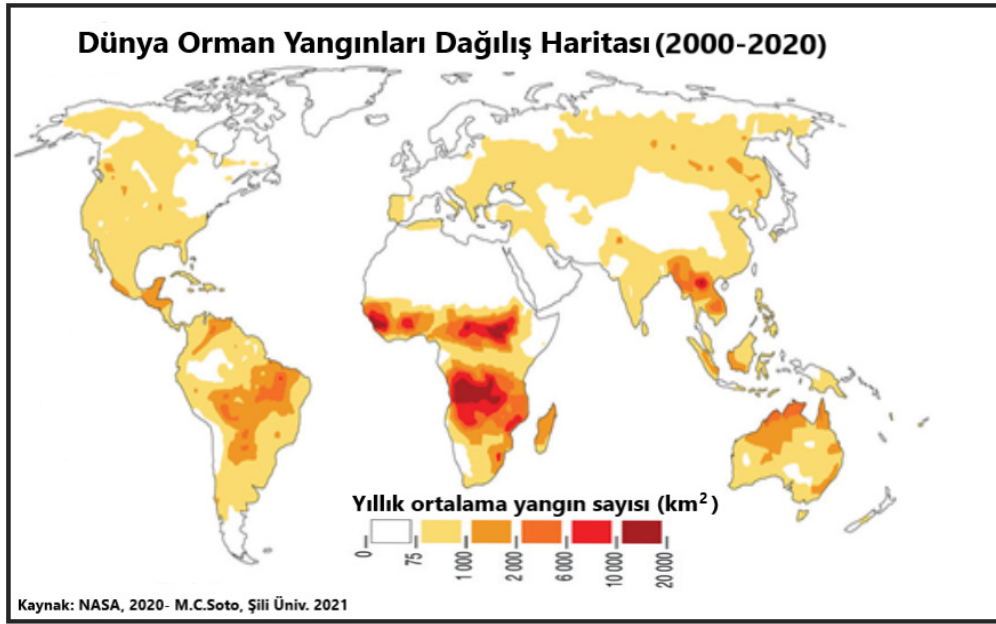
3. ORMAN YANGINLARININ YERYÜZÜNE DAĞILIŞI

Küresel Orman Yangını Bilgi Sistemi verilerine göre, son 20-30 yılda dünya genelinde orman yangınlarının yaktığı alan miktarının yıllık bazda azaldığı görülmektedir. Ancak bu veri yanıltıcı olabilir, çünkü geçmişte tarım ve diğer insan faaliyetleri nedeniyle tahrip edilen ormanlar yerine geri dönmemiştir; dolayısıyla yangınlardan etkilenen alanların çoğunluğu bugün çalılık, otlak ve ekili arazileri kapsamaktadır. Mevcut ormanların bulunduğu alanlara bakıldığında ise yangın oranlarının arttığı dikkat çekmektedir.

Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi'nin 2001-2018 yılları arasında yaptığı analizlere göre, yılda ortalama 400 milyon hektardan fazla alan yangınlardan etkilenmiş ve toplamda 7,20 milyar hektarlık bir alan yanmıştır (Artes vd., 2019). 2015 yılı itibarıyla orman yangınlarının dünya genelindeki dağılımına bakıldığında, tropikal ormanlar %4 (72,9 milyon ha), subtropikal ormanlar %2 (9,8 milyon ha), ılıman ormanlar %1 (9,4 milyon ha) ve boreal ormanlar %1 (6,0 milyon ha) olmak üzere toplam 98 milyon hektarlık orman alanı yanmıştır. Bu rakam, dünya ormanlarının yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir (FAO, 2020).

Son 20 yılda yangınlarla ilgili ağaç örtüsü kaybının %70'i boreal ormanlarında gerçekleşmiş ve bölgede 110.000 hektarlık bir artış gözlemlenmiştir. Boreal ormanlarında yangın riskinin artmasının başlıca nedeni, yüksek enlem bölgelerinin küresel ısınmadan daha fazla etkilenmesi ve bu bölgelerin gezegenin geri kalanına kıyasla daha hızlı ısınmasıdır. Bu durum özellikle endişe vericidir, çünkü boreal ormanları dünya genelindeki karasal karbon depolarının %30-40'ını oluşturmaktadır. Bu karbonun büyük bir kısmı permafrost (donmuş toprak) gibi toprağın altında depolanmakta olup, yangınlar nedeniyle açığa çıkması küresel karbon döngüsünü olumsuz etkilemektedir.

Tropikal ormanlarda, tarımsal genişleme ve orman bozulması yangınları körüklemekte ve yıllık ortalama 36.000 hektarlık bir ağaç örtüsü kaybına neden olmaktadır. 2001-2022 yılları arasında yangınlardan kaynaklanan ağaç örtüsü kaybındaki küresel artışın %15'i tropikal bölgelerde gerçekleşmiştir (Görsel-4.). Ancak tropik bölgelerdeki ağaç örtüsü kaybının temel nedenleri arasında, yangınlardan daha çok tarım amaçlı ormansızlaştırma ve arazi kullanım değişiklikleri yer almaktadır. Bu bölgelerde çiftçiler, yeni tarım veya otlak alanları açmak için genellikle ağaçları kesip kurumaya bıraktıktan sonra kasıtlı olarak araziye yakmaktadır. Bu nedenle, yeni istatistiklerde bu tür alanlar yangın kaynaklı ağaç kaybı olarak sınıflandırılmamaktadır.

Görsel 4. Dünya ortalama orman yangınları dağılışı haritası (2000-2020)

Tarihsel olarak, ılıman ve subtropikal ormanlarda yangınların etkisi boreal ve tropikal ormanlara kıyasla daha sınırlı olmuştur. Ancak 2001-2022 yılları arasında, yangınlardan kaynaklanan küresel ağaç örtüsü kaybının %16'sı ılıman ve subtropikal ormanlarda meydana gelmiştir. Bu bölgelerde yangın aktivitelerinin artmasının en önemli nedeni, iklim değişikliğinin etkileriyle doğrudan ilişkilidir.

Örneğin, Akdeniz Havzası'nda sıcak hava dalgaları ve uzun yaz kuraklıkları, yangınların oluşmasında belirleyici bir faktördür. 2022 yılında İspanya'da rekor seviyeye ulaşan sıcaklık ve kuraklık, 2001'den bu yana en büyük kayba neden olmuş ve 70.000 hektardan fazla ağaç örtüsü yanmıştır. Benzer şekilde, Portekiz'de 2018'de 130.000 hektar, 2024'de ise 121.000 hektarlık ormanlık alan yanarak büyük bir ekolojik kayba neden olmuştur.

2019-2022 yıllarında tüm dünyayı etkilen COVID-19 salgını, ormanları da etkilemiştir. Bazı hükümetler, ekonomik kaynakların kullanımında virüsle mücadeleye öncelik vermiş ve yangın önleme çalışmalarına ayrılan kaynakların azalmasına neden olmuştur. Örneğin orman devriyeleri, yaptırımları azaltmış veya tamamen durdurmuştur. Buna bağlı olarak bu ülkelerde ormansızlaşma ve yangın çıkışlarında artış görülmüştür (wwf, 2020;7).

Türkiye'de Orman Yangınları

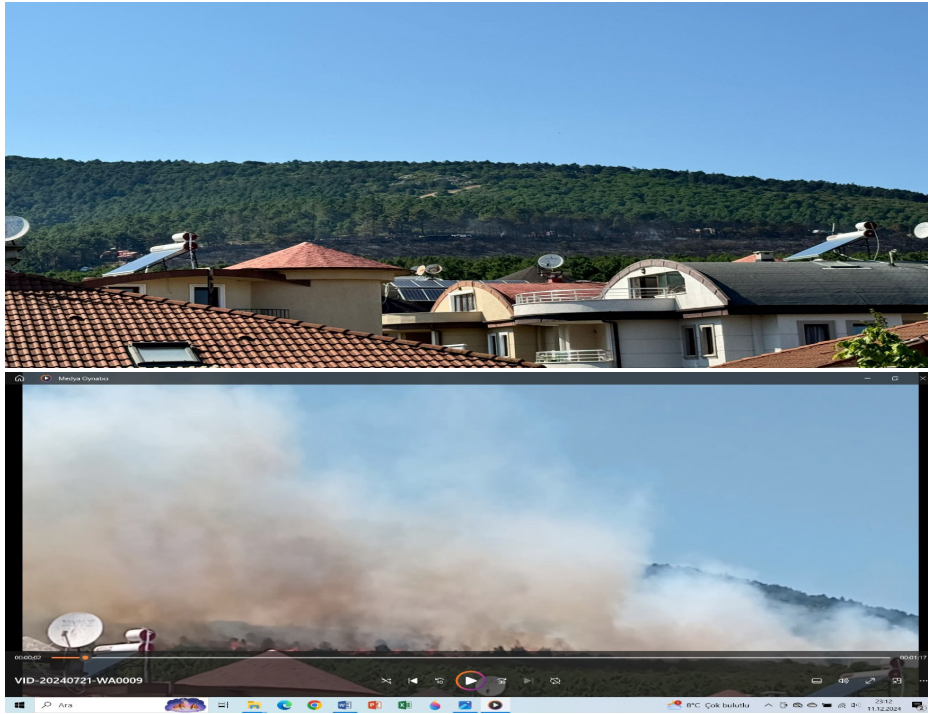
Orman yangınları, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'deki orman ekosistemlerini tehdit eden en önemli faktörlerden biridir. Akdeniz iklim kuşağında yer alan Türkiye'de, orman yangınlarının sıklığında ve etkilediği alan büyüklüğünde son yıllarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir.

2014 yılında yayınlanan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 5. Değerlendirme Raporu'na göre, Türkiye, iklim değişikliğinden en fazla zarar görecektür. Ayrıca, gelecekte Akdeniz Havzası'nda iklim değişikliğine bağlı olarak yıkıcı yangınların artacağı ve etkilerinin daha da şiddetleneceği öngörülmektedir (IPCC, 2014). Günümüzde sıkça karşılaşılan ani ve şiddetli yağışlar, uzun süren kuraklıklar, sıcak hava dalgaları ve artan orman yangınları, yaz mevsiminde en belirgin iklim değişikliği göstergeleri olarak kabul edilmektedir.

Doğal faktörler açısından bakıldığında, Türkiye’de orman yangınlarını en fazla etkileyen unsur, Akdeniz iklim kuşağında yaygın olan hâkim bitki örtüsüdür. Kızılçam ormanları ve maki bitki örtüsü, yangına karşı yüksek hassasiyet gösteren ekosistemlerdir. Özellikle kızılçam ağaçlarının dal ve yapraklarında bulunan eteri yağlar, tepe yangınlarının hızla yayılmasına neden olan yanıcı bileşenler içerir. Bu nedenle Akdeniz iklim bölgesindeki ormanlar, yangınlara karşı daha savunmasızdır.

Türkiye’de orman yangınlarının dağılımı incelendiğinde, yangınların büyük çoğunluğunun yazları sıcak ve kurak geçen Akdeniz iklim bölgesinde meydana geldiği görülmektedir. En fazla orman yangını yaşanan iller arasında Antalya, Muğla, İzmir, Çanakkale, Aydın, Manisa, Mersin, Adana ve Hatay yer almaktadır. Bunun yanı sıra Elâzığ, Isparta, Amasya, Şanlıurfa, Eskişehir, Konya, Kocaeli, Ankara ve İstanbul da orman yangınlarının yaşandığı diğer iller arasında sayılabilir (Görsel 5).

Türkiye’deki orman yangınlarının yaklaşık %85’i insan kaynaklı olup, dikkatsizlik, ihmal ve kasıtlı yakma (Görsel 6) gibi sebeplerle meydana gelmektedir. Her yıl ortalama 2.000’den fazla orman yangını çıkmakta ve binlerce hektar ormanlık alan yok olmaktadır. Bu durum, yalnızca ekosistemlerin sürdürülebilirliğini değil, aynı zamanda biyolojik çeşitliliği, karbon depolama kapasitelerini ve yerel ekonomileri de ciddi şekilde tehdit etmektedir.

Görsel 5. İstanbul Pendik Aydos dağında kasıtlı çıkarılan orman yangını ve sonrası

Türkiye’de orman yangınlarına ilişkin kayıtlar, 1937 yılında yürürlüğe giren 3116 Sayılı Orman Kanunu ile tutulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, ilk kaydedilen verilere göre 1937 yılında 3.136 adet orman yangını meydana gelmiş ve 13.564 hektar alan zarar görmüştür. 1938 yılında 398 yangın 14.416 hektarlık alanı etkilerken, 1939 yılında ise 510 yangında 12.304 hektar orman alanı tahrip olmuştur. 1940-1961 yılları arasındaki 22 yıllık dönemde toplam 17.489 yangın gerçekleşmiş ve 981.950 hektar orman alanı zarar görmüştür. Bu dönemde yıllık ortalama 795 yangın çıkarken, yangın başına düşen ortalama zarar gören alan 56.156 hektar olarak hesaplanmıştır. 1956-1983 yılları arasındaki 25 yıllık süreçte ise 19.485 yangında toplam 292.948 hektar orman kaybı yaşanmıştır. Bu dönemin yıllık ortalamaları ise 780 yangın ve 15.035 hektar yanmış alan olarak kaydedilmiştir (Küçükosmanoğlu, 1986). 2001-2022 yılları arasındaki 22 yıllık veriler incelendiğinde, Türkiye’de yıllık ortalama 2.216 orman yangını meydana gelmiş ve ortalama 8.319 hektar orman alanı yanmıştır. Ancak, 2021 yılında Manavgat, Marmaris, Isparta, Köyceğiz ve Milas’ta eş zamanlı başlayan ve günlerce süren büyük yangınlar, son yılların en

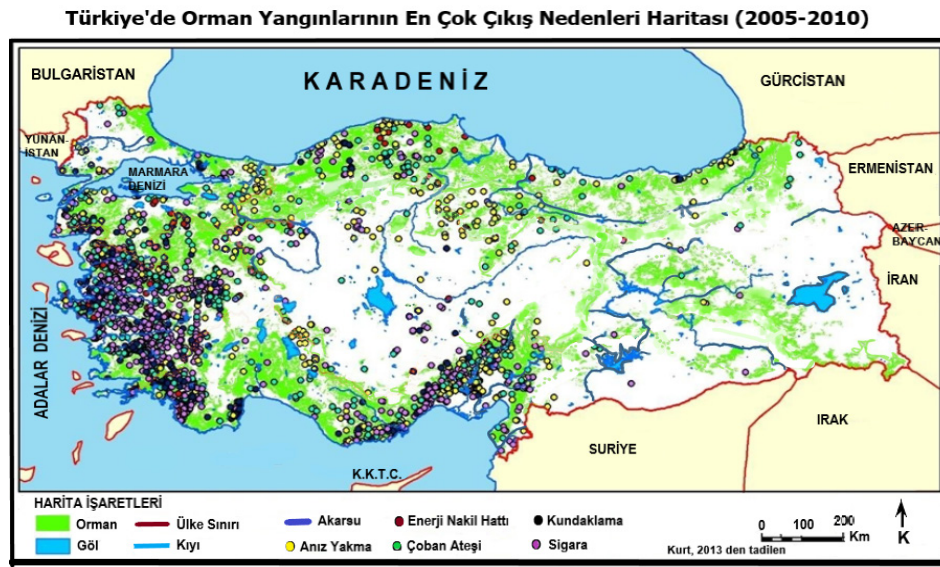
büyük tahribatına neden olmuştur. Bu dönemde toplam 612 orman yangını yaşanmış ve 206.013 hektarlık alan tamamen yanmıştır (Afet Platformu, 2021; 3).

Avrupa Orman Yangın Bildirgesi Sistemi (EFFIS) 2023 verilerine göre, Akdeniz iklim kuşağındaki Avrupa ülkelerinin 2012-2022 yılları arasındaki 10 yıllık ortalama verileri incelendiğinde, yangın başına düşen yanan alan miktarları şu şekildedir:

- Portekiz: 134,7 bin hektar
- İspanya: 102,2 bin hektar
- İtalya: 65,6 bin hektar
- Yunanistan: 28,44 bin hektar
- Türkiye: 22,9 bin hektar
- Fransa: 19,5 bin hektar (OGM, 2024).

Türkiye’de tarihsel süreçte büyük tahribata yol açan orman yangınları arasında özellikle Antalya-Manavgat, Antalya-Serik ve Marmaris yangınları öne çıkmaktadır. Bu yangınlar, orman ekosistemleri üzerinde geri dönüşü zor hasarlar bırakmış ve yangınla mücadele stratejilerinin geliştirilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Antalya Manavgat Yangını, Türkiye’nin kayıtlı tarihindeki en büyük orman yangını olarak kayıtlara geçmiştir. 28 Temmuz 2021’de Manavgat’ta başlayan yangın, kuvvetli rüzgârın etkisiyle hızla yayılmış ve ertesi gün Akseki, Gündoğmuş, İbradı ve Alanya ilçelerine sıçramıştır. Bu felakette 7 kişi hayatını kaybetmiş, 60.000 hektarlık alan küle dönmüş ve 2.000’den fazla ev, iş yeri, depo ve ahır zarar görmüştür. Manavgat yangını yalnızca insan yaşamını ve yerleşim alanlarını değil, aynı zamanda bölgedeki yaban hayatını da olumsuz etkilemiştir. Yangının toplam ekonomik maliyeti yaklaşık 412 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir. Bu rakam, yangın söndürme çalışmaları, tarım arazilerinin kaybı, altyapı ve mülklere verilen zarar gibi çeşitli unsurları içermektedir. Yangının ardından bölgedeki ekosistemi yeniden canlandırmak amacıyla yoğun bir rehabilitasyon ve ağaçlandırma çalışması başlatılmıştır. İki yıl içinde 30.000 hektarlık alanda doğal gençleştirme, 14.000 hektarlık alanda ise suni gençleştirme çalışmaları uygulanmıştır. Ayrıca, 467 hektar alan endüstriyel plantasyonla ağaçlandırılmıştır. Toplamda 5.170.000 fidan dikilmiş ve 153.000 ton tohum ekilerek bölgenin yeniden yeşillendirilmesi sağlanmıştır.

Görsel 6. Türkiye’de orman yangınlarının en çok çıkış nedenleri haritası.

Antalya Orman Bölge Müdürlüğü sınırları içerisinde 31 Temmuz – 4 Ağustos 2008 tarihleri arasında gerçekleşen Antalya Serik-Taşağıl Yangını, enerji nakil hattında şiddetli poyraz rüzgârı nedeniyle tellerin birbirine temas etmesi sonucu oluşan kıvılcımdan çıkmıştır. Karataş Köyü Macarlar Mahallesi'nde 77 konut, 88 ahır ve depo tamamen yanarken, 50 küçük ve büyükbaş hayvan ile 106 kovandaki arılar telef olmuştur. Yangın sonucunda 16.925 hektar orman alanı tahrip olmuş ve tahmini 1.674.000 m³ dikili ağaç zarar görmüştür.

Ayrıca, Muğla Orman Bölge Müdürlüğü sınırları içinde, Marmaris bölgesinde 3 Eylül – 4 Ekim 1979 tarihleri arasında çıkan yangında 13.260 hektarlık ormanlık alan yok olmuştur. Balıkesir-Dursunbey-Çandere'de 20 Nisan 2016 tarihinde meydana gelen orman yangınında 12.600 hektarlık ormanlık alan yanmıştır. Mersin-Gülne'de 7-9 Temmuz 2008 tarihindeki orman yangınında 5.037 hektarlık orman alanı zarar görmüştür. Manisa-Gördes'te 22 Ağustos 2024 tarihinde çıkan yangında ise 4.500 hektar alan zarar görmüş, 16 mesken yanmış ve 3.000 kişi başka alanlara tahliye edilmiştir.

Orman Yangınlarının Yönetim ve Denetimi

Doğal afetlerden biri olan orman yangınları, biyolojik afetler grubunda yer almaktadır. Afet yönetimi, 1960'lı yıllar öncesinde “yara sarma stratejisi” olarak uygulanmış, ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 20. yüzyılın ortalarından itibaren zarar azaltma stratejisine dayalı önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu yeni strateji ile “afetin hemen öncesinde yapılan hazırlık ve olaya müdahale yöntemlerinin güçlendirilmesi” anlayışı yerine, “zarar azaltma” yaklaşımı benimsenmiş ve afetler “Afet veya risk yönetimi” başlığı altında yapılandırılmıştır.

Doğal afetlerle mücadelede uluslararası alanda önemli bir adım, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 1989 yılında 1990-2000 yıllarını “Doğal Afet Zararlarının Azaltılması Uluslararası 10 Yılı” olarak ilan etmesi olmuştur. BM, üye ülkelerden bu süre zarfında gerçekleştirecekleri çalışmaları bir ulusal afet yönetim programı çerçevesinde hazırlamalarını ve ülkeler içerisindeki faaliyetlerin yanı sıra uluslararası düzeydeki koordinasyonu sağlamak amacıyla milli komiteler belirleyerek yapılan çalışmaları BM'ye bildirmelerini talep etmiştir (Özey ve Ünlü, 2020; 185).

Doğal afetlerin zararlarını azaltmaya yönelik çalışmalara ilişkin 2000 yılı öncesinde yapılan akademik çalışmalarda daha çok “yara sarma” stratejilerinin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Küçükosmanoğlu (1994), “Orman yangınlarına duyarlı ülkelerde yangınların çıkmasını ve yayılmasını önleyici çok sayıda önlem alınmakla birlikte, en büyük çabanın yangınların başlangıç aşamasında büyümeden söndürülmesi üzerine yoğunlaştığını” (s. 125) belirtmiştir. Bu yaklaşım, yangınların sayısının değil, yanan alanın küçültülmesini sağlamaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilmiştir.

Modern afet yönetimi paradigması ise afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması için afete yol açabilecek tehlike ve risklerin önceden tespit edilerek gerekli önlemlerin alınmasını gerektirir. Bu mücadelede bireylerden devlet kurumlarına kadar geniş bir sorumluluk ağı bulunmaktadır. Afet yönetimi, belirli bir zaman diliminde başlayan ve sona eren kriz, acil durum ve olağanüstü hâl yönetimlerinden farklı olarak, sürekli gelişen ve çok disiplinli bir süreçtir (Özey ve Ünlü, 2020; 185).

Orman yangınlarını önlemek için etkin bir çevre yönetimi gereklidir. Riskli alanların belirlenmesi, gerekli önlemlerin zamanında alınmasını sağlayarak yangın sayısını azaltacak veya en aza indirecektir (Altun vd., 2020; 22). Bu kapsamda yangın yönetimi, yangın öncesi önleme çalışmaları, yangın anında söndürme faaliyetleri ve yangın sonrası rehabilitasyon süreçlerini içeren bütüncül bir yönetim anlayışıyla ele alınmalıdır.

Orman yangınlarına yönelik politikalar, “ormanların korunması” kavramı çerçevesinde şekillendiğinden yangın önleme çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Orman yangınlarının %84'ünün antropojenik kaynaklı olması, yangın riskini azaltmak adına alınacak önlemlerin büyük ölçüde insan faaliyetlerine yönelik stratejilerle belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Yangın öncesinde hazırlık faaliyetleri kapsamında, yangın önleme planları oluşturulmalı ve bu planlar doğrultusunda önleyici tedbirler ile yangına hazırlıklı olma tedbirleri uygulanmalıdır. *Önleyici Tedbirler*, yangının çıkmasını engellemek veya yangın

sayısını azaltmaya yönelik çalışmaları kapsar. *Yangına Hazırlıklı Olma Tedbirleri*, meydana gelen yangınların zarar düzeyini en aza indirmeye yönelik stratejiler içerir.

Yangınla mücadelenin en iyi yolu, yangının çıkmasını engellemektir. Bu doğrultuda orman yangınlarına hassas bölgelerde yaşayan bireylerin eğitimi ve bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kamu kuruluşları, üniversiteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içerisinde çalışarak her türlü hazırlığın tamamlanması gerekmektedir.

Orman yangınlarıyla mücadelede yangın anında erken müdahale, yangının büyümesini engellemenin en etkili yöntemlerinden biridir. Karadan ve havadan suyla etkin müdahale, doğrudan söndürme yaklaşımının temelini oluşturur. Son yıllarda gelişen teknolojinin yangın söndürme çalışmalarında kullanılması, yangın işçilerinin ve yetkililerin daha etkin mücadele etmesini sağlamıştır. Özellikle İHA, drone ve hava araçlarına yapılan yatırımlar, yangın yönetimi açısından önemli katkılar sunmaktadır (Coşkun, 2023). Ancak yangınları söndürmeye odaklanan stratejiler, yangın tehlikesini ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Bu nedenle yangın öncesi risk yönetimi ve önleyici tedbirlerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Yangın sonrası soğutma çalışmaları, yangının tamamen söndüğünden emin olmak için kritik bir aşamadır. Yanmış alanlarda oluşan hasarın tespit edilmesi, ekolojik restorasyon ve yeniden ağaçlandırma çalışmalarının planlanması gerekir. Yanan alanların farklı arazi kullanımlarına tahsis edilmemesi ve doğal ekosistemin yeniden kazanılmasına yönelik planlamaların yapılması önemlidir (TEMA, 2025). Yangına dayanıklı yerel ağaç türlerinin seçimi, sürdürülebilir orman yönetimi açısından öncelikli konular arasında yer almalıdır.

Yangınların oluşturduğu maddi zararların giderilmesi kadar, bölge halkının psikososyal iyileşme sürecine destek verilmesi de önemlidir. Afet sonrası psikososyal destek projeleri, yangın mağdurlarının travma ile başa çıkmasını kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda yangınla mücadelede görev alan ekiplerin de desteklenmesi ve afet sonrası rehabilitasyon çalışmalarının hızla başlatılması gerekmektedir.

Neticede orman yangınlarının yönetimi, sadece yangın anındaki söndürme faaliyetlerine değil, önleme ve risk azaltma süreçlerine de odaklanmalıdır. Etkili bir yangın yönetimi için riskli bölgelerin tespit edilmesi, orman yangınına dayanıklı ekosistemlerin korunması ve halkın bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumsal farkındalığın artırılması, teknolojik imkânların yangın yönetimine entegre edilmesi ve multidisipliner iş birliklerinin güçlendirilmesi, yangınların etkilerini en aza indirmek adına kritik bir önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeryüzünde farklı ekolojik koşullara uyum sağlamış yaklaşık 400 bin bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu türleri oluşturan ağaç sayısı ise trilyonları aşmaktadır. Ağaç toplulukları ormanları oluşturmakla birlikte, ormanlar yalnızca ağaçlardan ibaret değildir; aynı zamanda dinamik bir ekosistemi temsil eder. Orman ekosistemleri, bitkiler, hayvanlar, mantarlar, likenler ve mikroorganizmalar da dahil olmak üzere milyonlarca türden oluşan biyolojik çeşitliliği barındırır.

Bitki türleri ve topluluklarının yayılış alanları, bu türlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli çevresel koşullarla sınırlandırılmıştır. Ekvatordan kutuplara, derin okyanus diplerinden yüksek dağ zirvelerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı bitki türleri barındıran ormanlar, soğuk, ılıman ve tropikal olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Küresel ölçekte kara yüzeyinin yaklaşık %30'unu kaplayan ormanlar, insanlar için gıda, kereste, enerji, barınak ve ilaç gibi kaynakların sağlanmasında kritik bir role sahiptir. Orman ekosistemlerinin gezegen üzerindeki ekolojik ve ekonomik değeri göz önüne alındığında, bilim insanları ve politika yapıcılar, ormanların korunması ve sürdürülebilir yönetimi konusundaki endişelerini artırmaktadır.

Orman kayıpları, ekolojik denge üzerinde ciddi sonuçlar doğurmakta ve küresel ısınmayı hızlandırmaktadır. Ormanlar yok edildiğinde, atmosfere büyük miktarda karbon salınımı gerçekleşir ve bu durum, fosil yakıtlarla çalışan bir termik santral inşa etmekle eşdeğer bir etkiye sahip olabilir. Orman tahribatının en önemli nedenlerinden biri ise orman yangınlarıdır. Son 20-30

yılda, iklim krizi ve arazi kullanım değişiklikleri orman yangınlarının sıklığını ve şiddetini artırmıştır. Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) tarafından yayımlanan verilere göre, dünya çapında orman yangınları, savunmasız ve nesli tükenme tehlikesi altında olan türlerin en az %15'ini tehdit etmektedir. Birleşmiş Milletlere göre, yüzyılın sonuna kadar aşırı yangın olaylarının yaklaşık %50 oranında artacağı öngörülmektedir.

Küresel ısınmanın orman yangını sıklığı ve şiddeti üzerindeki etkilerine ilişkin endişeler giderek artmaktadır. Artan sıcaklıklar, azalan nem oranları, bitki örtüsünün kuruması ve rüzgâr rejimlerindeki değişimler, büyük ölçekli orman yangınlarının ortaya çıkma riskini artıran temel faktörler arasında yer almaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen orman yangınları, nedenleri ve etkileri bakımından çeşitlilik gösterse de ortak paydada iklim değişikliğinin belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir. Bilimsel raporlar, Akdeniz Havzası'nın dünya üzerindeki en hızlı ısınan bölgelerden biri olduğunu göstermektedir. Yaz aylarında bu ısınma daha belirgin hâle gelmekte, sıcak ve kuru hava koşulları nedeniyle yangınların daha hızlı yayılmasına ve daha yoğun hâle gelmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, Türkiye, Portekiz ve İspanya gibi ülkeler, orman yangını tehlikesi en yüksek ülkeler arasında yer almaktadır. Nitekim Türkiye'de son yıllarda sıkça yaşanan büyük ölçekli yangınlar, bu eğilimin somut örneklerini oluşturmaktadır.

Orman yangınlarının sayısının ve etki alanının azaltılması, yalnızca devlet kurumlarının çabalarıyla sınırlı kalamayacak kadar çok boyutlu bir süreçtir. Kamu politikaları kapsamında yasal düzenlemeler ve caydırıcı önlemler alınarak, yangın riskinin azaltılması sağlanmalıdır. Özellikle yangına duyarlı bölgelerde, ormanlık alanlarda gerçekleştirilecek turistik faaliyetlere yönelik düzenlemeler getirilerek, yangın mevsimlerinde bu tür aktivitelerin kontrol altına alınması sağlanmalıdır.

Doğal kaynakların aşırı kullanımı, sürdürülemez tüketim alışkanlıkları ve çevresel kirlilik, küresel ısınmaya neden olan başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde sorumlu tüketim ve üretim politikaları benimsenmeli ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ekosistem temelli çözümler geliştirilmelidir. Yangın riski yüksek bölgelerde, yangın emniyet yolları ve şeritleri oluşturularak risk azaltıcı önlemler alınmalı ve orman yangınlarını önlemeye yönelik bilinçlendirme kampanyalarına daha fazla ağırlık verilmelidir.

| EXTENDED ABSTRACT |

Forest Existence and Effects of Forest Fires

Mehmet ÜNLÜ

Forests are critically important for the conservation of biodiversity and carbon storage (Atalay, 2014). Forests, one of the most important components of the biosphere, are formed by the coming together of plant formations. However, not every group of trees is considered a forest (FAO, 2020). Forest cover occupies approximately 9.4% of the Earth's surface and 31% of land areas, representing a total area of 4.06 billion hectares. The distribution of plants on Earth varies depending on different ecosystems (Ünlü, 2022; 258). When examining the percentage distribution of forests worldwide, 45% are located in the tropical zone, 27% in the subpolar regions, 16% in the temperate zone, and 11% in the subtropical areas (Figure 1), (FAO, 2020).

Turkey is one of the countries with high biological diversity due to its physical geography conditions. However, Anatolia, having hosted many civilizations throughout history, has negatively impacted its forest resources (Doğanay, 2011: 33). In other words, anthropogenic effects in different regions of Turkey have led to significant losses in vegetation cover (Bozyiğit & Kaya, 2019: 898). With afforestation efforts aimed at increasing forest areas in Turkey, the forest area, which was 20.8 million hectares in 1999, reached 23.2 million hectares in 2024. As of 2024, Turkey has risen to first place in Europe and fourth place globally in terms of afforestation efforts (OGM, 2024).

Forests are one of the critical natural resources that contribute to socioeconomic development and provide jobs and income for millions of people (Ahlenius, 2010). Additionally, they are of great importance due to the biological diversity they harbor. It hosts more than 75% of the world's terrestrial biodiversity. (Duman, 2023: 293). Therefore, the destruction of forests paves the way for the disruption of global climate balances, the threat to ecosystem services, and the endangerment of biodiversity. Forests are most affected by the pressure from high consumption areas such as China, the USA, and the European Union. One of the most important factors causing the reduction of forests is forest fires.

Forest fires are one of the most destructive disasters on Earth, threatening the continuity of ecosystems. Forest fires do not only affect dense tree formations, but also threaten different biomes from tropical rainforests to savannas, from grasslands to tundras. In fire-affected areas, climax, endemic, and relic species can be irreversibly lost (Samborska and Ritchie, 2024).

The large forest fires that have reached disaster proportions today are not coincidental but are directly related to the increase in factors that cause fires. Forest fires are among the natural disasters of biological origin (Özey & Ünlü, 2020: 105), and throughout history, numerous major fire disasters have occurred worldwide (Özey & Ünlü, 2022: 127). From the past to the present, a continuous increasing trend in forest fires has been observed. In the last 20 years, it has been reported that forest

cover loss in tropical regions has increased by 5% (approximately 36,000 hectares) (MacCarthy et al., 2023). The spread rate and intensity of forest fires depend on various factors such as the type and density of vegetation, topographic structure, wind direction and speed, humidity level, and air temperature. With climate change, rising temperatures and drought, and also some natural factors, such as lightning strikes, are causing natural fires more frequently (Igini, 2023). Although climate change does not directly cause forest fires, it significantly increases the risk of fire due to extreme temperature rises, drought, and low relative humidity levels (Dabanlı, 2021). Climate change and forest fires are two interdependent factors. The impact of global warming, with fire seasons starting earlier and ending later, is causing a significant increase in the number and size of fires (WWF, 2024).

According to the analyses conducted by the European Commission Joint Research Centre between 2001 and 2018, an average of more than 400 million hectares per year were affected by fires, and a total area of 7.20 billion hectares was burned (Artes et al., 2019). In the Mediterranean Basin, heatwaves and prolonged summer droughts have been a determining factor in the occurrence of wildfires.

In Türkiye, which is located in the Mediterranean climate zone, a significant increase has been observed in the frequency of forest fires and the area they affect in recent years. Among the provinces where forest fires are most frequently experienced are Antalya, Muğla, İzmir, Çanakkale, Aydın, Manisa, Mersin, Adana, and Hatay (Visual 5). Approximately 85% of these fires are human-induced, occurring due to reasons such as negligence, carelessness, and arson (Visual 6).

In the 2000s, a more robust strategy of disaster management and supervision was adopted. Effective environmental management is necessary to prevent forest fires. Identifying risky areas and taking necessary precautions in a timely manner will reduce or minimize the number of fires (Altun et al., 2020; 22). In this context, fire management should be addressed with a holistic governance approach that includes pre-fire prevention efforts, firefighting activities during the fire, and post-fire rehabilitation processes.

As a result, the management of forest fires should focus not only on extinguishing activities during the fire but also on prevention and risk reduction processes. For effective fire management, it is necessary to identify risky areas, protect fire-resistant ecosystems, and raise public awareness. Increasing societal awareness, integrating technological capabilities into fire management, and strengthening multidisciplinary collaborations are critically important for minimizing the impacts of fires.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Afet Platformu. (2021). 2021 yaz dönemi afetler raporu. <https://afetplatformu.org.tr/2021-orman-yanginlari-raporu/> Erişim tarihi 20.11.2024.
- Ahlenius, H. (2010). Tür dağılım haritaları. <https://www.grida.no/resources/7762>.
- Altun, R., Kalkan, K. & Gürsoy, Ö. (2020). *Determining the forest fire risk with sentinel 2 images*. Turkish Journal of Geosciences, 1(1), 22-26.
- Atalay, A. (2014). Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri. 2.Baskı. İzmir: Meta Basım.
- Aydın-Kandemir, F. & Demirci, N. (2023). 2021 Turkey mega forest fires: biodiversity measurements of the IUCN red list wildlife mammals in Sentinel-2 based burned areas. *Advances in Space Research*. 71 (7) s.3060-3075.
- Bilgili, A., Demir, O. & Daşçı, M. (2017). Orman yangınlarının önlenmesinde sürdürülebilir uygulama: kontrollü hayvan otlatma. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 14(1), 87-93. <https://doi.org/10.25308/aduziraat.297678>.
- Bozyiğit, R. & Kaya, B. (2019). Meram Dere Vadisi'nin (Konya) Floristik Özellikleri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 888-900.
- Buttimer, A. (1993). *Geography and the human spirit*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Coşkun, K.A. (2023). 2023 yılında Dünya'da ve Türkiye'de orman yangınları. Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı. Akademik Değerlendirmeler. <https://yillik.kizilayakademi.org.tr/kategori/akademik-degerlendirmeler/> Erişim: 21.11.2024.
- Crowther, T., Glick, H., Covey, K. ve diğerleri. (2015). *Mapping tree density at a global scale*. Nature 525, 201-205. <https://doi.org/10.1038/nature14967>.
- Dabanlı, İ. (2021). İklim değişikliği ve artan orman yangınları ilişkisi. *Orman Yangınları*. 25-42. DOI: 10.53478/TUBA.2021.040.
- Doğanay, H., Doğanay, S. (2011). Türkiye'de orman yangınları ve alınması gereken önlemler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(11);31-48.
- Duman, C. (2023). *Orman Okuryazarlığı. Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı-III* (Ed. R. Sever). s.292-322: Ankara: Pegem Akademi.

- FAO, (2020). Global Forest Resources Assessment 2020 Main Report. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome 2020. <https://www.fao.org/3/ca9825en/ca9825en.pdf>
- Haznedar, C., Erkan, N. & Ayhan, E. (2023). *Orman yangınları konusunda ilköğretmenlerinin bilgi düzeyi ve eğitimdeki farkındalıklarının belirlenmesi (Bursa ili örneği)*. Ormancılık Araştırma Dergisi. 2023, 10(2), 224-234. DOI: <https://doi.org/10.17568/ogmoad.1329332>.
- İBB, (2024). <https://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/haberler/11248/yangina-en-fazla-sigara-neden-oluyor.html>.
- Igini, M. (2023). <https://earth.org/what-causes-wildfires/#:~:text=The%20risk%20of%20a%20fire,Heat%20to%20ignite%20and%20burn>
- IPCC, (2014) Climate Change 2014. Synthesis Report. URL <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>, Erişim tarihi 15.11.2024
- Kurt, B. (2014). *Türkiye’de Orman Yangınlarının Coğrafi Dağılışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Küçükosmanoğlu, A. (1986). *Türkiye ormanlarında çıkan yangınların sınıflandırılması ile büyük yangınların çıkma ve gelişme nedenleri*. İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi, 36(1);131-154.
- Küçükosmanoğlu, A. (1994). Ülkemizde orman yangınları ve yangın sezonları. İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi. 44 (1-2), s.121-128. İstanbul.
- MacCarthy, J., Richter, J., Tyukavina, A., Weisse, M. & Harris, N. (2023). *What’s driving the increase in forest fires?* World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2023/09/driving-increase-forest-fires>.
- Ritchie, H. (2021). *Forest area*. Published online at OurWorldinData.org. Retrieved from: “<https://ourworldindata.org/forest-area>”
- OGM, (2021). Türkiye Orman Varlığı 2020. ISBN 978.605.7599-68-1, Ankara: OGM.
- OGM, (2023). 2023 Yılı Orman Yangınları Değerlendirme Raporu. T.C. Orman Genel Müdürlüğü Muğla Orman Bölge Müdürlüğü.
- OGM, (2024). <https://www.ogm.gov.tr/tr/bunlari-biliyor-muydunuz?> Erişim tarihi: 12.12.2024
- Ourworld, (2024). <https://ourworldindata.org/grapher/annual-burned-area-by-landcover>. Erişim tarihi: 12.12.2024.
- Özey, R. & Ünlü, M. (2020). *Afetler ve Afet Yönetimi*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özey, R. & Ünlü, M. (2022). *Afetler Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Samborska, V. & Ritchie, H. (2024). *Wildfires*. <https://ourworldindata.org/wildfires>. Erişim. 19.11.2024.
- Sefercik, G. & Kavzoğlu, T. (2021). *Orman yangınlarında uzaktan algılama teknolojileri ile erken uyarı, tespit, izleme ve müdahale stratejileri*. Orman Yangınları. s. 111-135. DOI: [10.53478/TUBA.2021.044](https://doi.org/10.53478/TUBA.2021.044).
- URL_1, <https://www.cpre.org.uk/discover/facts-about-trees/>
- URL_2, https://www.who.int/health-topics/wildfires#tab=tab_1.
- URL_3, https://wwf.panda.org/discover/our_focus/forests_practice/forest_publications_news_and_reports/fires_forests/
- URL_4, <https://www.enerjisaretim.com.tr/blog/orman-yanginlarinin-nedenleri-ve-onleme-yontemleri>.
- Ünlü, M. (2023). *Bitki örtüsü coğrafyası okuryazarlığı*. Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı-I (Ed. R. Sever). s.261-289: Ankara: Pegem Akademi.
- TEMA. (2024). <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/orman/daha-yanmadan/orman-yanginlari-sonrasinda>. Erişim: 17.11.2024.
- TEMA. (2025). <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/orman/daha-yanmadan/orman-yanginlari-sonrasinda>. Erişim: 17.11.2024.
- WWF. (2024). World Wildlife Fund (Dünya Doğal Hayatı Koruma Vakfı). <https://wwf.org>.
- WWF, (2020). *fires_forests_and_the_future_report*. https://wwf.awsassets.panda.org/downloads/wwf_fires_forests_and_the_future_report.pdf